

two

dve **DOMOVINI**
HOMELANDS

19 • 2004

Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU

Glavni urednik / Editor-in-Chief

Marjan Drnovšek

E-mail: MarjanDr@zrc-sazu.si

Mednarodni uredniški odbor / International Editorial Board

Breda Čebulj Sajko, Dirk Hoerder, Aleksej Kalc, Matjaž Klemenčič, Rado L. Lenček,
Janez Stanonik, Andrej Vovko, Adam Walaszek, Zvone Žigon, Janja Žitnik

Prevod/Translation: Cveta Puncer

Lektorica/Proofreader: Mija Mravlja

Naslov uredništva / Editorial Office Address

INŠTITUT ZA SLOVENSKO IZSELJENSTVO ZRC SAZU

P.P. 306, SI-1001 Ljubljana, Slovenija

Tel.: (+386 1) 4706 485; Fax: (+386 1) 4257 802; E-mail: spelam@zrc-sazu.si

Spletna stran: <http://www.zrc-sazu.si/isi/dd.htm>

Website: <http://www.zrc-sazu.si/ises/two.htm>

Uredniško korespondenco, rokopise in recenzentske izvode pošiljajte
na naslov uredništva.

Editorial correspondence, manuscripts and books for review should be addressed
to the Editorial Office.

Revija izhaja dvakrat letno. / The journal is published biannually.

Letna naročnina 4.000 SIT. Kompleti in posamezni letniki so na voljo.

Annual subscription 20 EUR for individuals, 30 EUR for institutions. Back issues available.

Master Card / Euro Card and VISA preferred. Credit card orders must include card
number and expiration date.

Naročila sprejema / Orders should be sent to:

Založba ZRC, P.P. 306, SI-1001 Ljubljana, Slovenija

Fax: (+386 1) 425 77 94; E-mail: zalozba@zrc-sazu.si

© ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo

Revija izhaja s pomočjo Ministrstva za šolstvo, znanost in šport R. Slovenije, Ministrstva
za kulturo R. Slovenije, Ministrstva za zunanje zadeve R. Slovenije (Urad za Slovence v
zamejstvu in po svetu).

+416390
416390

dve DOMOVINI

RAZPRAVE O IZSELJENSTVU

two HOMELANDS

MIGRATION STUDIES

19 • 2004

Izdaja

Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU

Published by

The Institute for Slovenian Emigration Studies at the ZRC SAZU

900404500

Ljubljana 2004

Revija *Dve domovini • Two Homelands* je namenjena objavi razprav, znanstvenih in strokovnih člankov, poročil, razmišljanj in knjižnih ocen s področja mednarodnih migracij. Revija je večdisciplinarna in dvojezična. Članki so recenzirani. Rokopisov, ki jih pošljejo uredništvu revije *Dve domovini • Two Homelands*, avtorji ne smejo hkrati poslati v objavo kaki drugi reviji.

Dve domovini • Two Homelands is a journal devoted to the publication of essays, scholarly and specialist papers, reports, reflections and book reviews from the field of international migration. The journal is multi-disciplinary and bilingual. Articles undergo a review procedure. Manuscripts submitted to *Dve domovini • Two Homelands* should not be submitted simultaneously to another publication.

Povzetki in indeksiranje / Abstracting and indexing services:

FRANCIS (*Sociology/Ethnology/Linguistics of Francis*), IBZ – *International Bibliography of Periodical Literature*, IBR – *International Bibliography of Book Reviews*, *Sociological Abstracts*

Oblikovanje / *Design and graphic art*

Milojka Žalik Huzjan

Fotografija na naslovnici / *Cover photograph*

Ernesta Vogrig (1910–2003) iz Zvernica, posneta 1934 v Neaplju

Ernesta Vogrig (1910–2003): the servant girl (»dikla«) in Napoli, Italia (1934)

(last/property of Terese Trusgnach, Sevca/Seuza)

Tisk / *Printed by*

Littera picta d. o. o., Ljubljana, Slovenija

VSEBINA • CONTENTS

TEMATSKI SKLOP

Multikulturalizem in globalizacija / Multiculturalism and Globalization

(ur. Janja Žitnik / ed. Janja Žitnik)

PETER GRAF

- Migration as a Change of Cultural Relations by a New Language Map.....9
(*Migracija kot sprememba kulturnih odnosov, ki jo prinaša novi jezikovni
zemljevid*).....22

ZVONE ŽIGON

- Preservation of Ethnic Identity among Slovenian Emigrants in the Era of
Globalization25
(*Ohranjanje etnične identitete med slovenskimi izseljenci v dobi
globalizacije*)34

SLADJA BLAZAN

- The Immigrant Is Dead, Long Live the Immigrant: The East European
Transmigrant in Contemporary American Literature37
(*Priseljenec je mrtev, naj živi priseljenec: vzhodnoevropski transmigrant v
sodobni ameriški književnosti*)45

SUSAN C. ZIEHL

- Globalization, Migration and Family Diversity47
(*Globalizacija, migracije in raznolikost družinskih vzorcev*).....68

ADA AHARONI

- The Necessity of a New Multicultural Peace Culture69
(*Potreba po novi multikulturni mirovni kulturi*)85

JANJA ŽITNIK

- Multiculturalism and Globalization: A Comment87
(*Multikulturalizem in globalizacija: komentar*)103

Razprave in članki / Essays and Articles

MARINA LUKŠIČ-HACIN

- Konceptualne dileme v razpravah o multikulturalizmu in globalizaciji107
(*Conceptual Dilemmas in Treatises on Multiculturalism and Globalization*)120

MIRJAM MILHARČIČ-HLADNIK

- Ohranjanje etnične identitete in tradicije med slovenskimi izseljenci in njihovimi potomci v Združenih državah Amerike.....121
(*Preserving of Ethnic Identity and Heritage among the Slovenian Immigrants and Their Descendants in the United States*)139

JERNEJ MLEKUŽ

- Izbrani vidiki zaposlovanja beneških deklet v gospodinjstvih italijanskih mest: tiha, grenko-sladka, nikoli povsem izrečena in slišana zgodba141
(*Some Aspects of Employment of Young Women from Julian Slovenia in Households of Italian Towns: A Silent, Bitter-sweet, Never Entirely Spoken out and Heard Story*)164

IRENA GANTAR GODINA

- Slovenski intelektualci-izseljenci na Hrvaškem: Jernej Francelj (1821–1889) ...165
(*Slovene Intellectuals-Emigrants in Croatia: The Case of Jernej Francelj (1821–1889)*)182

ALEŠ GABRIČ

- How the Culture of the Slovene Emigrants was Received in Slovenia.....185
(*Kako je bila slovenska emigrantska kultura sprejeta v Sloveniji*)195

BREDA ČEBULJ SAJKO

- Etnologija in povratništvo197
(*Ethnology and Homecomers*)210

Poročila in razmišljanja / Reports and Reflections

VENČESLAV ŠPRAGER

- Fremde zwischen Integration und Assimilation215

Knjižne ocene / Book Reviews

- Angiolina Arru – Joseph Ehmer – Franco Ramella (ur.), *Migrazioni*, “Quaderni storici”, 106, XXXVI/1, april 2001, Bologna 2001.
(ALEKSEJ KALC)221
- Barbara Ehrenreich and Arlie Russell Hochschild (ur.)
Global Woman: Nannies, Maids, and Sex Workers in the New Economy,
Metropolitan Books, Henry Holt and Company, New York 2002, 328 str.
(MIRJAM MILHARČIČ-HLADNIK)234
- Barbara Verlič Christensen
Evropa v precepu med svobodo in omejitvami migracij, Fakulteta za družbene
vede (knjižna zbirka Profesija), Ljubljana, 2002, 222 str.
(JERNEJ MLEKUŽ)237
- Anna Valencic
Petunia en un cebollar, RIL editores, Santiago de Chile, 2002, 108 str.
(JANJA ŽITNIK)240
- Izvillečki / Abstracts*247

Abstract

KEYWORDS: GLOBALIZATION

The article discusses the impact of globalization on multiculturalism. It examines how the process of globalization, characterized by the increasing interconnectedness of the world, has led to a more diverse and multicultural society. The author argues that globalization has facilitated the exchange of ideas, cultures, and traditions, leading to a more inclusive and tolerant world. However, it also acknowledges the challenges and tensions that arise from the clash of different cultures and values. The article concludes by suggesting that a balanced approach to globalization is needed, one that respects and celebrates cultural diversity while promoting economic growth and social progress.

Since 1980, globalization has become a dominant force in the world. It has transformed the way we live, work, and interact. The process of globalization has led to a more interconnected world, where people from different cultures and countries are coming into contact with each other more frequently. This has led to a more diverse and multicultural society. The author argues that globalization has facilitated the exchange of ideas, cultures, and traditions, leading to a more inclusive and tolerant world. However, it also acknowledges the challenges and tensions that arise from the clash of different cultures and values. The article concludes by suggesting that a balanced approach to globalization is needed, one that respects and celebrates cultural diversity while promoting economic growth and social progress.

**MULTIKULTURALIZEM IN GLOBALIZACIJA
MULTICULTURALISM AND GLOBALIZATION**

MIGRATION AS A CHANGE OF CULTURAL RELATIONS BY A NEW LANGUAGE MAP

Peter Graf

COBISS 1.01

1. LANGUAGE AND MIGRATION

The economic, social and cultural development of the "Federal Republic of Germany" is characterized by two processes of transformation, the consequences of which have neither been properly digested, nor have there been any clear solutions offered for the future yet. These developments are: first of all, the migration of workers since the 1950s, and secondly, the European process of integration. Both processes did not only lead to a permanent change in the demographic structure of the German population, they also affected fundamentally the social, cultural and linguistic aspects of people living together in all major German cities.

Since 1955, millions of young men and women were recruited within the scope of the German migrant workers policies ('Gastarbeiterpolitik'), especially from the Mediterranean countries, but also from very distant countries like Morocco and Turkey. These migrants left their own country in order to find work. They came more or less without any possessions, moved into housings pre-constructed by the Germans, bought their clothing and their cars in their new country of residence, used public transport facilities just as the Germans did and took over jobs previously done by Germans. Although they started their life completely anew, there was one thing they never gave up: their mother tongue. Irrespective of their job and educational level, their country of origin and the duration of their stay, they stuck to their home language, even after having adopted German nationality. Not only did their mother tongue mean a reminder of home for them, it satisfied basic human needs and protected them emotionally, just like the skin layer protects the human body. In a foreign country the original language constitutes a means of survival. Without one's own language, one will not succeed to live as a human being, one will not even be able to be a human being, like Johann Gottfried Herder wrote in his famous work "Abhandlung über den Ursprung der Sprache", in 1771: "Man, set into the state of reflection, his own characteristic state, and this reflection acting freely for the first time, has invented language." According

to Herder every child experiences the necessity of language, because it is, as Herder says "as natural for the human being as he is a human being."¹

For the present discourse, it appears to me to be essential to underline the importance of language in anthropological aspects: We do not consider language here as a code of communication, but regard it in the aspect of first language or mother tongue that the migrants have brought with them from their country of origin. Just like everyone else, they have learnt to interact by speaking in their mother tongue, to express themselves individually in their own language, they have learnt to discover the beauty of an endless space by communicating with others in their own language, they have discovered communicative human life. Therefore, one's mother tongue remains firmly attached to one's own, individual biography for the rest of one's life, as part of one's existence as a reflective being. Even if one changes one's place of residence or one's nationality, one will never give up one's mother tongue or exchange it for another language, even if one learns to speak and write fluently different new languages. Once having acquired your first language, you will never forget it just as you will never forget places and experiences of your own childhood. In variation of the famous sentence of Max Frisch you may say that the Federal Republic of Germany called for foreign workers, and speaking people came who brought their language with them.

1.1 The Change of the Relations of Languages

As a consequence of the German policies of recruiting migrant workers and reinforced by the European process of integration, a new development took place that continuously and rather unspectacularly changed the linguistic homogeneity to a European variety of languages and cultures. Neither the German majority nor the language minorities were sufficiently prepared for this situation that emerged for the first time in this country. The linguistically almost homogenous German population grew into a multilingual population in Germany.² Consequently, a *new variety of languages* appeared. As a result we find that Germany at present is a country within the European

¹ Johann Gottfried Herder, *Abhandlung über den Ursprung der Sprache*, Stuttgart: H. D. Irmscher, 1969, p. 31. The nativistic language acquisition theory of Noam Chomsky has confirmed, in a very different way: language is given only to human beings, which enables them to recognize the deep structure of human communication.

² Germany was a linguistically homogenous country up to the 1960s. A small minority of the Serbs lived in the DDR, the 'Nordschleswig'-minority was always present with one seat in the parliament of Kieler Landtag, regardless of how many people voted for them. An outstanding political matter of the post-war period was to allow the German speaking people who were not living in Germany, the return as refugees of second world war in order to realize linguistic homogeneity in the sense of the nation. In contrast to other practices of the 'law of the nationality' millions of 'Aussiedler', who possessed the nationality of a country of the Eastern Bloc, were given the German nationality additionally.

Union that is not only characterized by a strong occurrence of language minorities but also by a strong degree of variety of languages.

Table 1:

‘Ausländer‘ (Foreigners) in the EU-States: 18,488,800 (5 % in 369 Mio.)
(as of 1. 1. 1997, for the BRD as of 1. 1. 2000)

Broken down from the percentage of foreigners in the national population.

<i>more than 10 % of the population</i> Luxembourg	142,800	(Portuguese)
<i>8–10 % of the population</i> Germany	7.343,600	state of 1. 1. 2000
Belgium	890,300	
Austria	758,000	state of 1. 1. 2000
<i>6–8 % of the population</i> France	3.596,600	(about 50 % from Africa)
<i>4–6 % of the population</i> Netherlands	680,000	
Sweden	526,600	
Denmark	237,700	
<i>2–4% of the population</i> Great Britain	2.104,000	(from Asia, America, Africa)
Spain	801,300	
Ireland	114,400	
<i>–2 % of the population</i> Italy	884,500	
Portugal	173,200	
Greece	161,200	
Finland	74,600	

Source: *Das Parlament*, no. 12, March 17, 2000 (statistics of foreigners in the Federal Republic of Germany, as of Dec. 1998)

Taking a closer look at these statistics, two aspects become clearly evident: The highest absolute figures of minorities characterize the situation in the German Federal Republic, a country with the strongest density of population within the EU. Also it indicates the high percentage of non-German inhabitants who – unlike in England or France - do not come from former colonies where they were taught in the same language. They establish strong language minorities coming from different countries.

Table 2:
Language-Minorities in the Federal Republic of Germany

absolute figures (Dec. 1998)

Native country	Total: All minorities: 7.320,000 (9 % of the German population)	Language
Turkey	2.110,000	Turkish
Serbia-Montenegro	720,000	Serbo-Croatian
Croatia	209,000	
Bosnia	190,000	
total former YU	1.119,000	
Italy	612,000	Italian
Greece	364,000	Greek
Poland	284,000	Polish
Portugal	133,000	Portuguese
Spain	131,000	Spanish

Source: *Das Parlament*, no. 12, March 17, 2000 (statistics of foreigners in the Federal Republic of Germany, as of Dec. 1998)

These figures show the situation of significant language minorities who will permanently continue to use their first language. Also, it becomes evident that the linguistic variety is not of a Babylonian kind, but that the different language minorities may be clearly classified into the following groups:

- the Turkish minority, including the Kurd part of the group
- the Serbian-Croatian group coming from former Yugoslavia³
- the Italian minority
- the Greek minority
- the Spanish minority
- the Portuguese minority
- the German-Russian group of "Aussiedler".

Thus, population in Germany shows a nonrecurring **variety** of languages. What generations of language teachers were unable to achieve, has now become reality: Millions of people in Germany do not only speak German but also one of the minority languages. Still, this new variety of languages also causes many new problems.

³ The different groups coming from former Yugoslavia used to be linked together by the Serbian-Croatian language as most of their ethnic languages were characterized much more by similiarity than difference. The Serbs and the Croats can easily understand each other and even had some common literature between 1945 and 1991.

1.2 The Challenge of the Variety of Languages

The new map of languages is characterized by two features that reinforce the problem of how to teach and learn foreign languages and learn about different cultures.

- First of all, the new map of languages is not defined by regional borderlines, as is South Tyrol or Switzerland. None of the minority languages determines life in a special region. Rather, you will find them in all big cities, with a slight shift in the distribution of languages.
- Secondly, these new languages are not considered as languages of education to be learnt or spoken by a large group of language majority. The presence of people of the minorities has not motivated Germans to concentrate more strongly on learning Italian, Greek, Turkish or Serbo-Croatian.

These two aspects lead to a disruption of communication amongst large parts of the population in the major German cities. They either avoid communication with others completely, or they communicate insufficiently in a manner that is restricted to a very basic level. This broken structure of communication in normal everyday life in the cities implies manifold interferences in communication between individuals, thousands of misunderstandings and insufficient forms of social contacts.

So far, there has been no appropriate solution found for this new situation. Contrary to this new variety of languages in the cities, the German administration sticks to its traditional practice of organizing public life in a mono-linguistic manner. Just as before, schools are run in one language only, mass media, public administration and political life stick to the German language alone, disregarding the fact that the multi-lingual communication amongst the different groups of population requires other forms than the desired mono-linguistic regulation of public life.

Not only is this attempt to restore the mono-linguistic homogeneity a very inappropriate one for solving the present tasks of language and cultural policies, it also reflects once more the prevailing concept of distinguishing between Germans and foreigners, thereby regarding Germans as native speakers of the German language and foreigners mainly as speakers of a minority language. Still, in legal aspects this type of distinction no longer holds true. According to the latest regulation on the Law of Nationality, children from non-German families obtain German nationality in addition to the nationality of their family. From 2006 onwards, only a small number of school beginners will be 'foreigners', as most of the children from non-German families will be of German nationality by then. These children, who will continue to speak in their minority language at home, are likely to show learning difficulties in their second language.⁴ Schools and teachers will be confronted with 'German pupils' who enter school and are in need of an intensive support in the German language.

⁴ There have been about 100,000 children born in non-German families in Germany during the last years.

The challenge of the new variety of languages lies in the fact that the prevailing tendencies offer no appropriate solution at all and rather lead to an educational and cultural political dead end. The norm of a national mono-lingual tradition is opposed by the present situation of the multilingual life in German cities, without any approach of both tendencies in form of a natural development being in sight. Neither will the minorities neglect their first language in favour of speaking German perfectly, nor will the German majority increase their interest in learning Turkish, Serbo-Croatian, Greek, Russian or Italian.

Also, in view of the European process of integration, the national monolingual way does not offer any perspective at all. Within a few years time, there will be 15 official languages used in the European Union. Not even the smallest EU member state is willing to subordinate to a common official language. The challenge to re-shape this narrow multilingual geographic space in cultural and political aspects is a task that is unique in history. As much as the EU states are interested in teaching their official language at school, they should show equal interest in enabling their pupils to acquire a good command of a second language of any other EU member state. This educational goal will not be achieved by keeping up monolingual schools which do not introduce pupils to English as a foreign language until their secondary school age.

This new language landscape, caused by migration and the process of European integration, leads to the following question: How will it be possible to integrate multilingual structures as a linguistic norm of German cities into a cultural and social political development that enables both, people of the majority and those of the minorities to learn to speak more than one language fluently and to practise intercultural communication and mutual understanding amongst the different groups? How can this given present *linguistic normality* itself be turned into a *language learning norm* in order to enable all persons involved to intercultural perception and communication far beyond the limits of language borders?

2. LANGUAGE AS A SPACE FOR INTERCULTURAL LEARNING

Our present time is characterized by falling walls. Not only national borders are opened and can be passed freely, also new means of transport facilitate the crossing of more distant frontiers for many people. Increasingly global economic structures promote the trans-national exchange of people and goods. The big cities have developed into crossroads of cultures and languages. The international media network provides people with daily news from all over the world. At the same time, our modern time is characterized by a significant increase in bloody conflicts which find their roots in cultural and language differences.

2.1 Conflicts as a Clash of Civilizations

In Germany, there were houses of Turkish families that were set on fire in the '90s. In former Yugoslavia, an extremely severe war flared up along the borderlines of different language and cultural groups. In India, ancient mosques are suddenly destroyed by outraged groups. On the 22nd of March 2003, two leading powers of the English speaking world started a war against Iraq, a war that shows signs of the clash of civilizations that Samuel P. Huntington drew up in 1996, and that will deeply destroy the foundations of the relation between the Western and the Arabic-Islamic civilization.

What is the reason for this phenomenon, that on the one hand, borderlines are opened whilst on the other, simultaneously cultural conflicts arise in those areas where different languages and cultures meet one another? The instigators of these current conflicts come from a national monolingual world. Despite processes of internationalisation, despite trans-national state alliances like the European Union, public life remains rather nationally and mono-culturally oriented world-wide. Each country regards its own history, culture, religion and language as the predominant one, to be learnt first and of superior value whereas the different culture is being regarded as secondary. The more we are approached by the foreign culture, the more threatening it seems to be: The different faith of other people endangers our own perception of truth, other people's language and way of life jeopardizes our own identity. Those who do not regard encounters with foreign cultures as a multicultural playground field that leads to an attitude of "everything goes if it works", will see the foreign other person as a threat. The psychologist Mario Erdheim puts this as follows: "The strange aspects of the other question our own self."⁵

In times of vanishing national borderlines it does no longer suffice to stick to the so far common, levelled distinction between one's own at primary level and that of others, foreigners, at secondary level. In the field of educational policies, such an attitude is reflected in the relation of "mother tongue versus foreign language", i.e. a position that assumes that the first language determines the entire development of a child, its thinking and forms of social contact, and makes consequently appear all other languages as secondary and consequently as 'foreign'. According to this ideology of mother-tongue, which determined the educational policy until quite recently, an early encounter of a child with foreign languages would disturb its cognitive development, confuse the homogeneity of its thinking and the clearness of its interaction with others.⁶ Positions of such kind are no longer suitable to enable young persons to cope with an environment that is no longer characterized by mono-lingual and mono-cultural structures alone. The presence of different, foreign elements rather requires a new, extended form of learning in encounters with other cultural groups.

⁵ Mario Erdheim, *Das Eigene und das Fremde*, in: *Psyche* (Frankfurt), XLVI, August 1992, pp. 730-744.

⁶ A proof is the debate about 'semilingualism', which occurs when the mother tongue language does not occupy the development continuously. Cf. Peter Graf, *Frühe Zweisprachigkeit und Schule*, München, 1987, p. 61 ff.

2.2 A New Task for Intercultural Learning

Just as states are striving for building up international networks, they should assume the task of enabling their population to enter into contacts with cultural partners in a comprehensive manner that goes beyond the borders of their own national culture. No longer does it suffice to assume an attitude of tolerance that decides from a national superior point of view how much of the foreign may be accepted. No less a person than Johann Wolfgang v. Goethe, who was one of the first German poets to study the Islamic culture, made the following comment that still holds true today:

”Actually, tolerance should only be a temporary attitude: it will have to lead to acknowledgement. To tolerate means to insult.“⁷

In view of the intercultural structures of the modern environment, we do no longer require normative attitudes alone, but also new ways of cognitive perception of the environment, and the acquisition of intercultural competences.

2.2.1 “You cannot not communicate.”⁸

This axiom by Paul Watzlawick develops its full effectiveness in intercultural matters as the encounter with the other, the foreign one, mainly takes place in the area of interpersonal communication. The majority tries to evade the perception of others and closes the eyes in front of it. This form of communication blames the other one(s), leaving the problem up to them and transferring to them the entire effort of learning. It takes the strain off one’s own group, which now assumes that there is no need for learning anything new and that it may stick to its concept of a homogenous monolingual society.

In relation with the new law on immigration in Germany, there are now ‘Integration Courses’ being offered that consist of German language courses combined with introductory seminars on the Basic German Law and the structures of public life in Germany. The attendance of such courses is compulsory for achieving a legal claim on residential rights. Politicians of the education sector even suggest to make the attendance of such courses compulsory for children from minority groups at the age of four and five before admitting them the entrance to public schools. In this case, the intercultural ‘blindness’ consists of the incapacity of recognizing the particular competences of these bilingual little children and of denying the need for a bilingual education of the German side. Consequently, this tendency shows an attitude of being

⁷ “Toleranz sollte eigentlich nur eine vorübergehende Gesinnung sein: sie muss zur Anerkennung führen. Dulden heißt beleidigen.“ J. W. von Goethe, *Maximen und Reflexionen über Literatur und Ethik*, in: *Goethes Werke*, hg. v. Sophie von Sachsen, vol. 42, Weimar, 1997, p. 221.

⁸ Paul Watzlawick, et al., *Menschliche Kommunikation: Formen, Störungen, Paradoxien*, Bern, 1969.

unwilling to communicate and signals unmistakably negative messages to the others. The language and cultural differences are turned into deficits by refusal of recognition. The perception of a new language map is replaced by the attempt of restoring the past norm of a national monolingual situation.⁹

In view of the new, different map of languages, it becomes evident that *everybody* will have to learn additional languages. In order to shape the multilingual European space in a productive manner, mono-linguistic capacities are no longer good enough. In this aspect, the bilingual competences of the language minorities are to be regarded as a valuable potential that needs to be promoted. This also implies that also larger parts of the German majority need additional language competences in order to be able to shape their environment in communication with other groups in form of dialogue.¹⁰

2.2.2 "Man comes from the 'Thou' to the 'I'"¹¹

The stranger who does not remain in the distance, but transgresses the national borders and comes to be our neighbour makes us recognize ourselves in a new way by looking into the mirror of the other. According to Martin Buber, this intercultural dialogue does not follow the lines of an ethical norm, but fulfils a principle of anthropology: to realize one's own person in the relation with others. No person disposes of identity in form of an object, everybody will have to conceive it anew day by day, by working out self-concepts in interdependence with others. This is why, according to Erik H. Erikson, the process of self-realization is always a painful one, and always combined with criticising existing conceptions: "The *forming of identity* begins where the usefulness of identification ends."¹²

Clinging to readymade concepts of our own self indicates inner rigidity and causes mental disease. Similar to that, the distinction between groups according to standing

⁹ Compensating language courses, which shall compensate deficits, set difficult learning conditions for those children who are declared as having deficits and having been unsuccessful in the past. The socio-linguistics of the '70s, having proposed this 'concept of deficits', has dropped it and has substituted it by a 'concept of differences'. Cf. W. Labov, *Language in the Inner City: Studies in the Black English Vernacular*, Philadelphia, 1972.

¹⁰ How insufficient the term 'integration' is to find a solution for the current tasks is shown by the following example of Berlin: There are about 180,000 people of Turkish origins living in Berlin. To create a productive future for this city there has to be a dialogue between the German and the Turkish inhabitants of Berlin as equal partners, people of Berlin ('Berliner'). Contributions of both sides are demanded: there have to be changes in German institutions like the common public schools; it should be recognized that Turkish is the most important language after German in Berlin and that this language has to be offered to German pupils. The knowledge of Turkish will let the intercultural competence increase and offers a greater job perspective to young Germans in Berlin. See: Peter Graf, *Mehrsprachige Schulbildung als Schlüsselqualifikation im Berufsraum Europa*, in: *Berufsbildung: Europäische Zeitschrift*, 18, 1999/III, Thessalonki: CEDEFOP, pp. 46-53.

¹¹ In German: "Der Mensch wird am Du zum Ich." Martin Buber, *Das dialogische Prinzip*, Heidelberg, 1984 (5th edition), p. 32.

¹² Erik H. Erikson, *Identität und Lebenszyklus*, Frankfurt am Main, 1980 (6th edition), p. 140.

ideas of ethnicity¹³ implies the call for social conflicts. A person who defines his or her own identity as tied down statically by himself/herself, not only has a rigid self-image, but will also be questioned by others and will have to defend his/her self against them. For this reason, people look for support in their own group, and introduce a "policy of identity".¹⁴ It is within this context of cause and effect that Samuel P. Huntington sees the origin of the clash of civilizations:

"To hate is part of human being. Men need enemies for their self-definition and motivation: Competitors in economy, adversaries in politics. Men, by nature, distrust each other and feel threatened by those who are different ..."¹⁵

The hopelessness of such an attitude – "we-against-them", becomes very obvious in those cases where a minority tries to dissociate itself from the others, or when the majority demands integration of the minorities. After all, it is such an attitude that calls for a conflict against a foreign culture. In all cases will this lack of intercultural perception lead to a loss of cultural potentials, to social conflicts about resources up to international conflicts.

2.3 The Construction of Reality by Co-Ontogenesis

The timeless validity of the statement by the philosopher Martin Buber and Erik H. Erikson's clear definition of identity as a learning process by interaction are strongly confirmed by the latest revelations of Cognition Psychology, in particular the school of radical Constructivism. To us humans, the world is only significant in form of perceived reality. This reality is always part of the human perception; it originates in the mind and is produced by inner cognition. According to the School of Constructivism, this is no form of an illusion as there is no point of comparison at the outside that is of relevance for the inside as such: for us there is no object of comparison given to us on the outside of our perception which generates the cognition of all objects. All our perceptions result from sensual impressions which are „perturbations“ of inner expectations.¹⁶ Following the ideas of Constructivism as the determining school of

¹³ By "ethnicity" I understand the image of a group produced from inside by this group and from outside by their neighbours. Ethnicity invites to very functional exclusion- or inclusion-strategies, just as in former times the concepts of "race" and "class" did. See: Eckhard J. Dittrich and Frank-Olaf Radtke (ed.), *Ethnizität. Wissenschaft und Minderheiten*, Opladen, 1990, p. 33 ff.

¹⁴ Samuel P. Huntington, *Kampf der Kulturen: Die Neugestaltung der Weltpolitik im 21. Jahrhundert*, München-Wien, 1996, p. 193.

¹⁵ Huntington, p. 202.

¹⁶ Although the term 'constructivism' has become a vogue word, no human science can withdraw from this school of psychology of cognition. The empirical findings show too clearly that human perception means far more than inner representations of impressions coming from outside. The leading ideas for this modern school of the psychology of cognition come from: Humberto R. Maturana and Francisco J. Varela, *Der Baum der Erkenntnis: Wie wir die Welt durch unsere Wahrnehmung erschaffen – die biologischen Wurzeln menschlichen Erkennens*, Bern, 1987.

Cognition Psychology will lead to the following conclusions which are of utmost importance for the present subject:

Cognition, in the first place, is part of human action and therefore constitutes *an inner construct of opinion*. There is nothing that is “unambiguously” certain in its meaning. The question is not if, but *how* do people cope with their sensual impressions throughout their life, whether they cope with them in a constructive or destructive manner. In both cases they will do it with others. There is no third option, even fading out parts of the environment implies action in the sense of a cognitive choice and decision.

Secondly, according to the neurobiologists H. R. Maturana and F. J. Varela, it is only possible to construct our world in a mutual effort, i. e. via *the medium of language*. They coined the term of „Co-Ontogenesis“:¹⁷ Only together with others, one can realise oneself ontologically. Human existence is constituted by consciousness which is developed by language, by speaking to oneself or to others. Getting into contact with others is not a certain act of charity but an essential factor for growing into a human being in the sense of a conscious realisation of one’s own self.

”We have come across a social dynamic that points to a basic ontological feature of the *conditio humana* that is no longer a mere assumption: We have only got the world that we produce together with others, and only love will make it possible to shape this world.”¹⁸

The construction of reality is a social-communicative process. Language constitutes human consciousness: The more intensively language is expressed, and this exceeds the limits of one’s own group, the more differentiated will the human consciousness be developed:

”What biology shows us is that the unique quality of a human being merely consists of a social coupling-structure, which originates from the state of “being-in-language”.¹⁹

Consequently, there is no more effective way of promoting intercultural competences than offering to young persons to learn more than one language fluently and thus enabling them to enter independently and on the basis of a coupled structure into “a world shared with others,”²⁰ to shape the world together with others in a constructive manner and thus realize themselves through this process.²¹

¹⁷ Maturana and Varela, p. 224.

¹⁸ Maturana and Varela, p. 267.

¹⁹ Maturana and Varela, p. 265.

²⁰ Maturana and Varela, p. 111.

²¹ Peter Graf, *Wahrnehmung des Fremden als Verstehen des Eigenen: Interkulturelle Pädagogik und Konstruktivismus*, in: Jochen Oltmer (ed.), *Migrationsforschung und Interkulturelle Studien*, IMIS-Schriften, vol. 11, Osnabrück: IMIS, 2001, pp. 313–332.

3. BILINGUAL EDUCATION AS INTERCULTURAL DIALOGUE

The new map of languages in Europe calls for new educational and cultural policies that will fulfil the following three conditions:

- First of all, the potential of the first languages will have to be preserved, more attention is to be put on the languages of the minorities. They have to be recognized as a cultural resource and are to be promoted at school.
- Secondly, it is essential that all parts of the population have a perfect command of the national official language. It is to be taught primarily as school language and as a compulsory subject in order to supply a reliable bridge of understanding for the dialogue amongst the different language groups.
- The third objective is to develop a concept of intercultural language education that is suitable for all pupils without causing any inequalities or overcharges, to be offered at regular schools and to be integrated into the general school system.

Such a policy of education that meets the demands of the new variety of languages implies a decision of cultural policies that will entail significant consequences: in order to enable the young generation to shape the dialogue within the educational and professional space of Europe in a competent manner, it will no longer suffice to pursue a national and mono-lingual educational concept. Monolingual schools exclude language minorities from developing their first language or separate them from regular school careers. Not only are school drop-outs produced in such a manner, but also will this monolingual system lead to a loss of the language potential that part of the pupils already dispose partially of when they enter school.²² This shows the need for bilingual school careers from the beginning of the first class.

Bilingual classes create equal conditions amongst the pupils as everybody will be in the same situation of learning two languages right from the start. A minority language will be included in the language offer, whilst, at the same time, the official national language will maintain its prior position as being always one of the languages that is taught. The new element of this concept is the idea to invite all pupils to learn to speak and write fluently in one language of a European partner country as a second language in the sense of "participative language community".²³

Bilingual education at primary schools within the national regular school system is characterized by the following features:

²² See for the experience in Canada: Jim Cummins and Marcel Danesi, *Heritage Languages: The Development and Denial of Canada's Linguistic Resources*, Toronto, 1990.

²³ In regions of borderlines, the concept of 'neighbour languages' ("Nachbarsprachen") has been developed. Cf. Manfred Pelz, *Lerne die Sprache des Nachbarn: Grenzüberschreitende Spracharbeit zwischen Deutschland und Frankreich*, Frankfurt, 1989.

1. Two languages right from the beginning

All children will thoroughly study two languages at an early age. Together with their first language that they have acquired in their families, they will learn a second language in order to have a perfect command of that language at both, oral and written level, at the end of their school career.²⁴ Besides the minority language, children will always learn the national official language as compulsory subject being the prior language of education at school.

2. European partner languages as second languages

The range of second languages is not limited to the traditional languages of education (mainly English and French), but will also include the languages of other European neighbour countries, in particular of urban areas. Being in contact with children who are native speakers of this second language, the German pupils will learn to speak Italian, Spanish, Greek, Portuguese, Turkish, Polish or Russian.²⁵ In such a manner, schools will develop where, apart from the group of German pupils, only pupils from the same different language group are admitted and all pupils are taught in German and the chosen partner language. The language of the minority group is then being taught as a second language. Both partial groups will be educated together in bilingual "Europaklassen" ('European Classes').²⁶

3. The Coordinate Network of Schools with different pairs of languages

Different primary schools of one city or town will offer different pairs of languages. At all schools, national official language will remain the prior language of education at school. All schools together will be joined in a coordinate network which reflects the language landscape of the city or town. Thus, families of language minorities will have the opportunity to select a school for their children where their own first language is offered together with the national official language.

4. Multilingual secondary school qualifications at regular schools

On the basis of bilingual school careers at primary school level, pupils will be subsequently offered to continue their studies by following the established concept of foreign language teaching which implies that all pupils will learn the English language anyhow. On the whole, this combination of bilingual primary school teaching

²⁴ Concerning 'Textkompetenz' as competence on letters and texts, see: Peter Graf, *Frühe Zweisprachigkeit und Schule*, München, 1987, pp. 96–188.

²⁵ All these pairs of languages are actually taught in several "Staatliche Europaschulen Berlin".

²⁶ Peter Graf, Sprachbildung und Schulentwicklung auf dem Weg nach Europa: 'Europaklassen' in öffentlichen Schulen, *Deutsch lernen*, vol. 21, no. 3, 1996, pp. 218–237.

and foreign language teaching at secondary school level will enable pupils to achieve multilingual secondary school qualifications.

As sophisticated as it may appear, this proposed concept is already being successfully carried out within the regular German school systems at schools such as the "Staatlichen Europaschulen Berlin" ("Certified Europe Schools in Berlin"), in "Deutsch-italienischen Schulen" ("German-Italian schools", e.g. in Wolfsburg) and in "Deutsch-italienischen Europaklassen" ("German-Italian European Classes") in Osnabrück. Since the 1990s, there is a considerable increase in parents' interest to be noted, which may be explained by the fact that pupils are well able to cope with the educational offer and that the language identity of each partial group is preserved and none of it feels neglected. Not only are all these school projects characterized by their broad offer of language education which starts at an early school age, but they are also linked by their common concept of intercultural learning and the promotion of a European awareness, on both sides, that of the minorities and that of pupils from monolingual German families.²⁷

The motto of the "Staatlichen Europaschulen Berlin" (Certified Europe Schools in Berlin) is as follows; "Learning together, from each other, for each other."²⁸ At these schools, pupils with different cultural linguistic background will forget their previous prejudices against other groups, and they will learn together to become young Europeans during the years of their joint education in a constructive process of "co-ontogenesis", and in continuous dialogue with those who are different and may have different abilities.

POVZETEK

MIGRACIJA KOT SPREMEMBA KULTURNIH ODNOSOV, KI JO PRINAŠA NOVI JEZIKOVNI ZEMLJEVID

Peter Graf

Avtor uvodoma opredeli in opiše spremembe »jezikovnega zemljevida«, ki jih moramo upoštevati v Evropi, v zadnjih desetletjih še posebno v Nemčiji, in jih analizira tako na jezikovni kot na socialno-kulturni ravni.

Različni migracijski procesi so povzročili spremembe v jezikovnih zemljevidih evropskih dežel, in to ne le začasno, temveč temeljno in dolgoročno. Priseljenske manjšine so prinesle s seboj nove jezike in vnesle večjo stopnjo kulturne raznolikosti, kot jo je Evropa poznala kdaj koli doslej. Narodna večina mora sprejeti dejstvo, da se mora vloga njenega jezika kot sredstva komunikacije prilagoditi novemu odnosu do manjšinskih jezikov. S so-

²⁷ Cf. Peter Graf and Fritz Loser, *Zweisprachige Schulen* (thematic issue), *Bildung und Erziehung*, vol. 50, no. 1, 1997.

²⁸ See: Michael Göhlich (ed.), *Europaschule – Das Berliner Modell*, Neuwied, 1998.

dobnimi migracijami so se vzpostavila nova socialna, politična in kulturna razmerja. Ker pa so vse te spremembe porodile vrsto nesporazumov v okviru kulturnih stikov in političnega življenja, so sedanji medkulturni odnosi pogosto prežeti z napetostjo.

V drugem delu prispevka avtor analizira nove odnose, ki jih prinašajo migracije, in sicer z vidika učnega procesa na različnih ravneh:

- Migracije in spoznavanje jezika: posledice za učenje jezikov in jezikovno vzgojo otrok, ne le pripadnikov etničnih manjšin ampak tudi narodne večine.
- Migracije in sprememba jezikovnih odnosov skozi proces oblikovanja Evropske unije s približno petnajstimi uradnimi jeziki znotraj njenih meja (novi položaj uradnih jezikov bo v prihodnosti šibkejši).
- Medkulturni konflikti kot konflikti jezikovnega odnosa: proces internacionalizacije na drugi strani spodbuja različne skupine k poudarjanju svoje identitete predvsem prek materinščine. Stališča jezikovne večvrednosti, kakršna smo v nacionalnih družbah poznali doslej, izključujejo druge jezikovne skupine in porajajo probleme v medkulturni komunikaciji.

V zadnjem delu prispevka avtor obravnava izglede za zaščito kulturne raznolikosti s pomočjo konstruktivističnega koncepta spoznavanja jezikov in jezikovne vzgoje. Znotraj tega konteksta predstavi primer večjezičnega izobraževanja v nekaterih nemških šolah, kjer želijo učence iz različnih jezikovnih skupin vzgojiti kot »Evropejce jutrišnjega dne«.

Peter Graf je doktor znanosti in profesor na Oddelku za kulturne znanosti Univerze v Osnabrücku (Nemčija) ter raziskovalec na Inštitutu za migracijske in medkulturne študije, ki deluje v okviru iste univerze.

PRESERVATION OF ETHNIC IDENTITY AMONG SLOVENIAN EMIGRANTS IN THE ERA OF GLOBALIZATION

Zvone Žigon

COBISS 1.01

INTRODUCTION

National identity is certainly one of the most significant aspects of personal identity and it reaches even greater expression in the emigrant context. This is first felt by the immigrant personally, and then by his/her descendants who almost of necessity find themselves caught in the vice-grip of dual socialization.

The "new" culture is for them not new but rather the only one they know, at least the only true one. No matter how intensively Slovenian-ness is transmitted to the descendants, it cannot overcome physical distance, the lack of contact, the "imaginari-ness" or even "fairytaleness" of the specific culture that is called Slovenia; they lack the experience of territorial belonging, and the presence of the majority, "graspable" culture is too strong. In what various forms, then, is Slovenian ethnic identity possible among those who have grown up in a different environment? What kinds of ties still exist between them and the primary homeland (of their parents), and which are in this specific context the effects of the so-called era of globalization? Are they positive or negative? And finally, how do Slovenian institutions – governmental and non-governmental – deal with the changes, including the dramatic socio-political changes after the fall of Yugoslavia?

This paper endeavors to give answers to these questions, to explain or place under question the possible model of a particular country's attitude towards its Diaspora. But first it is necessary to pass through a short historical overview of Slovenian migration processes.

HISTORICAL OVERVIEW OF SLOVENIAN EMIGRATION

Slovenian ethnic territory has suffered a high level of emigration during the last two centuries. Slovenians emigrated in the 19th century as economic emigrants, at first mostly to the USA, in the second half of the 19th century also to Argentina, Brazil, Egypt, Belgium and some other developed European countries. In Argentina and Brazil, they continued with farming, in the USA their dreams finished in the coal mines and huge

heavy industry factories. A very rare destiny was that of those women who migrated to Egypt, mostly to Alexandria, where they served to rich European, Jewish and also Arab families, including breast-feeding of their children. In the mid-1920's a large number of Slovenians (about 30,000) escaped – mostly to Argentina – from the growing fascist pressure and from hunger. After World War Two, there was an important flow of political refugees – former anti-partisan military troops with their families. In different periods from the 1960's to 1980's there was a large number of economic emigrants, trying to find better jobs in the developed industrial countries of Western Europe (Germany, Italy, Austria, Switzerland, France, Sweden). It is estimated that close to 500,000 Slovenians have emigrated from the Slovenian ethnic territory in the recent past, and this number is the “fifth quarter” of today's 2 million Slovenians living in Slovenia. Unfortunately, it is impossible to find a more exact number, because Slovenians migrated as citizens of the former Austro-Hungarian Empire, Italy and Yugoslavia, therefore most of the evidence is scattered around in different archives and in most cases the records in immigrant countries show no mark of the ethnic origin of new-comers.

Most of the Slovenian immigrants soon after their arrival in a new society started to organize themselves on an ethnic basis. They started to gather in Slovenian clubs and pubs, they also received a great deal of support from the Slovenian Catholic Church. Sunday and Saturday meetings, cultural events, schools, drama-plays, orchestras and choirs, drinking and singing with fellow country-men – all this helped to preserve their ethnic identity, since in those clubs and churches they felt home-like, this was a substitute for their real homeland.

ETHNIC IDENTITY AND ASSIMILATION

But already for their sons and daughters these feelings were different. They were born in the USA, Argentina or wherever and all they could feel was the deep pain of homesickness of their parents, and perhaps a sense of belonging to this specific culture, different to the one they lived in. But they could not feel the “territorial” belonging to a certain village somewhere far away in Slovenia, although – through mostly very strong secondary socialization at home including the knowledge of the mother tongue – they could almost feel the smell of it. Almost.

Over the years, the second and third generation started to intermarry with non-Slovenians, the sense of responsibility for attending social events in clubs started to disappear and remained mostly limited to occasional participation in some ethnic or ethno-religious festivals. From being “Slovenians, born in the immigrant country”, they more and more converted to becoming “Americans, Argentineans etc., of Slovenian origin”. The Slovenian language became very rare among these generations.

For instance, members of the second generation of pre-war immigrants are today approximately seventy years old. Already with the first generation assimilation strongly affected Slovenian identity and with it the use of the Slovenian language, therefore it

would be unjust to expect miracles from youngsters. As estimated, their primary identity is (with rare exceptions) Argentinean, Australian, Canadian etc., although a strong identification with "Slovenian-ness" is noticeable with active members of Slovenian societies regardless of their (non-) knowledge of the Slovenian language.

Well, we still have to describe an exception, the post-war political refugees, better known as the "*Slovenian political emigrants*" (SPE) in Argentina. They constitute a special group in popular and scholarly accounts on emigration. From 1947 to 1950, with another smaller group in 1954, around 6,000 Slovenians came to Argentina. Within a few days, in May 1945, under the threat of violence, they left their homeland all together. Together with their families they fled to Austria and Italy. The soldiers of anticommunist military formations surrendered to British troops, but about 11,000 of them were returned by trains from the Austrian refugee camp Vetrinje to Yugoslavia, and many of them were secretly executed and thrown into caves in Slovenian forests. But the majority remained in Austrian and Italian refugee camps where they organized their proper cultural, religious, political life, and education (Žigon, 1999).

Members of this emigration wave arrived in Argentina as a tightly-knit group and settled as such mainly in Buenos Aires. They were welcome, since the country needed to supplement its trained work force. The Slovenian Central-European work ethic, ingenuity and self-reliance enabled these people to establish themselves quickly. Their compact settlement and the prominence of intellectuals – around seventy priests and 150 other intellectuals (within a group of 6,000!) – meant that they soon began organizing themselves on a relatively high intellectual level. At first they attended religious gatherings and soon began a program of primary education. Nine centers were built in various parts of Buenos Aires and in Bariloche and Mendoza (Jevnikar, 1996). Special attention was devoted to education. They founded Saturday primary schools and a secondary school. The numbers varied through the years, but surprisingly, in recent years they are growing again, so in 2002, about 550 children attended Saturday instruction. There are close to 100 teachers, almost all of whom were born in Argentina. In the same year, 161 children were enrolled in secondary school which employs 20 voluntary teachers. It is also worth noting the Slovenian religious life, the periodical press (the weekly *Svobodna Slovenija*), the strong cultural life (choral singing, drama), and the high-quality literary institution.

In this community, the visitor can still hear the third or fourth generation understanding and even speaking Slovenian, although they are also beginning to feel the assimilation and Slovenian is no longer their primary, mother tongue. The Slovenian political emigration, as an almost parallel-state strongly organized community, had at its disposal the energetic source for its own existence. In the light of common historical recollection, the "martyrdom" – that is, remembrance of the relatives and friends killed after (and during) the war – provided that energy (Žigon, 2001).

But this community is a unique phenomenon. The most significant part of Slovenian migrants is exposed to the same standard roles of acculturation and assimilation as most of the emigrant communities in the world.

DOUBLENESS OF ETHNIC IDENTITY IN AN IMMIGRANT

The preservation of the ethnic identity of one's forefathers is influenced by the possibility of motivation for self-preservation. This on the other hand is the consequence of the (various) causes of emigration, distance from the mother country, the difference of the immigrant culture and the positive attitude towards socio-political conditions in the motherland. Ethnic identity is preserved in the family, in emigrants' societies and their institutions and in ethnic religious institutions. It is preserved by maintaining traditional customs, typical food, music and dance, cultivating the political tradition, preserving and cultivating the mother tongue of the parents, typical symbols, historical memory, via cultural activity, and so on, but it still seems that keeping live contact with the country of origin is of most importance, especially for the younger generations.

Following this model, after years of research into (Slovenian) immigrant's ethnic identity I attempted to design a moving qualitative scale of the level of the feeling of ethnic identity among the descendants of Slovenian emigrants, which could be used also by the first generation of Slovenians abroad (Žigon, 1998).

The levels rise in intensity, although typically they interweave with each other and simply represent the most typical forms of expression of ethnic identity, without any moral evaluation on the part of the researcher, and with the assumption that each level represents the maximum an individual is capable of and wants in his or her own social context.

1. Identification identity (minimal knowledge about ethnic origin);
2. Openness (to information, activities connected with the original culture);
3. Folkloric and symbolic identity (occasional participation in events);
4. Club identity (identification with immigrants' clubs);
5. Desire to obtain (Slovenian) citizenship and learn Slovenian;
6. Mobilization identity (active work in the societies);
7. Visits, regular contacts with Slovenia;
8. Speaking and cultivating the mother tongue;
9. Deciding to move to Slovenia.

I would further speculate that for the descendants of Slovenian immigrants it is no longer a case of "Slovenia the mother, Argentina the bride," as is often heard, but "Argentina the mother, Slovenia the grandmother". Slovenia represented for a very long period an almost imaginary world, associated with fairy tales, with the intangible, the distant in time and space, although it is connected with the beautiful, with roots.

In addition to these thoughts, we have to consider that the influence of the majority culture is significantly stronger in the case of mixed marriages; in every case the majority culture has the advantage since it is "tangible", the individual is living and working in it every day, while the primary culture of the parents is for the growing person imaginary, half real, and does not belong to the real world of everyday existence. Without any contacts with the mother-homeland, the ties with it in fact remain on the level of the imagination.

And we have to add another factor: adaptation and further acculturation with assimilation as a final consequence can be much more successful in the case of relatively similar cultural patterns. For example, Slovenians in Austria, France, Germany and Italy had almost no cultural gaps to overcome, the only obstacle which in fact separated them from the dominant culture was for some time the language. Therefore they adapted very fast and because of the closeness of Slovenia they did not really pay much attention to the “Slovenian” education of their children. Suddenly they noticed that their children were not Slovenians, although they intended to return to their motherland after some years. On the other hand, Slovenians in South Africa or Egypt felt a very strong difference from their native culture, so they maybe married white South Africans or Europeans living in Egypt. The same held true for their cultural identity – it was so different that it simply could not be adapted, and there was another circumstance: they lived in a “white ghetto” all the time – a parallel European culture established on the basis of colonial or Apartheid policy.

Anyway, the lack of constant and possibly physical contacts with Slovenia almost led to complete alienation from its culture. But for different reasons, including the effects of globalization, all this started to change in the 1980’s and has completely changed in the last 12 years.

HISTORICAL CHANGES FOR SLOVENIA AND ITS DIASPORA

As mentioned, a strong identification with Slovenian identity is noticeable with the second and even the third generation of active members of Slovenian societies – regardless of their (non-) knowledge of the Slovenian language. A certain level of identification, as described in the theoretical model of a moving scale of identification “categories”, has remained among the majority of descendants of Slovenian immigrants, although mostly this level is very low.

The awareness of ethnic roots by Slovenians worldwide started to rise in the late 1980’s and 1990’s. There are several reasons:

1. The level of the preservation of ethnic roots among Slovenians in emigration has depended on different *multicultural policies* in individual countries.¹ So, when multicultural countries such as USA and Australia changed their attitude towards immigrants and their societies, things changed. If belonging to a certain ethnic group was not of any advantage in the past, now it has become something normal, being not only “American”, but “Afro-, Latino-, xx- American” seems to be becoming one of the most important factors of one’s personal identity within a multicultural nation.

¹ The material consequences of changes in the multicultural policy of some countries can be also negative. Slovenians in Sweden (they have been living in this country for at least 20 years) are getting less financial support for their activities, because they are becoming smaller and smaller compared to the growing number of new-coming immigrants in recent years.

2. Among different generations and groups of Slovenian immigrants around the world such a perception increased with the attainment of the *independence of Slovenia*, as only then did the complicated situation in the Balkans become clarified – they could finally understand the difference between Yugoslavia as an artificial multi-cultural and multinational state and Slovenia in or out of it, and only now could they explain their ethnic origin to their school-friends and neighbors ...
3. Globalization, as a process of advanced technology, has brought many benefits to the relations between Slovenia and its countrymen in the World. The other reason is the increasing knowledge of English, as well as German, Italian and now Spanish.

EFFECTS OF SLOVENIA'S INDEPENDENCE²

After the independence and international recognition of the Republic of Slovenia, the Slovenian identity in the Diaspora or its identification with Slovenia as a country and a national state was significantly raised. Everything started already in the decisive days of the Slovenian battle for independence in 1991, when all generations, all immigrant clubs and associations of all political colors joined in manifestations, demonstrations and various other actions (sending thousands of letters of support to the White house, UN, etc.) in order to help the motherland to achieve its own, internationally recognized national state. The changes at that time and after it were “tectonic”.

The number of those, according to Census in the USA, who stated “Slovenian” as their ethnic origin rose from 124,000 in the year 1990 to 175,000 in the year 2000; the same process is noticed in Canada with an estimated 40,000 Slovenians. This means that the second, third and even fourth generations of Slovenian immigrants clarified their ethnic self-identification; they started to be aware and – even more important – proud of their origin. Furthermore, those who had felt themselves to be Slovenian even before, reconfirmed and renewed their “ethnic” energy; they were comforted for their permanent struggle for “Slovenian-ness”.

Numerous politically separated clubs gathered for this occasion and organized united demonstrations of all Slovenians regardless of their political opinion, and many of these ties remained even when the situation calmed down in 1992. A significant number of clubs which had been ignored, and for the last 45 years had not been able to have any contacts with Slovenia because of their political background, now got the chance to visit their homeland and to start up regular cultural, political, even economic contacts with it.

New Slovenian clubs were established in former Yugoslav republics, i.e. Croatia, Bosnia and Herzegovina, Serbia and Macedonia: Slovenians had worked in these

² Žigon, 2002.

countries as a part of one and the same state, and the creation of the new independent Slovenian state with state borders also towards the rest of former Yugoslavia suddenly made them immigrants. Some organized in clubs immediately, some only in the recent years, some are still trying to organize.

In the last two years some other new associations of Slovenians have also been established – in RSA, Kenya and most recently in Shanghai.

With the change of regime, the number of Slovenians from abroad, willing to visit Slovenia increased rapidly, and at the same time, the standard of living in Slovenia rose so much that also travelling from this country to visit relatives in America, Australia etc. became much more accessible to everyone. This means that permanent physical contact between the homeland and the Diaspora was established. This fact is of great importance, since from that moment Slovenia is no longer an “imaginary dreamland”, but a real (although small) green piece of land in the middle of Europe and it can be touched, felt, experienced.

This period can also be marked as the era of epochal changes in the relation between official Slovenians and Slovenians outside of its borders. After a “Yugoslav” period of selected and marginalized support to Slovenian emigrants, the situation changed in the last 12 years. The policy of the Republic of Slovenia towards Slovenians abroad changed from selected and non-organized help to more organized and rational (although not always optimal) work in this field.

POLICY TOWARDS THE DIASPORA IN THE PERIOD OF SLOVENIAN INDEPENDENCE

The 5th article of the Slovenian Constitution deals with the concern of the motherland for Slovenians living outside of its political-geographic borders. Not only on the basis of this paragraph, but also in the light of the fact that almost one fifth of Slovenians live outside of the Republic of Slovenia, there are numerous institutions and associations which are trying to preserve Slovenian ethnic and cultural identity worldwide.

In 1990 Slovenia even established a ministry for Slovenians living abroad. Its concern was to make and keep contacts with the Diaspora and Slovenian minorities in Austria, Italy and Hungary. This ministry played an efficient role in the year 1991, during the times of the struggle for independence and international recognition. Later it was changed into an Office for Slovenians abroad, incorporated into the Ministry of Foreign Affairs. This governmental body plays the role of coordinator between different ministries and other government institutions, and at the same time it provides financial support to Slovenian minorities and Slovenian associations in other countries. A total of about 7.5 million USD is distributed for these purposes, mostly for Slovenian minorities in the neighboring countries – their schools, cultural clubs and their activities; less than 8 % of this is allocated for all kinds of support to the Diaspora. Most attention is paid to supporting their archives (to save very precious documents, photos and other

material artifacts of Slovenian presence in the world), cultural activities and especially the media. In cooperation with some civil society organizations in Slovenia, numerous cultural tours to the Diaspora and from the Diaspora to Slovenia are organized and partially sponsored.

In coordination with other ministries, Slovenians from abroad can obtain scholarships for their studies in Slovenia – whether of the Slovenian language or other subjects at Slovenian Universities. Seminars for immigrant teachers of the Slovenian language and culture are organized every year, as well as seminars for immigrant journalists and cultural animators – managers in Slovenian clubs. The office also supports projects of some domestic institutions, for example the Institute for Slovenian Emigration Studies, Slovenian Emigrant Society, Slovenian World Congress, etc.

The parliamentary commission for Slovenians abroad is the one that in recent years has produced two parliamentary resolutions about the liabilities of the Slovenian State relating to Slovenians in neighboring countries and elsewhere in the world. Right now representatives of this commission, the aforementioned Office and some other ministries are coordinating the creation of a special law on this matter.

DIASPORA, HOMELAND AND GLOBALIZATION

Even if we can speculate about the threat of globalization to the cultural identity of the Slovenian nation in Slovenia – which is very small and in this sense very fragile – globalization itself is not a threat to the ethnic identity of Slovenians abroad; on the contrary, it brings the Diaspora closer to its country of origin, and this is becoming increasingly evident in recent years. Slovenian associations, societies and individuals abroad are using the Internet as the most convenient means of overcoming two major factors of their separation and alienation from the primary homeland: the distance and – for younger generations – the language.

We speak about a new two-way process, which is also changing ways of thinking in Slovenia itself. Namely, almost every Slovenian immigrant society has created its own Internet home page. Some of them are connected with web links, which lead even to an exchange of different information about Slovenia as a tourist destination, about potential business partners, etc. Slovenians in Slovenia who do not really pay much attention to its Diaspora, but who do use the Internet very frequently, can be informed about the Diaspora much better than at any other time in the history. They can reach their relatives and contact them instantly and frequently all the time – we can hardly even compare this way of communication with the “pre-historical” writing of post-letters which took months to reach the address.

Communication via the Internet is familiar mostly to the younger generations; this way they find Slovenia much more attractive and real than through the image of a rural and very traditionalistic Alpine country as shown at mostly old-fashioned cultural events with polka music and typical food. They can communicate with their coevals in

Slovenia as frequently as with their school-friends next door, and they can surf through virtual Slovenia at every moment.

Globalization is causing another change: almost every young Slovenian is capable of communicating in English, most of them can also handle another foreign language, mostly German or Italian, and increasingly Spanish. The language barrier is therefore falling; not speaking Slovenian is no longer a shame or a communication obstacle for a second or third generation Slovenian in the Diaspora, as they can often communicate with Slovenia in their primary (non-Slovenian) language.

And more: in a few months, a program for a long-distance learning of Slovenian language – via the Internet – will be systemized and accessible to all users of the Internet in the world. The Internet of course cannot replace a teacher as a living person, but it can help to keep people in contact, which is, as we have already mentioned, of greatest importance in order to preserve a certain level of primary ethnic identity.

Although globalization has brought a scaring unification of values and ways of thinking – which can be considered as a negative effect – it does also mean that young Slovenians can discuss the same problems, same movies and music stars, same events (including war ...). This makes them feel as if they belong to the same “virtual” state of mind – this brings them together and at the same time makes them more open to a new model of the modern, cosmopolitan Slovenia.

Although this process is just in its beginning phase, we can conclude that one of the strongest emigrant cultural patterns is changing, and we can probably estimate the same for most of other national Diasporas.

LITERATURE

- Barfield, Thomas (ed.). 1997. *The Dictionary of Anthropology*. Oxford: Blackwell.
- Barnard, Alan; Jonathan Spencer (ed.). 1998. *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*. London: Routledge.
- Corsellis, John. 1997. The Slovene Political Emigration 1945–1950. *Dve domovini/Two Homelands*, No. 8, pp. 131–159.
- Dey, Ian. 1993. *Qualitative data analysis*. London, New York: Routledge.
- Jevnikar, Martin. 1996. Slovenski domovi v Južni Ameriki. *Dve domovini/Two Homelands*, No. 7, pp. 97–112.
- Južnič, Stane. 1987. *Antropologija*. Ljubljana: DZS.
- Klemenčič, Matjaž. 1992. Reactions of Slovenian and Croatian immigrants, American press, and American scientists to events in Slovenia and in Croatia in the period from 25 June 1991 till the recognition of Slovenia by the United States. In: *Izseljen-ski koledar 1993*. Ljubljana: SIM.
- Klemenčič, Matjaž. 1995. *Slovenes of Cleveland*. Novo mesto: Dolenjska založba.
- Lewelen, Ted C. 1992. *Political Anthropology: An Introduction*. Westport, Connecticut; London: Bergin&Garvey.

- Rant, Jože (ed.). 1998. *Zbornik dela v zvestobi in ljubezni: Zedinjena Slovenija 1948–1998*. Buenos Aires: Association Zedinjena Slovenija.
- Rant, Pedro. 1959. *La Inmigración Eslovena en Argentina* (doctoral dissertation). UBA, Facultad de Ciencias Económicas. Buenos Aires.
- Russell, Bernard H. 1991. *Research Methods in Cultural Anthropology*. Newbury Park, London, New Delhi: Sage Publications.
- Svobodna Slovenija*, weekly. Svobodna Slovenija, Zedinjena Slovenija. Buenos Aires.
- Velikonja, Jože. 1985. Las comunidades eslovenas en el Gran Buenos Aires. In: *Estudios migratorios latinoamericanos*, No. 1. Buenos Aires: CEMLA.
- Žigon, Zvone. 1996. Funkcionalni bilingvizem in Slovenci v Argentini in Urugvaju. *Dve domovini/Two Homelands*, No. 7, pp. 71–95.
- . 1998. *Otroci dveh domovin* (Children of Two Homelands). Ljubljana: Založba ZRC.
- . 1999. *Slovene Political Emigration in Argentina: Its Identity 50 Years ago and Today*. Paper on the 34th World Congress of the International Institute of Sociology; Multiple Modernities in an Era of Globalization, Tel Aviv, Israel, July 1999.
- . 2001. *Iz spomina v prihodnost* (From memory to the future). Ljubljana: Založba ZRC.
- . 2002. Vloga Slovencev v tujini pri osamosvojitvi. In: *Slovenska osamosvojitve 1991, Brežice, zbornik s simpozija*. Ljubljana: DZ RS, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, pp. 188–189.

POVZETEK

OHRANJANJE ETNIČNE IDENTITETE MED SLOVENSKIMI IZSELJENCI V DOBI GLOBALIZACIJE

Zvone Žigon

Slovensko etnično ozemlje je v zadnjih dveh stoletjih utrpelo visoko stopnjo izseljevanja. Kot ekonomski emigranti so se Slovenci izseljevali zlasti v ZDA, v prvi polovici 19. stoletja tudi v Argentino, Brazilijo, Egipt, Belgijo in nekatere druge razvite evropske države. Sredi dvajsetih let se je veliko število Slovencev iz regije, ki je bila tedaj pod italijansko oblastjo, umaknilo pred naraščajočim fašističnim pritiskom, večinoma v Argentino. Po drugi svetovni vojni je prišlo do pomembnega vala političnih beguncev, ki so se zaradi prevlade komunizma v domovini izselili zlasti v Argentino, ZDA, Kanado in Avstralijo. V različnih obdobjih od šestdesetih do osemdesetih let pa je precejšnje število značilnih ekonomskih izseljencev odšlo v Nemčijo, Švedsko, Švico, Francijo, Belgijo in še nekatere druge dežele. Ocenjujejo, da se je v bližnji preteklosti izselilo s slovenskega etničnega ozemlja skoraj 500.000 Slovencev, kar predstavlja »peto četrtino« današnjih dveh milijonov Slovencev, živečih v Sloveniji.

V prizadevanju, da bi ohranili svojo izvorno etnično identiteto, so slovenski izseljenci ustanovili na stotine etničnih društev in združenj. Sčasoma so pripadniki prvih izseljenskih generacij preminili, medtem ko se druga, tretja in že četrta generacija trudijo, da bi še naprej gojili čim tesnejše vezi s svojimi narodnimi koreninami in stike z domovino svojih prednikov.

Raven ohranjenosti njihovih etničnih korenin je bila odvisna od različnih multikulturnih politik v posameznih deželah priseljevanja, pa tudi od odnosa slovenske (jugoslovanske) politične ureditve do njih. Po razglasitvi slovenske neodvisnosti in mednarodnem priznanju Republike Slovenije se je slovenska identiteta v diaspori bistveno okrepila. Mnogi od tistih, ki so se prej težko istovetili z Jugoslavijo (kot centralistično mnogoetnično državo), so se v tem času začeli istovetiti s Slovenijo. Nenadoma se je pojavila cela vrsta novih izseljenskih društev, število izseljenskih obiskov v Sloveniji je poskočilo ipd. Na drugi strani pa je tudi Republika Slovenija uvedla novo politiko do izseljencev. Za Slovence po svetu je bilo ustanovljeno posebno ministrstvo, ki se je pozneje preoblikovalo v urad, s tem pa so se začeli izvajati tudi novi sistematični modeli financiranja in drugih oblik podpore Slovincem v diaspori.

Globalizacija sama po sebi ne ogroža narodne identitete Slovencev po svetu. Kot proces moderne tehnologije je olajšala stike in s tem izboljšala odnos med Slovenijo in rojaki v izseljenstvu, kar postaja vse bolj očitno v zadnjih letih. Slovenske izseljenske organizacije, društva in posamezniki uporabljajo medmrežje kot najprikladnejše sredstvo za premagovanje dveh bistvenih dejavnikov, ki sta jih do nedavnega ločevala od matične domovine: razdalje in – pri mlajših generacijah – jezika. Kaže, da lahko hitrost in globalni doseg sodobne komunikacije dovolj uspešno nadomestita fizični stik. Jezikovna asimilacija in posledična jezikovna pregrada med izseljenci in njihovimi sorodniki v Sloveniji postajata vse manj problematični, razen tega pa doba globalizacije prinaša podobne vrednote in komunikacijske kode vsem mladostnikom po svetu.

Zvone Žigon je doktor politologije, zaposlen kot svetovalec vlade na Uradu za Slovence v zamejstvu in po svetu pri Ministrstvu za zunanje zadeve Republike Slovenije. Kot znanstveni sodelavec je v dopolnilnem delovnem razmerju na Inštitutu za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU v Ljubljani.

THE IMMIGRANT IS DEAD, LONG LIVE THE IMMIGRANT: THE EAST EUROPEAN TRANSMIGRANT IN CONTEMPORARY AMERICAN LITERATURE

Sladja Blazan

COBISS 1.01

Vladimir Girshkin's mother doesn't like his way of walking. "You know, I've been keeping an eye on you for years, but it just hit me today, your little Jew-walk. Come here, I'll teach you to walk like a normal person." In her idiolect "a normal person" is synonymous with "a real American". This traumatizing scene is one of many which emerge out of the need to create clear ethnic boundaries set in the Jewish Russian American household of the Girshkins. The predicament is set in Gary Shteyngart's debut novel *The Russian Debutante's Handbook*, a novel crossing two generations of Russian 'immigrants', two generations of American 'natives' and two continents, which supposedly epitomize two world orders. Everything seems neatly separated in binary oppositions until the main hero starts crossing the lines.

The chaotic situations the main character's actions will produce are not surprising. Alone the difficulty of finding an antonym to the term "immigrant" in American English is an expression of the constant exchange between any two sides built up on ethnic or national grounds in the USA. However, by setting up a list of things to do 'the Jewish way' and things to do 'the American way' Ms Girshkin shows no confusion positioning herself between two imaginary worlds. Her perspective is determined by her ability to describe, define and control these 'worlds', as if she was an outsider looking at them. Her son's dissatisfaction with the outsider perspective and his promotion of hybridity will lead to confusion. Like the majority of American academics and critics did with immigrant writers during the Cold War period, the mother positions herself *between* the world of "counting money" (American) and the world of "losing yourself" (Russian): a classic dichotomy of the American Dream associated with wealth and the Russian Soul associated with melancholia. A collapse of this order is predetermined, since the only agreed upon fact in this concept is the maintenance of the division between 'us' and 'them.' Anything else remains wrapped in silence. This is the point where the main hero starts feeling uncomfortable and decides to challenge preset conceptions.

Even today, at the peak of trans-identity theory, American literary studies still like to position writers between "worlds." In particular writers with an East or Central European background appear to be stuck in this in-between category. And yet, this is precisely what they are writing against. Ms Girshkin's son, Vladimir Girshkin, "the immigrant's immigrant, the expatriate's expatriate, enduring victim of every practical

joke the late 20th century had to offer and an unlikely hero for our times. . . .” epitomizes a whole set of American migrant literary characters painfully trying to live ‘in-between’, only to realize that they have been ‘within’ all along. Vladimir Girshkin, opposing his parents’ and everybody else’s expectations, counts his money in Russian and curses in American English. With his productive use of two homelands he is qualifying to be a new type of a literary character – the transmigrant.

The term transmigrant has been introduced and developed mainly by a group of sociologists around Nina Glick Schiller, Linda Basch and Cristina Blanc-Szanton in order to describe a new type of migrant who productively combines the social fields of multiple homelands.¹ “Transmigrants develop and maintain multiple relations – familial, economic, social, organizational, religious, and political that span borders. Transmigrants take action, make decisions, and feel concerns, and develop identities within social networks that connect them to two or more societies simultaneously.” (Glick-Schiller et al., 2002: 1–2) To stress the activity on the part of the migrant is programmatic, since taking actions and decision making are main characteristics separating the transmigrant from the immigrant.

One of the reasons for the sudden appearance of so many transmigrants in literature is the availability of fast and inexpensive transportation, as well as recent technological developments, which have created certain “freedoms” that were out of reach for former generations. However, in order to describe the transmigrant Schiller et al. use recent theories of transnationalism, which are traceable, in the context of American literature, at least back to 1916 and the publication of Randolph Bourne’s essay “Trans-National America” (Bourne, 1977). Obviously, the transmigrant has been around for a long period of time. Transnationalism is an ideology that has been existent in North American literature throughout the twentieth century. The end of the block system, the intensive development of new communications, media and information technologies in the second half of the twentieth century, and most of all global financialization have allowed an existing concept to come into view, rather than creating a new model. The excessive promotion of the concept of the Melting Pot at the turn of the last century, which was later largely replaced with the Salad Bowl or the Mosaic, never allowed its propagators a widespread forum. Today, it is a concept that exists along with other migration concepts in literature. Similar to the time of the Great Migration, the time and the sense in which Randolph Bourne wrote his essay, not every migrant has to be a transmigrant, and not every migrant can be a transmigrant, since certain political and social requirements regarding traveling and knowledge are not always met. However, a reading of contemporary East European American literature shows that many literary migrants are indeed transmigrants.

Defining a literary transmigrant who has an East European heritage and a fresh American private address is a difficult task, because of the two strong and opposing

¹ A considerable body of work on this subject has been done by the German sociologists Ludger Pries and Ulrich Beck.

tensions at work here. In much the same way that the end of the Cold War paved the way for nationalism and internationalism simultaneously, it has also opened a field for national *and* transnational writers. East European American writers seem to position themselves mainly in the second group, even though some writers choose to stress their newly discovered national inclinations; Eduard Limonov being the best example. Identities that have been denied find both means of communication and articulation thanks to world financialization. This leads to a paradoxical situation in which there is a simultaneous necessity to celebrate and demystify ethnic identity. Subsequently, ethnonationalism and supranationalism go hand in hand. Aleksandar Hemon, Iva Pekarkova, Eva Hoffman, David Albahari are a new generation of writers who successfully position their main characters in multiple "worlds", propagating ethnicity as an expression of national bondage without pushing it on top of any other form of identity. The stylistic form they use is often sarcasm, ridiculing power structures that try to propagate ethnicity over any other form of identity. In contrast to former East European American writers with transnational tendencies, calling for a recognition of their ethnic heritage, we now encounter characters who do not ask for an acknowledgement of being Russian, Czech or Bosnian, but rather characters who wish to be so without being constantly reminded of it by their social surrounding.

Amal Amireh and Lisa Suhair Majaj point out, in their pioneering and unique study *Going Global*, what happens when writers are stuck in ethnic categories. Giving a personal account of being an academic with an 'exotic' background working on 'ethnic literature' in the American academia they describe the disadvantages of extreme ethnic affirmation in literary studies. One more time they call upon the literary community to take a step beyond ethnicity, to demystify ethnicity.² What connects transmigrants in current East and Central European American literature is exactly this kind of positioning against ethnic stereotyping; demystifying the concept of migration based on firm ethnic identity borders; and propagating the positive aspects of multiple homelands. Unfortunately, Amireh and Majaj restricted their study to postcolonial literature and so-called "third world writers". Writers who find themselves in a post-socialist setting seem to be excluded from this discussion, even though they address same problems. In much the same way that East Europeans were excluded from the American multicultural discourse that reached its peak in the early 80s, they are now being excluded from the current debate on transnationalism and globalization.

In a programmatic way, Vladimir Grishkin is trying to fit in by proving his ability to take decadent action and enjoy prosperity with no regrets:

"Despite my fluent Russian and my tolerance of drink, I can easily double as a first-rate American," he tells the gangsters. "My credentials are impeccable. I have . . . a profound appreciation for the dress, manners and outlook of the disaffected young American set. I have lived many years in New York, the

² One of the most influential studies in this field is Sollors, 1986.

capital of the disaffected movement, have had many angry, disenfranchised friends of the artistic persuasion.”

Throughout the novel the main character will try to either ward off or construct a victim identity in order to fit in. He will also try to go with the flow and perform the expected noble but tragic immigrant role. Obviously, a certain idea of melancholia and deprivation sticks to the East European body. The “tired, the poor, the huddled masses” are still supposed to reach “American shores” in order to someday reach the American Dream: prosperity.³ Prosperity is supposed to raise a person to a higher sphere, namely that of being an “American.” But the adverb American remains undefined. And the wretched are going through transformations as well. What happens when characters do not step on American ground tired and piled up in huddled masses? What happens when prosperity does not transform the body into an “American body”, or the mind into an “American mind”? The mythological formulation of the movement of East Europeans to the USA implies that there had been no *terra firma* in their lives before they set foot on American ground. The existing equation, the novel implies, goes as follows: East European equals poor and melancholic, American equals rich and happy. Shteyngart challenges this expectation by asking the question: What happens when a rich and happy East European American enters the picture? It will remain a question of authenticity and performativity until the very end of the novel, when the main hero will return to the USA to live the classic American Dream including a job, a marriage and a house. He will defer the question of solving the immigrant to the next generation.

Contemporary writers often challenge patterns of the classic immigrant novel by offering personal experiences that differ from the expected immigrant story. Gary Shteyngart drew from his experience as an immigration officer in New York and as the son of an immigrant mother. Iva Pekarkova, a writer who lived in Prague until her twentieth birthday, migrated to New York subsequently where she worked as a cab driver, and used this experience for her novel *Gimme the Money*. In an almost reader irritating manner she does not initially provide background information on her main character. At the same time, little pieces of evidence are being slipped into the story line. Only through other characters – and relatively late in the novel – can the reader find out that the main character Gin, a cab driver in New York, must have a strong accent, since her roommate is trying to mimic it in order to appear more interesting; that she must be from Czechoslovakia, since her cab driver colleagues are mocking her about “Czechonoslakia”; and that she achieved a legal residency in the USA through her husband. However, instead of focusing on Gin’s ethnicity, Pekarkova concentrates on the silence and rigidity of the female subject in society. The instrument of her expression is

³ Inscription on the Statue of Liberty in New York by Emma Lazarus: „Give me your tired, your poor, your huddled masses yearning to breathe free, the wretched refuse of your teeming shore, send these, the homeless, tempesttost to me, I lift my lamp beside the golden door!”

the interdependency between the city and the subject, rather than ethnic relationships. The typical ethnic community, established as a trope in American immigrant literature by writers throughout the 20th century, has been replaced by skyscrapers and pavement. Adding to this, the immigrant is not a male dissident with a perspective on “back then” and “what will the future bring” but a woman with fluid goals. Even her profession breaks with long established orders – she is the only white female cabdriver, as well as the only one who takes her customers to Harlem at night. Thus, the writer successfully challenges habitual restrictions of ethnic writing and ethnicity as a concept. She has taken her main character out of the ethnic community only to show that there is no escape from the constrictions of ethnicity.

Even though Pekarkova decided not to write about Gin’s migration, migration remains one of the main subjects. Gin’s perspective is after all restricted by the fact that her social environment consist mainly of immigrants. In addition to three female characters (all of them immigrants), there are twenty male characters. Their behavior toward Gin constantly borders on sexual abuse. The only non-immigrants are two white Anglo-Saxon Americans named Stanley. Both of them bring Gin into life-threatening positions. She ends up killing the first in self-defense. The second is an architect who wanted to change Manhattan’s skyline: “I had wanted to build a REAL skyscraper, you see. At least fifty, eighty floors. I wanted to ... leave a mark, you see.” He seems sexually more threatening than any of the immigrant men. All of whom seem to expect her to be at their disposal sexually during any chance encounter, which she, in her chosen passivity, actually is. During her encounter with the second Stanley, Gin almost loses her life in a traffic accident while driving under the influence of alcohol. In the case of both Stanleys Gin is unusually confused; she does not know how “to read them”. Again, two imaginary worlds that divide the ‘immigrant’ from the ‘native’ are being depicted. The Stanleys imagine that their fate has global implication, the immigrant men on the other hand, see themselves on a local scale. In this novel the American dream of the WASP American man obviously differs from the American dream of the American immigrant man. Pekarkova has constructed the novel in such a way that the proclamation: “I wanted to leave a mark!” in an immigrant and African American context would sound absurd. By doing so she opened the door for another deeply American subject to be looked at from an East European female’s point of view – racism.

Theories of racism do not shed light on the position of an East European woman embedded in the concept of *whiteness* defined against *blackness*. Gin is perceived as an American by her husband’s African American friends in spite of her previous illegal status. The narrative voice names her Talibe’s “American wife”. Limamou, her husband’s friend, judges her for her American mentality: „You Americans can’t never understand that, what it is, to work all the time and not have enough money for – ...“ Her husband, Talibe, who has been a resident for many decades is never perceived as being American. Does this imply that her white skin makes her more American than American citizenship does? The construction of *Gimme the Money* supports this assumption. In a scene at the hospital Gin is crying at her husband’s bed. Limamou tries

to stop her in an aggressive manner telling her that according to African belief, crying at the bedside of an ill man may kill him. Suddenly, two security guards, attracted by the noise, run into the room and throw Limamou cursing:

What d'you think your're doing? What do you have IN MIND? Are you trying to rob her? To rape her? Or what? That's why I'm here, to prevent you from doing that! You're never gonna stick that nigger face of yours into this hospital again! I guarantee that!

Despite Gin's trying to protect Limamou, the guards stick to their prefabricated opinion. This is one of many scenes where over-determined contexts of reception are being depicted and in this way deconstructed. In writing this scene Pekarkova questions the construction of whiteness in contemporary North America. „It is no accident and not a mistake that immigrant populations (and much immigrant literature) understood their „Americanness“ in opposition to the resident black population. Race, in fact, now functions as a metaphor so necessary to the construction of Americanness that it rivals the old pseudo-scientific and class-informed racisms whose dynamics we are more used to deciphering,“ writes Toni Morrison only a decade ago. (Morrison, 1993: 47) Gin becomes white only in her black surroundings, her whiteness remains unconscious throughout the novel. Matthew H. Jacobsen analyzes, in his ground breaking publication *Whiteness of a Different Color*, not only the economic privileges that certain white ethnic groups in the USA received in opposition to other non-white ethnic groups, but also their whiteness as existent only in opposition to blackness. He is mainly writing about Celts, Hebrews and Slavs. Similarly to Jacobsen's work, Pekarkova is exploring a new field on the question of race and ethnicity in an East European American context in *Gimme the Money*.

By stressing gender questions and refusing a dissident setting Iva Pekarkova introduces a new forum for East European women writing in the USA. Her double exclusion as an immigrant writer and a woman writer might be one of the reasons for this particular choice. However, the East European American literary landscape has been transformed over the last couple of years. More and more male writers have decided to write outside the scope of a dissident context. Aleksandar Hemon, a Bosnian writer who stayed in Chicago after receiving a grant to work as a journalist in in the spring of 1992, a time when his hometown of Sarajevo was occupied by Serbian army forces, illustrated the silencing of the migrant by projecting a “classic immigrant” onto him in his last novel *Nowhere Man*. The so-called immigrant identity of the novel's main character Jozef Pronek is being defined exclusively by his American surroundings. The novel is written from six different perspectives without losing its almost traditional story line. Telling the immigrant's story of Jozef Pronek using a postmodern narrative pattern, Hemon challenges the genre of immigrant fiction as well as preset identity borders that were sedimented into American society long before Jozef Pronek arrived

into it. The socio-historical background is one of the reasons why the writer decided to intertwine fiction and fact in this novel. Chapters written in first person narrative mainly reconstruct the past. In one scene the American president George Bush visits Ukraine after the coup d'état in Moscow. Pronek is standing in front of the stage when the president starts talking to him:

„What is your name, young fellow?“

„Jozef Pronek,“ Jozef answered, while the fat man was mouthing a translation of the question, spit burping in the corner of his lips.

„This place is holy ground. May God bless your country, son.“

„It is not my country,“ Jozef said.

„Yes, it is,“ Bush said, and patted Jozef on his shoulder. „You bet your life it is. It is as yours as you make it.“

„But I am from Bosnia ...“

„It's all one big family, your country is. If there is misunderstanding, you oughtta work it out.“ Bush nodded, heartily agreeing with himself.

Jozef Pronek stands for “conflict zone”, “powder keg”, “no man’s land” or simply “the East”. Since the character in the novel is the president of the USA a whole country is being projected into a category: the other. The same projection will happen on a personal scale in the case of Pronek’s American roommate, who will say: “I loved Jozef Pronek because I thought that he was the simple me, the person I would have been had I known how to live a life, how to be accommodated in this world.” The romanticization – in this case eroticization, since the roommate will eventually develop a libidinal connection to Pronek – of the “simple” other disguises xenophobic notions. In both cases the ‘approval’ of the existence of the ‘other’ merely emphasizes “Western” superiority.

While in North America and Western Europe cultural globalization has been viewed as a set of observed cultural streams and social processes moving outward from the center to the margins, in Eastern European countries globalization has been studied as a political, or “ideological”, project, led by the West. Hemon takes both perspectives and shows the dangers of binary categories on a personal as well as a political scale. The relationship between the character of the Bosnian Jozef Pronek and the character of the American Victor Plavchuk disguises the “big brother’s” motivation and demystifies his picture by doing so. The already defined relationship is in this case only being depicted, without further interpretation, by the main character. The effect of Hemon’s writing, similar to Pekarkova’s case, is to obtain the missing historicization of the construction of an East European identity in North American society.

Demystification remains one of the key concepts in transmigrant literature. Hemon uses music to demystify the “poor and isolated Eastern Europe”. Before the war, Pronek was a member of a Beatles cover band called “bube”, the Serbo-Croatian word for beetle. The band performs the function of a cultural mediator. The role of the mediator

traditionally should have been Pronek's. However, by desubjectivizing the mediator, Hemon refers to the complex intertwining of the West and the East, of power structures working on and around the subject. Pronek cannot be solely a mediator, his activity is wondering and dwelling, the mediation is being done on him and by him. He might be seen as the mediator and the mediated simultaneously. In the same way that Stuart Hall describes the role of music in "Cultural Identity and Diaspora" showing how Reggae and Rastafarianism mediates between Jamaican and African identity, Hemon brings the East and the West together through rock music (Hall, 1990). Like Hall, he analyzes both sides as *both* the same and different. In order to do this, the "ethnic gaze" is turned upside down. The characters being marked as ethnic in the beginning of the novel are now, even retrospectively, looking at themselves through devices associated with "the West". In this context the West stands for Western Europe and North America since mainly British and American artists are being named. In another scene Jozef Pronek will compare John Lee Hooker and Zaim Imamovic, a singer who became popular singing traditional Bosnian music. By mingling the so-called East with the so-called West Hemon simultaneously questions the puritan motives of ethnic heritage while celebrating the ethnic other. Arjun Appadurai would certainly applaud and approve of Pronek as a true "cosmopolitan patriot" (Appiah, 1997: 617): loyal to his country of consent as well as to his country of descent. Which brings us to the question of two homelands.

Aleksandar Hemon lives in Chicago. He regularly visits Sarajevo, Bosnia, where, according to him, people do not even notice when he is gone.⁴ Iva Pekarkova moved back to Prague, Czech Republic a couple of years ago. In between she lived in Thailand, doing research for her recent novel, and she spent more time in the USA. She lives in Prague and Nigeria now. Gary Shteyngart was born in Russia. He moved to the USA at the age of ten, and lived in Prague for a couple of years while writing his novel; after its publication he moved back to New York. A couple of months ago he decided that a set residence does not support his writing technique and he moved to Rome, where he is living now. The concept of two homelands is deeply imbedded in the novels of these writers; however, instead of the clash and discontent traditionally associated with multiple homelands they celebrate their broader perspective and try to broaden it even more by introducing new locations into their writing and their lives.

BIBLIOGRAPHY

- Amireh, Amal / Lisa Suhair Majaj, ed. 2000. *Going Global: The Transnational Reception of Third World Women Writers*. New York, London: Garland Publishing, Inc.
- Appadurai, Arjun. 2000. „The grounds of the nation-state: identity, violence and territory.“ In: Kjell Goldmann, Ulf Hannerz, Charles Westin. *Nationalism and*

⁴ Personal interview with the author.

- Internationalism in the Post-Cold War Era*. London, New York: Routledge, pp. 129–143.
- Appiah, Kwame Anthony. 1997. „Cosmopolitan Patriots“. *Critical Inquiry*, 23 (Spring 1997).
- Bourne, Randolph. 1977. „Trans-National America.“ In: *The Radical Will: Selected Writings 1911–1918*. Randolph Bourne. New York: Urizen Books, pp. 249–264.
- Brennan, Timothy. 1997. *At Home in the World: Cosmopolitanism Now*. Cambridge/London: Harvard UP.
- Glick Schiller, Nina; Basch, Linda; Blanc-Szanton, Cristina, hg. 2002. *Towards a Transnational Perspective on Migration: Race, Class, Ethnicity, and Nationalism Reconsidered*. New York: The New Academy of Science.
- Hall, Stuart. 1990. „Cultural Identity and Diaspora.“ In: *Identity: Community, Culture, Difference*. Hg. Jonathan Rutherford. London: Lawrence & Wishart, pp. 222–237.
- Hemon, Aleksandar. 2002. *Nowhere Man*. New York: Doubleday/Nan A. Talese.
- Morrison, Toni. 1993. *Playing in the Dark: Whiteness and the Literary Imagination*. New York: Vintage.
- Pekarkova, Iva. 2000. *Gimme the Money*. London: Serpent's Tail.
- Shteyngart, Gary. 2002. *The Russian Debutante's Handbook*. New York: Riverhead.
- Sollors, Werner. 1986. *Beyond Ethnicity: Concent and Descent in American Culture*. New York, Oxford: Oxford UP.

POVZETEK

PRISELJENEC JE MRTEV, NAJ ŽIVI PRISELJENEC: VZHODNOEVROPSKI TRANSMIGRANT V SODOBNI AMERIŠKI KNJIŽEVNOSTI

Sladja Blazan

Svetovne razmere po koncu hladne vojne so omogočile nastanek novega tipa literarnega lika, in sicer takšnega, ki združuje »svetovljanskega popotnika« z »lokalnim domačinom« (James Clifford). Potencialna možnost za konflikt, ki je prej v t. i. emigrantskem leposlovju predstavljala zaščitni znak te dvojnosti, ne vodi več neizogibno v »priseljensko krizo«. Članek obravnava tri romane avtorjev, ki so se priselili v ZDA iz nekdanjih evropskih socialističnih dežel in se odločili, da bodo osvetlili proces izseljenstva z uvedbo novega literarnega lika – transmigranta. V svojih romanih razvijajo novo, pozitivno razumevanje migracij in koncepta večdomovinskega. Romani *Nowhere Man* Aleksandra Hemon, *The Russian Debutante's Handbook* Garyja Shteyngarta in *Gimme the Money* Ive Pekarkove odražajo novi položaj subjekta v svetu, s čimer na novo definirajo koncept svetovljanstva, ki je sicer že tradicionalno povezan z zdomskim leposlovjem.

Izraz *transmigrant* ima svoj izvor v sociološki znanosti. Sociologi, kot so Nina Glick-Schiller, Linda Basch, Christina Blanc-Szanton, Ludger Pries in Ulrich Beck, priznavajo v okviru izseljenskih študij – vzporedno s tradicionalnimi kategorijami priseljenca, izseljenca in migranta – obstoj novega tipa migranta, in sicer transmigranta. Ta se od prejšnjih tipov razlikuje po tem, da na produktiven način združuje in pridobiva iz več domovin, namreč iz dežele (ali dežel) sprejetja (*consent*) in dežele porekla (*descent*) (Werner Sollors). S tem ko migranti aktivno sodelujejo v socialnem, kulturnem in političnem življenju obeh dežel, postavljajo vprašanje izseljenstva v pozitivno luč. Enake spremembe zasledimo v sodobni književnosti. Članek obravnava lik transmigranta, ki biva v nekdanji socialistični deželi v Evropi in hkrati v ZDA. Glavne spremembe v oblikovanju protagonista v okviru sodobne postsocialistične izseljenske književnosti glede na prejšnjo priseljensko in emigrantsko literaturo (zlasti tisto, ki je nastala v času množičnega priseljavanja in hladne vojne), ki so pripeljale do uvedbe lika transmigranta, so naslednje:

1. združitve »prejšnje identitete« z »novo identiteto«;
2. individualiziranje priseljenskega subjekta;
3. uvedba koncepta kontinuiranega prihoda namesto tradicionalnega koncepta začetnega in vseobsegajočega prihoda;
4. dopuščanje fragmentarne in nelogične govornice kot rezultat dvojezičnosti;
5. priznavanje protislovja v različnih sferah priseljenskega življenja.

Ti pisatelji ustvarjajo mehanizem, ki bo uporaben za prihodnje avtorje, saj bo naš »vek migracij« (Stephen Castles / Mark Miller) zagotovo prinesel še več medkulturnih gibanj in medetničnih umestitev. Uvedba termina *transmigrant* v literarne študije omogoča kritikom in znanstvenikom, da se odzivajo na spreminjajoči se izseljenski zemljevid in v svojih študijah ustrezno artikulirajo zavest o novih razmerjih.

Sladja Blazan, magistra literarnih znanosti, je doktorandka na Oddelku za angleške in ameriške študije Humboldtove univerze v Berlinu. Trenutno zaključuje disertacijo o »Ameriškem priseljenskem leposlovju v postsocialističnem kontekstu«, je raziskovalna štipendistka na Univerzi New York in predava na Humboldtovi univerzi. Njena zadnja pomembnejša objava je »Revision of Exile in Contemporary Slavic Writing in the USA«, v: *Cultural Exchanges Between Central/Eastern Europe and America*, Frankfurt am Main: ZENAF, 2003.

GLOBALIZATION, MIGRATION AND FAMILY DIVERSITY

Susan C. Ziehl

COBISS 1.01

1. INTRODUCTION

Globalization has been the buzz-word in the social sciences since the 1990's. As in the case of most academic (and political) issues, it has been the subject of debate and controversy. There are differences of interpretation as to what this concept means, and even when different scholars agree on the meaning, they disagree as to whether it represents something 'really new'. But whereas globalization has been *the* issue of debate within the social sciences and sociology in particular, it has had very little impact on the field of family studies. There are a number of possible reasons for this. Firstly, there has been a tendency for globalization to be conceptualized primarily in economic and political terms. It has been seen as synonymous (or at least principally about) the economic and political integration of societies across the globe and one of the debates has been about whether or not this has actually occurred. The family is seen as something different from the polity and economy – a different institution which raises different empirical and theoretical concerns. It is not unimportant that the family has traditionally been seen as representing the 'private realm' while the economy and polity have been seen as constituting 'the public realms'. This is, of course, an ideological distinction which (family) sociologists have, for decades now, been questioning. But this has not changed the fact that there has been very little dialogue between scholars who have participated in globalization debates and those interested in family studies.

It would be an oversimplification to suggest that globalization debates have been solely around economic and political issues. Notions of cultural imperialism, universal citizenship and the link between cultures and identity have also been part of the debate. But those who have taken this route have seldom made connections between that aspect of the globalization debate and family life. Or at least where that connection has been made, it has been mentioned rather than analysed in any degree of depth.

Another possible reason for the lack of dialogue between these areas of academic debate and enquiry, concerns the 'type' of scholars involved. The majority of those interested in broad global trends in economic and political affairs are male, while family sociology is still predominantly a female preserve (numerically that is). This

is not a hard and fast distinction. There are a number of male family sociologists and female economists. But on the whole, the gender divide between the various academic disciplines and sub-fields of Sociology remain. For instance, at the last ISA meeting in Montreal, about 70% of the contributors to the Family Research Committee were female, almost exactly the same percentage as the proportion of male contributors to the Economy and Society Research Committee. In the case of the Ad Hoc Committee on Globalization, the proportion of male contributors was close to 90%. It is therefore possible that this gender divide in academic specializations is another reason for the lack of dialogue between globalization and family scholars.

Again, there are of course exceptions such as Smith & Wallerstein's (1992) work on households and world systems theory. But to date their work has not been integrated into the field of family sociology. (See also Therborn, 2001.)

Although I have identified some reasons for the lack of dialogue – this is somewhat surprising since the issues which have been raised in globalization debates, overlap to a large extent with debates which have been taking place in Family Sociology. The communality is a concern with the question of change (extent thereof or lack thereof) and the direction of change: towards uniformity or diversity.

2. GLOBALIZATION DEBATES

Drawing on Held (1999) Giddens (2001) describes the globalization debate in terms of three positions: Hyperglobalizers; Sceptics and Transformationalists. Hyperglobalizers claim that we have indeed entered a new era (the 'global age') – driven by a global economic system (capitalism) into which all societies are integrated. Also associated with this view is the idea of global governance and a reduction in social inequality. Hyperglobalizers further claim that we are approximating a 'global civilization', that is, a common set of values and norms that govern the behaviour of individuals all over the globe (Giddens, 2001: 58–61).

On the other hand, the skeptics argue that the world economy is far less integrated today than was the case in the 19th century and that social inequality has been on the increase (at least when one compares the various regions of the world). It also affords the state greater power to decide how and if it wishes to be integrated into the world economy. In contrast to the hyperglobalisers, these theorists do not believe that we are moving towards greater cultural uniformity but rather a 'clash of civilizations' (Giddens, 2001: 58–61).

The third position (transformationalists) draws on elements to these two. Like the hyperglobalizers, they believe that we have entered a new era marked by an unprecedented rise in the degree of global interconnectedness. They see modernism as the force behind this transformation and are more open-ended/ambivalent about the consequences of this trend. They see both greater integration and fragmentation as features of the globe's future. This is the position adopted by Giddens who argues that the 'hypers'

place too much emphasis on economic factors while the skeptics underestimate the extent to which the world order has changed. For him globalization is not a one-way process but is more complex and open ended (Giddens, 2001: 61).

Giddens is one of the few sociologists to draw a connection between globalization and the family. He writes:

“Globalization is *fundamentally* changing the nature of our everyday experiences /.../ *forcing* a redefinition of intimate and personal aspects of our lives, such as *the family*, gender roles, sexuality, personal identity /.../ We are faced with a move towards a new individualism (before which) the weight of tradition and established values is *retreating*” and that “traditional frameworks of identity are *dissolving* and new patterns of identity *emerging*.” (Giddens, 2001: 61)

At first glance these passages seem to convey the hyperglobalizers' position. The choice of words (like forcing; retreating; dissolving) give the impression of globalization as a wave which is pushing us (all of us?) in a particular direction. But this is just an impression. Giddens differentiates his position from the 'hypers' by claiming that globalization is not a one-way process towards a particular end. What globalization is forcing us to do, claims Giddens, is to reconsider our identities in the light of greater knowledge of various cultures and the end product is a global citizen whose identity is formed by numerous cultural sources. To illustrate this idea he uses the example of “a black urban South African” who “today might continue to be strongly influenced by the traditions and cultural outlooks of his tribal roots at the same time as he adopts cosmopolitan styles and tastes – in dress, leisure pursuits, hobbies and so forth – that have been shaped by globalizing forces” (2001: 64). What emerges from this passage is an image of someone being presented with a series of cultural repertoires and then choosing from among them to form a type of hybrid identity.

This does seem plausible even if a little patronizing to those who (still) live in traditional society. ‘They’ are seen as slaves to their culture, whereas ‘we’ modern people actively choose who we want to be and what our identity is. We can make and remake our identities and beliefs at will. But let us accept Giddens' portrayal of the ‘global citizen’ as one engaged in “the ongoing process of creating and re-creating our self-identities” (2001: 62). The question that then arises is what those choices are. In other words, what is the outcome of those choices? Does any particular pattern emerge? Are we all making the same choices (MacDonaldization) or different ones (greater cultural diversity)? Is it only a matter of time before the “black urban South African” also sheds his\her belief in the ancestors and thereby “the cultural outlook of his (her) tribal roots”? But more pertinent to this article is the question of how globalization is affecting family life.

3. FAMILY CHANGE AND DIVERSITY

A concern with changing family patterns is by no means new. It goes back to writers such as Bachofen (1861); Maine (1861); Morgan (1877); McLennan (1886); Le Play (1871) and Engels (1902) – all of whom identified various stages which they believed the family has gone through historically. The idea of an evolution in family patterns was echoed in Talcott Parsons' work – his central theoretical argument being that there is a fit between the nuclear family and a modern industrialized economy. This idea was taken further by William Goode (1963 & 1964) who argued in favour of a world-wide trend towards the nuclear family pattern as more and more societies industrialize (convergence thesis). However, in the 1960's and 1970's these ideas became increasingly unpopular as Laslett and the Cambridge group provided historical data in support of the view that in England at least, 'the family' has always been nuclear. So, if the modern family is nuclear and the pre-modern one was also nuclear, there can be no evolution or change of family patterns. But it was not long before other scholars took issue with Laslett and his colleagues claiming that 'the family' has indeed changed historically (Shorter, 1975; Stone, 1977, for example). According to these scholars, the modern family is significantly different from its pre-modern counterpart.

More recently, the notion of family diversity has emerged very strongly as a theme of family sociology. And once again this has been couched in terms of change: the most popular position being that there is an increasing trend away from the (conventional) nuclear family and towards 'family diversity' (divergence thesis). The question of whether or not and how family patterns have changed historically has therefore been a central concern of family sociology.

Against this background, I once again pose the question of why Family Sociologists have not engaged directly with the globalization debate. After all, that debate is also about change and the direction of change. Is the contemporary era sufficiently different from a previous one so that one can call the former 'a global village' and the latter by some other name (non-globalized)? Also, part of the globalization debate has been about the direction of change. Is the world becoming more standardized (MacDonaldization thesis) or more diversified (cultural diversity)?

Since roughly the 1990's a 'hegemonic' position has emerged regarding the 'diversity debate'. It is one which says that in the course of the twentieth century there has been a steady move away from the conventional nuclear family and towards other family forms. This process is seen as having progressed so far that there is today no standard model of the family or a majority family form. Divorce, increasing acceptance of 'alternative lifestyles' and growing ethnic diversity are seen as the major factors behind this development. This position is closely associated with the move towards redefining the family (away from the conventional nuclear family) and the substitution of terms like 'families' and 'family diversity' for 'the family'. This is a process which I myself have participated in – by defining the family as a social institution which encompasses a variety of cultural ideas (beliefs) about family life and a variety of family

patterns (Ziehl, 1997). It is also a process from which I have learned a great deal – my main conclusion being that the notion of family diversity as an empirical reality has been greatly exaggerated in certain instances. Below, I illustrate this idea using data from Great Britain. I then expand the discussion to include the European Union and later South Africa. My central argument will be that the notion of family diversity has more applicability on a continental/European and global level, than a national one.

4. THE 'DEATH' OF THE CONVENTIONAL NUCLEAR FAMILY?

The quote below aptly illustrates what has become the orthodoxy in family studies.

“Many Sociologists believe that we cannot speak about ‘the family’, as if there is one model of family life that is more or less universal. The dominance of the nuclear family was steadily eroded over the second half of the twentieth century /.../ Less than a quarter of households in Britain conform to the model of the traditional family. There are also pronounced differences in family patterns across ethnic minority groups /.../ For example, Asian households often contain more than one family with children, while black communities are characterized by a large number of lone-parent families. For these reasons it seems more appropriate to speak of ‘families’. Referring to ‘families’ emphasizes the diversity of family forms. While as a short-hand term we may often speak of ‘the family’, it is vital to remember what a variety it covers.” (Giddens, 2001: 174)

Giddens goes on to reject functionalist theories of the family because they “neglect variations in family forms that do not correspond to the model of the nuclear family. Families that did not conform to the white, suburban, middle-class ‘ideal’ were seen as deviant” (2001: 175).

Evidence of this claim is usually sought in empirical data which show a move away from nuclear family households such as that presented below:

Table 1:

Distribution of Family and Household Types in Britain: 1961–1998

Household Type	1961	1971	1981	1991	1998
One Person Household	11	18	22	27	28
Couples (no children)	26	27	26	28	28
Couple with dependent children	38	35	31	25	23
Couple with non-dependent children	10	8	8	8	7

Household Type	1961	1971	1981	1991	1998
<i>(Nuclear Family Pattern)</i>	<i>(85%)</i>	<i>(88%)</i>	<i>(87%)</i>	<i>(88%)</i>	<i>(86%)</i>
Lone Parents Dependent children	2	3	5	6	7
Lone Parents Non-dependent children	4	4	4	4	3
Multi-family households	3	1	1	1	1
Two or more unrelated adults	5	4	5	3	3

Dependent children include all children up to the age of 15 plus all those persons aged 16–24 who are economically inactive (mainly in education) and who are living with at least one of their parents (European Commission, 2001: 115).

Source: *Guardian*, 27 March 2000, p. 3, in: Giddens, 2001: 176.

It is from this table that Giddens derives the statement that today less than a quarter of households in Britain are nuclear families. But is this evidence of a decline in the nuclear family and if such evidence did exist, is the decline due to an increase in 'alternative lifestyle' choices or indeed greater ethnic diversity?

4.1 Evidence of the decline?

Focusing on nuclear family households alone is not, in itself, evidence of the decline in the nuclear family (model/system/pattern) over time. Even the claim that nuclear family households represents a minority of all households is not evidence that it does not 'predominate' (if that is meant in the statistical sense). As one can notice from the table above, even in the 1960's only a minority of households were nuclear family households (38% if one only includes those with dependent children and 48% if non-dependent children are included as well).

What one needs to focus on, in determining any change in the (statistical) predominance of the nuclear family *pattern*, are the various *other household structures* that make up the 'normal' nuclear family *domestic life cycle*. These are couple households (before the birth of children and after they have left home) and the single person household (when one spouse has died and sometimes before marriage). When one adds together these three phases of the nuclear family domestic life cycle, one notices that 85% of households were in one of those phases in 1960 compared with 86% in 1998. This means that the proportion of households, which fall into one of the phases of the 'normal' nuclear family domestic life cycle, has either remained stable or indeed increased.

Looked at from this perspective then, there is hardly any evidence of a massive decline in the popularity of the conventional nuclear family model. This is not to say that there has been no change over the roughly 40 year period depicted in the table. If

one focuses on single parent families with dependent children one notices that they have increased from 2% of households in 1961 to 7% of households in 1998. One can, of course, present these statistics more dramatically by saying that single parent families are three times more common today than was the case in 1961 or have experienced a 300% increase etc. However, they still represent a small proportion of all households despite the dramatic rise in the divorce rate.

Returning to the argument that nuclear family households (couples with dependent children) have declined: What are the reasons for this? The unprecedented rise in the divorce rate is undoubtedly one of the reasons. It manifests itself in both the increase in single parent households and single person households. But the other reasons are predominantly demographic. Couples are marrying later today than was the case in the 1950's. But the majority of the population still marries at some stage in their lives. This means that the number of couple households (before the birth of children) increases. The other major demographic trend, which has impacted on household patterns, is the increase in longevity. On average, people are living much longer today than was the case in the past. This increases the proportion of couple households (after children have left home) and single person households (when one spouse dies). Indeed, probably the most dramatic change in household composition patterns we have seen in the course of this century, has been the increase in single person households. And this is mainly because people are living longer and to a lesser extent because they are waiting longer before marrying.

4.2 How has increased ethnic diversity in Britain impacted on family patterns?

It is in this area that I believe the closest connection between globalization and family patterns can be made. As is probably well known, since the Second World War there has been massive immigration of people from the former colonies into Britain and Western Europe as a whole. In the case of Britain these migrants came mainly from Asia; the Caribbean and Africa. Elliot writes the following in this connection:

“Over the past forty years, ethnic divisions have assumed heightened salience in national and international politics /.../ These divisions involve cultural differences and allegiances, are in general associated with marked inequalities of power and wealth and tend to be at their sharpest wherever they coincide with racial and/or religious distinctions. *At their center lie differences in gender and family structures.* Gender and family patterns may reflect longstanding cultural traditions, are frequently governed by deeply held religious beliefs and are integral to a people's identity. However, they are inevitably challenged, and become the source of intense anxieties, wherever ethnic groups share a common territory and must negotiate a shared way of life.” (1996: 40) (emphasis added)

Elliot discusses the impact of ethnic diversity on family patterns in Britain with respect to the two main immigrant groups: Britains of Afro-Caribbean descent and those of Asian descent. In both cases she draws on research which compares the 'ideal typical' working class family pattern in the Caribbean and rural South Asia in the 1950's and 1960's with the family patterns which characterize the working class section of these communities in Britain today.

While Elliot's depiction of working class family life in the Caribbean in the 1950's and 60's is somewhat confusing, it seems to involve the following: relatively high rates of extended families, female-headed families and non-marriage. Migration to Britain appears to have involved an initial increase in the popularity of marriage followed by a decline. It also seems to have involved the 'virtual disappearance' of both the 'grand-mother family' and extended families more generally (1996: 45). This assertion is based on research which shows that only 1% of children (from Afro-Caribbean descent) are raised by grand mothers today (Griffiths, 1983 in Elliot, 1996: 45). Data on marital status by ethnic group further shows that in the period 1986-8 the Afro-Caribbean population was less likely to be married than 'White' Britains (33% vs 51%) and more likely to be divorced (7% vs 4%) (Elliot, 1996: 45). Solo parenthood is also shown to be more common among Afro-Caribbeans than 'native Britains'. According to Haskey, in 1987-9 about half of all families with dependent children in the Afro-Caribbean community were headed by a lone parent compared with only 15% in the case of 'White' Britains. In Elliot's view, what these data show is both change and continuity in Afro-Caribbean family life as a result of migration. She summarises her views as follows:

"(The data) show that in Afro-Caribbean communities, extended family relationships are weaker than they were in the Caribbean, that the grandmother family is virtually non-existent and that there may be tendencies towards higher rates of marriage /.../ Nevertheless, Afro-Caribbean family patterns remain distinctive in terms of the institutional weakness of marriage, the presence of woman-headed families (and) the marginality of men ... " (Elliot, 1996: 57)

She finds similar degrees of change and continuity in Asian family patterns. But in this case the nature of rural South Asian families of the fifties is more clearly spelt out. As far as household structure is concerned "the ideal typical rural South Asian family was characterised by the formation of three-generation patrilocal households (consisting of a man, his sons and grandsons, their wives and unmarried daughters) ..." (Ballard, 1982, in Elliot, 1996: 49).

"Ballard shows that the prototypical rural Asian family is constructed around an ideology of patrilineal cooperation. This 'traditional Asian family' is frequently cited as epitomizing the classical extended family believed to

be characteristic of subsistence societies. It stands in sharp contrast with the conventional Western conjugal family and in even sharper contrast with 'liberated' Western sexual and family values." (1996: 49)

How has migration impacted on Asian family life? Elliot claims that all the available evidence indicates that migration to Britain resulted in the severe disruption of kinship ties but that these have subsequently been reconstituted:

".. the salience of kinship bonds in Asian culture represented an important resource in the reworking of Asian life in Britain /.../ though preferences for nuclear-family households are emerging (Stopes-Roe and Cochrane, 1990) Asian households remain larger and are more likely to contain extended family members than either 'white' British or British Afro-Caribbean households (Haskey, 1989b; Ballard and Kalra, 1994)." (Elliot, 1996: 51)

Elliot finds further evidence of the "continuing integrity of Asian family values" in the "low rates of unmarried cohabitation, divorce and solo parenthood among Asian peoples /.../ together with their low rate of inter-marriage with people of other ethnicities" (Elliot, 1996: 57).

It would seem then that British citizens of South Asian descent are adding more conservatism to British family life while at the same time creating more diversity by having a greater propensity to extended family living, than other Britains. On the other hand, Britains of Afro-Caribbean descent are adding to the array of more 'liberal' family structures by showing a greater propensity to 'lone parent families'.

"In sum, it appears that the gender and family structures of Afro-Caribbean and Asian groups have changed in the context of the cultural, economic and political opportunities and constraints of life in Britain but in ways that are shaped by their own cultural logic. They remain distinctively different from Anglo-Saxon gender and family structures. The gender and family structures of other ethnic minority groups (including European minority groups) can also be expected to display their own cultural specificities. Afro-Caribbean and Asian patterns are thus indicative of the ethnic diversification of British society in the latter part of the twentieth century." (Elliot, 1996: 58)

Elliot is undoubtedly correct when she asserts that British society has undergone a process of ethnic diversification. However, the question that arises is the extent to which this has impacted on family patterns in British *society as a whole*. If one looks back at Table 1, one notices that since the 1960's the proportion of all households that are sole parent households has increased (from 2 to 7% or 6 to 10% if independent children are included) but that 'multi-family households' have declined to almost nothing (3% to 1%). The short answer to the question of the extent to which ethnic diversification

has translated into greater family diversity is therefore: 'not much' and the explanation lies a phrase contained in the quote from Elliot above 'minority groups'. Immigrants from outside Europe and their descendants, today constitute only about 5% of the British population – a figure that is expected to stabilize at around 9% (Elliot, 1996). Their 'distinctive' family patterns are therefore unlikely to impact greatly on the general pattern of family life in that society. Moreover, it is not just the case that the vast majority of households in Britain fall within one of the phases of the 'normal' nuclear family domestic life cycle (Table 1) but also that the *majority of the population* find themselves in that situation as well. This is illustrated in Table 2.

Table 2:

Households and People in Great Britain 1981 and 1992

Type of Household	% of households 1981	% of people 1981	% of people 1992
One Person	22	8	11
Married Couple	26	20	23
Nuclear Family (Dep. Children)	32	49	40
Nuclear Family (Indep. Children)	8	10	11
<i>Nuclear Family Pattern</i>	<i>88%</i>	<i>87%</i>	<i>85%</i>
Lone parent dependent children	4	5	10
Other	9	8	5

Source: Adapted from Social Trends 13 & 24, in: Haralambos and Holborn (1995: 355).

The argument being raised above is not that no change has occurred in the field of family patterns over the last 50 years. Rather, it is that the extent of the change is not as dramatic as family sociologists (and the media) have led us to believe. *Despite* a significant increase in the divorce rate; *despite* increasing acceptance of cohabitation as a prelude or alternative to marriage; *despite* increasing acceptance of non-marital childbearing and *despite* increasing ethnic diversity, the vast majority of households and people in Britain fall within the nuclear family pattern.

4.3 Making the facts fit the ideology: statistical vs moral norms

How have we got to this point where, what sociologists and the media have been telling us about family life, is at variance with the empirical data? I submit that it is because family sociologists, in particular, have failed to adequately distinguish between moral and statistical norms. But more than that, it is because family sociologists have

been trying to seek support for their view that non-conventional family structures *ought* to be accepted as legitimate or 'normal' (a moral stance), in empirical data showing how common or uncommon different household structures are (statistical frequencies). Note Giddens' rejection of functionalist theories of the family because they imply that middle class families are 'ideal' and others are deviant (p. 5). Note also the phrase "the dominance of the nuclear family (has been) steadily eroded" without specification of what kind of dominance is at issue (Giddens, 2001: 175).

Put bluntly, the reasoning has been as follows: If the conventional nuclear family is no longer the statistical norm, then it should no longer be regarded as the moral norm and other family situations should enjoy legitimacy as well. The problem with this reasoning is that it is an attempt to deduce a moral position from an empirical claim about how frequently something occurs. Even if it were possible to show that the majority of a population does not follow the conventional nuclear family pattern, that is not evidence for the claim that it should lose its position as the moral norm or cease to be regarded as legitimate. Conversely, the fact that non-conventional family structures represent a small proportion of all households is not, in itself, proof for the claim that they *should* not be regarded as legitimate or accepted by the public at large. One cannot deduce a 'should' claim from an 'is' claim. The legitimacy or not of any particular family or household structure is a moral question that can only be answered on that level. It may well be the case that within family sociology circles at least (and in the media), the nuclear family no longer enjoys the position of moral norm and other family situations are regarded as legitimate. But the empirical evidence shows that it is still the statistical norm.

This raises the question of what we mean by (family) diversity. Is it sufficient for 50%; 20% or even 10% of the population to be 'different' before we talk of diversity? It would appear that if the 1990's was the decade of deconstructing the concept of 'the family' it is now time for us to start deconstructing the notion of 'family diversity'. The argument raised above is that if 50% is the cut-off point (half conventional and half non-conventional) or even 20%, then there is not much family diversity in Britain today. The same applies to the United States. The argument that will be raised below is that the notion of family diversity has greater applicability on a regional scale (when we look at Europe as a whole) and globally.

5. FAMILY DIVERSITY IN THE EUROPEAN CONTEXT

When *Household and Family in Past Times* was first published (Laslett & Wall, 1972), it was heralded as providing conclusive proof for the claim that in pre-industrial Europe the nuclear family pattern already predominated. This was however, a simplification and distortion of the research, since as Kertzer (1991) points out, the book does contain chapters on Serbia and France which show significant regional variation in family patterns in pre-industrial times – the main difference being the proportion of

'extra-nuclear kin' in households. Kertzer (1991) furthermore cites research conducted on communities in Southern Europe (Italy) and Eastern Europe (Hungary) which also show higher levels of extended family households in those areas than in the case of North-Western Europe and England, in particular. Laslett himself has responded to the 'undue haste' with which people have generalized from data pertaining to England to the rest of Europe by drawing a distinction between four "tendencies in domestic group organization in traditional Europe" (in Wall, Robin & Laslett, 1983: 256). He labels these North-West, Central, Mediterranean and East. He presents these as points on a continuum with the North-West areas having the lowest proportion of 'resident kin' and multigenerational households and Eastern Europe having the highest. This classification is very similar to Hanjal's distinction between two pre-industrial marriage systems in Europe: The North-Western pattern or simple household system and the South-East or 'joint family household system' – the latter being marked by a younger age at marriage; patrilocal post-marriage residence and therefore higher incidence of complex family households than in the case of the North-West pattern (in Kertzer, 1991: 158). As indicated below, there is some evidence to suggest that these differences still persist today.

The European Commission has provided data on the distribution of the population between households in the European Union in 1988 and 1999. The data for 1999 are presented in Tables 3 & 4. Note that the unit of analysis in this instance is the *individual rather than the household*. The first column of Table 3 therefore shows that 12% of the EU population was living alone; 24% with a partner; 36% with a partner and dependent children. Table 3 further shows that 11% of the European population was living in households consisting of 3 or more adults with dependent children. I am taking these to be extended family households. This distribution of household structures is not the same for each country within the Union. Rather, distinct patterns emerge which can be linked to the distinction between the nuclear family pattern and the extended family pattern.

Elsewhere, I have argued that the barometer or test of the prevalence of one or other of these family *patterns* is not the prevalence of nuclear family *households* or the extended family *households* themselves (Ziehl, 2001). Rather, when looking for evidence of one of these family systems, one needs to focus on what is rare or unusual in that family system. In the case of the nuclear family system it is extended family households that are rare. In this system, it is unusual for a married couple to live with one or other of their parents or for a child to be raised in a household which also contains a grandparent. In the case of the extended family system, it is single person households and couple households that are unusual. In the extended family system it is rare for someone to live alone either before marriage or once a spouse has died or to live with a spouse only. This is because extended family systems are governed by the rule of patrilocality (rather than neolocality) – a man brings his wife into his parental home. The extended family system also includes nuclear family households since not all sons can be accommodated in this way.

In Table 3 only those countries with below average proportions of their population living in single person households are included. They have further been arranged from lowest to highest (proportions of the population living alone). The countries included in Table 3 are also those with above average levels of extended family living.

Table 3:**Countries with Above Average Levels of Extended Family Households**

Type of Household	EU *	Spain	Portugal	Ireland	Greece	Italy	Luxem.	Total
Single Person	12	5	5	7	8	9	10	7
Couple Household	24	16	16	14	21	18	20	18
Nuclear Family Household	36	34	39	43	38	37	43	39
Single Parent Household	4	2	2	4	2	2	4	3
Extended Family Household	11	21	20	18	13	13	12	16
Three or more adults	14	22	18	14	18	21	12	18
Total	100%	100	100	100	100	100	100	100

* No data for Sweden. Source: European Commission, 2001: 115.

Table 3 shows that in these societies (which with only two exceptions, are located in Southern Europe), it is unusual for people to live alone. Living with a spouse only is also less common in these countries than in the European Union as a whole. Finally, in all these countries, the proportion of the population living in extended family households is well above the average for Europe. Indeed, in Spain, Portugal and Ireland they are almost twice as common than is the case in Europe as a whole. These differences are even starker if we compare these (mainly) Southern countries with those further north. Table 4 shows those countries which have above average levels of single person households and below average levels of extended family households.

As can be noted from Table 4, all of these countries are in the northern or central parts of Europe. Comparing these two regional blocks gives clear evidence of family diversity within Europe itself (Table 5).

Table 4:**Countries With above Average Levels of Single Person Households**

Type of Household	EU*	Den.	Ger.	Fin	Neth.	U.K.	France	Belgium	Aust.	Total
Single Person	12	17	16	16	14	13	13	12	12	14
Couple Household	24	28	29	26	29	27	25	23	22	26
Nuclear Family Household	36	36	34	41	35	33	43	42	33	37
Single Parent Household	4	3	4	6	3	8	5	5	3	5
Extended Family Household	11	7	7	4	9	8	7	8	14	8
Three or more adults	14	8	10	6	9	12	8	11	15	10
Total	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Source: European Commission, 2001: 115.

* Data for Sweden not available.

Table 5:**Regional Variation in Family Patterns in European Union 1999**

Type of Household	European Union	"Southern" Europe	Northern & Central Europe
Single Person	12	7	14
Couple Household	24	18	26
Nuclear Family Household	36	39	37
Single Parent Household	4	3	5
Extended Family Household	11	16	8
Three or more adults	14	18	10
Total	100	100	100
<i>Nuclear Family Pattern</i>	<i>(72)</i>	<i>(64)</i>	<i>(77)</i>
<i>Extended Family Pattern</i>	<i>(47)</i>	<i>(55)</i>	<i>(45)</i>

Source: European Commission, 2001: 115.

The classical extended family pattern is associated with only two household types: extended and nuclear family households. An extended family household usually consists

of: Ego, her spouse, child\ren, son's wife and grandchild\ren. This becomes a nuclear family when ego and her spouse die and stays such until a grandchild starts having children. When one adds together these two phases of the extended family pattern one notices that a minority of people in Northern and Central Europe (45%) but a majority of those in 'Southern' Europe (55%), fall into one of those phases. It is true that the majority of people in Southern Europe fall within the nuclear family domestic life cycle (64%) as well. But this hides the fact that living in extended family households is twice as common in the 'South' as compared to the North.

Spain and Denmark are at opposite poles of the nuclear vs extended family pattern divide. Extended family living is three times *more common* and single person living is three times *less common* in Spain than Denmark. Closer examination reveals that in Spain there are no people aged 30 or below who are living alone and therefore no single person households in that age category. This compares with 24% of the Danish population and 18% of the EU as a whole (Table 6). Furthermore, when one focuses on the 65+ age category one notices that 18% of the Spanish population in that age category are living in a household arrangement other than alone or with a spouse, compared to only 2% in the case of Denmark (Table 7). It is my understanding that these 'other households' are extended families. Among the elderly, living in an institution is also more than twice as common in Denmark than Spain (5% vs 2%) (Table 7).

Table 6:
Single Person Households by Age

	E.U.		Denmark		Spain	
	% People	% SPHH	% People	% SPHH	%People	%SPHH
All	12*	100*	17*	100*	5*	100*
-30	2	17	4	24	0	0
30-64	5	42	7	41	2**	40
65+	5	42	7	41	3	60

SPHH: Single Person Households

*May not add up to the total due to rounding.

** I have corrected this up from 1, as the data show that 1% of population is living alone and female and 1% living alone and male.

Source: European Commission, 2001: 115.

Table 7:**Elderly Population by Household Situation and Age Group, 2001**

Population 65+ living:	E.U.	Denmark	Spain
Alone	32%	42%	22%
With Partner	54%	52%	58%
Other household	9%	2%	18%
Institution	4%	5%	2%
Total	100%	100%	100%

Source: European Commission, 2001: 116.

The argument raised previously is that globalization has had very little impact on family patterns in Great Britain. Longitudinal data for the European Union suggests that this is the case for Europe as a whole as well. Indeed, between 1988 and 1999 the proportion of the European population living in one of the phases of the nuclear family pattern has increased (from 69 to 72%) (Table 8). But my second argument is that while one finds little family diversity when focusing on one country or one continent, this is not true when we compare different countries and regions. The data show that while living alone and living with a spouse only, is not completely unheard-of in 'Southern' European countries, there is evidence to suggest that a different family pattern or domestic life cycle is being followed in the 'South' as compared to the northern parts of Europe. In this article it is not possible to delve into the reasons for those differences. The argument that will be raised below is that the notion of family diversity has even more applicability on a global scale.

Table 8:**Population in Households in European Union, 1988 & 1999**

Household Type	1988	1999
Single Person	10	12
Couple Household	21	24
Nuclear Family Household Dependent Children	38	36
Single Parent Household	3	4
Extended Family Household	14	11
Three or more adults	14	14
Total	100	100
<i>Nuclear Family Pattern</i>	(69)	(72)
<i>Extended Family Pattern</i>	(52)	(47)

Source: European Commission, 2001: 115.

6. TOWARDS A GLOBAL PERSPECTIVE ON FAMILY DIVERSITY

In the 1960's, William Goode put forward the idea (with qualification) of a global movement towards uniformity in family patterns and claimed that the convergence was towards the nuclear family pattern (1963; 1964).

"In all parts of the world and for the first time in world history, all social systems are moving fast or slowly toward some form of the conjugal family system and also toward industrialization /.../ with industrialization the traditional family systems – usually extended or joint family systems /.../ are breaking down." (Goode, 1964: 176)

I am not aware of any research that has been done on a global scale to test this hypothesis and therefore to determine whether Goode's prediction has in fact come true. In the South African context numerous studies have been undertaken to determine whether Black South Africans are increasingly living in nuclear family households (see Ziehl, 2001). This research is based on the fact that African family systems are different from Western family systems – the first being based on the extended family and the second on the nuclear family model. The question that has been addressed is therefore whether or not Black South Africans are increasingly adopting the family patterns characteristic of Western societies. Some have argued that it is politically incorrect to ask this question (Russell, 1994). Indeed, in elaborating her views on this matter, Russell specifically refers to the process of globalization claiming that despite this process, the kinship systems of Black South Africans are likely to remain strong:

"(There is) compelling evidence /.../ of the persistence among black metropolitan households of distinctive patrilineal householding principles, which prove resilient and compatible with industrial urbanisation. It alerts us to the probability that as Africa becomes more firmly entwined in the world economy, distinctively African social patterns are likely to emerge and persist. In South Africa they are likely to predominate and prevail." (1994: 66)

Elsewhere, I have argued that the problem with this debate is that we have not had the data on which to base claims about changing family patterns in *South African society as a whole* (Ziehl, 2001). The studies referred to earlier have all been either small-scale or lacked a longitudinal dimension or both. In the 1990's Steyn (1995) conducted a survey of household structures in South Africa using a representative sample. However, she only included the urban areas and her study was not longitudinal. I have analysed data from the 1996 South African census to determine the distribution of household types in South Africa as a whole. At the time of writing this process is incomplete since only the data for Black and White South Africans have been analysed. But since Black South Africans represent the vast majority of all South Africans (77%), I will be us-

ing data from that section of the population, as a proxy for South African society as a whole. Below, I address two questions: (1) Are South Africans increasingly following the nuclear family pattern and (2) Are there distinct differences between the family patterns of South Africans and those of Western societies such as Britain?

6.1 Convergence or Divergence

It is not possible to compare the 1996 Census with the previous one (1991) for two reasons. Although, the 1991 census questionnaire included a question on household structure, the responses were not coded and the data not analysed. Secondly, the 1991 census excluded the former (independent) homeland areas whereas the 1996 one did not. This means that the geographic base of the two censuses differs. Longitudinal data, to measure change in family patterns in South African society as a whole, is therefore not available. The next best option is to compare the distribution of household structures in urban and non-urban areas. This is provided in Table 9. Given that Black South Africans have traditionally followed the extended family pattern, one is immediately struck by the high levels of single person households in both urban and non-urban areas. This is accounted for by the fact that in 1996, domestic workers who live on the property of their employers were classified as heading their own households. More solid evidence of changing family patterns can be found in the 'couple household' category. In the past and still today, it is very unusual for Black South Africans to live with a spouse only. Only 7% of all Black households were couple households in 1996. However, the urban figure is significantly higher than the non-urban one. Urban dwellers are twice as likely to live with a spouse only, than rural dwellers. Here, then, there is some evidence of the breaking up of the extended family pattern and the adoption of the nuclear family pattern associated with urbanization. I am relying here on only one data-source, though, and South African census data (like that of other societies) are fraught with problems. So I offer this observation as a tentative null hypothesis while we await better research on family life in South Africa.

Table 9:

Household Structure

South African Census 1996

Type of Household	Black		Total
	Urban	Non-Urban	
Single Person	21%	13%	17%
Couple Household	10%	5%	7%
Nuclear Family Household	22%	18%	20%

	Black		
Single Parent Household	11%	18%	15%
Extended Family Households	23%	30%	27%
Three or more unrelated Adults	3%	2%	2%
Unspecified	11%	16%	13%
Missing value	0.07%	0.02%	
Total	100.00%	100.00%	100%

6.2 South Africa and Britain

The idea that South Africans may increasingly be adopting the nuclear family model in no way contradicts the view that *on the whole* South Africans *do not* follow the nuclear family pattern. As can be noted from the table below, only a minority of households (44%) fall within the nuclear family pattern. Moreover, a comparison with Britain shows that whereas in the latter case, the nuclear family pattern is clearly the statistical norm (accounting for 86% of all households), this is not the case in South Africa. Finally, whereas only 1% of households in Britain are extended, this applies to 27% of all South African households. In my view, then, the table below aptly illustrates the notion of family diversity on a regional or global level.

Table 10:

Distribution of Household Types: Comparison Britain and South Africa

Type of Household	Great Britain 1998	South Africa 1996
Single Person	28	17
Couple Household	28	7
Nuclear Family Household	30	20
<i>Nuclear Family Pattern</i>	<i>(86%)</i>	<i>(44%)</i>
Single Parent Household	10	15
Extended Family Household	1	27
Three or more adults\unrelated individuals	3	2
Not Specified	0	13
TOTAL	100	100

Source: Giddens, 2001: 176. Own calculations from data provided by Statistics South Africa.

7. CONCLUSION

The purpose of this article has been to draw links between debates around globalization and those that have been taking place within the field of family studies. In both cases there has been dispute about whether the contemporary era is sufficiently different from the previous ones, or not. Among those who believe that we have in fact entered a new and different era, there is disagreement about whether that means that identities and behavioural patterns (including family patterns) have become more uniform (and/or Westernized) or more diversified.

The reigning orthodoxy in family studies is one which says that in England and Western Europe, the nuclear family pattern did once predominate but that it has lost that position due to increasing rates of divorce and increasing ethnic diversification. There are connections here with the globalization phenomenon since the post second world war migration from parts of Asia, Africa and the Caribbean is identified as one of the main reasons for the increased ethnic diversity in countries like Britain. Without disputing that *some* change has occurred (in the field of family patterns), I have critiqued the notion that it has been so great that the nuclear family has been knocked off its statistical perch – at least in the case of individual societies within North Western Europe. Seeing the nuclear family *household* as a phase in the domestic life cycle, which makes up the nuclear family *pattern*, makes this clear.

With regard to the divergence\convergence debate I have argued that on the societal level and in the case of Western European societies such as Britain, there is very little evidence of family diversity despite the migration flows of the post second world war era. I have further argued that on the continental level the division between North and South, which was identified by family historians for the pre-industrial era, seems to be persisting. In the 'South' family life is far more likely to involve a period of extended family living than is the case in the 'North'. The notion of family diversity is therefore more applicable in this context. Finally, I have argued that when one compares a Western society such as Britain with an African society such as South Africa, one notices significant differences in family patterns. Family diversity therefore also applies in this context. Whether globalization will eventually eradicate those differences and African culture succumbs to its pressures, remains to be seen.

BIBLIOGRAPHY

- Bachofen, J. 1861. Mutterrecht (Maternal Law). In: Engels, F. *Origin of the Family, Private Property and the State*. 1902. Chicago: Charles H. Kerr & Company.
- Elliot, F. 1986. *The Family: Change or Continuity?* London: MacMillan.
- Elliot, F. 1996. *Gender, Family and Society*. London: MacMillan.
- Engels, F. 1902. *Origin of the Family, Private Property and the State*. Chicago: Charles H. Kerr & Company.

- European Commission. 2001. *The Social Situation in the European Union*. Eurostat.
- Giddens, A. 2001. *Sociology* (Fourth Edition). Oxford: Polity Press.
- Goode, W. 1963. *The Family*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Goode, W. 1964. *World Revolution and Family Patterns*. New York: The Free Press.
- Hajnal, J. 1983. Two Kinds of Pre-industrial Household Formation System. In: Wall, R. et al. (eds.). *Family Forms in Historic Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 65–104.
- Haralambos, M. & Holborn, M. 1995. *Sociology – Themes and Perspectives*. London: Unwin Hyman.
- Held, D. et al. 1999. *Global Transformations*. Oxford: Polity Press. In: Giddens, 2001. *Sociology*. Oxford: Polity Press.
- Hochschild, A. 1997. The Time Bind. In: Giddens, 2001. *Sociology*. Oxford: Polity Press.
- Kanter, R. 1977. *Men and Women of the Corporation*. New York: Basic Books.
- Kertzer, D. 1991. Household History and Sociological Theory. *Annual Review of Sociology*, vol. 17, pp. 155–179.
- Kertzer, D. & Laslett, P. (eds.). 1995. *Aging in the Past – Demography, Society and Old Age*. Berkeley: University of California Press.
- Laslett, P. & Wall, R. (eds.). 1972. *Household and Family in Past Time*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Le Play, F. 1871. *L'Organisation de la Famille*. Paris: Téqui.
- Macfarlane, A. 1978. *The Origins of English Individualism*. Oxford: Basil Blackwell.
- Maine, H. 1861. *Ancient Law*. London: Murray.
- McLennan, D. 1886. Primitive Marriage (Studies in Ancient History). In: Engels, F. 1902. *Origin of the Family, Private Property and the State*. Chicago: Charles H. Kerr & Company.
- Morgan, L. H. 1877. *Ancient Society (Researches in the Lines of Human Progress from Savagery, through Barbarism, to Civilization)*. New York: Henry Holt & Company.
- Parsons, T. 1956. The American Family: Its Relations to Personality and the Social Structure. In: Parsons, T. & Bales, R. (eds). *Family, Socialization and Interaction*. New York: The Free Press.
- Russell, M. 1994. Do Blacks live in Nuclear Families? An Appraisal of Steyn's work on Urban Family Structure in South Africa. *South African Sociological Review*, 6/2, pp. 56–67.
- Shorter, E. 1975. *The Making of the Modern Family*. Glasgow: Fontana/Collins.
- Smith, J. & Wallerstein, I. 1992. *Creating and Transforming Households*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Steyn, A. (1995). Urban household structures in the Republic of South Africa. In: C. Yi, (ed.), *Family formation and dissolution: Perspectives from East and West*. Taipei: Academia Sinica, pp. 169–204.

- Stone, L. 1977. *The Family, Sex and Marriage in England 1500–1800*. London: Wiedenfeld & Nicholson.
- Therborn, G. 2001. *African Families in a Global Context*. Paper delivered at the Workshop on Global Processes. Cape Town, November 29 – December 2, 2001.
- Wall, R.; Robin, J & Laslett, P. (eds). 1983. *Family Forms in Historic Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ziehl, S. C. 1997. *Family diversity – A South African perspective focusing on Whites in Grahamstown*. Unpublished doctoral thesis, Rhodes University, Grahamstown.
- Ziehl, S. C. 2001. *Documenting Family Patterns in South Africa: Are Census Data of any Value?* Paper delivered at the Workshop on Global Processes. Cape Town, November 29 – December 2, 2001.

POVZETEK

GLOBALIZACIJA, MIGRACIJE IN RAZNOLIKOST DRUŽINSKIH VZORCEV

Susan C. Ziehl

Do nedavnega je bilo le malo dialoga med raziskovalci in teoretiki globalizacije na eni strani ter znanstveniki, ki se ukvarjajo z družinskimi študijami, na drugi strani. Pogosto beremo, da globalizacija vpliva na družinske vzorce; kakšni natanko so ti učinki in kakšna je njihova narava, pa pravzaprav še ni bilo dovolj pojasnjeno. Namen tega prispevka je torej poskus vzpostavitve povezav med diskusijama o globalizaciji in o raznolikosti družinskih vzorcev.

V prvem delu avtorica obravnava nekatere vzroke za pomanjkanje dialoga med globalizacijskimi in družinskimi študijami. V drugem delu analizira učinek globalizacije in še posebej migracij na družinske vzorce v Evropi. Končno primerja južnoafriške družinske vzorce s tistimi, ki so značilni za eno od evropskih dežel, in sicer za Veliko Britanijo. Raziskava jo privede do sklepa, da je imela globalizacija doslej minimalen vpliv na družinske vzorce, ki jih najdemo v posameznih evropskih družbah, in da razlike med regijami, kar zadeva tradicionalno prevladujoče družinske vzorce, ostajajo znotraj evropskega konteksta skoraj še ravno tako opazne kot nekoč. Prav zato je seveda tem manj verjetno, da bi lahko bile te razlike kakorkoli povezane z globalizacijo. Druga ugotovitev pa je, da se prava raznolikost prevladujočih družinskih vzorcev kaže šele na globalni ravni, kar postane očitno ob primerjavi razreza družinskih vzorcev v eni od afriških in eni od evropskih dežel. Ali bodo globalizacijski procesi sčasoma izničili tradicionalne razlike v prevladujočih družinskih vzorcih na globalni ravni, pa je v tem trenutku nemogoče napovedati.

Susan Ziehl je doktorica znanosti in izredna profesorica na Department of Sociology and Industrial Sociology, Rhodes University, Grahamstown, Južna Afrika. Na Univerzi Stellenbosh je diplomirala in magistrirala iz ekonomije, doktorirala pa je na Univerzi Grahamstown. Predmet njenih raziskav in objav so strukture družin in gospodinjstev, feminizem in sodobna reprodukcijska tehnologija, zakon o družini in multikulturalizem, enostarševke družine in afirmativno dejanje.

THE NECESSITY OF A NEW MULTICULTURAL PEACE CULTURE

Ada Aharoni

COBISS 1.01

*"The same stream of life that runs through my veins day and night
runs through the world."* (Rabindranath Tagore)

MULTICULTURALISM VERSUS THE "WAR OF CULTURES"

Culture is the essence of personal and national identity. What people read and watch, and the kind of culture, literature, values and norms they are exposed to, through the home, education, society, television and the internet – provide them with basic values, attitudes and norms which affect and motivate them throughout their lives. The stories people hear and read as children and as adults, become an integral part of the core of their identity and personalities.

The Nobel Prize Laureate, Elie Wiesel, explained: *"We are the stories we hear and the stories we tell."* Even religions, which are an integral part of culture, are mainly built on stories and parables. It is of crucial importance therefore, that those stories we are exposed to, at the socio-cultural and educational levels, which we watch on television and in films and which we read, should be pluralistic and peaceful ones that open our eyes to the world, and that build and do not destroy.

The *Webster New World Dictionary* describes "culture" as: "The development, improvement and refinement of the mind, emotions, interests, manners, tastes, as well as: the arts, ideas, customs and skills of a given people in a given period." The *Oxford English Dictionary* adds to this definition, that culture is "The intellectual side of civilization." Multiculturalism therefore, designates a network or system of various interrelated and inter-mingled cultures, having and sharing the characteristics defined above. The definition of "multiculturalism" used in the present article is based on all the above, and it comprises values and contents promoting a harmonious climate that has succeeded to overcome cross-cultural barriers.

After the horrendous terrorist attack on the Trade Center in New York (September 11, 2001), it has become obvious that the new era has ushered a dangerous "war of

cultures." It has also become obvious that these new developments, including the trend of suicide bombings which is a crime against humanity, cannot be overcome by guns and bombs, but rather by an openness to other humanistic cultures and values, or in other words, by multiculturalism. The fear that the "enemy" disdains one's culture, and is anxious to eliminate it, is one of the profound causes of the clash of cultures.

In the era of globalization, there is a new wave of global culture spreading all over the world, parallel to the spread of a global economy, international relations, markets, information and technology. However, it is unfortunate that the emerging global culture instead of spreading positive values, is more influenced by the predominance of violence, crime and homicide films daily shown on television, than by a culture of peace and harmony.

On the other hand, multiculturalism and pluralism can promote the awareness of the oneness of humanity and the consciousness of common values and norms in various cultures, and it can promote the new identity of the "global citizen," in addition to the various ethnic identities and cultures of specific and particular groups or nations. There can be a dynamic balance and a symbiotic enrichment of both levels, that of the national culture and that of the global culture, when they come in contact with each other and nourish each other.

It has therefore become urgent to build an effective multicultural system, at regional and global levels. To accomplish this, the following measures are recommended.

States today, should invest in developing the multicultural culture of peace that would help people and nations to understand and respect each other; this would reduce the possibility of conflicts and save in the cost of armaments. The creation, developing and spreading of a multicultural peace system, could be the best investment for defense. As in "preventive medicine," the promotion of a harmonious multiculturalism can prevent the dangerous influence on society caused by a widespread rise of fear, terror and hatred that lead to conflicts and wars.

Governments should consider establishing ministries of "Multicultural Peace Culture," with appropriate budgets that can accomplish the great task of changing the national cultures of violence and terror to one of multicultural openness to other cultures, harmony and peace. Literature and arts in the pursuit of peace collected from the various civilizations and cultures, should be researched, translated, and widely used, and multicultural peace education and peace studies at all levels should be initiated and established, not only for children and young people, but also for teachers and parents.

THE ROLE OF NGO'S: NON GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS

Non-governmental organizations in the various countries should be involved in the creation of the required new multicultural peace system. These should be largely sponsored to be able to operate effectively and in an interconnected fashion. NGO's

could help in the collection of the various pluralistic cultural contributions of peace literature, poetry, drama and the arts, from the best that is available in various cultures and civilizations, that would be able to reflect the many "Voices of the Earth" yearning for a peaceful world without violence, terror or war.

These multicultural works of art and literature based on peace values, would promote powerful components of BCM's: "Building Confidence Measures", among people and nations, including the values of appreciation and respect for the culture of "the other". A wide program of multicultural peace education and culture should be implemented regionally and globally, through well funded and well equipped institutions, colleges and universities.

In a conflict situation, there are several benefits to be reaped from the development of a multicultural and intercultural peace system. These can be grouped in three major stages: before, during, and after, the occurrence of a conflict or a war. Before a conflict situation, multiculturalism based on openness and peace values, can function as a preventive remedy. Coming into contact with the culture of "the other" and listening to his side of the "story" and conflict, an acceptable agreement by both sides becomes easier and he ceases to be a threat. The popular saying: "*An enemy is someone to whose story we have not listened to,*" is pertinent to this afore stage of the conflict. An open, pluralistic culture, based on values of tolerance and moderation, can help in arriving to a solution.

Even in the second stage, when conditions for a settlement may have developed, attainment of peace can be delayed by the mistrust created by the conflict situation. The building of bridges of understanding of the "other's" view, and respect for the other's culture and identity can help in the building of the required confidence measures.

In the third stage, a multicultural system can also help in building renewed trust between people and nations after the conflict or war is over. During a war not only buildings are destroyed, but also the image of the enemy, who is usually portrayed as a "demon," by each of the sides. Deep residues of fear, hatred, and mistrust linger in the hearts of former opponents. These sentiments cannot be overcome only by the signing of a peace treaty by leaders, but require also a thorough re-construction of a positive image of each other, by the people themselves, and by acquiring knowledge, understanding and respect of each other's identity, ethnicity and culture.

A suitable vehicle for this required "reconstruction," is the multicultural approach. The arts, literature and poetry, are especially suited for that, as they are vehicles of both feelings and thoughts, and as such, they have the ability to reach the deeply emotional layers of mistrust and hatred built over the years in the hearts of enemies, and they have the power to unlock the fences and to dissipate them. A multicultural approach also helps to know the history and cultural heritage of the former "enemy," which is instrumental for the reaching of a full reconciliation.

Another possible innovative aspect of the building of a new multicultural system, which municipalities could consider, is the founding of "peace museums." This development has recently been established in various countries to help propagate

multiculturalism and the peace cultural and historical heritage of nations, and to make it accessible to the whole of humanity. Peace museums have been founded in various countries, including Japan, England, Samarkand and other countries. Japan that has suffered so much from the atomic bomb during World War Two, is a leading figure in this new trend, and it has already founded more than sixty peace museums. These museums demonstrate the great yearning of the Japanese people for a multicultural peace system, after having suffered the atrocities of the atomic bombs thrown on Hiroshima and Nagasaki. These Peace Museums are multicultural in their outlooks and goals. The one in Kyoto, for example, has a whole floor dedicated to the condemnation of the Holocaust and the extermination of Jews by the Nazis, during World War II, despite the fact that Japan was on the side of Germany during the war.

Multicultural peace museums represent a new conception of what a museum should be, they are "alive" and full of vital activity and multicultural programs for all ages, and are becoming increasingly popular. School children and students regularly visit them, and use their materials for their works and research on multicultural peace. They are a great aid in presenting and promoting not only national but also global cultures of peace, through various exhibitions and activities. In addition to public lectures on peace art, peace literature and poetry presentations are organized and presented to the wide public. Ideally, multicultural peace museums should become a "must" in every major city and town in our global village. Such a huge task as the building of peace museums regionally and globally, should be sponsored by well-financed governmental and municipal budgets.

Some critics ask: Where will the money for building this required new multicultural peace system come from? It is a question of prerogatives and choices. The US for instance, spends an estimated \$50 billion on maintaining the fifth fleet in the Persian Gulf and the American presence in Saudi Arabia. All the aid to all peace NGO's in the region together, from private as well as government sources, would barely amount to \$100 million. The establishment of a "Multicultural Peace Satellite" over the Middle East for instance, would cost much less, and would perhaps be more effective than spending all the money on arms. The efforts to uproot violence, hatred and the new horrific and inhumane trend of suicide bombings, could be greatly facilitated by a multicultural peace satellite network, as well as local television and radio stations, films, theater, and Internet programs.

This innovative multicultural network could use universal research works and peace literature as well as multicultural art. The struggle for the creation of a multicultural peace system, which could promote the identity of a new global citizen, could be waged on a large scale, comparable to the efforts for obtaining petroleum for instance, and with as much perseverance and tenacity. This great endeavor could gain momentum by involving global institutions like the UN, UNESCO and the World Bank, as well as the private financial sectors. These would gain in investing in such a venture, as they would be protecting themselves from possible future violence and terror as witnessed on September 11.

THE ROLE OF THE MEDIA IN BUILDING MULTICULTURALISM

The electronic media: satellite networks, television, cinema and radio, should help to spread programs and films initiated by the new multicultural peace system, and it should be promoted globally as well as by every nation.

The media and telecommunications play an important role of interconnection between people and nations, and are a key factor in the process of the globalization of culture and the spread of multiculturalism. Until recently, people in each society mainly read news concerning their own society and watched their own local media. The growing global telecommunications system promotes the interconnection of different societies and facilitates their attempts to reach each other, and to open up to other realms than just their own. In doing so, the global media can break up stereotypes and bring about the required openness and changes in the consciousness of individuals and in society. Hence, the modern electronic communications can play a key role in the creation and the promotion of the required multicultural peace system.

The spreading by high technology communications and the media of the new ethical peace culture built on meritorious literature and arts of various nations and civilizations, can play a major role in counteracting violent cultures. It also has the power to impart pluralism and peace values and to convey the vision of the possibility of creating a peaceful world beyond war, terror and violence.

The electronic media and communications therefore, due to their capacity to ensure fast movement of information and to reach global multitudes simultaneously, have a great responsibility in shaping perceptions and opinions of people, and they can fulfill a crucial role in the building of the needed multicultural system. The globalization that is recently taking place has increased people's consciousness concerning the notion of the oneness of humanity. The electronic media – satellite, television, radio, and the Internet – can have a meritorious impact in promoting this consciousness. Links in cyberspace between people and institutions through the use of the Internet are an added dimension for the formation of multicultural partnerships and they can render possible a wide expansion of varied cultural influences, in addition to the preservation of ethnic roots. Thus multicultural globalization instead of constituting a threat to ethnic identity, can be instrumental in developing and promoting it.

Furthermore, a conscientious, balanced and responsible media, based on an ethical multicultural peace system and network, can help in the process of healing our planet of its violent characteristics, such as terror and wars, which are infesting many parts of the world, where violence is often erroneously equated to strength. Hence, it is crucial today to create and develop a "multicultural peace media network" that can contribute to the healing of our planet of its infectious disease of violence and terror.

The efficient "Peace Radio," linked to the UN University based in Porto Rico, can be considered as a first step toward the suggested multicultural peace media system. The main goals of such a system, following the Porto Rico model, is to develop, promote and spread the various aspects of multicultural artistic peace values and

research, and to make them available to the wide masses around the world. Decision makers and people responsible for the media and telecommunications, should strive to reform them in such a way that they can become reliable vehicles for the promotion and diffusion of the multiculturalism. In addition, the artists and media people in each country, who usually have an impact on popular consciousness concerning issues of war and peace, such as writers, journalists, and peace culture researchers, editors and directors – should be personally involved and motivated to contribute the best of their talents toward the development and promotion of the innovative multicultural peace system. In addition, the media should cover the aspects of society and culture that are positive and constructive, such as peace literature, poetry and drama, and widely present and expose writers, poets, playwrights and artists who are conscious of the necessity of building the new pluralistic system.

Thus, telecommunications and the media can indeed help to create the new multicultural system that would promote the global advancement of humankind toward global identification and unity, while keeping one's own traditions and intrinsic cultural diversity.

ISRAELI AND PALESTINIAN MULTICULTURALISM IN HAIFA

In regards to the possibilities of multiculturalism in Israel and the Palestinian Authority, it is important to make a distinction between two different issues:

- a) The relation between the two nations: Israel and Palestine (including the necessity of establishing a State of Palestine), and:
- b) The relation between the Jewish majority in Israel (5 million), and the Palestinian minority living in Israel (1 million), who have the Israeli citizenship.

Haifa, the major port in Israel, and the capital of the North of Israel, is a multicultural city in which the Palestinians that are Israeli citizens are 20%, and they hold equal status and have equal opportunities. One of the most successful Mayors of Haifa was Palestinian, by the name of Hassan Shukry, and today one of the major streets in Haifa bears his name. Haifa, due to its multiculturalism and democratic tendencies, outlook and ideology, can be a model for co-existence of Jews, Muslims and Christians, for the whole of the Middle East.

A factor that has proven to be instrumental in the spreading of multiculturalism in Haifa, is the activity of NGO's and other voluntary cultural organizations, encouraged by Haifa Municipality, as for instance, "IFLAC: The International Forum for the Literature and Culture of Peace," and its women's wing: "The Bridge". This is an additional reason, alongside other multicultural and peace organizations, why Haifa succeeded to become a model of co-existence, where Jews and Arabs live together and flourish peacefully. A case study of IFLAC–the Bridge is presented below.

IFLAC—THE BRIDGE: MULTICULTURAL COEXISTENCE AND PEACE

The founding of “The Bridge”

In 1975, two years after the Yom Kippur War, some Israeli and Arab/Palestinian women, founded in Haifa a voluntary association called: The Bridge: Jewish and Arab Women for Peace in the Middle East. This was the first association of its kind in Israel that dared to gather Jewish and Arab women in the same organization, and to promote leadership and the status of women. They met with much criticism and resistance, sometimes violent, in both sectors. They also had to overcome language barriers and cultural differences and worked hard at accomplishing this to promote their aims. They knew they were promoting a just cause, which required courage and perseverance, and it gave them strength to act and struggle to overcome difficulties including those of language and cultural barriers. To this day, the women of The Bridge, that are now part of the umbrella organization IFLAC, are still working hard to promote multiculturalism, peace in the region, and the status of women.

Description

“The Bridge” is a women’s association, which is today part of IFLAC: The International Forum for the Literature and Culture of Peace, whose members originate from Israel’s various ethnic and religious communities, and who work together for the promotion of coexistence and the attainment of peace in the region.

Legal Status: Its legal status is a non-profit organization.

Membership: There are 140 paid members in Haifa, which is the center for this organization, and 1860 affiliated members, in the whole country.

Yearly dues: 150 NIS (\$25).

Financial Sources: membership, donations, and some municipal support.

Structure: The organization is run by an executive Board of four women, two Jewish and two Arab/Palestinian. It is elected by the General Board which comprises twenty members. The yearly General Meeting elects the two Boards, as well as the President, the Director, and the Treasurer.

Goals

To awaken the consciousness of women to their power to take an active part in promoting multiculturalism so as to encourage the ongoing peace process between Israelis and Palestinians, and in promoting women’s rights. The women of The Bridge understand that both goals are inextricably linked, for when there is war, conflict and

unrest, the problem of women's rights gets shoved aside as "not the most important just now". As mothers, and educators of the new generation, they feel they have to ensure peace in their region and in the world, so that life on earth may continue. They know that they are not those that make the decisions as to the political agreements and the eventual treaty between the two sides, and that it is their leaders (in the present: Mr. Abu Mazen, the Palestinian Prime Minister, and Mr. Ariel Sharon, the Israeli Prime Minister), who will make and sign the peace accords. However, they have full confidence that efforts have to be generated at both ends, and it is up to the people to prepare the atmosphere and the conditions of understanding and respect for each other's culture and entity, so as to make it possible to reach a reconciliation, and for their leaders to sign the agreement that would end at last the long conflict between Palestine and Israel.

Main Activities of IFLAC–The Bridge

1. Courses of Arabic for the Jews, and Hebrew language courses for the Arabs. It has been observed that the Arabs learn Hebrew much quicker than the Jews learn Arabic. The majority versus the minority situation and conditions certainly play a role, but also it seems that the Arabs are quicker and better at learning new languages.
2. Monthly dialogues and lectures in Hebrew and Arabic (and sometimes in English when there are delegates and visitors from abroad).
3. Meetings in Jewish, Arab and Druze towns and villages, for the building of "Bridges" of culture and understanding with the local population.
4. Exchange visits of Israeli and Arab pupils in schools, and of students at universities.
5. Group dynamics: the Jews act the roles of Arab/Palestinians, and vice versa.
6. Radio and television programs on IFLAC–the Bridge in Arabic, Hebrew, English and French.
7. Common feasts, such as Ramadan, Hanukah and Christmas, celebrated together, as well as picnics and happenings with the families.
8. Seminars, symposia and international conferences.

The fact that the women of THE BRIDGE initiated, planned and carried out important activities, projects and campaigns, promoted not only the status of women who are members and leaders of the organization, but also women in the community at large.

Furthermore, the joint activism of Israeli and Arab women, helped to advance the status of Arab/Palestinian women, who based their claims for greater freedom and rights in the home and in society, on the example of their Israeli counterparts and women colleagues. One of the interesting facts is that the first Arab women who obtained the right to vote in the Middle East, were the Arab/Palestinian citizens of Israel.

IFLAC: International Forum for the Literature and Culture of Peace

The husbands and male friends of the members of The Bridge, as well as contacts from abroad, requested to join the organization and its struggle for peace through multicultural bridges, and in 1999 a new organization entitled: IFLAC – The International Forum for the Literature and Culture of Peace, which includes both women and men, as well as new international branches, was founded in Haifa. The Bridge served as a model for IFLAC, and it is organized in much the same way. It includes: weekly programs, monthly dialogues and meetings, and it also organizes exchanges of visits by Jewish and Arab/Palestinian pupils and students in schools and colleges, picnics and common festivities, symposia, and conferences.

In January 2003, for instance, as in previous years, IFLAC–the Bridge organized a common festive conference of Jews, Christians and Moslems, under the banner of: HANOUKAH, CHRISTMAS and RAMADAN at the Haifa Municipality. Members, families and the general public were invited, and they enjoyed together the excellent multicultural Hebrew and Arabic presentations and the pluralistic peace culture entertainment. The “Bridges” of respect and understanding between the various communities and ethnic entities, including the recently arrived emigrants from Russia and the former Soviet Union, as well as the Ethiopian emigrants, were indeed powerfully strengthened again on this special occasion, and it brought renewed hope of multicultural peace in the region.

Literary Exchanges

IFLAC–the Bridge holds regular meetings of “Literary Exchanges of Multicultural Literature”, as well as: “Creative Women Meetings”, to promote both the national cultures and literatures as well as the regional and global identity of members and the public at large. It also organizes meetings of writers (both women and men), as well as poets, lecturers, intellectuals, teachers, journalists, media people, of all creeds and denominations, toward the building of bridges of understanding through culture and literature of “the other”.

In addition to the above mentioned activities, IFLAC–the Bridge encourages literary peace research and it organizes presentations of new multicultural books and publications, such as *Galim – Waves*, and the online magazine *Horizon*, on the struggle toward achieving the creation of multicultural bridges, and equal rights and freedom for all people of the region, both for men and women.

Two of the published books that were lately celebrated at IFLAC-The Bridge, are: *Not in Vain: An Extraordinary Life*, and *Peace Flower*. The first book is a biography of the heroic nurse Thea Woolf, a vivid and courageous heroine, as well as a universal multicultural role model, who saved Jews from the Nazi Holocaust during World War II, through the Jewish Hospital in Alexandria, with the help of Egyptian officials. The

second book is a universal educational peace adventure touching on preset dilemmas, a book for young and old. The heroine, Lee, together with her friend Ron, succeeds, despite Nuki, the Nuclear Dragon that chases them, to bring the Peace Flower from the Future in space, to the Present on Earth. Both these books were translated from the English originals into several languages, including Hebrew, Arabic and French, and they have an impact on the promotion of multiculturalism. (Both books are also available as e-books and CD's, see References).

Thus, thanks to the demographic constituency of Haifa, and the activities of IFLAC – The Bridge, as well as other organizations and institutions like the “House of the Vine” in Haifa, this mixed city of Jews and Arabs, has always been peaceful. There have always been harmonious relationships and respect between Jews and Arabs in this beautiful city on the slopes of green Mount Carmel by the shores of the blue Mediterranean. Due to the various reasons mentioned above, Haifa can indeed serve as an example of multicultural creative and harmonious relations not only between Jews and Arab/Palestinians, moreover it can serve as an example of how to ease and solve ethnic conflicts on the socio-cultural levels. (For further information and details of activities see IFLAC Website: www.inflac.up.co.il)

The following is a description of the founding conference of IFLAC-The Bridge that supplied a model for all 3 yearly consecutive conferences: In Sydney, Australia, 2001; in London in 2002; and it is likewise a model for the following conference which will take place in Bursa, Turkey in October 9–11, 2003.

The Founding of IFLAC–The Bridge International Pave Peace Conference (Shavei Tsion Conference Center, Galilee, Israel, June 25–30, 1999)

The IFLAC founding conference was multicultural and international in scope, and it includes women and men from the Middle East, USA, Canada, Europe, Asia, Africa, and the Americas. It embraced a large range of discourses and topics, combining scholarly work with position papers, and multicultural creative peace literature, stories, poems and plays. It also included background briefings, testimonial accounts, workshops, videos, plays, and musical and artistic poetry and creative programs. This purposely heterogeneous range of media and “cultural languages” appealed to the many communities, within and beyond the academy, concerned with issues involving multiculturalism, conflict resolution, and the equality of women and minorities.

Among the panels the following subjects were included:

1. The Multicultural Paving of Peace Through Culture and Literature.
2. Technology as Opportunity for Multiculturalism.
3. Refugees, Emigration and Immigration, and the Challenges of Surmounting Language and Cultural Barriers.

4. The Bridge: Jewish and Arab Women for Coexistence and Peace in the Middle East.
5. Multicultural Opportunities for Conflict Resolution in Israel and the Palestine.

Round tables included:

1. Democratization, Nation Building, and Creating the Global Citizenship Identity through Multiculturalism.
2. Conflict Resolution through the Building of Multicultural Bridges.
3. Fundamentalism versus Pluralism and Multiculturalism.
4. The Gendered World Order and the Challenge of Multiculturalism.
5. Multicultural and Pluralistic Networks.

MULTICULTURAL PEACE LITERATURE

"I am the enemy you killed my friend!"
(*Strange Meeting*, Wilfred Owen)

Culture, literature, and the arts are an important part of our lives, and they constitute the building blocks of both our own identity and the required culture of peace system – however, we do not give their contents and impact enough attention. The major components of literature: novels, fiction, poetry and drama, are often made into films and television scripts, and as various studies have shown, fiction and stories can often influence more than facts.

Both classical and modern peace creations collected from multicultural resources around the world should be used as models for building the needed harmonious and peaceful multiculturalism needed to repair the world from the violent phase it is going through. Outgoing, open and pluralistic and multicultural works of literature and art should characterize the first decade of the third millennium.

Despite the fact that our global village has been affected by major destructive cultural upheavals caused by conflicts, wars, and differences in development and standards of living levels, peace culture traditions and literary heritage exist in all civilizations. They have been developed at different periods of history, and in different regions, and they should now be collected and used in the present for reinforcing the common cultural themes of humankind, and to promote the new global citizen consciousness. Those collected peace works can furthermore constitute important stepping-stones toward the innovative multicultural peace developments.

The manifold benefits of a multicultural literature and the arts in the pursuit of peace should be made available to the wide public all over our global village. Various valuable classical literary peace sources that have stood the test of time, such as Rab-

indranath Tagore's philosophical poems, Wilfred Owen's peace poetry, Jubran Khalil Jubran's *The Prophet*, and Leo Tolstoy's *War and Peace*, as well as many other valuable creative works, should be widely presented to audiences around the world, through satellite and local television programs and radio, and utilized as entertainment as well as in education, at all levels. Peace culture research studies of world literature could also highlight new angles of peace themes in great classical drama, as for instance the condemnation of violence and war in the works of Shakespeare, as can be perceived in his major tragedies: *Romeo and Juliet*, *Hamlet* and *Othello*.

Multicultural peace literature should also be intensively researched in contemporary culture and literature, and new peace books, like for instance, the historical novel *From the Nile to the Jordan*, on multiculturalism in Egypt, and the ensuing "Second Exodus" of the Jews from Egypt, starting in 1948. This kind of books describes the cooperation of Jews and Arabs in Egypt before 1948, and it stresses that in all conflicts both sides suffer and not only the one side.

We find words of peace in all cultures and in all religions. For instance, in the Holy Bible we find: "*How beautiful upon the mountains are the feet of the messenger of good tidings that announces peace!*" (*Isaiah 52*), and in the Koran: "*He who walks with peace – walk with him!*" (*Sura 48*). In our own times, Pope John Paul II admonishes: "*War is a defeat for humanity. Only in peace and through peace can respect for human dignity and its inalienable rights be guaranteed.*"

Governments, relevant institutions, NGO's, and the large public, should be made aware of the power of multiculturalism in the pursuit of peace, to: 1) render the world a safer place to live in, and 2) to enrich the intellectual and ethical standard of living and to improve and "repair the world", through the promotion of its pluralistic and democratic structure and freedom.

The idea of a constructive, ethical, and harmonious multiculturalism does not imply an escapist or unrealistic attitude. The concrete problems in a conflict situation, such as land, water, work opportunities and education possibilities, of people and nations, should be thoroughly investigated and addressed. However, these grievances should not only be addressed socially and politically, but also exposed through the projection of effective cultural programs in the theatre and the electronic media, about the real life experiences and problems of real people and nations.

In his influential book *Education Through Art*, the English poet and critic, Herbert Read, a pioneer in the development of the concept of a pluralistic peace culture, presents a view of human nature as capable of cooperative activity, mutual respect, and close communal relationships. His premises are that literature and the arts are the best tools for developing personal and multicultural relations, values and moral virtue. A function of literature and the arts in society and education, Read explains, is to expand human responsibility, ethical values, capacities and potentialities. He criticizes the over-emphasis and over-grading of science and technology of mainly abstract thinking, at the expense of rational "emotive wisdom", or what is termed today EQ: Emotional Quotient, versus IQ: Intelligence Quotient. According to Read, thoughts, emotions, imagination

and vision that can be expressed and acquired through literature and the arts, are more important than abstract ideas, for they involve not only the mind but also the heart.

He strongly believed that the moral function of cultural and literary education is to unite all humanity in a common bond and common ideals. Read's theory and conception of a strong global bond of all humankind through multicultural literature and the arts are especially valuable and pertinent today, when we are exposed to the "war of cultures", and they should be used in the establishment of the new peace culture system needed for sustainable global development.

THE IMPORTANCE OF TRANSLATION

To create a bond between nations with the aid of a vibrant multicultural literature, it is important to translate the works of peace writers, poets and playwrights of various nations, so that they can become accessible to neighboring people and countries, and to all the global village. This is especially important in the case of former enemies, as the access to the culture and literature of the "other" can overcome mistrust and fears, and open doors, minds and hearts to the reality of the other. When conflicting parties or former opponents have the chance to understand each other at the deep levels of conscious identity – it imparts better chances of creating bridges of reconciliation between them.

Translation of literary works can therefore play an important role by allowing former opponents to penetrate windows of different realities, views, and conceptions. Conflicts always include two stories, and the presentation and sharing of each other's stories, with the aid of translation, can constitute a great step forward toward full "sulha" reconciliation, which is considered a higher phase than peacemaking at the political level. Translation of great literature and poetry, and making it globally available, can moreover demonstrate and strengthen the basic oneness and similarity of humankind. It is therefore important that institutes for the translation of multicultural literature and peace works should be founded nationally and globally and largely funded, to be able to spread their multicultural art to strengthen the new identity of the future global citizens.

EDUCATION AND MULTICULTURALISM

Education provides an important channel for the building and the promotion of an influential and effective multicultural peace culture. Appropriate attention should be given in schools and universities, as well as all educative institutions, to the teaching of multiculturalism.

The growing boom and expanding dimensions of communication technology offers various new opportunities and directions for the promotion of a pluralistic and

multicultural education. International multicultural cooperation and cross-disciplinary research, promoted by electronic technology and information services, can significantly enrich education at all levels.

Recognizing the importance of this new technological trend, UNESCO convened a conference on "The Impact of Information and Communication Technologies on Teaching and Teachers," (Khvilon, Patru, 1997), in order to strengthen international cooperation in the pursuit of peace and international understanding. It was a fruitful and successful conference and it opened the door to more conferences of this kind nationally and globally.

The multicultural approach in education is also an important factor as a means of fostering consciousness and sensitivity to lacks and deficiencies not only in one's own society but also in the world at large. It moreover has the ability to promote willingness to take creative action in the building of a better world. The subject of multiculturalism in general, has received relatively little attention in education, and it should be more encouraged. Ministries of education and culture regionally and globally should correct this, and should attempt to include multicultural and peace studies as required subjects at all levels of schooling.

Schools and colleges are suitable forums where culture, values, ideals and identity, as well as worldviews, are formed. Curricula should pay attention to the power of the multicultural trends and teachers should be trained to teach it. Educators need to carry out programs that would give young people a vision of what could be, a future view that would draw on their imaginations to create new visionary dimensions of a world beyond war, terror, famine and poverty.

Multiculturalism should be considered as a central educative value and should inspire and influence all aspects of education. Violence in schools and in the streets in most cases arises from the mistaken notion that force is the only way that can solve conflicts. The study of multicultural peace culture could demonstrate that it is otherwise, and new approaches should be adopted. In the teaching of history, for example, attention should be given to the policies and verbal diplomatic negotiations that lead to the successful conclusion of peace treaties, and not concentrate mainly on the waging of the wars, as is often the mode in schools in the present. The two sides of the conflicts should be presented in a lively and convincing way, and historical novels are a good means to present this duality.

In the study of literature, furthermore, lives of heroines and heroes who have advanced the cause of peace, like for instance, *Waves of Peace, In Memory of Yitzhak Rabin, (Galim 8)*, should be extensively studied, and presented as models, both in educational curricula, and to the wider public. Anthologies promoting the pluralistic *Culture of Peace* should be used as textbooks to teach conflict resolution through the pluralistic culture and the arts. The IFLAC Anthologies: *Galim: Waves* (numbers 1-10), are a good source for the teaching of the multicultural approach, and they are used in schools and universities for the teaching of multicultural peace studies, as well as the textbook: *A Song to Life and to World Peace*. (Please refer to References at the end of the article.)

The attitude towards multiculturalism in educational programs in various parts of the world often reflects the tension between preservation of traditional values and the need for change. Some extremist Islamic critics have stressed that multicultural policies threaten religious and national unity. Attempting to maintain their leading positions, some of those leaders who are usually against changes, prefer to assert their own national identities and exclusive traditional roles. Colleges and universities in some parts of the world are unfortunately ideal recruiting grounds for such kind of extreme fundamentalism. However, if places of learning become open to other cultures and attuned to adopt and develop a multicultural curriculum, fundamentalist influences and violent trends would be abated and overcome, and in time would disappear.

Multiculturalism should thus become not only a leading policy at the social and educational levels, but also at the political and diplomatic levels. The attitude towards education and its contents, have an important effect on society as a whole, for the dilemmas that confront the education system are a microcosm of the contradictions and struggles of the whole of society. The promotion of multiculturalism through education is therefore of central importance in trying to establish the dynamics that mark the interplay between society, education and even politics.

Educational institutions should establish departments of "Multicultural Literary Peace Studies," nationally and internationally and they should be empowered to function as initiators of cultural bridges among nations. They could also promote the publication of periodicals and journals, including multicultural Electronic Peace Journals. One of the electronic journals that is widely used by schools in various countries across the globe, as well as in colleges and universities for multicultural peace education is: *Horizon Pave Peace*, which can be reached through the following website: www.New-Horizon.up.co.il

Peace grants for multicultural research, and the encouragement of the writing of peace literature, film-scripts, and plays, as well as the organizing of competitions, awards and prizes, could have an advantageous and high payoff. Books, cassettes, and videos displaying various aspects of multiculturalism, including music, literature and entertainment, should be produced. These should present in an attractive manner the various themes and aspects of the multicultural peace system, as well as its great advantages in various spheres of life.

CONCLUSION

Our major challenge at the beginning of this new millennium is to search out new strategies and adopt fresh models capable of eliminating terror and wars as a means to solve conflicts, and encourage a more peaceful, equal, healthier, and democratic global society. The building of an effective "Multicultural Peace System and Network", can facilitate these important goals. It can create bridges of understanding and respect among various ethnic groups and nations, and moreover, it could function as the antidote to violence, conflicts, terror and war, regionally and globally.

Modern telecommunications and technologies such as satellite, television, radio and the Internet, can facilitate harmonious inter-cultural relations, as well as the bond and dialogue between people, nations, and civilizations. Modern technologies can also promote the consciousness of a new global citizenship, based on a shared multicultural peace values. With commitment, determination and vision, and with the aid of the media, it is indeed possible to create and promote a resourceful, effective and influential new ethical multicultural of peace, both regionally and globally. This colossal task should be considered one of the major goals of humankind in the first decade of our third millennium.

REFERENCES

By this author

- Aharoni, A., et al., ed. *A Song to Life and to World Peace: Selected essays and poems presented at the XIII World Congress of Poets of the World Academy of Arts and Culture*. Jerusalem: Posner and Sons, 1993.
- . *Peace Flower: A Space Adventure: A Quest for World Peace for young and old*. Haifa: M. Lachman, 1995.
- , ed. *Galim-Waves Culture of Peace Anthology*, Numbers 1 to 10; (*Galim Number 8: Waves of Peace, In Memory of Yitzhak Rabin*, Selected essays and poems; *New Waves 2000*, and *2003: Peace Culture Anthology*, Galim-Waves 9 and 10, include essays by Albert Einstein, Shimon Peres, Kofi Annan, Saul Bellow, and selected articles, poems, pictures and paintings.) Jerusalem: (IFLAC) Jerusalem Books, 1987–2003.
- . *Not In Vain: An Extraordinary Life*, and *The Theory of Peace Culture*. CA: Ladybug Press, 1998. (An e-book and CD are also available from amazon.com in conjunction with Rowe Publishing, England.)
- . *From the Nile to the Jordan*. Jerusalem: Jerusalem Books (jerbooks@netmedia.co.il, amazon.com), 1999.
- , ed. *Horizon: Pave Peace*, Peace Culture Online Magazine, nos. 1–5, 1996–1999. (Number 4 is dedicated to “Women, Children and Peace”.) www.New-Horizon.up.co.il
- . Peacemaking Through Culture: A New Approach to the Arab/Palestinian–Israeli Conflict. In: *Peace Studies from a Global Perspective: Human Needs in a Co-operative World*, ed. Ursula Oswald Spring. Delhi: Maadhyam Book Services, 2000, pp. 252–280.
- . *You and I Can Change the World*. Haifa: Micha Lachmann, 2000 (amazon.com; includes Poems from Israel, International Peace Poetry, Letter to An Arab Friend, and pictures of Israelis and Palestinians together in Gaza).

--. *Women: Creating a World Beyond War and Violence* (Selected articles, letters, poetry, documents and pictures, on women's struggle for World Peace). Jerusalem: Jerusalem Books, 2001. (An e-book and CD available from amazon.com in conjunction with Rowe Publishing, England.)

Also see following websites: www.iflac.up.co.il, www.ada.up.co.il

By other writers

Brock - Utne, Birgit. Multicultural Education and Development Education. In: *Peace Education: Contexts and Values*. UNESCO and IPRA, 1999, pp. 229-261.

Haessly, Jacqueline. Values for the Global Marketplace: A Quest for Quality with a Difference. In: *When the Canary Stops Singing*, ed. Pat Barrentine. San Francisco: BK Publishers, 1993, pp. 119-133.

Harris, Ian. Teachers' Response to Conflict in Selected Milwaukee Schools. In: *Peace Education and Human Development*. Malmo, Sweden: University of Lund, 1995.

--. *What Culture of Peace?* IPRA Peace Education Commission, vol. 2, issue 2, July 1999.

Hinitz, Blythe F. and Stomfay-Stitz, Aline M. Cyberspace: A New Frontier for Peace Education. In: *Peace Education: Contexts and Values*. UNESCO and IPRA, 1999, pp. 383-407.

Khvilon, E. V. and Partu, M. UNESCO's Mission in the Promotion of International Cooperation. *T. H. E. Journal*, 24, 6, 1997.

Reardon, Betty. *Educating for Global Responsibility: Teacher Designed Curricula for Peace Education*. New York, N. Y.: Teachers College Press, 1998.

Wiesel, Elie. *Speech delivered on the presentation of the Nobel Prize for Peace* (Sweden, The Nobel Prize Foundation).

Yamane, K. A Peace Museum as a Center for Peace Education. *Peace, Environment and Education*, 14, Winter 1993, pp. 23-35.

POVZETEK

POTREBA PO NOVI MULTIKULTURNI MIROVNI KULTURI

Ada Aharoni

Ker je konflikt med kulturami postal eden najpomembnejših dejavnikov tveganja, kar zadeva ohranitev in prihodnji razvoj človeške civilizacije, je težišče prispevka na osvetljevanju večplastnih nevarnosti tega dejavnika in oblikovanju predlogov za vzpostavitev multikulturnega mirovnega sistema, ki naj obvlada oziroma nadomesti medkulturni konflikt. Novi regionalni in globalni multikulturni sistem bi zajemal etične in mirovne vrednote iz različnih kultur in bi bil utemeljen v najrelevantnejših segmentih mirovne dediščine, kulture in literature različnih civilizacij. Sistem naj bi se širil in promoviral prek tele-

komunikacij in medijev, s čimer naj bi ponujal alternativo regionalni in globalni kulturi terorja in nasilja. Vzpostavitev odprtega globalnega multikulturnega sistema in njegovih medijev lahko pomaga človeštvu pri oblikovanju nove multikulturne identitete, ki nastaja vzporedno z narodnimi in etničnimi identitetami, predvsem pa lahko prispeva k ustvarjanju varnejšega sveta. Razvoj multikulturnih mirovnih satelitov nad konfliktnimi območji, ki naj bi popularizirali mirovne prvine iz drugih kultur in civilizacij na regionalni in globalni ravni, bi prispeval k ustvarjanju mirovne klime. Takšni sateliti bi postavljali mostove razumevanja med ljudmi in narodi in odpravljali strah pred »drugačnim«. Avtorica med drugim tudi predlaga, da bi v vseh deželah ustanovili mirovne muzeje po zgledu Japonske, kjer uspešno deluje prek 60 tovrstnih muzejev, ki bistveno prispevajo k uveljavljanju multikulturalističnih načel. V nadaljevanju predstavi izraelski in palestinski primer multikulturalizma v Haiji ter podrobno analizira strukturo, cilje in dejavnosti tamkajšnje organizacije IFLAC–The Bridge (Most) kot zgled multikulturnega sožitja.

Avtorica poudarja potrebo po »objektivnosti revoluciji« medijev. Mirovniki morajo doseči, da bodo mediji obravnavali »multikulturne in mirovne novice« kot gradivo, ki je vredno objave. Hkrati naj bi dosegli objektivno ravnovesje med »dobrimi« novicami in tistimi, ki jim mediji zdaj posvečajo največ pozornosti: namreč senzacionalnim poročilom o vojnah, nasilju in kriminalu. Nesorazmerna količina filmov in poročanja o umorih in kriminalu stopnjuje negativne vidike družbe, s tem pa izkrivlja realnost in normalnost. Nujna je uvedba inovativnega multikulturalističnega izobraževalnega sistema na vseh stopnjah šolanja, vključno z izobraževanjem staršev in učiteljev. Da bi ta sistem lahko uveljavljal nove multikulturne, pluralistične in etične mirovne vrednote v vseh družbenih sferah ter ljudem približal vizijo »globalne vasi onkraj vojne«, naj bo zgrajen na mirovni dediščini, književnosti in umetnosti raznih narodov sveta in podprt z mediji in sodobno komunikacijsko tehnologijo. Kakor hitro bo začel delovati dovolj vpliven regionalni in globalni multikulturni sistem, bo s tem po vsem svetu posejano seme stabilnejšega miru, saj bo le tak sistem lahko omogočil neštetim glasovom in kulturam sveta, ki si prizadevajo za globalno preživetje in mir, da dosežejo vse človeštvo.

Profesorica Ada Aharoni je sociologinja kulture pri Technionu (Izraelskem inštitutu za tehnologijo) v Haiji in predsednica organizacije IFLAC – the International Forum for the Literature and Culture of Peace. Je tudi pripovednica, pesnica in urednica, doslej je objavila 25 knjig, ki so bile prevedene v več jezikov. Na London University je magistrirala iz angleške književnosti, na Hebrew University v Jeruzalemu pa je doktorirala iz literarnih in socioloških znanosti.

MULTICULTURALISM AND GLOBALIZATION: A COMMENT

Janja Žitnik

COBISS 1.02

MULTICULTURAL REALITIES AND GLOBALIZATION

The global reach of capital, science, technology, information, ideas, political and social activism and other spheres of activity has brought about several global processes in the domain of culture as well. In her contribution to this thematic section, Sladja Blazan points out: "While in North America and Western Europe cultural globalization has been viewed as a set of observed cultural streams and social processes moving outward from the center to the margins, in Eastern European countries globalization has been studied as a political, or 'ideological', project, led by the West." Actually, cultural globalization encompasses more than just a globalization of dominant cultures and languages. It turns out to be much more complex than that, as it has, on the other hand, also generated an international break-through of various hitherto secluded 'minor' cultures as well as a globalization of concepts relating to cultural equality.

Due to the fact that worldwide linkages in various spheres of activity were established centuries ago, scholars agree that globalization at large is a permanent process which has often been misinterpreted as a unique recent phenomenon. They believe it has been held responsible for more current issues than it should have been, and its allegedly dramatic current impact should be considered *cum grano salis*. Having put aside most of their possible disturbing emotions long ago, the authors of this thematic section have been given an opportunity to examine the interaction of globalization and multicultural development of individual countries and that of the world prudentially, and they did so. At the same time of course, they managed to expose their patriotic as well as cosmopolitan values to lead the discussion towards constructive future strategies. Owing to the nature of the problems discussed here, this comment though may fail to keep its emotional distance through and through.

The papers composing this section certainly show that when questions of multiculturalism¹ are involved, we can learn from the past and we can learn from each

¹ In this comment, the term multiculturalism is used in its broadest sense, embracing the concepts defined or implied within the 'institutionalized' or informally implemented elements of multiculturalism/pluriculturalism, cultural pluralism, interculturalism, cultural integration, constructive

other. The advanced communication technology has been removing the barriers of the time, the distance and the language, and it has been spreading the principles of cultural equality around the world. The effects of the resulting global intercultural permeability can be observed practically on all levels of private and public life, to a lesser extent – as we have learnt here – even on the level of the changing family patterns. The need of language transparency which is necessary to curb interethnic conflicts, and the need to protect language diversity have been discussed in considerable detail; and finally, the most practical ways of advancing a global multicultural peace culture have been suggested.

As much as has been done in terms of consolidation of concepts and principles relating to multiculturalism, there is a long way to go yet. In many countries, members of native minorities and new immigrants from low-income parts of the world are still too often subject to suspicion, mistrust and various forms of cultural and social discrimination. On top of a vast multitude of scornful words invented to exclude these people from society, the word immigrant itself (in general use) often obtains a pejorative meaning – an attitude which, of course, generates defensive reactions. A very similar emotional atmosphere is straining intercultural and socio-economic conflicts on a global scale.

The connection between migration and the advancement of multiculturalist² concepts is self-evident. What is the connection between these two processes and globalization? Should they be seen as reverse sides of the same shield? What is the role of migration in blazing the trail for an ever larger expansion of cultural and economic exchange, for a permanent increase in global mobility of goods, capital, ideas, social, cultural and human values?

Migrations have been part of human history ever since its beginnings. Ancient imperialism and – long before that – natural disasters, hunger, and tribal wars of conquest had caused massive migrations which always resulted in an encounter of cultures and their subsequent blending, with germs of interethnic tolerance, respect, intolerance, disdain and hatred. No later than in the age of the antique empires and even more so at the peak of the colonial age an unprecedented expansion of dominant cultures occurred. This had brought about the beginnings of (hardly ever mutual) interest in intercontinental cultural exchange, first based on general excitement and curiosity about exotic foreign cultures. On the other hand, it had also brought about most brutal symptoms of racial and ethnic discrimination with all forms of physical and cultural oppression related to it. As a rule, both types of reaction occurred simultaneously.

In historical perspective, rulers have dealt with ethnic diversity within their kingdoms and empires in various ways – from intruding the dominant culture, language and religion

interethnic or majority-minority cultural relations or, as I would prefer to call them, various co-cultural models. Perhaps two of their common features should be mentioned here: firstly, all of those terms indicate a goal, not the true bearing of the case; and secondly, the goal could be designated as cultural equality.

² In my writings, multicultural simply means consisting of several or many cultures, while multiculturalist relates to multiculturalism. Similarly, intercultural simply means between different cultures, whereas interculturalist relates to interculturalism.

to other ethnic groups, to a number of much more enlightened measures (such as edicts and proclamations of religious tolerance, general introduction of public schools and religious services in native languages, etc.). Historians can enumerate countless cases of ancient and medieval policies which contain earliest traces of modern multiculturalist or integration ideas, but a 'plain' citizen knows little about all that. Hence, the reverse of the medal – the fear and the rejection of the foreign – has remained almost as obstinate as ever until the present time.

As a result, people nowadays are generally surprised to learn that the slogan "Unity in Diversity" was not invented either in the 20th century or in modern times at large. In the United States though, it was probably first printed as a motto in the U.S. Foreign Language Information Service monthly called *Interpreter* (founded in 1923). Its successor, the quarterly *Common Ground* (1940–1942), which was "the first American literary periodical to be devoted entirely to ethnic and intercultural matters,"³ brought articles in which their authors were suggesting possible ways for over sixty different nationalities living together on the common American ground to attain harmonious cultural coexistence; or in the words of its editor, Louis Adamic,⁴ "... that we sink our tap roots deep into its [i.e. America's] rich and varied cultural past and attain national stability in place of emotional hysteria ..."⁵ The core of the *Common Ground's* message was that everyone should not only be allowed but also encouraged to be proud of what they are – racially and ethnically, religiously and culturally. Moreover, to compose a successful and contented heterogeneous society, each member should not only accept and respect the cultural diversity of that society but also gain from it. "While championing ethnic contributions and the value of strong group attachments, Adamic's farther-reaching goal is to build a nation energized by a dynamic interaction of cultural influences."⁶

Regardless of how premature these ideas seemed to be at that time it is obvious that up to this moment – in view of the present interethnic and international conflicts – they still have not been generally accepted. It may not be surprising that the ancient world and middle ages are often seen as the times of pure fear, hatred and violence among different peoples and nations. Just as the daily news generally give salience to conflicts, crime, war and aggression, the image of the ancient past that history textbooks have been offering to pupils around the world often tends to be selective in this respect as well.⁷ I am pretty convinced

³ John L. Modic, "Louis Adamic and the Story of Common Ground", *Louis Adamič – Symposium*, ed. Janez Stanonik, Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja, 1981, p. 241.

⁴ Louis Adamic (1898–1951) was the most prominent Slovenian emigrant writer as yet.

⁵ From Louis Adamic's editorial in the first issue of *Common Ground*, 1940.

⁶ Dan Shiffman, *Rooting Multiculturalism: The Work of Louis Adamic*, Cranbury, NJ – London, England – Mississauga, Ontario: Associated University Presses, 2003, p. 24.

⁷ As Ada Aharoni also stresses in section Education and Multiculturalism, "Multiculturalism should be considered as a central educative value and should inspire and influence all aspects of education. Violence in schools and in the streets in most cases arises from the mistaken notion that force is the only way that can solve conflicts. The study of multicultural peace culture could demonstrate that it is otherwise, and new approaches should be adopted. In the teaching of history, for example, attention should be given to the policies and verbal diplomatic negotiations that

that there is not enough general knowledge and awareness of past human achievements pertaining to global intercultural linkages and to numerous attempts to secure and defend cultural equality at least on a national scale.

Does this mean that human society has been inventing more or less the same solutions over and over again, or is it true that with each moment and with every new experience mankind is actually given a better chance to resolve its differences? Both, I suppose. If people generally were more acquainted with human history, they could understand current state of affairs much better and it would be much easier for them to pick the right moment and bring their potential solutions to considerable effect. The question is of course, who controls educational contents. The tax-payers who provide for public educational system usually have little say in this matter. The concentration of capital has authorized a handful of people to run the states and the world in all spheres, along with culture and education. In a world of power, the only choice one has got often seems to be either to command or to serve; yet in fact, there is always a third option. But I shall return to this later.

MIGRATION AND GLOBALIZATION OF CULTURES

The interconnection between migration and world-wide diffusion of a particular culture is a matter of course. As soon as regular contacts between emigrants and their native land have been established, a basic condition for a global reintegration of that culture has also been fulfilled. Not all emigrants maintain regular contacts with their native land; but some do. And those who do are not only adding their specific cultural patterns to the patchwork culture of their new homeland but are also adding their more or less altered cultural patterns to their original home society. Thus, emigration of members of a nation to various parts of the world brings about a certain degree of cultural globalization which always has two sides: global spread of that particular culture as well as the return impact that emigrants' intercultural experience has had on their parental culture. The latter may be regarded as a reverse effect which fosters a global diffusion of (elements of) the receiving country's culture adopted by immigrants from different parts of the world, and mediated to the national cultures of their native lands.⁸

As Zvone Žigon vividly explains in his paper (in the section titled *Diaspora, Homeland and Globalization*), "globalization itself is not a threat to the ethnic identity of Slovenians abroad; on the contrary, it brings the Diaspora closer to its country of origin, and this is

lead to the successful conclusion of peace treaties, and not concentrate mainly on the waging of the wars, as is often the mode in schools in the present. The two sides of the conflicts should be presented in a lively and convincing way, and historical novels are a good means to present this duality."

⁸ The transmigrant presented in Sladja Blazan's essay embodies a further stage in the changing cultural identity: "Pronek cannot be solely a mediator, his activity is wondering and dwelling, the mediation is being done on him and by him. He might be seen as the mediator and the mediated simultaneously."

becoming increasingly evident in recent years.” Of course we must pay attention to other factors that have played an important role in this change, e.g. the democratisation of Slovenia and international recognition of its independence in 1991–92. Žigon writes: “With the change of regime, the number of Slovenians from abroad, willing to visit Slovenia increased rapidly, and at the same time, the standard of living in Slovenia rose so much that also travelling from this country to visit relatives in America, Australia etc. became much more accessible to everyone. This means that permanent physical contact between the homeland and the Diaspora was established. This fact is of great importance, since from that moment Slovenia is no longer an ‘imaginary dreamland’, but a real (although small) green piece of land in the middle of Europe and it can be touched, felt, experienced.”

An encounter of two cultures is always the beginning of a mutual process which brings changes to both cultures.⁹ In the case of return migration, mutual changes resulting from the direct intercultural contact are almost as obvious as those in the case of immigration of other ethnic groups. Slovenian ethnologists and sociologists have been examining cultural changes caused by return migration for decades, and reintegration of recent Slovenian returnees from Argentina is just being studied within a research project conducted by the Institute for Slovenian Emigration Studies. On the other hand, the blending or integration of immigrant cultures in Slovenia have not occurred as the subject of any comprehensive studies as yet, whereas research into questions such as the impact of Slovenian culture on (and general attitude of the authorities and of national majority towards) second generation immigrants from former Yugoslav republics to Slovenia, is still in an initial state.¹⁰

In countries with much more advanced multiculturalist awareness comprehensive studies of this kind have been made. Institutes and centers of migration and intercultural relation studies have been founded at a number of universities throughout Europe and elsewhere, realizing of course the indivisibility of migration and intercultural issues. It is surprising that in the midst of this rich tradition of intercultural studies, Slovenia is still reluctant to admit that the present share of first and second generation immigrants in this country (at least 14.5 %)¹¹ is substantial enough to start treating its population at large as a multicultural society.

⁹ For more theoretical discourse on this see: Marina Lukšič-Hacin, *Multikulturalizem in migracije*, Ljubljana: Založba ZRC, 1999, p. 237 ff.

¹⁰ A recent study has though been published: Bojan Dekleva and Špela Razpotnik (ed.), *Čefurji so bili rojeni tu: Življenje mladih priseljencev druge generacije v Ljubljani*, Ljubljana: Pedagoška fakulteta in Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti, 2002. This research was done on the initiative of the Institute of Criminology, Hannover, Germany, and was part of an international research project. In the same year, three other monograph studies were published: two on the problems of refugees in Slovenia (Mojca Pajnik, Petra Lesjak-Tušek, Marta Gregorčič, *Immigrants, who are you? Research on immigrants in Slovenia*, Ljubljana: Mirovni inštitut, 2002; Uršula Lipovec Čebren (ed.), *V zoni prebežništva: Antropološke raziskave prebežnikov v Sloveniji*, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2002); the third on the aged immigrant population (Alenka Kobolt, *Zdej smo od tu – a smo še čefurji?*, Ljubljana: I2, 2002).

¹¹ My estimation is based on the statistics from the 2002 census results: www.stat.si/popis2002.

Considering the present flood of migration, interculturalist¹² and globalization studies we can only agree with Susan Ziehl, who – at the beginning of her paper – seems to be a bit surprised by the lack of discourse between the globalization and the family researchers, a lack for which she finds a credible explanation though. Her thorough and detailed study of any possible impacts of migration and globalization on family patterns in Europe, especially in Britain, and in South Africa certainly represents an important step in this field of research. Drawing on Giddens, Ziehl briefly compares three most distinct positions in the globalization debate, and discusses the permanently changing identity of the “global citizen” (section 2). She goes on to examine if the thesis implying that modern migration and globalization have brought about an increasing diversity in family patterns, which allegedly constitutes an increasing deviation from the nuclear family pattern, can be actually supported by statistics. She underlines the relevance of the fact that the nuclear family household is only one of those phases in the domestic life cycle which make up the nuclear family *pattern*. On this basis Ziehl uses the same statistical data that other authors have used to show a decline in nuclear family pattern, to prove – in certain cases – the opposite. She draws the conclusion that “family sociologists have been trying to seek support for their view that non-conventional family structures *ought* to be accepted as legitimate or ‘normal’ (a moral stance), in empirical data showing how common or uncommon different household structures are (statistical frequencies),” and that their reasoning is “an attempt to deduce a moral position from an empirical claim about how frequently something occurs. Even if it were possible to show that the majority of a population does not follow the conventional nuclear family pattern, that is not evidence for the claim that it should lose its position as the moral norm or as legitimate.” (Section 4.3.) Whether explicit or implicit, a moral stance obviously is present in Ziehl’s own paper, a factor which certainly adds up to the functional relevance of its contents. The study shows that intercultural influence and the impact of either migration or globalization on traditional family patterns are actually much more gradual than we have been led to believe. In other words, the traditional prevalence of particular family patterns, characteristic of a particular culture, persists in spite of the unifying component of globalization, and these characteristic patterns have been relatively well preserved even in immigrant communities, which, on the other hand, mirrors to some extent the diversifying component of globalization on modern multicultural realities, although it has not crucially affected the predominance of either the nuclear or some other family pattern typical of a country, region or larger part

¹² For those who do not engage in this kind of studies, let me mention one example that perhaps will give an idea about the multitude of literature in some of the European languages relating to only one of the many specialized fields of interculturalist research: a published collection of post-graduate studies on intercultural education of adults (Maria Beatriz Rocha-Trinidad, ed., Maria Luisa Sobral Mendes, ed., *Educação intercultural de adultos*, Lisbon: Universidade Aberta, Centre for the Study of Migrations and Intercultural Relations, 1996) contains a 100-page bibliography, consisting of an analytical bibliography of 57 selected works, and a list of 219 studies, mostly Spanish or French, on the intercultural education of adults, published before 1996. The list contains only those titles which are available in the Documentation Centre of the Universidade Aberta and in one of the departments of the Spanish Ministry of Education.

of a continent. If we went a bit further, we could speculate that globalization – if seen as a complex process of both, divergence and convergence – is simply bringing changes to human life and space just as any other social or human process has done in the past, and that these changes are generally believed to be more dramatic than they actually are.

CULTURAL EQUALITY AND WORLD PEACE

In terms of family patterns, it would be hard to object to the author of the well-argued study discussed above. Yet, when the questions of human equality are involved, be it in terms of social conditions, race and ethnicity, religion or culture, it seems that the harder we try to resolve them separately from investigating the manifold impact of the global concentration of capital – a concentration to the benefit of the financial elite, the more complex and remote the solutions will appear. It is self-evident though that a culture with a weak economic basis does not have the same prospects as a culture with a firm economic basis. Furthermore, cultural equality is not in the interest of those who want to preserve or increase the existing degree of social inequality. The questions of xenophobia, the resulting discriminations and the undesired or even aggressive reactions to these seem to be closely related to the question of socio-economic order and stratification of a society. When an immigrant or a native minority represents a specific social stratum, the extreme upper or the extreme lower one, the national majority is encouraged to put the blame for their disappointments with their own social system on the nationality or religious structure of those social strata which stand out most from the average.¹³

An analogy with the psychological background of the world tensions is obvious. The feelings of national, religious, social and cultural insecurity have always been liable to demagogical abuse. If this circumstance was sufficiently exposed and recognized, people could resist such abuse. As it is not, the policy of turning public attention away from the fact that the public itself is being taken advantage of, continues to be the most frequent conservative strategy. The easiest way to keep the population busy with other problems is to stir their national or religious feelings. How often do teachers discuss this aspect with their pupils? How frequently does it occur as a subject of debate in the mass media with highest ratings? The state-financed education and media reflect government-supported capitalist control, and the vicious circle seems to be unbreakable. Public manipulation by way of patriotic or religious feelings is easily sustaining itself. Thus, in multiethnic countries political parties are still using these effective, yet humiliating tools to consolidate their own political power on a national scale, just as the world superpowers are still using the same methods to consolidate their global influence in order to protect the capital they represent. Can the issues of multiculturalism and global peace culture be discussed separately from the issues of socio-economic abuse, national or international?

¹³ Cf. Michael Haralambos and Martin Holborn, *Sociologija: Teme in pogledi* (1st edition, 2nd reprint), Ljubljana: DZS, 2001, p. 726.

A multicultural coexistence and world peace are not in the interest of those 6 % of the world population who – under the protection of their own legislation – have taken possession of 59 % of the world's goods.¹⁴ If the world wants to start making its own decisions, it should probably crack this nut to begin with. These simple statistics point to the worst form of discrimination that has ever taken place anywhere. Three (3!) richest individuals possess a wealth which is greater than the sum of the gross domestic product of 48 poorest countries together.¹⁵ To compare the GDP per inhabitant of five richest and five poorest countries in the world, the difference between them tripled in four decades (1950–1992). The income of the richest 20 % of the world population was multiplied by 2.5 between 1960 and 1998, whereas the income of the poorest 20 % has remained unchanged. The number of those who earn and can spend less than a dollar a day (1.2 billion people) has not changed in the last decade either – not to mention the share of those who have got nothing at all. The number of the most discriminated people, those with less than a dollar a day (to use one of the most arrogant 'official' thresholds of poverty), jumped in East Europe and Middle Asia from 1 million in 1987 to 24 million in 1998 (a result of the 'democratization' of the former socialist countries). Their share in Central and South Africa and in South Asia has been slightly below half of these countries' entire population. In countries like Burkina Faso, their share is more than 60 %.¹⁶ And we should pay attention to the absurd misconception which may be deduced from these statistics as soon as they are displaced from a broader realistic context – namely, to assume that anyone who earns at least slightly over a dollar a day, is not poor. Basing one's estimation on this kind of criterion, and stating that the share of the poor in the world population is one fifth, is therefore not only a sheer lie but also a mockery.

Another factor that contributes to the acceleration of social divide on a global scale, is the increasing inequality in terms of human mobility. Massey points out: "For it does seem that mobility and control over mobility both reflects and reinforces power. It is not simply a question of unequal distribution, that some people move more than others, and that some have more control than others. It is that the mobility and control of some groups can actively weaken other people. Differential mobility can weaken the leverage of the already weak. The time-space compression of some groups can undermine the power of others."¹⁷ Birkett clearly illustrates the result of this: "Jumbos have enabled Korean Computer consultants to fly to Silicon Valley as if popping next door, and Singaporean entrepreneurs to reach Seattle in a day. The borders of the world's greatest ocean have been joined as never before. And Boeing has brought these people together. But what about those they fly over, on their islands five miles below? How has the mighty 747 brought them greater

¹⁴ Statistics from: Jean-Louis Laville, *Humano gospodarstvo jutrijšnjega dne*, *The Unesco Courier*, Slovene edition, Vol. XXXI., No. 68, Dec. 2001, pp. 13–14.

¹⁵ *Ibid.*

¹⁶ The statistics are taken from: Neenaki zaslužki, *The Unesco Courier*, Slovene edition, Vol. XXXI., No. 68, Dec. 2001, pp. 14–15.

¹⁷ Doreen Massey, A global sense of place, in: Stephen Daniels and Roger Lee (eds.), *Exploring Human Geography*, London – New York – Sydney – Auckland: Arnold, 1996, p. 240.

communion with those whose shores are washed by the same water? It hasn't, of course. Air travel might enable businessmen to buzz across the ocean, but the concurrent decline in shipping has only increased the isolation of many island communities ... Pitcairn, like many other Pacific islands, has never felt so far from its neighbours."¹⁸

When economists become cynical enough to develop one of the neo-liberal shareholder-value theories which argues that if there is more bread on the table, there will be more crumbs on the floor to keep the vermin happy (which, sadly, has proved false as well), it means that we are facing not only economic cannibalism but also an ultimate and unprecedented decadence of human values on a largest scale. History has verified that whenever decadence reaches a critical point, radical changes take place. I am convinced that the aspect of the shareholder-value theory in which the only relevant factor concerning work is its immediate effect on the shareholder value, is unethical. I believe greed is the core of all national and world conflicts.

As I said, a multicultural coexistence and world peace are not in the interest of those 6 % of the world population. If they were, we would not be having this discussion. The 'new economy' which, in terms of the standard of living, has divided the countries of the world to a higher degree than any previous economic processes, needs economic inequality of countries as well as international economic migrations because it needs superfluous and therefore inexpensive labor to sustain itself.¹⁹ It needs both, immigrant workers and their underdeveloped homelands which virtually have no other choice than to open their doors for foreign investment to enter their territory in order to make a greater profit there than it could back home. If the countries of the world were more equal in economic respect, they would be more equal in social and cultural respects, there would be far less international economic migration, migrants would not constitute extreme social strata, and their national affiliation would not be such a controversial issue as it is now. Of course, not every one who falls under those 6 % willfully supports conflict and war; but peace and equality are obviously not their priority. Again, I believe greed is the core of all national and world conflicts.

A new concept of human equality and democracy must be developed. Instead of protecting the interests of the few, the legislation and the diplomacy, as well as culture policies, science, education and economic policies must represent general interests. A culture of dialogue is essential. But perhaps we may all agree that a proper dialogue can hardly be started unless the parties involved are equal. And since most people are not equal, they can probably be expected to support aggression on their behalf for as long as they are kept, with their hands tied, in a place where no one can hear them.

As I see it, global multicultural coexistence and peace can never be achieved unless they are based on a just socio-economic world order. If we want to choose peaceful dialogue and co-cultural symbiosis instead of war, terrorism and crime, the underprivileged must be set free in the first place – not by means of aggressive interventions but by means of a new

¹⁸ D. Birkett, *New Statesman and Society*, 15 March 1991, p. 38, in Massey, 1996, pp. 238–239.

¹⁹ Cf. Haralambos and Holborn, 2001, p. 726.

perception of our common goal, and of a peaceful way that can lead us there. Public opinion represents one of the two world's greatest powers. The Internet offers an opportunity for public opinion to be expressed and registered in the widest platform that has ever existed – at least potentially – out of control of those who stand on the opposite side of mankind. The problem is that only 0.2 % of the Internet users are those from the poorest 20 % of the world population, whereas 93.3 % of the Internet users are those from the richest 20 % of all people.²⁰ This means that the world is still having a very hard time trying to speak up. And if anyone should help it in its utmost endeavors to be heard, I believe it should be the people working in social and human sciences, the people who have learnt from the history. They may be the only ones who can look inside the hearts of the underprivileged as well as inside the heads of the overprivileged, and invent a language understandable to both parties. I also believe multicultural and peace studies should be an equal choice among major school subjects; as such they should be offered at every existing faculty of arts and social sciences, and intercultural contents should become a regular constituent part of educational contents at all stages of schooling.

DIVERSITY OF LANGUAGES AND CULTURES VS. GLOBALIZATION

In section 2.2, Peter Graf quotes Goethe's words: "To tolerate means to insult."²¹ Many other prominent authors have shared this view, and one of them was, again, Louis Adamic. *Tolerance Is Not Enough* is the title of his famous speech presented on a cross-American lecture tour soon after World War Two. Cultural diversity, the importance of ethnic roots, ethnic discrimination and forced assimilation were central topics of his books *Grandsons: A Story of American Lives* (1935), *My America* (1938), *From Many Lands* (1940), *Two-Way Passage* (1941), *What's Your Name?* (1942), and *A Nation of Nations* (1945); his lectures and pamphlets *Plymouth Rock and Ellis Island* (1940), *On Unity and Uniformity* (1941) and many others; as well as *The Peoples of America Series* (1947–1950), of which he was General Editor.²² Among other related issues, Adamic discussed the manifold impact of the language barrier that immigrants to the United States had to face at that time. The fact that most of the questions he posed sixty years ago are now still as timely as ever, sounds a bit pessimistic although it cannot be denied that much has been done in this respect (either

²⁰ Neenaki zaslužki, *The Unesco Courier*, Slovene edition, Vol. XXXI., No. 68, Dec. 2001, pp. 14–15.

²¹ Sladja Blazan introduces an even more radical view: "The romanticization – in this case eroticization /.../ – of the 'simple' other disguises xenophobic notions. In both cases the 'approval' of the existence of the 'other' merely emphasizes 'Western' superiority."

²² Adamic was editor of nine books within this series: *Americans from Holland; Americans from Hungary; Americans from Japan; Our English Heritage; They Came Here First: The Epic of the American Indian; North from Mexico: The Spanish-Speaking People of the United States; Americans from Sweden; Americans from Norway; They Came in Chains: Americans from Africa* (cf. Henry A. Christian, *Louis Adamic: A Checklist*, The Kent State University Press, 1971, pp. 67–76).

in America or elsewhere) since the '30s or '40s of last century. Yet, whenever we come across the question of the minorities' right to have their children educated in their mother tongue, the problem of an optimum primary school language-learning system arises every time again.

In section 3.0, Peter Graf proposes solutions that certainly deserve our special attention. Starting from the recognition of the facts that "more attention is to be put on the languages of the minorities ... (which) have to be recognized as a cultural resource and are to be promoted at school," and that we should "develop a concept of intercultural language education that is suitable for all pupils without causing any inequalities or overcharges, to be offered at regular schools and to be integrated into the general school system," he presents a model according to which, "All schools together will be joined in a coordinate network which will reflect the language landscape of the city or town. Thus, families of language minorities will have the opportunity to select a school for their children where their own first language is offered together with the national official language." (Section 3/3; in other parts of the paper this model is presented in detail.)²³

Although it may not be faultless, an accomplishment of this model would be a huge step towards a more vital co-cultural link-up within a multiethnic country. A problem could arise though with the fact that English has already exceeded the usual function of a *lingua franca*, and is becoming a dominant language not only of international communication in the so called "world of western democracies", but also of global communication. Therefore it has to be recognized that the knowledge of English is becoming increasingly inevitable for young and middle-aged generations in Europe and elsewhere. If children in Germany should learn one of their minority languages as a second language at primary school – without being offered an equally accessible possibility of learning English (by "equally accessible" I mean without being additionally charged), they may feel handicapped in relation to children from those European countries where English is taught at most primary schools as a second language.²⁴ The latter have the advantage of being able to communicate with youngsters from any part of the globe, and they can perhaps identify themselves with their geographically remote mates just as closely as with the country of their origin or residence. The assumption that our European (and hopefully some day our global) identity will be gradually equilibrated with our national identity, is probably

²³ Let me draw the reader's attention to the different perceptions of the term 'integration' in the context of migrant situations. As many other German authors do, Graf also uses this term – throughout his paper – more or less synonymously with 'assimilation', whereas most other authors use it in a much different sense. The complete opposite of 'assimilation' is probably 'ghettoization', while in cultural studies the most widely established meaning of the word 'integration', I believe, is an active inclusion of minority cultures in the multicultural network within a multiethnic country, which not only allows successful preservation of authentic features of each co-culture but also implies their equal status as well as their vivid interaction.

²⁴ When Slovenian children apply for international (leisure or research) camps or summer exchange of pupils, they expect to be able to communicate with children from other countries. As English has been taught as a second language for decades at most Slovenian primary schools, the selection of applicants needn't be based on their knowledge of a foreign language.

somewhat premature; but on second thought this prospect may not be quite as far-fetched as it seems to be at the moment. A global identity of those Slovenian children who master English well enough to surf and chat on the Internet on daily basis, is already supplanting their national identity to some extent – and of course, it worries us. In countries where the majority of population has no access to the Internet, this process is not so fast, which can be seen either as an advantage or a handicap.

But those of us who are becoming more and more equally involved as constituent parts of either co-cultural, economic or political actuality on a national and on a global level, are facing a more or less urgent demand of our contemporary reality: to attain a balance between the national and the global. And this demand applies to language learning as well. For many years now, other major European languages (e.g. French and German) have been trying to achieve equal position in global or at least in European communication as English has attained, and they are doubtlessly entitled to and justified in doing so. But the fact remains that in daily international use they have not been able to attain quite the same position and that, on the other hand, the need of a global communication language has become unquestionable. Maybe it is no use persisting in denying this need. What helps develop an awareness of being not only a citizen of one's country but also of the world, is not one's knowledge of English but one's knowledge of a language in which one can communicate with the rest of the world.

What are then the options?

- One option is to keep on fighting against the functional dominance of English, by promoting at least several other languages as a means of global communication that should be no less frequently used than English. Choosing this option means that English would be an equal choice among several possible second languages at primary school, which offers enough space for us to give priority to our own national co-languages, i.e. our minority languages, from which each primary school could choose its second language. In this case, learning English at primary school would actually mean extra work in dislocated classes for many of the interested children.
- Another option is to recognize the advantage of the fact that we have actually already been using one language as the predominant universal language, and that the fact itself that it happens to be English does not necessarily constitute any kind of threat to any other language. In this case we can choose to teach English as a second language at primary schools generally, in order to make global communication easier for our children. If we presume that a generally acceptable number of languages a child should learn at primary school is two, we come to the following situation: English, of course, cannot be taught at the cost of the national official language but it can (and very often is) taught as a second language at the expense of one's first minority language, which contradicts the minorities' right to have their children educated in their mother tongue and, on the other hand, the right of the ethnic majority to get to know their co-citizens, their closest neighbors at first hand, to understand the language they speak at home just as those neighbors can

understand the language spoken in a family that belongs to the majority language group. And these rights represent only one aspect of the necessity of much more advanced co-cultural policies than those which have hitherto been promoted in most European countries. As I myself have been zealously advocating the need to secure proper conditions for a much more interactive and much closer co-cultural interconnectedness within individual multiethnic countries, I find this second option, namely to give priority to learning English at primary school at the expense of the minority languages, unsatisfactory.

- A third option is general introduction of multilingual primary school education instead of mono- or bilingual. By reason of psychological and practical obstacles that a general obligation of all primary schools to teach, e.g., at least three languages would bring forth, professional pedagogical circles might object to the rigidity of this option.
- There are of course a number of other options but they all more or less fall under a fourth option – a liberal language-teaching system for primary schools, favoring and facilitating multilingual education. If we should realize that learning the ‘global’ English from earliest school grades on does not necessarily mean submitting to the supremacy of the Anglo-American cultural, ideological, etc. influence but that it also means getting a chance to take most active part in building up a global co-cultural network, in promoting our own personal, national and other identity-related values on a global scale, we might feel that we actually have the right to obtain this chance for ourselves and for our children. For this reason I believe that English should be offered as a second language in as many primary schools in Europe as possible, along with the closest minority language. Children, together with their parents, will then be able to make their own choices.²⁵ The obstacles implicated in the third option (overcharged school curriculums, lack of interest, lack of teachers in individual schools, insufficient classroom capacities, etc.) can be surmounted by means of various solutions, such as visiting teachers, compound language classes (i.e. pupils from different classes joining in a language class), cooperation of schools and foreign-language teaching-centers, including perhaps the option of learning two second languages at the expense of one other school subject, or the option of allowing a reduction of the extent of several other subjects in favor of a third language.²⁶

Preservation of language diversity constitutes only one aspect of the maintenance of cultural diversity promoted by integration theories and policies. According to Ada Aharoni,

²⁵ In the past three years, Slovenian primary-school system has taken another step to approach this goal: of all immigrant minorities’ languages, at least Croatian has been included in the list of the subjects from which pupils have to choose an obligatory number of subjects.

²⁶ Before Slovenian independence, two second languages had been taught in all Slovenian primary schools: English (or German in some cases), and Serbo-Croatian. Yet the obstacles mentioned above were successfully surmounted, and even the school curriculum was no more overfilled than it is now.

"The multicultural approach in education is also an important factor as a means of fostering consciousness and sensitivity to lacks and deficiencies not only in one's own society but also in the world at large. It moreover has the ability to promote willingness to take creative action in the building of a better world. The subject of multiculturalism in general, has received relatively little attention in education, and it should be more encouraged. Ministries of education and culture regionally and globally should correct this, and should attempt to include multicultural and peace studies as required subjects at all levels of schooling."²⁷

Thus, the final goal of cultural integration policies is not only to curb cultural convergence and assimilation but also to curb interethnic or intercultural conflicts. This task though is a complex one: it exceeds the range of either education or culture policy and cannot be fulfilled without a close co-operation of social and human sciences, non-government organizations, tutors, policy-makers, and opinion-makers in all spheres of public life.

A MOTLEY CROWD, YET ONE WORLD: AN ILLUSION OR A GOAL?

In section 2.1 Peter Graf points to one aspect of the psychological background of intercultural conflicts. There is no need to stress that differences between cultures are problematic primarily because there are wide gaps of ignorance and false pictures between them, gaps that have been so often politically abused. Our children should learn that these cultural misperceptions have been constructed to be used as mere tools for convincing masses of people to enter regional or long-distance interethnic conflicts and wars which have been (economically) profitable to those who have started them.

The need of a new orientation in education is, as I pointed out before, further supported by the fact that the 'new economy' is spreading its tentacles through all public spheres including primary and secondary education, and that this has gradually begun to show in an obvious wrench of human values promoted at school – e.g. early segregation of less successful pupils by means of various hierarchical secondary-school systems (such as exclusive grammar schools for brilliant students, very good students, average students and the least gifted ones), or giving an exaggerated priority to personal success over solidarity. As intercultural differences very often underlie grave learning difficulties among minority children, ethnic chauvinism can be further manipulated for the purpose of raising future generations of 'natural' adherents to the success-oriented philosophy and practice of the new economy, which implies a doctrine of power and constitutes an extreme deviation from the values of human equality. This philosophy and its operating machine have already divided the world in terms of social inequality and the resulting intercultural irritability to a larger extent than any previous clash of ideological or religious interests. As a result, more and more young people realize that

²⁷ Quoted from section Education and Multiculturalism.

the doctrine which preaches competition, winning and success before everything else, and divides people, nations and countries into the successful and the unsuccessful, the advanced and the underdeveloped, the powerful and the powerless, the winners and the losers, is not the only option.

Increasing demands for bridging intercultural gaps thus call for our laying greater stress on more vital co-cultural rapprochement, multicultural and multilingual education from earliest stages on, and a global link-up of those who have come off this world-dividing process empty-handed and are trying to find a peaceful, yet efficient way of standing up against the discriminative rule of power. Active co-existence and peaceful co-existence²⁸ are terms which came out of fashion with the death of the founding fathers of the non-aligned movement (started in the Brioni, Croatia in 1956). The terms may be obsolete but the notions and the vision they stand for are not. I believe the basic concepts of this vision need to be revived, modified, expanded and applied to intercultural, political and economic relations within each multiethnic country as well as globally. A most productive introduction field for this, is education. Let me quote Aharoni once again: "Schools and colleges are suitable forums where culture, values, ideals and identity, as well as worldviews, are formed. Curricula should pay attention to the power of the multicultural trends and teachers should be trained to teach it. Educators need to carry out programs that would give young people a vision of what could be, a future view that would draw on their imaginations to create new visionary dimensions of a world beyond war, terror, famine and poverty."²⁹

As Rey von Allmen takes it for granted, "In western Europe and with the Counsel of Europe we have been developing the intercultural since the 1970s in a context in which the cultural plurality essentially generated from migrations, and it was from the sphere of education that this concept has been diffused."³⁰ The concept itself has certainly been diffused to other spheres, but mostly in terms of academic discussion. In most countries, the links between academics and policy-makers (and opinion-makers) are still much too loose. In Slovenia for example, general public opinion relating to ethnic equality in terms of the immigrants' legal status – at the moment I am writing this – still tends to be inclined to the logic of the lynch law.³¹ The hate speech of those who aim at stirring national feelings whenever they find it convenient, usually occurs during a pre-election time. Is there a psychologically relevant argument that could shatter the triumphant magic of that nation- and world-dividing rhetoric?

Even if identity (by definition) is based on the feeling or awareness of NOT being something else than you are, it obviously can also include the feeling or awareness

²⁸ Peaceful co-existence may be a pleonasm. Co-existence is generally understood as peaceful (and sometimes also as mutually beneficial) common existence.

²⁹ Section Education and Multiculturalism.

³⁰ Micheline Rey von Allmen, *Une éducation interculturelle: défi et nécessité pour nos sociétés pluri-culturelles*, *Migracijske i etničke teme*, Zagreb, vol. 18, 2002, no. 1, p. 87.

³¹ I am referring to the current opinion polls and local incidents concerning the so called 'deleted residents'.

of being just another human being, not essentially different from others – as opposed to more exclusive identities. Therefore we should perhaps bear in mind that either a national or a global multicultural community functioning in terms of those multiculturalist policies which are currently operating, may not be the ultimate objective.

When different cultures existing side by side define and start pursuing their common goals, they cross the line of any currently operating multiculturalist model (as each of those models turns out to be generally misperceived as a mosaic of sovereign, yet disconnected or only loosely interconnected particles), and become co-cultures. When they have reached their common goals, they can become a free community of sovereign individuals. Nationality, culture, religion and ideology can then become inclusive, not exclusive attributes of their identity. This means, in short, that I CAN identify with you because I AM conscious of my nationality, culture, religion or any other link of my manifold group identity, just as you ARE conscious of yours. Furthermore, as soon as you and I feel or understand that I am a bit of EVERYTHING you are and vice versa, and as soon as we can both accept this fact, we can co-ordinate our different expectations in a constructive way, without communication blockades caused by emotional or rational exclusion. One's attitude towards the family, towards the distorted criteria of social equality, towards the environment and health are already becoming more essential factors of one's identity than those which have so far been used to disguise the actual background of the militarist ideology. The color of one's skin can then soon turn out to be no more controversial than the color of one's hair, and one's mother tongue or religion no more irritant than the color of one's voice.

Can we afford to consider this vision an obsolete illusion, and do away with it? Judging from the increasing number of people and groups engaged in peaceful conflict-resolution activism, I understand we are not ready to give it up yet. With the strain of growing intercultural tensions, more and more efforts are being focused on seeking optimum solutions and optimum steps necessary to reach them, including potentially an essential reform of the self-image of mankind as well as perhaps a thorough re-definition of human rights and equality. Another kind of power may grow stronger than what has been forced upon humanity as the supreme authority for thousands of years. A more natural worldview that needs no persuasion because it dwells more or less suppressed in every human being, may shake the fortress of capital, military force and political strategies designed to conceal the fear, the emptiness and self-alienation behind its walls, and fly its gate wide open. Wherever this inherent worldview has been regaining its strength, new criteria of the meaning, the purpose and the quality of life are being shaped. With a redemptive help of our human nature which leads us, in critical moments, to give priority to our common survival and to get more actively involved in questions crucial for us to outlast the self-destructive turbulence of our prolonged social infancy, I believe the option indicated throughout the papers of this thematic section is bound to prevail.

POVZETEK

MULTIKULTURALIZEM IN GLOBALIZACIJA: KOMENTAR

Janja Žitnik

Globalni doseg kapitala, znanosti, tehnologije, informacij, idej, političnega in socialnega aktivizma ter drugih dejavnosti je sprožil nekaj globalnih procesov tudi na področju kulture. Med njimi so globalizacija dominantnih kultur in jezikov, mednarodni prodor doslej manj znanih kultur, predvsem pa globalizacija načel kulturne enakopravnosti. Ker pa je znano, da so bili zametki svetovnih povezav na najrazličnejših področjih dejavnosti vzpostavljeni že pred stoletji, se humanisti in družboslovci večinoma nagibajo k mnenju, da sedanjim oblikam tega trajnega procesa pripisujemo večji pomen in bolj dramatične posledice, kot pa jih kažejo rezultati raziskav. Kljub temu je očitno, da moderna komunikacijska tehnologija vse bolj razblinja časovne, prostorske in jezikovne pregrade, s tem pa tudi ideološke in kulturne. Glede na dejstvo, da samo 2 % uporabnikov interneta pripadata najrevnejšim 20 % svetovnega prebivalstva, kar 93,3 % uporabnikov pa najbogatejšim 20 % vseh ljudi, je razumljivo, da trdovratnih socialnih pregrad ta proces doslej še ni mogel učinkovito omajati. Vsekakor pa tudi za to ponuja vrsto posrednih možnosti, saj omogoča hitro nastajanje in širjenje debatnih, iniciativnih in akcijskih omrežij, ki so posvečena prav temu vprašanju.

Posledice globalne medkulturne prehodnosti se kažejo praktično na vseh področjih zasebnega in javnega življenja; v manjšem obsegu, kot smo lahko tu prebrali, celo na nivoju spreminjajočih se družinskih vzorcev. Zato so avtorji tega tematskega sklopa osvetlili različne vidike sodobne multikulturne realnosti, od potrebe po jezikovni prehodnosti, ki lahko bistveno prispeva k obvladovanju medetničnih konfliktov, do zaščite jezikovne raznolikosti in ohranjanja narodne identitete in končno do otipljivih predlogov za uspešnejšo svetovno promocijo zamisli o razvoju in uveljavitvi multikulturne mirovne kulture. A bolj ko poskušamo obravnavati vprašanja rasne in etnične, verske in kulturne enakopravnosti ločeno od vprašanj koncentracije kapitala v korist svetovne finančne elite, bolj zapletene in nedosegljive se zdijo rešitve. Verjetno bi bilo odveč dokazovati, da kultura s šibko ekonomsko osnovo ne more imeti enakih izgledov kot kultura z močno ekonomsko osnovo. Rasna, etnična, verska in kulturna enakopravnost ne morejo biti v interesu tistega 6-odstotnega deleža svetovnega prebivalstva, ki ima v lasti 59 % vseh svetovnih dobrin in ki želi ohraniti ali povečati sedanjo stopnjo socialne neenakosti. Rasizem, ksenofobija, kulturna in verska diskriminacija so oblike nasilja v obrambo nepravične koncentracije lastnine, porušenega globalnega ravnovesja v uživanju naravnih virov in rezultatov dela. Zato je diskusija bodisi o teh oblikah nasilja ali o onih, ki se porajajo v reakciji nanje, vsakokrat, ko poteka mimo obravnave svetovnega socialno-ekonomskega režima, jalova.

Vrednost lastnine treh najbogatejših posameznikov na svetu presega vrednost bruto domačega proizvoda 48 najrevnejših držav. V Srednji in Južni Afriki ter Južni Aziji je delež prebivalcev, ki razpolagajo z manj kot enim dolarjem dnevno, le nekaj manjši od polovice tamkajšnjega prebivalstva, v nekaterih deželah pa celo presega 60 %. Mnogi ekonomisti in družboslovci nasploh imenujejo neoliberalna načela nove ekonomije, ki so privedla do takšnega stanja, gospodarski kanibalizem. Kadarkoli doslej je dekadenca človeških in

družbenih vrednot dosegla kritično stopnjo, so nastopile korenite spremembe. Zdi se, da se svet prav zdaj bliža takšni kritični stopnji. V Vzhodni Evropi in Srednji Aziji je v obdobju 1987–1998 (predvsem po razpadu socializma) število prebivalcev, ki razpolagajo z manj kot enim dolarjem dnevno, poskočilo z enega milijona na 28 milijonov ljudi. Prav te spremembe pa so omogočile še bolj pospešeno poglobljanje prepada med bogatimi in revnimi, saj so se ljudje iz osiromašenih predelov prisiljeni množično izseljevati v države, ki so jih voljne sprejeti kot najbolj podcenjeno delovno silo, hkrati pa so njihove revne domovine prisiljene odpirati vrata tujim investitorjem, ki lahko v teh deželah s pomočjo najcenejše lokalne delovne sile poslujejo z večjim dobičkom kot doma. Z vzpostavitvijo gospodarskega ravnovesja v svetu bi bili vzpostavljeni tudi socialna in kulturna enakopravnost, ekonomskih mednarodnih migracij bi bilo bistveno manj, migranti ne bi več tvorili skrajnih družbenih slojev in njihova nacionalna ali verska pripadnost nikomur več ne bi vzbujala občutka ogroženosti.

Vse več mladih ljudi se zaveda, da doktrina, ki postavlja tekmovalnost, zmago, uspeh in dobiček nad vse druge vrednote in ki je razdelila ljudi, narode in države na razvite in nerazvite, uspešne in neuspešne, močne in šibke, vladajoče in uklonjene, zmagovalce in poražence, ni edina možnost. S porajanjem globalne pripadnosti postajajo nacionalnost, vera in kultura vse bolj vključujoče in vse manj izključujoče prvine človekove identitete. Z drugimi besedami, s tabo se lahko istovetim prav zato, ker čutim močno narodno, jezikovno, versko ali kakršnokoli drugo pripadnost, tako kot jo čutiš ti. Prav to naju združuje, ne pa ločuje. Barva kože zato že marsikje postaja toliko sporna kot barva las, materin jezik ali vera pa toliko kot barva glasu. Odnos do družine, do izkrivljenih meril socialne enakopravnosti, do okolja in zdravja ponekod že postajajo pomembnejši dejavniki človekove identitete kot tisti, ki so doslej služili za lažno utemeljevanje militaristične ideologije in maskiranje njenega dejanskega ozadja. S tem pa se počasi, vendar korenito spreminjajo tudi kriteriji pomena, smisla in kakovosti življenja.

Ob vseh razdorih, ki jih prinaša to, kar danes imenujemo globalizacija, nam prav ta proces prinaša tudi vse jasnejši izhod iz njih. Postopoma nastajajo obrisi nove samopodobe človeštva in novega pojmovanja človekovih pravic in enakopravnosti. Zanašajoč se na odrešilno pomoč naše človeške narave, ki nas vodi, da v kritičnih trenutkih vendarle damo prednost svojemu skupnemu preživetju, s tem da se dejavneje vključimo v reševanje vprašanj, ki bodo odločala o tem, ali bomo preživeli to že kar predolgo obdobje svoje globalne adolescence in samouničevalne socialne nezrelosti, sem prepričana, da opcija, ki jo ponujajo prispevki tega tematskega sklopa, navsezadnje pač mora prevladati.

Janja Žitnik je doktorica literarnih znanosti, zaposlena kot znanstvena svetnica na Inštitutu za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU v Ljubljani. Težišče njenih raziskav v zadnjem času je na pripravljalnem delu za umeščanje književnega ustvarjanja slovenskih izseljencev in priseljencev v Sloveniji v širši kontekst medkulturnih odnosov znotraj posamezne države priseljevanja.

ESSAYS AND ARTICLES

RAZPRAVE IN ČLANKI

RAZPRAVE IN ČLANKI ESSAYS AND ARTICLES

KONCEPTUALNE DILEME V RAZPRAVAH O MULTIKULTURALIZMU IN GLOBALIZACIJI

Marina Lukšič-Hacin

COBISS 1.01

UVOD

V razpravah o multikulturalizmu in globalizaciji naletimo na številne konceptualne dileme in razhajanja med posameznimi avtorji. Razlike so lahko povezane z različnimi definicijami samih dveh omenjenih kategorij, največkrat pa koreninijo v različnih razumevanjih kategorij, ki jih koncepta multikulturalizma in globalizacije krovno prekrivata in zaobjemata. Že sam pojem globalizacija različno pojmuje. V razpravah o multikulturalizmu jo H. Kurthen (1997: 259) opredeli kot globalno ekonomsko soodvisnost, medtem ko teoretiki t. i. urbane sociologije (Hočevar, 2000) te procese razumejo kot bolj heterogene in kompleksne. Vzporedno s pojmom globalizacija vpelejo hkratnost individuacije. To stališče, preneseno na področje študij o civilizacijah, nas pripelje do pojmov globalna civilizacija, lokalitete in selektivna inkorporacija (Robertson, Rudmetof, 1995; Wilkinson, 1995). Za razumevanje samega pojma multikulturalizem pa je v prvi vrsti pomembno, kako razumemo pojme kultura, družba, civilizacija, njihove meje in odnose, do katerih prihaja med njimi (kulturni stik vs. konflikt),¹ hkrati pa se v razpravah o multikulturalizmu v ozadju skriva avtorjevo razumevanje kategorije pravičnosti.

Multikulturalizmu se pomensko približujejo še nekateri pojmi, kot so transkulturalizem, kulturni pluralizem in interkulturalizem. Za lažje razumevanje nadaljnje razprave si najprej pogledimo različne rabe samega pojma multikulturalizem. Sam pojem je danes zelo moden, žal pa se ga uporablja v vse več različnih situacijah in kontekstih, zelo nedefinirano, kar povzroča, da njegov pomen izginja. Mnoštvo rab in pomenov je pripeljalo do tega, da je pojem izgubil svoj pomen, ali če točneje rečemo, danes multikulturalizem lahko pomeni vse in torej ne pove skoraj nič.

¹ Razprave o kulturnem stiku semantično sugerirajo kooperacijo med različnimi kulturami. Kulture se stikajo, med njimi prihaja do komunikacije. Medtem ko sintagma kulturni konflikt, boj sugerira neizbežnost ostrih nesoglasij. Kot primer slednjega navedimo v zadnjem času popularno delo *The Clash of Civilisation and the Remaking of World Order* ameriškega avtorja (Samuel P. Huntington). Nujnost kulturnega konflikta ne izhaja le iz naslova dela, pač pa tudi iz razprave, ki jo avtor razvije in dokazuje neizbežnost konflikta med različnimi veroizpovedmi, ki jih poveže s kulturo.

MULTIKULTURALIZEM

Rabo pojma multikulturalizem je potrebno razmejiti vsaj v treh pomembno različnih primerih:

A. Multikulturalizem je oznaka za konkretno kulturno/družbeno stvarnost, kadar se več etničnih/kulturnih skupnosti ali skupin nahaja v isti državi. To stvarnost se zgolj opisuje in se ne spušča v analizo odnosov med njimi. V zadnjem času se je v ta namen pri nas uveljavil termin multikulturalnost oziroma večkulturalnost.

B. Raba pojma multikulturalizem, ko le-ta nastopa kot ena od teoretičnih kategorij, ki označujejo specifične odnose med različnimi kulturnimi/etničnimi skupnostmi ali skupinami. Tu lahko zasledimo vsaj dva različna pristopa k opredelitvi, obravnavi ali rabi. Najprej omenimo pristop, pri katerem se poleg pojma multikulturalizem (večkulturalizem) srečamo še s kulturnim pluralizmom, interkulturalizmom (medkulturalizmom) in transkulturalizmom.² In drugi pristop, kjer zasledimo zgolj različne rabe samega pojma multikulturalizem glede na to, kako avtorji definirajo (družbeno) pravičnost in se s tem posredno tudi ideološko opredeljujejo.

V prvem primeru se pojem multikulturalizem³ pojavi v pomenu multikulturalnosti (večkulturalnosti), kot smo jo opisali v primeru A. V. Katunarič pravi, da se ob upoštevanju semantičnega vidika pojem približa polimonizmu (in ne pluralizmu),⁴ in »čeprav izraža možnost raznovrstne komunikacije in interakcije v multikulturalni družbi, multikulturalizem samo pove, da obstaja več kultur, da te živijo v nekem sosedstvu, več od tega pa ne more izraziti/označiti.« (1993: 15) Kulturni pluralizem⁵ nakazuje na (semantično) stanje, ko se različni jeziki uporabljajo kot drugi ali tretji in predstavljajo možnost komunikacije. Jezikovno kulturni kapital je tako aktiven in odpira možnost sporazumevanja med pripadniki raznih kultur, ni pa nujno, da do tega pride. »'Interkulturalizem' pa ima več pomenov. Sugerira možnost kot tudi nujnost navzkrižnih medsebojnih zvez med kulturami oziroma njihovimi pripadniki. Ta 'večpomenskost' je še večja, kot se zdi na prvi pogled. Sugestija interkulturalizma je intencionalna: kot da prišepetava, da se mora ob srečanju oziroma stiku med govorce ali akterij dveh kultur roditi še nekaj

² »V zvezi z artikulacijo problema interkulturalizem v znanstveni teoriji (sociološki, antropološki in podobno) kaže dati naslednjo pripombo: takoj v začetku se je pojavilo več podobnih, a semantično neizenačenih izrazov in takšna terminološka praksa traja vse do danes. Tako se drug ob drugem pojavljajo izrazi 'kulturni pluralizem', 'multikulturalizem', 'interkulturalizem' in mnogi podobni. To v marsičem otežuje delo (definiranje, klasificiranje in interpretacijo)« (Katunarič, 1993: 15).

³ Pojem multikulturalizem se je pojavil 1963 v Kanadi. Njegov pomen, kot je bil v začetku opredeljen, je blizu pomena pojma kulturni pluralizem, ki se je pojavil desetletja pred njim, in označuje družbo, ki je etnično ali kulturno heterogena in spodbuja kulturno, jezikovno in versko različnost (Szabo, 1997: 196).

⁴ Avtor pravi, da vsebino pojma polimonizem odlično ponazarja t.i. babilonska metafora (Katunarič, 1993: 15).

⁵ Raba pojma kulturni pluralizem ima svojo zgodovino. Prvi ga je uporabil H. Kallen 1924, samo teorijo kulturnega pluralizma (brez omenjenega pojma) pa je pomensko izoblikoval že 1915 (Gordon, 1964, 141–144). Več o tem v Lukšič-Hacin, 1999: 83–100.

'tretjega'.« (prav tam) Takšno razumevanje interkulturalizma se po svojih temeljnih opredelitvah ne razlikuje pomembno od razumevanja multikulturalizma pri teoretikih, ki jih lahko (pogojno pregledno) uvrstimo v skupino radikalne ali kritične rabe pojma multikulturalizem, o čemer bomo spregovorili v nadaljevanju, ko bomo govorili o rabi pojma v povezavi z razumevanjem (družbene) pravičnosti.

Za razliko od prvih treh pojmov, ki so v teoretskem diskurzu primarno vezani na odnose znotraj meja nacionalne države in se šele v nadaljevanju lahko dotikajo meddržavnih relacij, se pojem transkulturalizem nanaša predvsem na kulturno dinamiko ali kulturne stike med državami oziroma med relativno samostojnimi kulturami (ki imajo medsebojno definirane meje (prehode) in so teritorialno prepoznavne), med katerimi prihaja do enosmernih prenosov ali izmenjav posameznih kulturnih elementov.⁶

V drugem primeru, ki smo ga nakazali v uvodni besedi k razdelku B, ko sta razumevanje in raba pojma vezana na razumevanje pravičnosti, lahko govorimo o korporativni, liberalni in kritični rabi ali razumevanju pojma multikulturalizem.⁷ Načelo pravičnosti pri prvem bi lahko bilo 'različnim različno', pri čemer se znotraj strategij in ravnanj sprejema obstoječe socialne razlike med ljudmi kot upravičene in se teži k reprodukciji (včasih k povečevanju) te neenakosti, ki rezultira tudi v neenakopravnosti. V drugem primeru se razume pravičnost v povezavi z načelom 'vsem enake možnosti', kar v praksi pomeni različnim enako in na nek način reproducira obstoječe. Tretji primer razumevanja pravičnosti se na prvi pogled vrača k prvemu, saj zagovarja načelo 'različnim različno'. Pomembna razlika med tretjim in prvim pa je, da strategije niso naravnane v reprodukcijo obstoječih odnosov, ampak v smer zmanjševanja socialne neenakosti, iz katere izhajajo za pravno perspektivo nevidne neenakopravnosti med različnimi (ki so po zakonu v določenih vidikih enakopravni). Torej, pomembna razlika med prvo in tretjo skupino je v viziji prihodnosti.⁸

C. Tretja raba pojma multikulturalizem se pojavlja znotraj političnih programov in gibanj, ki zagovarjajo spremembe obstoječih odnosov med dominantno kulturo in t. i. avtohtonimi etničnimi manjšinami, ali na drugi strani kot princip uradne državne politike do priseljencev. Na ta način se srečamo z različnimi politikami in praksami multikulturalizma (kanadsko, avstralsko in švedsko) in posameznimi elementi multikulturalizma v politikah in praksah držav, ki se same formalno ne deklarirajo kot takšne.

⁶ V razpravah o globalizaciji bi morali v prvi vrsti govoriti o njenih vplivih in povezavah s transkulturalizmom. Če govorimo o multikulturalizmu, bi moralo biti jasno, da o njem govorimo na ravni mednarodnih odnosov, mednarodnih relacij moči in njenih vplivih na odnose znotraj posameznih držav in ne na ravni odnosov in razmer znotraj posameznih (nacionalnih) držav.

⁷ H. E. Giroux (1994: 336) je v svoji analizi multikulturalizma v teoretskem diskurzu izpostavil, da nastajajo razlike pri razumevanju multikulturalizma zaradi razlik med ideološkimi premisami, iz katerih avtorji izhajajo in jih zagovarjajo. Avtor definicije razvrsti v štiri idealno-tipske skupine: 1. korporativno, konzervativno ali neokonzervativno, 2. liberalno, 3. levo – liberalno in 4. skrajno levo, kritično, uporniško ali radikalno.

⁸ Podrobnejša predstavitev posameznih rab pojma je dosegljiva v: Lukšič-Hacin, 1999: 100–139 in Lukšič-Hacin, 2002: 40–42.

KULTURA, CIVILIZACIJA, DRUŽBA IN GLOBALIZACIJA

Razprava na naslovno temo prispevka *Konceptualne dileme v razpravah o multikulturalizmu in globalizaciji* nas osredotoča predvsem na rabo pojmov v teoretskem diskurzu (glej razdelek B) in razlike, do katerih pri tem prihaja. Za razumevanje razlik moramo izhajati iz osnovnih pojmov: kultura, družba, civilizacija, saj so razlike v razumevanju teh pojmov med pomembnimi razlogi za razhajanja pri razumevanju dinamike med globalizacijo in multikulturalizmom. Najprej se postavlja v ospredje koren same izpeljanke, to je kultura. Kaj je kultura? V čem se razlikuje od družbe in civilizacije?

Z definicijo kulture so se ukvarjali številni družboslovni misleci. Vsi kulturo opredeljujejo ali v odnosu do narave (ne-kulture) ali v odnosu do družbe. Koncepti, ki so opredeljevali kulturo v relaciji do narave, dolgo časa niso bili sporni, saj je v družboslovnih, humanističnih in naravoslovnih vedah prevladoval antropocentrizem.⁹ Šele v zadnjem času nekateri opozarjajo na pomanjkljivosti in agresivnost antropocentrizma in hierarhizacije živih organizmov na Zemlji in namesto tega uvajajo t.i. biocentrično perspektivo, ki pravzaprav postavlja pod vprašanje tezo, da je človek edino bitje, ki je nosilec kulture.

Za pričujočo razpravo so pomembnejše definicije kulture, ki so jih teoretiki postavljali v relaciji do družbe. Le-te lahko razvrstimo v tri skupine:¹⁰

A) Sociološka različica, ko je družba vseobsegajoč fenomen, kultura pa je eden od družbenih pojavov in zajema le del stvarnosti. Kulturne pojave razume kot spontane procese, ki izhajajo iz družbene strukture.

B) Antropološka različica, ko je kultura vseobsegajoča. Opredeljena je v odnosu do narave in družba je le njen del.

C) Kompromis med obema pristopoma. Leta 1958 Kroeber in Parsons na novo opredelita pojma družba in kultura in postavita kompromisno opredelitev. Kultura je omejena na (re)produkcijo vsebine in obrazcev, vrednot, idej in drugih vsebin, ki imajo simbolni pomen in kot taki oblikujejo obnašanje. Pojem družbe ali družbene strukture pa označuje sistem odnosov in interakcij med posamezniki in skupnostmi. Ločevanje kulturnih in družbenih vidikov ne predstavlja klasifikacije konkretne stvarnosti. To sta zgolj dva različna analitična pristopa, ki ob analizi iste stvarnosti, istih procesov poudarjata različne dejavnike. Medsebojno se ju ne da prenašati, reducirati enega na drugega. Sta analitično neodvisna (Rihtman – Avguštin, 1976: 7). Podobno definicijo kulture, a z drugimi besedami, najdemo pri Z. Baumanu. Pravi, da kultura obsega cilje, vrednote, pomene in tipe, ki imajo svoj izvor zunaj posameznika, a jih le-ta ponotranji v procesih

⁹ Antropocentrizem temelji na domnevi, da imajo nečloveške forme življenja zgolj instrumentalno vrednost in obstajajo le kot sredstvo za človekov namen. Številni kritiki antropocentrizma le-tega nadomeščajo z biocentrično perspektivo, ki poudarja, da imajo vsa živa bitja inherentno vrednost in da razvrščanja na bolj ali manj razvite, ki je narejeno po nekem kriteriju, ne smemo posplošiti in postaviti kot univerzalno. Ta pristop tudi v dojemanje multikulturalizma prinaša specifično (biocentrično) perspektivo (Rockefeller, 1992: 88–96).

¹⁰ Več o tej temi je objavljeno v delu *Multikulturalizem in migracije* (Lukšič-Hacin, 1999: 27–31).

socializacije/inkulturacije. Družba je manifestacija ponotranjenj. Kultura je povezana s komunikacijo in simbolnim, družba pa je povezana s procesi zadovoljevanja človekovih potreb, kar poteka v skladu s kulturo (1984: 5–14). Podobno opredelitev najdemo že v prvi definiciji kulture, ki jo je (v antropologiji) postavil E. B. Taylor (1871). Opredelil jo je kot kompleksno celoto vedenja, verovanja, umetnosti, morale, prava, običajev in navad ljudi, ki so člani neke družbe (Barfield, 1997: 98). V začetku petdesetih let tega stoletja sta antropologa A. L. Kroeber in C. Kluckhohn izdala delo *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions*, ki govori o kulturi kot terminu in ideji. V njem predstavljata sto deset avtorjev in njihovih definicij. V teh definicijah sta odkrila dvanajset konceptov kulture (Payne, 1996, 1), ki se močno razlikujejo, kljub vsemu pa imajo vse definicije nekaj skupnega. Vse se ukvarjajo z vprašanjem, v čem si je neka 'skupina' ljudi podobna in kaj jih loči od drugih (prav tam: 119–120). Poleg tega je večini definicij skupno poudarjanje prenosljivosti kulture iz roda v rod, kar je povezano s t. i. kumulativnostjo kultur po eni strani in z inkulturacijo/socializacijo po drugi.

Določanje tistega, kar je ljudem skupno oziroma različno, in avtorjev odnos do tega nam pokaže, kakšen odnos imajo sami avtorji do (kulturne) različnosti in kako jo vrednotijo. Če povemo drugače, s tem pridemo do hierarhičnega¹¹ in diferencialnega¹² modela kulture. Oba principa v odnosu do različnosti kultur zasledimo tudi v konkretnih zgodovinskih praksah. Odnose, ki se vzpostavljajo ob hierarhičnem principu, najdemo npr. v času novodobnega kolonializma ali nacizma, diferencialni koncept in kulturni relativizem pa se odražata v današnjih prizadevanjih za vzpostavitev odnosov multikulturalizma, pri čemer moramo poudariti, da pri tem prihaja do dveh (pravno-političnih) ravni: 1. kulturni relativizem in multikulturalizem na ravni mednarodnih odnosov ali na ravni prej omenjene transkulturacije in 2. multikulturalizem na nacionalni ravni, znotraj posameznih držav kot pravno političnih subjektov v mednarodnih odnosih. Na slednji se zadeve dodatno zapletejo – predvsem zaradi mednarodnih migracij, kar si bomo pogledali malo pozneje.

V Morganovem hierarhičnem konceptu (1981) je najrazvitejša kultura označena s pojmom civilizacija. Kulturni relativizem in diferencialni koncept kulture sta v razumevanje razlik med kulturami vpeljala radikalno novo perspektivo, ki spremeni tudi razumevanje pojma civilizacije. Posamezni avtorji pojma kultura in civilizacija uporabljajo

¹¹ Hierarhični koncept razvršča kulture v hierarhično piramido. Med različnimi kulturami se vzpostavlja odnos večvrednosti oziroma manjvrednosti. Kriterij razvrščanja je domnevni linearni razvoj kultur/družb od nerazvitosti k razvitosti. Pot razvoja je le ena in drugače, 'nerazvite' kulture so stopnje pod razvitimi. Razvoj gre nujno po eni poti. Pri tem so pri razvrščanju upoštevani evropocentrični kriteriji, saj so elementi evropskih kultur/družb razglašeni za univerzalne in najrazvitejše. Klasični primer hierarhičnega pojmovanja je definicija kulture/družbe pri L. Morganu: divjaštvo, barbarstvo, civilizacija (1981).

¹² Kot reakcija na hierarhično dojetje kulture se je v antropologiji pojavil kulturni relativizem, ki ga je vpeljal F. Boas (Hatch, 1979: 21–101). Na njegovih temeljih je R. Benedict (1976) v svojih študijah razvila diferencialni model kulture. Pri tem razvije načela, da so si kulture različne, so funkcionalne in v tej perspektivi enakovredne. Kulture se sicer spreminjajo, a ni ene poti, po kateri bi se spremembe odvijale. Le-te pa so odvisne od kontekstov.

kot sinonim, drugi ju razlikujejo, a medsebojno povezujejo, tretji pa razumejo enega mimo drugega. V prvo skupino lahko uvrstimo E. B. Taylorja in A. L. Kroeberja. Slednji je uporabljal oba termina, a ju vsebinsko ni razmejil. V drugo skupino sodijo definicije, ki civilizacijo razumejo kot kompleksno kulturo ali v drugih primerih kot pokrov nad različnimi sorodnimi kulturami (Melko: 1995).¹³ Sorodnost civilizacije s kulturo izpostavlja tudi teorija o globalni (centralni) civilizaciji, kjer je civilizacija razumljena kot nova kulturna kvaliteta, ki predstavlja globalno kulturno mrežo in je nadgradnja, nova kvaliteta, nad kulturami. Vzporedno z globalno civilizacijo obstajajo kulture, ki se vežejo na nacionalno raven (Wilkinson, 1995).¹⁴ V tretjo skupino se uvrščajo definicije, ki pojem civilizacije opredeljujejo mimo elementov definicije kulture predvsem v povezavi z družbeno političnimi razsežnostmi. Civilizacija je nova kvaliteta mimo kulture in je globalna. Kulture pa se vežejo na lokalne (nacionalne) ravni in kulturno-ideološke mreže. Za razliko od definicije globalne (centralne) civilizacije avtorja izhajata iz pojmov globalizacija in lokalizacija. Lokalizacija je razumljena kot produktivna kulturna sila ali proces, ko neka kultura od druge prevzame sprejemljive elemente in jih priredi tako, da so zanjo sprejemljivi. Temu pravita selektivna inkorporacija. Avtorja izhajata iz dejstva, da je v 15. stoletju prišlo do pomembnih sprememb v ravnovesju moči na svetu. Od takrat naprej se postopno vzpostavljajo različne mreže moči: ekonomska, politična, vojaška in kulturno-ideološka. Na kulturno-ideološke mreže, ki so se izoblikovale na nacionalni ravni, avtorja navežeta definicijo kulture, medtem ko na globalne politično-ekonomske mreže navežeta pojem civilizacije. Civilizacija je definirana mimo (klasičnih) kulturnih elementov (Robertson, Rudmetof, 1995). Civilizacija ima torej elemente, ki jih srečamo pri definiciji družbe, in globalizacija poteka v družbenih vidikih. Odnos med (globalno) civilizacijo in kulturo se povezuje z razumevanjem razlike med družbo in kulturo. Pri tem do globalizacije ne prihaja v kulturnih vidikih, ampak v družbenih. Na ravni kulturne dinamike pa prihaja do selektivne inkorporacije. Sam pojem se povezuje s tem, kar se običajno razume s pojmom transkulturalnost.

Ob upoštevanju razprav o civilizaciji bi morali torej govoriti o vplivih globalizacije na civilizacije in znotraj tega na posamezne kulture ter o vlogi multikulturalizma kot možnosti, ki bi preprečila vse večjo kulturno homogenizacijo sveta – če do nje sploh prihaja. Nekateri avtorji namreč izpostavljajo dvojno, ambivalentno dinamiko globalizacijskih procesov: vse večje približevanje po eni strani naj bi na drugi strani odpiralo vse več možnosti za alternativne oblike in akcije (individuacija).¹⁵ Temu pristopu bi

¹³ Avtor deli kulture na enostavne in kompleksne ali civilizacije. Civilizacija je kompleksna kultura, v sebi lahko združuje tudi več kultur. Civilizacij je več. Civilizacije nastajajo in propadajo (Melko, 1995).

¹⁴ Civilizacija ni kultura in civilizacija ni država. Je nekaj več kot kultura. Ni le vsota več kultur. Je nova kvaliteta. Je večkulturna, je pokrov nad kulturami. V preteklosti lahko govorimo o več civilizacijah. Z novodobnim kolonializmom in globalizacijo je prišlo do nastanka globalne civilizacije, ki je naslednica centralne civilizacije. Le-ta se je rodila 1500 p.n.š. Postopno je prišlo do zlitja, mešanja ali združevanja dediščine različnih civilizaciji in izoblikovanja centralne civilizacije. Njena naslednica je globalna civilizacija (Wilkinson, 1995).

¹⁵ Več o tem v Hočevar, 2000.

prav gotovo lahko prištel omenjene teorije, ki govorijo o globalni civilizaciji.¹⁶ Še v zadnji skupini je globalna civilizacija povezana z ekonomsko političnimi mrežami moči (brez kulturnih elementov), kultura pa je na ravni lokalnega. Podobno stališče, da je globalizacija predvsem globalna ekonomska soodvisnost, zavzema H. Kurthen (1997). Pri tem se postavi vprašanje, kakšen odnos se postavlja med politiko in ekonomijo na eni strani in kulturo na drugi. Kako močan vpliv imajo globalne ekonomske-politične mreže na kulturno (lokalno) dogajanje? Predvsem je tu v ospredju vprašanje, ali imajo te mreže moč, da vzpostavijo kulturno homogenost na tako globalni ravni?

Podrobnejši vpogled v zgodovino nam pove, da je kulturo težko homogenizirati že na nacionalni ravni. Pravzaprav je kultura analitični konstrukt, ki se na ravni vsakdanjega življenja odvija na zelo heterogene načine. V času nastajanja nacionalne države v Zahodni Evropi je prevladoval monokulturni princip v odnosu do regij in dialektov, zato da se je vzpostavilo enoten jezikovni standard in skupno nacionalno identiteto pri ljudeh, ki pripadajo isti državi. Pa vendar se tudi ta okolja danes srečujejo s t.i. regionalizmi, kar priča, da procesi homogenizacije znotraj nacionalnih držav niso bili povsem uspešni in so regionalne identitete, pogosto vezane na dialekte in regije, preživele. Res je, da so spremenjene, a sprememba je lastnost vseh kultur. Kulture so procesi, ne pa stanja, so analitične (abstraktne) kategorije, ki se v praksi udeležujejo na heterogene načine. Kulturna homogenost je zgolj analitični privid.

MULTIKULTURALIZEM NA DVEH PRAVNO-POLITIČNIH RAVNEH: (NACIONALNA) DRŽAVA IN MEDNARODNI ODNOSI

Analizo multikulturalizma je v nadaljevanju potrebno ločiti na dve ravni, ki se pomembno razlikujeta med seboj: multikulturalizem na ravni (nacionalne) države, odnosov med različnimi skupnostmi, skupinami ali posamezniki, ki se medsebojno razlikujejo po etničnem/kulturnem poreklu, a pripadajo isti državi – torej so državljani iste države, ki jim naj bi (v večini primerov) zagotavljala enakost pred zakonom in multikulturalizem

¹⁶ Pri nekaterih teoretičnih lahko zasledimo tudi pojem globalna kultura. Npr. pojem globalna kultura, ki ga uvaja J. Habermas. Pravi, da se smiselnost pojma kaže, če upoštevamo pojav svetovne javnosti, povezane z razvojem komunikacijskih sredstev in medijev in njihove vloge v procesih socializacije in resocializacije ali akulturacije (Habermas, 1992: 153–154). To bi lahko držalo, če kulturo opredelimo tako, da spregledamo pojem civilizacije tako v pomenu, ki zajema kulturne vidike, kot v pomenu, ki civilizacijo bolj približuje družbenim opredelitvam. V obeh primerih lahko rečemo, da so Habermasove opredelitve globalne kulture nejasne in povsem spregledajo civilizacijske komponente – krovno raven med sorodnimi kulturami/družbami. Prav tako je Habermasova opredelitev izrazito komunikacijsko naravnana. Kot protiargument njegovim razmišljanjem socializacijske teorije dokazujejo, da imajo mediji v socializacijskem procesu moč utrjevanja ponotranjenih vzorcev, ne morejo pa vzpostavljati novih, avtonomnih. Lahko bi rekli, da je tudi pri vplivu medijev na delu selektivna inkorporacija. Iz povsem drugih razlogov se s tezo o nastajanju globalne kulture ne strinja R. Rizman, ki opozarja, da so se napovedi o vse močnejši mednarodni integraciji in usihanju moči nacionalne države izkazale za preuranjene (Rizman, 1995: 196).

na ravni mednarodnih odnosov oziroma odnosov med (nacionalnimi) državami. Analize različnih zgodovinskih praks kažejo, da je pri tem ključen mono/multikulturalen princip dojemanja stvarnosti, ki je v določenih kontekstih prežemal t.i. duh časa. Glavna razlika med principoma je, da monokulturalizem partikularno kulturo razglasi za univerzalno in teži k njeni prevladi in k popolni utopitvi različnih v njej,¹⁷ multikulturalizem pa različne kulture obravnava po postulatih diferencialnega koncepta.¹⁸

1. Raven (nacionalne) države

V času nastajanja nacionalne države po zahodnoevropski različici je narod predvsem »legalni in institucionalni koncept« (Rizman, 1995: 197). Razumevanje naroda je vezano na določeno ozemlje, močno se poudarja centralnost nacionalnega ozemlja, skupnih zakonov in ustanov, pa tudi pravna enakost vseh državljanov in pomen skupne državljske kulture. Pri slednji lahko govorimo o prisotnosti močnih monokulturnih teženj. Uveden je jezikovni standard,¹⁹ ki ima ključno vlogo pri vzpostavljanju nacionalne identitete in homogenizaciji. Vzporedno z uvajanjem standardnega jezika pridobivata na pomenu pismenost in javni šolski sistem. Šola postane eden od ključnih državnih mehanizmov (Althusser).

Monokulturni princip kot sredstvo kulturne homogenizacije je poenotil občutek pripadnosti državljanov v etničnem/kulturnem smislu, pa vendar ta proces že v relativno teritorialno zamejeni (nacionalni) državi ni imel popolnega uspeha, o čemer nam pričajo današnji regionalizmi.²⁰

Srednjeevropska različica izoblikovanja in statusa naroda se v nekaterih pogledih bolj približa principom multikulturalizma kot zahodnoevropska. Tu se narod pojavi kot jezikovna in kulturna skupnost znotraj širše politične skupnosti oz. države, ki združuje različne narode. Tu je narod »kulturni in socialni koncept« (Rizman, prav tam). V tej situaciji se pojavijo pogoji za vzpostavljanje t.i. dvojnih lojalnosti: kulturne/etnične in državljske. Državljski vidik je združeval različne pripadnike v isto skupnost, brez etničnih obeležij. Kot primere navedimo Avstro-Ogrsko monarhijo, SFRJ, Švico

¹⁷ D.T. Goldberg povezuje monokulturalizem z ideologijo. Pojavi se diskurz univerzalnega, univerzalne resnice, univerzalnega razumevanja in seveda univerzalnih pravih vrednot. Lokalno védenje, standardi so bili v imenu univerzalnega potisnjeni v ozadje in razglašeni za ne-prave, slabe, nerazvite. Za to, da partikularno postane univerzalno, pa je potrebna politična moč. Cilj je vzpostaviti homogenost kulture in jezika. (1994: 3–6).

¹⁸ Cilj multikulturalizma je zaščititi in zagotoviti kontinuiteto različnosti, heterogenosti in enakopravnosti.

¹⁹ V odnosu do dialektov bi lahko rekli, da je za nekatere otroke standard eden od prvih tujih jezikov v šoli.

²⁰ S t.i. regionalizmi se povezuje etnično (politično) prebujanje manjšinskih skupnosti. V osemdesetih in devetdesetih letih 20. stoletja smo bili v Evropi priče neke vrste 'regionalnemu prebujanju'. Naj navedem le primere severne Italije in ideje o Padaniji, Katalonije, težave v Belgiji, situacijo v novo nastali združeni Nemčiji, primer Jugoslavije itd.

itd. Po klasičnih definicijah, ki smo jih srečali pri multikulturalizmu, bi lahko rekli, da zasledimo elemente kulturnega pluralizma, verjetno pa bi težko govorili o interkulturalizmu, kot ga razume Katunarić (1993); točneje rečeno za razpravo o interkulturalizmu bi morali postaviti jasnejše kriterije analize in kontekste ločeno analizirati.

V smislu razprave o multikulturalizmu znotraj nacionalne države je potrebno posebej izpostaviti položaj manjšin in priseljencev, ki so (bili) najpogosteje izpostavljeni težnjam monokulturalizma, naj omenimo samo težnje po univerzalizaciji modela WASP v ZDA. Medtem ko je situacija z manjšinami, kljub svoji kompleksnosti, še relativno lahko razumljiva, pa mednarodne migracije, ki danes postajajo globalne, prinašajo v razpravo nove razsežnosti.

Nejasno definirana raba pojma multikulturalizem, posplošena in v hkratni povezavi z kulturnim relativizmom²¹ in konceptom človekovih pravic, prav v odnosu do (globalnih) mednarodnih migracij v teoretskem diskurzu pripelje do (navidezno) nerazrešljivih konfliktov med osnovnimi postulati. Razlog za to tiči v dejstvu, da je bil kulturni relativizem izoblikovan na ravni mednarodnih odnosov, v okviru antropoloških študij, ki so se ukvarjale z različnimi kulturami po svetu (Boas), in se ga je pozneje nereflektirano preneslo tudi na raven študij znotraj nacionalne države, v povezavi s konceptom o človekovih pravicah. Dejstvo pa je, da je tako zastavljen cilj v konfliktu z načinom delovanja nacionalne države, ki na temelju protestantske etike gradi na avtentičnem, avtonomnem državljanu in državljanski enakopravnosti. Ta pristop postavi posameznika, njegovo pravico do izbora skupinske pripadnosti pred skupnost in porodi konflikt s kulturnim relativizmom, ki obstaja na ravni skupnosti. Na to je opozarjal tudi J. Habermas, ki je v svojih zagovorih kulturnega relativizma iskal skladnost med kulturnim relativizmom in nacionalno identiteto. V razmišljanjih o nastajajoči evropski integraciji, ki naj bi združila različne države, narode pa tudi priseljence in azilante iz

²¹ Glavna predpostavka kulturnega relativizma je relativnost obstoječih kultur in njihovih sistemov vrednot ter pravica do enakopravnosti vseh obstoječih kultur. Glavna ugotovitev zagovornikov načel kulturnega relativizma oz. diferencialnega modela kulture je, da so vse kulture enakovredne. Vse kulture funkcionalno povsem zadovoljujejo potrebe skupnosti, na katere so vezane. Ohranile so se skozi čas in imajo lastno dinamiko. Tako v teoretskih refleksijah, ki navajajo, kako bi moralo biti, v praksi pa vidimo, da kulture dejansko niso enakovredne, da imajo različen položaj, da so številne podrejene. Pojavi se vprašanje, zakaj? Prvo, na kar moramo biti pri iskanju odgovora pozorni, je razkorak med normativnim in stvarnim. Ali je položaj različnih kultur na normativni ravni enakopraven? Pri negativnem odgovoru že sama analiza obstoječe zakonodaje lahko razkrije vzroke neenakopravnega položaja. Večja težava se pojavi v situaciji, ko so različne kulture formalno enakopravne, dejansko pa se pojavlja neenakopraven položaj. Zakaj prihaja do razkoraka med normativnim in stvarnim? D. McKlaren (1994: 57–59) najde odgovor v dejstvu, da razlike med kulturami niso zgolj formalne, tekstualne, lingvistične, ampak so predvsem politične. Vzroki so v globalnih ali strukturalnih odnosih oblasti in jih ne smemo spregledati. Analiza vsega tega lahko razkrije vzroke neenakopravnega položaja, ki je v razmerah liberalne pravne enakosti še bolj zapleten in manj viden. Izhod iz tega vidi K. Offe (1985: 223) v kritiki liberalne ideologije, ki ustvarja videz enakosti tam, kjer so dejansko velike neenakosti. Potrebna je kritika institucionalizirane (pravne) enakosti in analiza, ki bo pokazala, kako in zakaj se pravna enakost sprevača v dejansko neenakost.

različnih delov sveta (z različnim etničnim/kulturnim poreklom), avtor odkriva prikrite napetosti med državljanstvom in etnično (narodno, nacionalno) identiteto. Izhod iz navzkrižja najde v ločevanju med skupno politično kulturo in različnimi nacionalnimi tradicijami (v umetnosti, književnosti, zgodovini, filozofiji...). Pravi, da ni razlogov da bi se države zapirale pred prišleki, saj lahko znotraj pravne demokratične države vzporedno obstajajo različni načini življenja povsem enakopravno in se medsebojno bogatijo (153–154).

Videli smo, da to skladnost težko najdemo, v kolikor se opredelitev nacionalne identitete veže na definicijo, ki povezuje državljanstvo in etničnost (zahodnoevropski model). Lažje bi našli skladnost med kulturnim relativizmom in državljansko identiteto, ki ne vključuje kulturnega/etničnega vidika (srednjeevropski model). Prav tako ni konflikta med kulturnim relativizmom in (etničnimi, nacionalnimi) nadidentitetami, ki peljejo k različno univerzalnim stopnjam kozmopolitizma. Za lažje razumevanje omenimo npr. evropsko identiteto (državljanstvo) kot obliko nadidentitete, o kateri se zadnje čase veliko razmišlja.

H. A. Giroux, za razliko od J. Habermasa, pravi, da je multikulturalizem, ki temelji na kulturnem relativizmu, osreden v diskurzu boja proti nacionalni identiteti, obstoječi konstrukciji zgodovinskega spomina, namenu šolanja in obstoječemu pojmovanju zgodovine (1994: 325). Sam avtor pelje diskusijo v nadaljevanju v kritiko obstoječih globalnih (kapitalističnih) odnosov, mi pa lahko povežemo njegovo stališče z razpravo o multikulturalizmu na dveh ravneh. Ne glede na to, kako sodimo o nacionalni državi, le-ta obstaja in deluje. Še vedno predstavlja glavni pravno-politični subjekt mednarodnih odnosov. To dejstvo je potrebno sprejeti. Izhajajoč iz tega, bi morali govoriti o dveh tipih multikulturalizma: 1. o multikulturalizmu znotraj nacionalne države, ko le-ta obstaja mimo kulturnega relativizma in se povezuje s pravico državljana po svobodni (lastni) izbiri skupinskih pripadnosti (pri tem bi morala biti pravica staršev podrejena pravici otrok in pri odločitvah o zadevah, ki imajo ireverzibilen značaj, bi morali odločati otroci sami, ko bi postali polnoletni) in njegovo enakopravnostjo pred zakonom, ne glede na različne skupinske pripadnosti; in 2. o multikulturalizmu na ravni konfederacije ali mednarodnih odnosov, ko je le-ta povezan s kulturnim relativizmom.

2. Raven mednarodnih odnosov in globalizacija

Kulturni relativizem kot koncept enakovrednega obravnavanja različnih kultur je po definiciji vezan na raven odnosov med različnimi kulturnimi/etničnimi skupnostmi, danes bi lahko rekli državami, in bi ga kot takšnega morali uporabljati. Je odgovor na monokulturalni duh časa novodobnega kolonializma, ki se je udejanjal v t. i. evropocentризmu in težnjah po evropeizaciji sveta. Danes ga v teoretskem diskurzu najdemo v ozadju gesla »West and the rest« (Stam, Shohat, 1994: 297). Po svojih tendencah je bil novodobni kolonializem z evropocentризmom totalen. Ni ostajal le na področju ekono-

mije, politike, komunikacij itd., ampak je prišlo do načrtnih, institucionalno podprtih posegov v kulturne sfere drugih kulturnih/etničnih skupnosti po svetu – če omenimo le etnocid, kot najhujšo skrajnost. Cilj teh ravnanj je bila čim večja homogenizacija sveta tudi v kulturnih/etničnih dimenzijah po vzoru 'najrazvitejše kulture'.²²

Novodobni kolonializem je povzročil množična preseljevanja svetovnih razsežnosti. Nastale so nove etnično/kulturno heterogene, multikulturne družbe. Pojavil se je nov tip migracijskih kontekstov, ki je povezan s specifičnostjo novodobnega kolonializma v primerjavi s kolonialnimi osvajanji, do katerih je prihajalo pred njim. Vzpostavil je asimetrične relacije moči, ki so vladale stoletja (in vladajo še danes). Te so omogočile, da se je v odnosih dominantnih kultur do prvotnih in priseljenjskih manjšin zakoreninil monokulturalizem (evropocentrizem), ki je povzročil pojav stigmatizirane identitete številnih manjšinskih populacij – naj bo to na ravni odnosov znotraj nacionalne države ali na ravni mednarodnih odnosov.

Globalizacijski procesi so na nek način 'dediči' novodobnega kolonializma. Pravzaprav bi lahko rekli, da so se z njim začeli. Za razliko od omenjene zgodovinske epohe je kljub vsemu prišlo do pomembnih prelomov v percepciji različnosti. Današnji čas intenzivneje prevevajo težnje multikulturalizma po ohranjanju razlik. Pravzaprav ne gre le za njihovo ohranjanje, ampak tudi za porajanje novih, s čimer referiramo na že predstavljena stališča v razpravi o selektivni inkorporaciji in globalni civilizaciji.

ZAKLJUČNE MISLI

Pri razpravah o globalizaciji, multikulturalizmu in homogenosti/heterogenosti sveta bi morali izhajati iz dejstva, da v teoretskem diskurzu poleg koncepta kulture obstajata tudi koncept družbe in civilizacije. Slednja se že v svoji definiciji približuje globalnejšim procesom na različnih ravneh totalitete, ki jo zaobsežejo, pa tudi v različnih perspektivah (družbenih ali kulturnih). Ob upoštevanju razprav o civilizacijah bi morali torej govoriti o vplivih globalizacije na civilizacije in znotraj tega na posamezne kulture ter o vlogi multikulturalizma kot možnosti, ki bi preprečila vse večjo kulturno homogenizacijo sveta – če do nje sploh prihaja. Številne raziskave kažejo na ambivalentno dinamiko globalizacijskih procesov: vse večje približevanje po eni strani naj bi na drugi strani odpiralo vse več možnosti za alternativne oblike in akcije (individuacijo).

Povsem novo perspektivo pripeljejo v obravnavo tisti, ki civilizacijo in globalizacijo povežejo z ekonomsko-političnimi mrežami moči (brez kulturnih elementov), ko je kultura na ravni lokalnega, kar ne pomeni, da je statična. Je proces, ki nikoli ni bil homogen in je bolj ali manj heterogen.

²² Vzorec 'najrazvitejše kulture' se je tudi v tem času menjal v skladu z državo, ki je bila v konkretnih sredinah nosilka kolonizacije in tudi v tem času ni bilo homogenizacije po enem (kulturnem) vzorcu.

Kako težko je doseči kulturno homogenost, nam pričajo primeri nacionalne države (zahodnoevropski model). Nacionalni državi, ki je delovala po principih centralizacije, v stoletjih ni uspelo ustvariti homogene kulture (in zatrei regionalno), pa je teritorialno vezana na veliko manjši teritorij in razpolaga z mehanizmi, ki jih v globalnih pogledih nosilci globalizacije nimajo. Na globalni ravni je potekala homogenizacija v času npr. novodobnega kolonializma, ko so bili postavljeni pogoji za nasilno uničevanje različnih kulturnih sredin – etnocide. Danes so ti pogoji (na ravni mednarodnih odnosov) pomembno spremenjeni in niso več tako ugodni za podobne procese. Prej bi lahko rekli, da procesi partikularizacije po drugi strani mamejo temelje nacionalne države.

Pri razpravah o globalni civilizaciji in lokalnih (kulturnih) ravneh pa je ključno vprašanje, kakšen odnos se postavlja med politiko in ekonomijo na eni strani in kulturo na drugi. Kako močan vpliv imajo globalne ekonomsko-politične mreže na kulturno (lokalno) dogajanje? Predvsem je tu v ospredju vprašanje ali imajo te mreže moč, da vzpostavijo kulturno homogenost na tako globalni ravni, saj nam podrobnejši vpogled v zgodovino pove, da je kulturo težko homogenizirati že na ravni (nacionalne) države.

V razpravah o multikulturalizmu bi moral biti sam pojem jasno opredeljen. Prav tako pa je pomembno narediti razliko pri razpravah o multikulturalizmu na dveh ravneh in paziti, s katerimi teoretskimi koncepti ga povezujemo: 1. multikulturalizem znotraj nacionalne države, ko le-ta obstaja mimo kulturnega relativizma in se povezuje s pravico državljana po svobodni (lastni) izbiri, ali 2. multikulturalizem na ravni konfederacije ali mednarodnih odnosov, ko je le-ta povezan s kulturnim relativizmom.

LITERATURA:

- Althusser, L. (1980): *Ideologija in estetski učinek*. Ljubljana.
- Benedict, R. (1976): *Obrasci kulture*. Prosveta, Beograd.
- Barfield, T. (1997): *The Dictionary of Anthropology*. Blackwell Publishers, Oxford.
- Bauman, Z. (1984): *Kultura i društvo*. Prosveta, Beograd.
- Gordon, M. (1964): *Assimilation in American Life*. Oxford Univ. Press, New York.
- Giroux, H. E., (1994): *Insurgent Multiculturalism and the Promise of Pedagogy*. V: *Multiculturalism*. Blackwell, Cambridge, str. 325–343.
- Goldberg, D. T. (1994): *Multicultural Conditions*. V: *Multiculturalism*. Blackwell, Cambridge, str. 1–41.
- Habermas, J. (1991): *Državljanstvo i nacionalni identitet, Razmišljanja o evropskoj budućnosti*. Filozofska istraživanja SV. 1.
- Hatch, E. (1979): *Antropološke teorije*. Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd.
- Hočevar, M. (2000): *Novi urbani trendi: prizorišča v mestih – omrežja med mesti*. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.

- Huntington, S. P. (1996): *The Clash of Civilisation and the Remaking of World Order*. Simon & Schuster, New York.
- Katunarić, V. (1993): *Interkulturalizem. Teorija in praksa*, Fakulteta za družbene vede, št. 1–2, Ljubljana, str. 14–25.
- Kurthen, H. (1997): *The Canadian experience with multiculturalism and employment equity: Lessons for Europe*. V: *New Community – The Journal of the European Research Centre on Migration and Ethnic Relations*, Carfax Publishing Ltd, št. 2, str. 249–269.
- Lukšič-Hacin, M. (1995): *Ko tujina postane dom*. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.
- Lukšič-Hacin, M. (1999): *Multikulturalizem in migracije*. Založba ZRC SAZU, Ljubljana.
- Lukšič-Hacin, M. (2002): *Multikulturalizem, mednarodne migracije in podedovane skupinske identifikacije: etničnost, rasa, spol*. V: *Dve domovini – Two Homelands*, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, št. 15, Ljubljana, str. 33–50.
- McLaren, P. (1994): *White Terror and Oppositional Agency: Towards a Critical Multiculturalism*. V: *Multiculturalism*. Blackwell, Cambridge, str. 45–74.
- Melko, M. (1995): *The Nature of Civilization*. V: *Civilizations and World Systems*. AltaMira Press, Walnut Creek, str. 25–45.
- Morgan, L. H. (1981): *Drevno društvo: istraživanja čovekovog razvoja od divljaštva i varvarstva do civilizacije*. Prosveta, Beograd.
- Offe, K. (1985): *Družbena moč in politična oblast*. Delavska enotnost, Ljubljana.
- Payne, M. (1996): *A Dictionary of Cultural and Critical Theory*. Blackwell Publishers, Oxford.
- Rihtman – Avguštin, D. (1976): *Ekonomske vrijednostne orientacije i modeli odločivanja tradicijskog društveno-kulturnog sustava*. Doktorsko delo, FSPN, Ljubljana.
- Rizman, R. (1995): *Nacionalizem: Pro et Contra*. V: *Vesela znanost o okolju*, št. 1, Ljubljana, str. 193.
- Rockefeller, S. C. (1992): *Comment*. V: *Multiculturalism and the Politics of Recognition*. Princeton Univ. Press, Princeton, str. 87–98.
- Szabo, F. A. J. (1997): *Multiculturalism and Trans-National Legacy of Central Europeans: A North American Perspective*. V: *Un-verständis der Kulturen. Multikulturalismus in Mitteleuropa in Historischer Perspektive*. Hermagoras, Mohorjeva družba, Ljubljana – Dunaj.
- Taylor, Ch. (1992): *Multiculturalism and the Politics of Recognition*. Princeton Univ. Press., Princeton.
- Wilkinson, D. (1995): *Central Civilization*. V: *Civilizations and World Systems*. AltaMira Press, Walnut Creek, str. 46–74.

SUMMARY

CONCEPTUAL DILEMMAS IN TREATISES ON MULTICULTURALISM AND GLOBALIZATION

Marina Lukšič-Hacin

In treatises on multiculturalism and globalization, we come across numerous conceptual dilemmas and divergences between individual authors. Differences can be linked to various definitions of the both mentioned categories; mostly they are rooted in different understandings of categories, which the concepts of multiculturalism and globalization cover and comprise. The very notion of globalization is heterogeneously understood. In treatises on multiculturalism H. Kurthen (1997: 259) defines it as global economic co-dependency, while theorists of the so-called urban sociology (Hočevar, 2000) understand those processes as more heterogeneous and complex. In parallel with the notion of globalization, simultaneity of individuation is introduced. That standpoint, transferred to the field of studying of civilisations, leads us to notions as global civilisation, localities, and selective incorporation (Robertson, Rudmetof, 1995; Wilkinson, 1995). For understanding the very notion of multiculturalism, it is in the first place important how notions as culture, society, civilisation, their borders and relations that occur between them (cultural contact vs. conflict) are understood. At the same time, treatises on multiculturalism hide in the background the author's comprehension of the category of equity. Consequently, we meet with the so-called corporative, liberal and critical use of the term multiculturalism.

Some other notions are by meaning close to multiculturalism: cultural pluralism, interculturalism, and transculturalism. The latter is by its definition strongly approaching the notion selective incorporation of cultural elements, which we find in theories on civilisations.

Taking into consideration treatises on civilisations, we should therefore be speaking of influences of globalization on civilisations and within them on individual cultures, and of the role of multiculturalism as a possibility that would prevent the growing cultural homogenisation of the world – were in process at all. Namely, some authors expose the dual, ambivalent dynamics of globalisation processes: the increasing uniforming on the one side should on the other open increasing possibilities for alternative forms and actions (individuation). Theories on global civilisation can definitely be included in this approach. Particularly in the last group, global civilisation is linked to economic political nets of power (without cultural elements), and culture is on the level of local. Of similar standpoint, that globalisation is a global economic co-dependency, is H. Kurthen (1997). A question thus arises – what relation is established between politics and economy on the one side and culture on the other. How strong is the influence of global economic-political nets on cultural (local) events? In the forefront is above all the question whether those nets have the power to establish cultural homogeneity on a global level, as a detailed insight into history shows that culture is difficult to homogenise even on the level of a (national) state.

Marina Lukšič-Hacin is PhD of Sociology and Political Anthropology, Research Fellow, Head of the Institute for Slovenian Emigration Studies of Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts in Ljubljana, Slovenia.

OHRANJANJE ETNIČNE IDENTITETE IN TRADICIJE MED SLOVENSКИMI IZSELJENCI IN NJIHOVIMI POTOMCI V ZDRUŽENIH DRŽAVAH AMERIKE

Mirjam Milharčič-Hladnik

COBISS 1.01

UVOD

Govorim z uspešno novinarko iz Pittsburgha, rojeno pred sedeminšestdesetimi leti slovenskim staršem v predmestju nekdanj slavnega jeklarskega mesta v Pensilvaniji, ki je privabljal tisoče slovenskih izseljencev. Njeni stari starši so prispeli v te kraje iz okolice Kranja, tako kot večina drugih, enkrat v prvih desetletjih 20. stoletja. Pripoveduje, da ji je bilo v otroštvu večkrat nerodno zaradi njenega porekla.

»Ko si v osnovni šoli in odpreš učbenik in tam so Francozi in se govori o Napoleonu, in potem so tam Grki in Rimljani in govori se o Angležih in Škotih in ne vidiš nobenih Slovencev nikjer v zgodovinskih knjigah, si kot otrok razlagaš, da, hej, mi pa ne sodimo sem. Zato sem vprašala mamo, ali sem lahko še kaj poleg tega, da sem Slovenka, ker so me otroci zafrkavali.«¹

Mama ji je svetovala, naj reče, da je iz Avstrije, kar ne bo daleč od resnice. In res je bila od takrat naprej uradno, za javnost, Avstrijka. Iz svojega otroštva se spomni, da so stari starši govorili slovensko, njihovi otroci pa so se tega sramovali in so hoteli, da se v njihovih domovih govori angleško. »Če pomislim na moje slovensko poreklo, se bolj kot česarkoli drugega spomnim peke. Moja mama je vedno pekla kruh doma, kot tudi moje tete in stara mama. Pa rezance za v juho.« In spominja se, da je bila vedno povsod vesela, glasna muzika. Polka. »Imela sem bratranca, ki je igral harmoniko in obhajala me je groza, da bi kdo to izvedel. Harmonika, brrrrr...«

Danes uči svojo vnukinjo, posvojeno črnsko deklico, kako se naredi potica, svojo snaho, po poreklu iz Tajske pa, kako se pleše polka. Rekla ji je: »To ti bo pomagalo razumeti tvojega moža, draga.«

¹ Vse navedbe v besedilu (razen, če je drugače označeno) so iz življenjskih zgodb, ki so jih ženske slovenskega porekla pripovedovale v okviru raziskovalnega projekta »Vloga in pomen žensk za ohranjanje kulturne dediščine med slovenskimi izseljenci v Združenih državah Amerike« (Inštitut za slovensko izseljenstvo v Ljubljani). Več kot šestdeset pripovedi žensk iz vseh treh izseljenjskih obdobj (pred drugo svetovno vojno, takoj po njej in od 1970. leta do danes) sem posnela v različnih krajih ZDA od leta 2002 do 2004. Gl. Mirjam Milharčič-Hladnik, »Slovenian Women's Stories from America«, *Dve domovini/Two Homelands* 17, Ljubljana, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, 2003, str. 47–61.

Kaj se je spremenilo v šestdesetih letih? Moja sogovornica nedvomno. A zadrega, ki jo je obhajala ob misli, da bi šolske prijateljice izvedele, da igra njen bratranec harmoniko, ni izginila samo zaradi časovne distance, osebnega prevrednotenja identitete in intimnih premislekov o tem, iz česa smo narejeni, ki jo pogosto prinesejo starost, izkušnje in nostalgija. To, kar danes sama pravi, da je namreč glasba velika povezovalka, da družijo ljudi, ki nimajo drugega skupnega jezika, da si želi ohraniti tisto malo tradicije, ki jo pozna, in da ocenjuje, da ni bila v življenju nikoli bolj Slovenka kot zdaj,² ko si želi nekaj tega občutja posredovati svojim vnukom, ni osamljena izkušnja.

To je izkušnja cele ameriške družbe, ki je brezkompromisno amerikanizacijo v šestih desetletjih preobrazila najprej v čaščenje etničnosti v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja in potem v današnjo zmerno tolerantnost do različnosti kot individualne izbire.

»PUT YOUR ARMS AROUND ME HONEY, HOLD ME TIGHT ...«

Od leta 1900 do 1924, ko se je v Združene države Amerike priseljevalo veliko ljudi s slovenskega ozemlja, je pionirsko navdušenje nad sprejemanjem priseljencev postopoma ugašalo. Optimizem, da je za vse dovolj zemlje in dela, je izpodrivalo spoznanje, da je zemlja omejena in razdeljena, da je delo negotovo zaradi ponavljajočih se ekonomskih kriz in da so sanje o boljšem življenju v nevarnosti, da se nikoli ne uresničijo. Največje utelešenje te nevarnosti so predstavljali novi priseljenci, ki so bili v tem obdobju večinoma iz jugovzhodne Evrope – Židje, Italijani, Slovani. Čeprav priseljenci iz zgodnjega obdobja priseljevanja na začetku 19. stoletja, predvsem Irci, niso doživljali navdušenega sprejema, pa se je nasprotovanje in nezaupanje do novih prišlekov močno okrepilo šele na prehodu v 20. stoletje. Tej spremembi so botrovali različni razlogi. Med njimi sta bila velika koncentracija bogastva v kmetijstvu in industriji, ki je prestrašila manjše kmetovalce in podjetnike, ter ekonomska kriza konec 19. stoletja, ki je razbila iluzijo neomejenega razvoja.³

Leta 1851 je bilo v *The Massachusetts Teacher* postavljeno tipično vprašanje tistega časa: »Ali bo irska imigracija, tako kot blatni Misuri, ki izliva svoje vode v čisti Misisipi in onesnažuje vso združeno maso, razširila pokvarjenost in nevednost,

² Spreminjajočo se naravo identitete, njeno drsljivost, ki jo v nerepresivnih okoliščinah lahko upravljamo zavestno in namerno, natančno ilustrira naslov knjige ameriške avtorice italijanskega porekla, Marie Laurino, »Were you always an Italian?«. Odgovor je seveda, ne. Njena eksplikacija nudi napeto in vznemirljivo potovanje skozi dano, zavrnjeno in intimno rekonstruirano etnično identiteto, ki je hkrati povsem osebna izkušnja avtorice, na drugi strani pa izkušnja številnih žensk, med njimi tudi žensk slovenskega porekla, katerih pripovedi sem posnela. Gl. Marie Laurino, *Were You Always an Italian?, Ancestors and Other Icons of Italian America*, W.W. Norton & Company, New York, London, 2000.

³ Maxine Schwartz Seller, *To Seek America, A History of Ethnic Life in the United States*, Jerome S. Ozer, Englewood, 1988, str. 194.

zločin in boleznin med vsem našim domačim prebivalstvom?«⁴ Kot glavni mehanizem pretvarjanja priseljencev v Američane je bilo vzpostavljeno javno šolstvo, ki je uživalo ugled dobro delujoče in učinkovite »čistilne naprave« ter s tem za nekaj desetletij utišalo protiimigrantske glasove. Glede tega, kako uspešna je šola pri amerikanizaciji in asimilaciji priseljencev, pa so se po prvem valu navdušenja in prevladi optimizma naprednjakov začeli kazati znaki dvoma, ki so krepili vedno bolj vplivne narodnjake.⁵ To so bili zagovorniki prekinitve priseljevanja, ki so vzroke za domače ameriške probleme našli v prevelikem priseljevanju na eni strani in v tipu priseljencev na drugi. Priseljence so delili na tiste, ki so bolj, in tiste, ki so manj sprejemljivi za ameriško družbo. Ali drugače rečeno, nekateri priseljenci so bili po njihovem mnenju bolj primerni za asimilacijo zaradi svojih kulturnih in mentalitetnih lastnosti, drugi pa ne. Med slednje so sodili tudi Slovani.

»Na začetku so stereotipi o revščini, nemoralnosti in radikalizmu veljali tako za priseljence zahodnoevropskega kot vzhodnoevropskega porekla. Vendar so se narodnjaki postopoma osredotočili na slednje. Novi stereotipi o Slovanih, Italijanih in Židih so odražali nove skrbi ameriške skupnosti. Delavci, rojeni v Ameriki, so začeli slovanske in italijanske delavce označevati kot orodje velikih korporacij – uvožene stavkokaze, degradirane ljudi, ki kradejo delo Američanom s tem, ko pristajajo na mezde, s katerimi noben spodoben človek ne more preživeti.«⁶ Glede zadnjega so imeli nedvomno prav. Delodajalci so vsaki naslednji etnični skupini, ki so prihajale iz Evrope v valovih, plačevali manj. Z izkoriščanjem popolne odvisnosti novih prišlekov in razpihovanjem rasizma med tistimi, ki so prišli pred njimi, so učinkovito zniževali mezde, zviševali dobičke in preprečevali solidarnost med delavci.⁷

Narodnjaki so pod geslom, da je treba ohraniti ameriškost Amerike, zahtevali ukinitve priseljevanja in v luči grozot vojne v Evropi in oktobrske revolucije dosegli, da sta bila zakona o tem leta 1921 in 1924 tudi sprejeta. Zakon iz leta 1921 je prvič uvedel sistem kvot in določal, da lahko letno sprejmejo tri odstotke priseljencev vsake narodnosti, ki je obstajala v popisu ameriškega prebivalstva leta 1910. Še bolj restriktiven zakon je bil sprejet leta 1924 in je letno kvoto dovoljenega števila priseljencev zmanjšal na dva odstotka števila zunaj Amerike rojenih prebivalcev, kot so bili navedeni v popisu prebivalstva leta 1890. To je pomenilo, da je zakon dajal veliko več

⁴ Nav. v: M. B. Katz (ed.): *School reform: past and present*, Little, Brown and Company, Boston, 1971, str. 169.

⁵ Nativists in progressivists prevajam kot narodnjake in naprednjake z upanjem, da je bralstvu jasno, da je prevod lahko samo približen. Narodnjaki so bili s širjenjem strahu pred priseljenci (takrat so bili problem predvsem Irca in njihova vera, katolicizem), ki lahko uničijo državo, močni že pred državljansko vojno 1861, vendar je njihov vpliv po vojni upadel. Naprednjaki pa so, nasprotno, verjeli, da so ameriške institucije sposobne vsakega tujca spremeniti v popolnega Američana. Prim. Maxine Schwartz Seller, nav. delo, str. 98–100 in 141–142.

⁶ Prav tam, str. 200.

⁷ Gl. Thomas Bell, *Out of This Furnace, A Novel of Immigrant Labor in America*, University of Pittsburgh Press, 1985.

možnosti priseljencem iz severne in zahodne Evrope, saj so se začeli ljudje iz vzhodne in južne Evrope bolj množično priseljevati šele na prelomu stoletja in na začetku 20. stoletja.⁸ Omejeno priseljevanje, regulirano s kvotami, se je nadaljevalo, množičnega in neomejenega priseljevanja pa je bilo s tem zakonom konec. Zaključeno je bilo izjemno obdobje v ameriški zgodovini, ko so se v obljubljeni deželo zgrinjali milijoni ljudi brez vsake omejitve, če ne štejemo postopka na Ellis Islandu.

Med njimi so bili tudi stari starši moje sogovornice iz La Salle na nekoč rudarskem področju v bližini Chicaga. Samo nekaj let mlajša od novinarka iz Pittsburgha pripoveduje, da so njeni stari starši prišli iz Dolenjske, da so starši govorili slovensko, otroci pa ne.

»Moj oče je bil zelo odločen človek in je privarčeval denar in si kupil tovarnjak in začel biznis, pri katerem je seveda rabil angleščino. Vsi v družini smo morali govoriti samo angleško. Vsi njegovi prijatelji in mama pa so govorili slovensko in stari starši so govorili slovensko, ampak mi tega sploh nismo opazili. Poznala sem starše moje mame, od očeta so že umrli, in stara mama je znala malo angleško, stari oče pa nič. Komunicirali smo nekako. Moja mama nas ni učila slovensko, kajti, ko je ona odraščala, je hodila v slovensko šolo, in je imela težave. Oče jo je vpisal tudi v ameriško šolo in tako se je morala učiti obeh jezikov in to je bilo zanjo zelo težko. Mislim, da je tudi ona hotela, da govorimo angleško, saj, če smo že živeli v Ameriki, je to bilo za nas najboljše.«

In tudi dovolj. Vse drugo je bilo namreč tradicionalno slovensko. Vso zelenjavo so pridelali doma na vrtu, jo predelali in shranili. Oče je redil živali in bil znan daleč naokrog po dobrih klobasah. Vse jedi so bile slovenske, vsa hrana je bila domača, vse družabno in socialno življenje je bilo slovensko. Oče je vsako leto kupil grozdje in naredil vino. »In to je bila velika stvar za sosese, ker je naredil morda okrog petdeset sodov vina. In kdor je prišel v hišo, je bil postrežen z vinom in je odšel domov srečen.«

Pripovedovalka, ki je odraščala na področju rudarskega Iron Rangea v severni Minnesoti v istem obdobju kot obe prej navedeni, je povedala podobno zgodbo.

»Spomnim se mojega jušnega krožnika, ki sem ga postavila pod božično drevo in v njem dobila pomarančo z nekaj kovanci in bomboni in verjemite mi, v tistih časih je bilo to nekaj čudovitega. Moja mama mi je to dala – hrano, praznovanja, tradicijo. Jezika pa ne. Sicer sem razumela, kaj so govorili, razumela sem besede, nisem pa se nikoli naučila govoriti. Starih staršev nisem imela. Nikoli nisem zares slišala zgodb starih ljudi. Edino, kar se spomnim, je zgodba o vojni, ki me je pretresla in mi še vedno priključuje solze v oči, kako je bilo mrzlo in kako je ljudi zeblo. Kar mi je ostalo v spominu, je juha in jabolčni štrudel. In ob nedeljah poleti – jaz sem živela v zelo slovenski sosesi – so šli vsi gor na velik travnik in od nekje je prišla hrana, in tam so peli, samo peli.«

⁸ Kvotni sistem, preveden v konkretne številke je, na primer, za Poljake predvideval, da se jih je v Ameriko leta 1914 priselilo več kot sto dvajset tisoč; da je zakon iz leta 1921 dovoljeval priselitev več kot devetnajst tisoč; po zakonu iz leta 1924 pa jih na leto niso sprejeli niti polnih šest tisoč. Kvotni sistem ni veljal za žene in otroke priseljencev. David M. Brownstone, Irene M. Franck, Douglas Brownstone, *Island of Hope, Island of Tears*, Barnes&Noble Books, New York, 1979, str. 91–96.

Skozi več deset življenjskih zgodb ameriških Slovenk druge in tretje generacije se vleče rdeča nit maternega jezika, ki jo je težko razumeti, če ne poznamo okoliščin, v katerih so živeli slovenski priseljenci prve polovice 20. stoletja. Dobro poznamo težke delovne pogoje v železarnah Pittsburgha, rudnikih Kolorada in Iron Rangea, pri gradnji čezkontinentalne železnice in na neskončnih poljih Srednjega zahoda, kjer je delala večina slovenskih priseljencev. Imamo številne opise garaškega vsakdana slovenskih priseljenk, ki so domove spremenile v *boarding houses* in kuhale, prale, likale in skrbele za deset ali več delavcev poleg svoje družine.⁹ Bivalne razmere so bile bedne in za mnoge priseljence so bila potrebna desetletja, da so si s prihranki lahko kupili ali najeli spodobnejše domove. Za druge, kot zgoraj opisuje pripovedovalka iz La Sallea, sta bila prosperiteta in prijetnejše življenje možna že kmalu po prihodu v obljubljeno deželo, vendar bi težko rekli, da je bilo to med slovenskimi priseljenici pravilo. Vemo tudi, da je večina priseljencev živela v trdnih slovenskih skupnostih, kjer znanje angleškega jezika sploh ni bilo potrebno. To so bile visoko razvite skupnosti z bogato ponudbo kulturnih, verskih, političnih, podpornih, trgovskih in podjetniških institucij. Vendar pa moramo pri poskusu razumevanja, zakaj se slovenski jezik med priseljenici v ZDA ni ohranil, upoštevati predvsem širše družbene razmere, ki so bistveno vplivale na položaj priseljencev in njihove aspiracije.

Pripovedovalka, uspešna pevka in kulturna organizatorica, ki je svoje otroštvo v poznih tridesetih letih prejšnjega stoletja preživljala v taki skupnosti v Clevelandu, opisuje odnos do jezika v njeni družini.

»Doma smo govorili slovensko, ampak jaz sem znala angleško, ko sem šla v šolo, ker me je naučila moja sestra, ki je sedem let starejša. Ona je znala angleško in ni hotela, da bi njena mlajša sestra ne znala angleško, ko bo šla v šolo. Ona je tista, ki me je naučila peti. Ko sem bila stara štiri leta, me je postavila za zaveso in me učila peti in gibati z rokami (poje 'Put your arms around me, honey, hold me tight' ... in ponazarja petje z rokami, op. avt.) in me pri štirih letih učila, kako naj pridem izza zaves. In ko sem šla v šolo, sem znala peti in govoriti angleško. To pa zato, ker ko je šla ona v šolo, ni znala angleško, in ker sem bila sedem let mlajša, je hotela biti gotova, da bom znala angleško, ko bom šla v šolo.«

Zakaj pravzaprav?

»YOU SOUND LIKE YOU JUST GOT OFF THE BOAT!«

Zakaj je bilo znanje angleškega jezika, in kot bomo videli v nadaljevanju celo pravilna izgovorjava, tako ključno za otroke priseljencev oziroma toliko bolj pomembno

⁹ Osebna pisna pričevanja žensk o tem, kako so preživele, ki so nam na voljo v slovenskem in angleškem jeziku, sem pregledno predstavila v Mirjam Milharčič-Hladnik, »From Slovenia to America – The Footsteps Through Time in Slovenian Women's Auto/biographical Books«, *Dve domovini/Two Homelands* 18, Ljubljana, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, 2003, str. 113–122.

za njih kot za starše ali starše, ki so prišli »čez iz stare dežele«. ¹⁰ Otroci oziroma vnuki priseljencev so večinoma res živeli v slovenskih skupnostih, ¹¹ vendar so njihovo varno monokulturno zavetje zapustili, ko so šli v šolo in se soočili s širšo družbo. V šoli je vladala ideologija melting pota in neizprosna zahteva po amerikanizaciji. Na tem mestu velja opozoriti, da so se v 19. stoletju potrebe po izobraževanju množic povsod in ne samo v Ameriki izoblikovale iz družbenih problemov reda, morale in urbanizacije. Šola in vzgoja sta pomenili rešitev v smislu korekcijske funkcije revnih domov, nemoralnih staršev, delikventnih vrstnikov in nenadzorovanih mestnih četrti. ¹² Ob tem velja upoštevati značilnosti tega stoletja, kot so industrializacija, izredna rast prebivalstva, uvajanje komunikacijskih zvez in tehničnih izboljšav v vsakdanje življenje, torej pojav množične družbe v pomenu množične politike in kulture. V Ameriki, kamor so se dnevno zgrinjale množice novih priseljencev, je bila šola toliko pomembnejša institucija za reševanje družbenih problemov reda, morale in neobvladljive urbanizacije. ¹³ Iz istega razloga je šola pridobila tudi ključno funkcijo proizvajanja skupne izkušnje, ki naj bi ljudi najbolj različnih etničnih kultur, tradicij in navad opremila s kulturnimi sredstvi za identifikacijo z njihovo novo domovino. ¹⁴

¹⁰ Izsledjevanje je v pogovornem jeziku druge in tretje generacije, o katerih pišem v tem delu prispevka, večinoma povzeto tako: da so predniki prišli »čez« in da so zapustili »stara dežela«. »Stara dežela« je tako ponotranjena, da si jo pripovedovalke, če je niso nikoli obiskale, še vedno predstavljajo staro. Tako, kot je bila v njihovih predstavah, ko so bile otroci. Čas, razvoj, medijske podobe in pripovedovanje tistih, ki so Slovenijo obiskali, se te podobe sploh ne dotaknejo.

¹¹ Marie Priland med večjimi in starejšimi slovenskimi skupnostmi omenja Chicago s širšo okolico in Joliet, Pittsburgh z okolico in posebej Canonsburg in Strabane, Calumet, Detroit z okolico, številne skupnosti na področju rudarskega Iron Rangea na severu Minnesote kot Tower, Ely, Eveleth, Chisholm in Duluth, San Francisco, Cleveland z okolico, Pueblo v Koloradu, Denver, Milwaukee s širšo okolico ter Sheboygan, Willard in New York. Prim. Marie Priland, *From Slovenia – to America*, Slovenian Women's Union of America, Chicago, 1978, str. 89–148.

¹² Gl. John Bodnar, *The Transplanted, A History of Immigrants in Urban America*, Indiana University Press, Bloomington, 1987, str. 190–193.

¹³ Od leta 1840 do 1924 se je v Združene države Amerike priselilo 35 milijonov ljudi, od tega v letih 1907 do približno 1912 po 1,3 milijona ljudi letno. A pri »amerikanizaciji«, kot piše Gisela Bock, ni šlo za učinkovitost pri delu na osnovi priučitve, kvalifikacije za določeno opravilo, ampak za izrazito prilagoditev delovnemu ritmu, uboganju in hvaležnosti. Ni čudno, da so po zavrženju stavke 1909 v McKees Rocks, kjer je 3500 neizučeni priseljencev iz šestnajstih različnih dežel vpeljalo serijo najnasilnejših delavskih akcij v ZDA, najprej ustanovili večerno šolo za angleščino in državljansko vzgojo ter cerkvenoreligiozne klube za ženske. Gl. Gisela Bock, *Drugo delavsko gibanje v ZDA od 1905 do 1922*, Studia Humanitatis, Ljubljana, 1987. Neposredni odgovor na stavko v McKees Rocks je bil sicer tak kot tudi v Pittsburghu in drugje: delavce so pregnali preprosto tako, da so vanje streljali. Gl. Gisela Bock, nav. delo, Thomas Bell, nav. delo.

¹⁴ John Dewey je nalogo šole definiral eksplicitno kot instrument razvoja demokratične družbe, ki temelji na skupni izkušnji enotnega in egalitarnega šolanja. Njeno vlogo je videl v proizvodnji skupnih elementov družbe in kolektivne privrženosti idealni obliki družbene ureditve, demokraciji. »In ideja izpopolnitve 'notranje osebnosti' je zagotovo znak družbenih delitev. Kar se imenuje notranje, je preprosto tisto, kar ni povezano z drugimi – kar ni sposobno svobodne in polne komunikacije. Kar se imenuje duhovna kultura, je ponavadi jalovo, z nečim gnijočim okoli sebe prav zato, ker se jo razume kot stvar, ki jo ima lahko človek v sebi – in zato ekskluzivno. Kar je nekdo kot oseba,

Moje pripovedovalke, ki so odraščale v poznih dvajsetih in tridesetih letih prejšnjega stoletja v slovenskih skupnostih, so pogosto poudarjale, kako velik šok je bil zanje vstop v šolo. Nekatero do takrat sploh niso vedele, da so slovenskega porekla in da je to nekaj posebnega, pogosto v slabšalnem pomenu. Prvo zaničevanje njihovega porekla, jezika, navad in običajev so mnoge doživele v šoli od sošolk ali sošolcev, ki so jih zmerjali, dajali neprijetne pripombe ali jih zasmehovali. Včasih prvo neprijetno občutje drugačnosti ni bilo povezano s tako dramatičnimi dogodki, ampak bolj z odsotnostjo referenčnega okvira, kar je opisala prva pripovedovalka v pričujočem besedilu. V večini primerov je bilo povezano z jezikom.

Pesnica Rose Mary Prosen, ki je odraščala v Clevelandu v tipični slovenski soski, se spominja, da ji je sošolec nekoč rekel: »Govoriš, kot da si pravkar stopila z ladje.«¹⁵ Takoj je prenehala govoriti slovensko in začela se je sramovati načina življenja svoje družine. »Moj rojstni jezik, slovenščina, ni prišel iz mojih ust, ko sem odraščala v žensko. Če je kdo spregovoril z mano v tistem jeziku, sem morda odgovorila. Najpogosteje nisem. Vendar je bilo do takrat, ko sem dopolnila trinajsto leto, rojenih že pet otrok in moje starše smo po številu presegle. Vsi smo govorili angleško. Razen slovenske molitve je angleščina prevladala v mojem domu in seveda v osnovni šoli. Postali smo Američani.«¹⁶

Čeprav je bil odziv na spoznanje, da je njihovo etnično poreklo zunaj njihove skupnosti, doma in družinskega življenja zasmehovano, pogosti so bili občutki sramu in zadrege, pa so bili izhodi iz mučnih situacij kar najbolj različni. Ena od pripovedovalk je omenila, da jo je ena sama neprijetna opazka v šoli prepričala, da se mora zunaj šole družiti samo s svojimi ljudmi, ker je samo tam varna in sprejeta. Za druge je bila odsotnost Slovencev v učbenikih ali groba pripomba o naglasu dovolj, da so se podale na dolgo pot zanikanja oziroma prikrivanja etnične identitete. Nekaterih ni prizadelo ali pa niso pustile, da bi jih prizadelo, in so ohranile jezik celo življenje. Prav tako kot etnično identiteto, o kateri se nikoli niso posebej spraševale ali jo problematizirale.¹⁷

Od česa so bili odvisni raznoliki odzivi? Na podlagi več desetih pripovedi je povsem jasno, da bi bilo vsako posploševanje neustrezno in zato je nemogoče reči, kaj

je tisto, kar je v povezanosti z drugimi v svobodnem medsebojnem komuniciranju.« John Dewey, *Democracy and education*, The Free Press, New York, 1968, str. 122.

¹⁵ Rose Mary Prosen, »Looking back«, v: G. E. Gobetz, A. Donchenko (Eds.), *Anthology of Slovenian American Literature*, Willoughby Hills, Slovenian Research Center of America, 1977, str. 28.

¹⁶ Prav tam, str. 29.

¹⁷ Marina Lukšič-Hacin opozarja, da je druga generacija, torej otroci priseljencev, najbolj izpostavljena »prvem udaru nove kulturne in družbene sredine in njeni stopnji tolerance do drugačnosti. Pri tem je najpomembnejša 'družbeno kulturna definicija tolerančnega praga', ki se vzpostavlja kot ključna točka razlikovanja med normalnim in nenormalnim, ki je družbeno sankcionirano, stigmatizirano in potisnjeno na obrobje. Stigma pri človeku, ki mu je 'pripisana' največkrat povzroči pojav kompleksa manjvrednosti«. Marina Lukšič-Hacin, *Ko tujina postane dom*, Sophia, Ljubljana, 1995, str. 159. V zaostrenih pogojih, ki jih opisuje Prosenova, lahko pride do tako imenovane alternacije ali etnične spreobrnitve, ko govorimo o »primarni negativni identifikaciji z izvorno sredino in sekundarni identifikaciji z novo kulturo«. Prav tam, str. 160.

točno je pogojevalo ne samo trenutni odziv, ampak tudi dolgoročnejši način obnašanja v javnosti in odnos do identitete in maternega jezika. Če je ženska kot otrok živela v bogato razviti slovenski skupnosti in se aktivno udeleževala pevskih, dramskih in drugih dejavnosti tudi pozneje, kot najstnica in odrasla oseba; če je odraščala v družini, ki je gojila ne samo slovenski jezik, ampak tudi ponos na svoje poreklo, tesne stike s sorodstvom v stari deželi in je odhajala k njim na obisk; ali pa če je bila kot otrok tesno emocionalno navezana na mamo, babico ali drugo sorodnico, ki je gojila tesne stike ali lepe spomine; taka ženska je tudi v svojih poznih šestdesetih letih ali še pozneje ohranila vsaj delno znanje slovenskega jezika, predvsem pa ni v nobenem obdobju svojega življenja izgubila oziroma zatrla svoje etnične identitete.

Izogibanje etnični identiteti je bilo včasih povezano s hladnimi odnosi v družini, odsotnostjo sorodstva in širše slovenske skupnosti, nesrečnimi spomini na staro deželo, ki so jih starši ali stari starši prinesli s sabo in zaradi tega o svojem poreklu in svoji prejšnji domovini niso hoteli govoriti, obžalovanjem, da so prišli v Ameriko, kjer so bili manj uspešni, kot so si pred odhodom predstavljali, da bodo in z najrazličnejšimi dejavniki, ki so vzgojo v smislu ohranjanja etnične identitete onemogočali ali jo omejili zgolj na nekaj tradicionalnih jedi. Včasih pa je bil odmik od etničnega porekla in tradicije povezan tudi z izobrazbenimi in poklicnimi aspiracijami.

V času, ko je v ZDA vladal strah pred tujci in njihovo tujostjo, ko so se pojavili dvomi, ali so priseljenci sploh sposobni akulturacije,¹⁸ so se ti in njihovi otroci hoteli čimprej in čimbolj amerikanizirati, torej postati to, kar so od njih pričakovali.¹⁹ Ne glede na to, kako močno so želeli ohranjati etnično tradicijo in dediščino, je bila to pot, ki jo je večina staršev želela za svoje otroke – da bi postali Američani in si s tem pridobili ugledno mesto v širši družbi, da bi se šolali in dobili boljše plačana in manj težka dela, da bi živeli v bolj urejenih in lepših mestnih predelih. In želje njihovih otrok se niso v ničemer razlikovale, razen v primerih, ko so hčerke hotele študirati, pa pri svojih starših niso našle razumevanje in so morale iti tako kot večina s petnajstimi leti delat. Pri nekaj sogovornicah je bila odtujitev od slovenske skupnosti in identitete zagotovo povezana s tem, da jih starši ali niso pustili iti študirat ali pa so odšle kljub njihovemu nasprotovanju.²⁰ Ta korak je poglobil prepad med njimi, ki so se podale na pot visoke

¹⁸ Definicijo in stopnje akulturacije, kjer pride na koncu do popolnega prevzema druge kulture. Gl. prav tam, str. 147–149.

¹⁹ Pripovedovalka je to pričakovanje opisala z vsebino glasila SWUA – Slovenian Women's Union of America, Zarja. »Če pogledate prve izvode Zarje, boste videli, da je šlo za to, kako imeti čisto kuhinjo, kako skrbeti za otroke, kako se obleči, kako dati skupaj barve, si zavezati šal. Ona (urednica, op. avt.) je dala moč tem ženskam, da so šle lahko ven, na ulico, in bile to, kar so bile, ponosne nase in niso izpadle kot priseljenke. Kajti moramo priznati, da ne glede na to, katera skupina se je priselila, so ženske druga drugo gledale kritično: 'poglej jo, kako se oblači, poglejte jih, kako ne znajo narediti tega in onega, le pogledajte jih'...«

²⁰ To lahko splošneje razumemo tudi kot generacijski konflikt, ki »ni v izseljenski situaciji nič izjemnega, saj je v različnih oblikah prisoten v številnih kulturah in družbah ter je 'obvezni' element vseh evropocentričnih kultur«. Gl. Marina Lukšič-Hacin, nav. delo, str. 142–143.

izobrazbe, in starši ter skupnostjo, ki so visoko izobrazbo še vedno razumeli kot tujo, nepotrebno in za slovenska dekleta nesprejemljivo.²¹

Pripovedovalka iz Puebla, rudarskega centra v Koloradu, kjer je še vedno ena od večjih slovenskih skupnosti v ZDA, je v življenjski zgodbi svoje mame strnila našete elemente. Na eni strani njena mama ni bila emocionalno povezana s svojo mamo, stare mame in drugih sorodnikov pa ni imela. Dom je bil sicer slovenski, vendar bolj v smislu tradicionalnega oblačenja in obnašanja staršev kot pa prenašanja vrednot in občutkov ponosa, obiskovanja slovenskih prireditev in navezovanja stikov v slovenski skupnosti. Korespondenca med materjo in njenimi sorodniki je morda obstajala, vendar otroci zanj niso vedeli. To je bilo povezano z nesrečnim začetkom, ko je njena mama prišla v ZDA kot najboljša, najbogatejša in najlepša dekle iz njene vasi. Poslali so jo, da se poroči z vaščanom, ki je živel »v Ameriki«, zato so poslali dekle, ki je bilo primerno nekemu, ki služi in »bogati« v obljubljeni deželi. Takšne so bile pogosto predstave o bogatih, lepo oblečenih in v dobrih službah zaposlenih izseljencih. Ko je to mlado deklo prispelo v Pueblo in se soočilo z resničnostjo težkega rudarskega življenja v neprijazni pokrajini in revnem prebivališču, je bilo prepozno za vse, razen za obžalovanje in jezo, ki sta določila njeno nadaljnje življenje. In gotovo preprečevala iskrene in spontane stike z njenimi domačimi v Sloveniji. Kaj pa naj bi jim napisala?

Moja pripovedovalka je tudi omenila, da sta bili sestri njene mame petnajst in več let starejši od nje, zato se je od njiju zelo hitro naučila angleško in ni imela nobenega stika s slovenskim jezikom. Ko si je želela iti študirat, je starši niso pustili in ko se je po nekaj letih službe poročila z Američanom višjega srednjega razreda, se je rada odselila na drug konec mesta in s tem tudi prostorsko povečala distanco, ki jo je čutila do svoje družine in svojega etničnega porekla.

»Mi smo vedno vedeli, da smo slovenskega porekla in naučili smo se kakšne besede, ampak ni bilo pomembno. Zame in mojo sestro je bilo to vedno 'kind of cool', o ja. Vendar je bilo nekaj zelo oddaljenega, ki ni vplivalo na naše življenje in ni bilo pomembno, ker smo bili Američani. Moja mama se ni nikoli družila s slovenskimi organizacijami ali bila kakorkoli vpletena v sicer zelo veliko slovensko skupnost v Puebli, deloma tudi zato, ker je hotela opraviti s svojo družino.«

Danes moja sogovornica živi v New Yorku in se je pred nekaj leti včlanila v Slovenian Women Union of America,²² udeležuje se raznih prireditev in enkrat je tudi obiskala Slovenijo. »Zame je delovanje v okviru Slovenian Women Union of America zanimivo in intrigantno, vendar ni središče mojega življenja, ni zares pomembno. Se

²¹ Nikakor pa to ni veljalo samo za dekleta. Tu jih posebej omenjam, ker se študija, iz katere izhaja pričujoče besedilo, osredotoča samo na ženske. Naj omenim vsaj znani primer slovenskega strokovnjaka in uglednega akademika, ki je prav tako izviral iz Clevelanda in slovenske družine in je svojo izobraževalno pot začel kot John Sešek, pri petindvajsetih letih pa jo kot John Phillip Nielsen nadaljeval na Yaleu. Gl. Rado L. Lenček, »*Eulogy of a man of two homelands*«, Dve domovini/Two Homelands 1, Ljubljana, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, 1990, str. 393–401.

²² SWUA – Slovenska ženska zveza je najstarejša ženska organizacija v ZDA. Ustanovljena je bila leta 1926 in se je v zadnjih nekaj letih člansko in organizacijsko okrepila.

počutim zelo ameriško in s tem nimam težav, ampak me res zanima to druženje v New Yorku in barvanje jajc in ponovni obisk Slovenije. Vendar ni v tem nič posebnega, ni nič več kot, če bi me zanimal obisk Italije ali Francije. SWUA je samo ena od ženskih organizacij, zelo staromodna in omejena, a ni v tem nič slabega. Ne morem pa reči, da se dotakne mojega srca in da je nekaj ključnega oziroma posebnega v mojem življenju. Ne, tega ne morem reči.«

Morda prav zaradi tega, kar je omenila dolgoletna voditeljica otroškega pevskega zbora v Clevelandu: »Če začne ljudi zanimati njihova tradicija pri dvajsetih, petindvajsetih ali tridesetih, so že zamudili vsa tista mladostna leta, ko lahko vsrkaš več in hitreje in je vse del tvojega odraščanja.«²³

»I AM NOT ONLY PERFECT – I AM SLOVENIAN«

Ženske slovenskega porekla druge in tretje generacije so asimilirane, so Američanke. Podobne so si po tem, da je med njimi znanje slovenskega jezika izjemna redkost, in zelo različne po tem, kako pomembno je zanje etnično poreklo in kakšen odnos imajo do slovenske dediščine in tradicije. Kaj so potemtakem lahko prenesle svojim otrokom? Zelo različno bogato vedenje o slovenski dediščini, glasbi, kulturi in zgodovini. Nekaj o kulinariki. In zagotovo nič o jeziku.

In v tem lahko najdemo določeno podobnost med izseljenskim valom pred letom 1945 in po njem. Izseljenci po drugi svetovni vojni so bili večinoma begunci, razseljene osebe, ki so zbežali pred sovražnimi političnimi razmerami v povojni Sloveniji. Tudi v Združenih državah Amerike jih ni pričakalo najbolj prijazno vzdušje. Najprej so morali preživeti eno leto v bolj ali manj rigorozni karanteni, pač odvisno od sponzorja. Nekateri so imeli srečo in je bilo to leto bolj znosno, drugi pa so morali živeti v izolaciji in negotovosti. Po enem letu so vsi začeli pot iskanja službe ali pridobivanja izobrazbe in postopne akulturacije in asimilacije. S slovenskimi priseljenci, ki so se priselili pred letom 1945, jih je povezovalo komaj kaj več kot etnično poreklo. Bili so veliko bolj izobraženi in razgledani od njih in so relativno hitro dobili dobre službe in s tem postopno tudi udobna stanovanja in druge ugodnosti. Večinoma so pripadali srednjemu razredu, kar je pogojevalo predvsem različno razumevanje in gojenje kulture od priseljencev predvojnega obdobja. Prav ta razlika je obe skupini tudi najbolj usodno razdelila.²⁴ K

²³ Gre za odlično ilustracijo tega, kar je v teorijah socializacije opredeljeno kot primarna socializacija. Identiteta se oblikuje skozi več faz procesa, vendar »je predvsem rezultat identifikacije, ki v primarni socializaciji poteka vzporedno z imitativno težnjo (posnemanje vzornih Drugih), pozneje pa postopno prerašča v identifikacijo posameznika s samim seboj, kar vključuje tako družbene/kulturne kot individualne dimenzije«. Marina Lukšič-Hacin, nav. delo, str. 92.

²⁴ O usodni razdelitvi obeh skupin izseljencev so govorile predvsem pripovedovalke iz predvojnega vala izseljencev v Clevelandu in okolici Chicaga. V New Yorku takšne delitve ni bilo; v Washingtonu D. C. ni bila možna, ker staronaseljencev, kot jim včasih rečejo, sploh ni bilo; v Pittsburghu je povojnih priseljencev zelo malo, morda tri, štiri družine, ki se držijo zase.

temu moram dodati še dejstvo, da je pri mnogih izseljencih Slovenija ali stara dežela ostala zapisana v lepem spominu, ki so jo nekateri nostalgичno gojili in prenesli na svoje potomce. Tako učinkovit je bil ta prenos lepih in nedvomno idealiziranih spominov, da se mi je pri pogovorih s pripovedovalkami, ki nikoli niso videle Slovenije, redno dogajalo, da so opisovale njene lepote, kot da bi jih videle na lastne oči.²⁵

Povojni politični begunci oziroma razseljene osebe s seboj niso mogli prinesli takih spominov, predvsem pa jih niso mogli prenesti na svoje potomce. Naj je bila slovenska pokrajina še tako lepa, žalostne izkušnje strahu, sovraštva in dokončne izgube domovine ni mogla prekriti. Kljub temu ni bila želja po ohranjanja etnične identitete in tradicije pri povojnih izseljencih nič manjša. Bila je kulturno drugačno usmerjena, pri ohranjanju slovenskega jezika pa, presenetljivo, nič bolj uspešna.

Pripovedovalka, ki je v New York prispela leta 1954, je opisala izjemno bogato kulturno življenje slovenske skupnosti, kjer so do leta 1960 povojni izseljenci gojili raznoliko kulturno in družabno dejavnost. Potem pa so doštudirali, se razselili po ZDA, poročili in zaposlili in dejavnost je zamrla, ker zanjo ni bilo več časa, postopoma pa tudi ne ljudi. Kako je bilo z jezikom?

»Prva hčerka je govorila samo slovensko do vrta, pri drugi pa smo že popustili, imeli smo že televizijo. Hčerka še vedno govori slovensko, ko pride domov, čeprav je ves čas med Amerikanci, pa vseeno govori slovensko. Mi sicer govorimo oba jezika, mešamo, s starejšo hčerko sploh govorimo bolj angleško. Ne vem, kako do tega pride.

Saj včasih je biti Slovenec bil problem!

Šole so bile za to krive, ljudje niso niti vedeli, kje je Slovenija. Včasih so v šoli zahtevali, da se doma govori angleško, danes pa ni več tako, je veliko več razumevanja za dvojezičnost in večkulturnost. Zelo malo ljudi je tu, ki bi obvladali slovenski jezik. Za njih ni to nič pomenilo, na primer španščina je prisotna, naš jezik pa ni imel smisla. Šele leta 1972, ko smo otroke peljali v Slovenijo, so videli, da ima ta jezik smisel in da ni to samo nekaj, kar forsiramo doma.«

Dejstvo, da je bilo težko biti Slovenec, je predvojne in povojne slovenske izseljence zagotovo povezovalo, čeprav ne tudi združilo. To je druga zgodba, ki zahteva posebno obravnavo. Kar bi na tem mestu rada izpostavila, so družbene razmere v ZDA, ki so se od leta 1924 v odnosu do migracije precej spremenile, po drugi strani pa spet ne tako drastično. Do drastične spremembe je prišlo šele po množičnih gibanjih za državljanske pravice v šestdesetih letih prejšnjega stoletja, ki so privedle do uradnega sprejetja multikulturalizma kot politične in ideološke osnove ameriške družbe. Z obdobjem sprejemanja in poudarjanja različnih etničnosti v ZDA je povezan tako imenovani tretji

²⁵ Gre za simbolno identifikacijo s predniki, značilno za tretjo ali četrto generacijo potomcev belih priseljencev, pri katerih etnična identiteta nima odločilnega vpliva na njihovo življenje in je stvar svobodne izbire. Gl. Mary C. Waters, *Ethnic Options, Choosing Identities in America*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, Oxford, 1990, str. 7–8. Ta lahkotnost etnične identifikacije nas pripelje tudi do vprašanja, kaj takšna vrsta simbolne identitete sploh pomeni, ki ga je vredno preučiti v posebnem tekstu.

ali sodobni val slovenskega izseljevanja, ki sicer ni val, saj gre za posamične in ne več množične oblike izseljevanja v ZDA. A o tem v nadaljevanju.

Po drugi svetovni vojni so v ZDA veljali zakoni o omejevanju imigracije iz leta 1924; isti zakoni evgenike, ki so v nekaterih zveznih državah uzakonili prisilno sterilizacijo, isti kvaziznanstveni dokazi, da so nekatere rase bolj razvite, kulturne in civilizirane kot druge in da nekatere takšnega razvoja sploh niso sposobne.²⁶ Tej hierarhični, rasistični in ksenofobični družbeni matrici razumevanja sebe kot večetnične, večrasne in večkulturne družbe sta se v nekaj letih po koncu vojne pridružila najprej panika pred komunisti, potem pa uradni lov nanje, kar je zaznamovalo velik del petdesetih let.

Družba, kamor so pribežali izseljenci iz povojne Slovenije, ni bila prijetno, mirno in za razlike razumevajoče okolje, čeprav so predvojne ideološke in politične rasistične predstave že začele bledeti. Kvaziznanstveni dokazi, da so se pripadniki nekaterih ras nesposobni akulturirati in prevzeti državljske pravice in dolžnosti, saj ne učinki izobraževanja ne okolja ne morejo spremeniti genetskih razlik med razvojnimi sposobnostmi različnih ras, so počasi potihnili. Kvote, ki so od leta 1924 povsem prepovedovale priseljevanje Japoncev in Židov,²⁷ število dovoljenih priseljencev iz območja jugovzhodne Evrope pa znižale na nekaj tisoč, so bile popravljene toliko, da so lahko ZDA sprejele množice beguncev in razseljenih oseb iz povojne opustošene Evrope.²⁸ Grozo pred novimi priseljenci, ki jo je razpihovala beda depresije v tridesetih letih, je pregnala prosperiteta, ki so jo prinesla vojna leta, ko se je v ZDA naenkrat odprla množica delovnih mest in je ekonomska kriza ostala samo težak spomin. Razpihovanje rasnega sovraštva, odkrit antisemitizem in znanstveno utemeljevanje nečloveškosti določenih ras je postalo javno nesprejemljivo ali pa vsaj problematično tudi zaradi razkritij nacističnega genocida.

Pa vendar. Čeprav je sprejemanje beguncev in razseljenih oseb spremljala javna kampanja o pomembnosti in nujnosti takšnega ravnanja države, so begunce še vedno sprejemali sumničavost, nelagodje in tudi sovražnost. Njihova prilagoditev novemu okolju je bila različno hitra. Za begunce iz Slovenije po letu 1945 velja, da so se hitro in uspešno integrirali v ameriško družbo, saj so s svojim znanjem, izobrazbo ter potrebnim doizobraževanjem zasedli dobro plačana in ugledna mesta v ameriški družbi. Njihova motivacija za popolno vključitev v ameriško družbo je bila toliko večja, ker ni bilo nobene poti nazaj in vsaj na začetku, ko so prišli, niso vedeli, ali bodo domovino sploh lahko še kdaj videli. Iz nekaterih pripovedi je moč razumeti, da je prav prisilnost

²⁶ Rasistični pogled na družbo, ki je utemeljeval hierarhično razumevanje etnij in kultur, je od leta 1914 pridobil ugled v znanstvenih krogih in v tridesetih letih so različne meritve v znanstvenih institucijah že uspešno »dokazovale« njegovo pravilnost. Prim. Donna Gabaccia, *From the Other Side: Women, Gender, & Immigrant Life in the U.S., 1820–1990*, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, 1994, str. 8–9.

²⁷ Priseljevanje Kitajcev je bilo prepovedano že leta 1882. Chinese Exclusion Act je bila »prva omejitev priseljevanja v naši zgodovini«. Maxine Schwartz Seller, nav. delo, str. 196.

²⁸ Med 1945 in 1959 so ZDA sprejele 750.000 beguncev, razseljenih oseb in »vojnih nevest«. Prav tam, str. 258–259.

odhoda povzročila nerazrešljivo identitetno situacijo, saj so se pripovedovalke počutile begunke za vedno in povsod.²⁹ Po drugi strani sem od nekaterih otrok beguncev, mladih žensk, izvedela, da je pri njihovih očetih prišlo do popolnega zanikanja etnične identitete in do odsotnosti vsake reference na njihovo domovino. Nekateri med njimi so relativno pozno, že kot najstnice, in zgolj po naključju izvedele za njegovo oziroma svoje etnično poreklo.³⁰

Če se vrnem k vprašanju ohranjanja etnične identitete in jezika med njimi, moram poudariti, da je tudi moja sogovornica iz Washingtona D. C., kjer živi, opisala podobno situacijo v veliki povojni izseljenski skupnosti.

»Glavni faktor, da se jezik ne more ohraniti, je okolje, kjer ni dovolj Slovencev, ni literature, ni vsakodnevnih stikov, poleg tega ljudje nimajo časa za otroke, ker ogromno delajo. Tistih nekaj minut na dan ne moreš posvetiti jeziku, ko si z otrokom, je preveč naporno in zahtevno ... V Washingtonu ni nobene slovenske družine, kjer bi majhni otroci znali slovensko, ohranjanje tradicije pa je v izjemno majhnem obsegu: to je maša enkrat mesečno, žeganje in miklavževanje. To je vse. Potem pa še enkrat na leto slovensko srečanje, kjer se govori angleško, kamor povabijo harmonikaša, skuhajo klobase in spečejo flancate – jaz temu ne morem reči kultura.«³¹

Pot moje sogovornice iz Washingtona D. C. pripada sodobnemu obdobju izseljevanja iz Slovenije, ki ga časovno umeščam v obdobje po letu 1970, definiram pa z odsotnostjo ekonomskih ali političnih motivov za izselitev, ki so prevladovali pred in takoj po drugi svetovni vojni. Ženske so od konca šestdesetih let dalje v ZDA prihajale zaradi študija, avanturizma, radovednosti, delovnih ponudb, zaročencev in ljubimcev, ostajale pa v glavnem zaradi tega, ker so se poročile in imele otroke.

To obdobje je v ZDA obdobje vznika pomembnosti etnične identitete, ki ga imenujemo obdobje nove etničnosti, zato ker postane etnična pripadnost družbeno cenjena, celo poveljevana. Pojavijo se najrazličnejše oblike izražanja ponosa pripadati določeni

²⁹ S tem problemom se na tem mestu ne morem posebej ukvarjati, ker je bolj zapleten. Tudi priseljenke iz tretjega vala, torej povsem prostovoljne priseljenke v smislu odsotnosti ekonomske ali politične prisile za odhod iz domovine, ki so v ZDA prišle po letu 1970, so mi govorile o povsem enakih občutjih: da niso nikjer doma, da so brez korenin, da imajo dve domovini, da so dvodomke in podobno.

³⁰ Tu gre za primer alternacije ali spreobrnitve, ki je najbolj ekstremen resocializacijski pojav. »Po intenzivnosti spominja na primarno socializacijo, saj korenito in na novo določa poudarke realnosti, kar se odvija v okoliščinah močne čustvene identifikacije z velikim Drugim (podobno kot v otroštvu).« Marina Lukšič-Hacin, nav. delo, str. 104. Seveda pa tudi pri tem ni tako preprostih rešitev. Dve pripovedovalki sta omenili, da je njun oče, povojni begunec, občasno poslušal slovensko glasbo tako naglas, da se je hiša tresla, ampak nihče si nikoli ni upal vprašati, kaj to je. Oče druge pripovedovalke pa je svojo spreobrnitev prekinil po dolgih desetletjih, ko se je po naključju spoprijateljil z moškimi, ki je bil tudi begunec po drugi svetovni vojni, in »prakticirajoči« Slovenec.

³¹ Precej drugačna je situacija v Clevelandu, kjer se je prav tako naselila precej velika skupina povojnih slovenskih priseljencev. Razlika je predvsem v tem, da so si v Clevelandu zgradili podobne institucije kot predvojni priseljenci, na primer slovenske domove in rekreacijsko-zabavne centre. Ustanovili so številne pevske, dramske in kulturne skupine, ki so pripomogle k ohranjanju slovenskega jezika oziroma k njegovemu počasnejšemu izginjanju.

etnični skupini kot so etnične parade ponosa, festivali, pikniki, prireditve. Na obeskih za ključke, nalepkah za avtomobile, stenskih tablicah, brisačah, majicah, predpasnikih, beležnicah in kuhinjskih krpah se zableščijo napisi: *Proud to be Polish!, Kiss my ass, I'm Irish!, Parking for Italians only, all others will be towed!*, ali pa *I am not only perfect, I am Slovenian!*

Razlogi za pojav nove etničnosti so raznoliki in številni. Med njimi naj omenim gibanje za državljanske pravice, ki je izpostavilo pravice črncev, in feministično gibanje, ki je izpostavilo pravice žensk. Ta najpomembnejši družbeni prevrat je bila zavest o tem, da morajo imeti ljudje pravice in spoštovanje kljub in hkrati zaradi svoje različnosti, od črncev in žensk pa se je razširil na etnične skupine starih in novih priseljencev. Zaradi poudarjanja pomembnosti individualnih in kulturnih razlik so začeli pripadniki etničnih skupin prvič zares svobodno in samozavestno govoriti o svojem poreklu, tradiciji, kulturi in zgodovini svojih prvotnih domovin in zgodovini izseljevanja v ZDA. Konservativni protiudar,³² ki je nastopil na koncu sedemdesetih let, je z dolgim obdobjem reaganizma spremenil tako ekonomsko kot tudi politično in kulturno podobo Amerike, kakršno so vzpostavila gibanja za državljanske pravice in etnični preporod. Preprečil je uresničitev etnično pluralne ameriške utopije, vendar pa prizadevanje za nacionalno enotnost in kulturno konformnost ni moglo zbrisati pomembnosti in cenjenosti etničnega porekla, ki sta se v obljudljeni deželi dokončno uveljavila. Če ne kot prevladujoča norma, pa vsaj kot dovoljena in sprejemljiva individualna izbira.³³

In zagotovo se je ohranilo tudi prepričanje, ki se je porodilo sredi najbolj intenzivnega etničnega prebujanja, to je prepričanje, da mora biti posameznik še kaj drugega kot Američan. Različne verzije izjave poljskega kuratorja knjižnice iz sredine sedemdesetih let: »Brez našega porekla, katerekoli nacionalnosti je, nismo nič,«³⁴ sem sama ničkolikokrat slišala od svojih pripovedovalk. To je morda najpogosteje povedana misel več kot šestdesetih žensk, s katerimi sem posnela njihove življenjske zgodbe.

»Saj, kaj pa je ameriška kulturna identiteta? Je to potrošništvo, je to gledanje televizije, to je zanimiva tema,« je razmišljala mlajša ženska, ki živi z možem Američanom in dvema majhnima otrokoma v Brooklynu. Druga sogovornica, ki živi v okolici New Yorka s slovenskim možem že okrog trideset let in ima štiri odrasle sinove, mi je razlagala: »Nekaj moraš biti, drugače se izgubiš, nekaj moraš imeti, da se obdržiš, da si samostojen in samozavesten. Ker ne moreš biti samo Američan, to ni dovolj.«

In tudi Rose Mary Prosen opisuje, kako si je potem, ko se je odločno odrekla svojemu maternemu jeziku in se uspešno amerikanizirala, začela zastavljati isto vprašanje:

³² Vzpon neokonservativizma v Angliji in Združenih državah je reafirmiral osnovne neenakosti pod geslom, da so neenakosti prvi pogoj liberalne svobode, in utrdil glavne elemente neoliberalizma, kot so kompetitivni individualizem, svoboda izbire in egoistični interes.

³³ Možnost izbiranja, ki jo je etnični preporod vzpostavil v okvirih sprejemljivosti in zaželenosti etnične identitete, so nekateri teoretiki poimenovali kar *dime store ethnicity*. Izbrati in gojiti določeno etnično identiteto naj bi postalo tako preprosto kot iti v *dime store* (trgovine z najbolj poceni blagom, pri nas bi rekli »trgovina za tolar«) in si nekaj kupiti. Prim. Mary C. Waters, nav. delo, str. 6.

³⁴ Prav tam, str. 271.

»Moja generacija smo postali Američani. In šele ko sem končala srednjo šolo, sem se začela spraševati: 'Kaj pa je Američan?'«³⁵ Očitno to tudi zanjo ni bilo dovolj. Ko je prerasla otroško in mladostno zadrego in zmedenost zaradi svojega porekla, ga je začela ceniti in razumeti na povsem drugačen način. Kot vrednoto. Ni se preselila nazaj v slovensko skupnost, je pa o svojem otroštvu v njej in svojem poreklu začela pisati.³⁶

Če razumemo družbene okoliščine, lahko razumemo tudi, zakaj ženske to misel tako pogosto poudarjajo. Poudarjajo jo zato, ker je najbolj pozitivna interpretacija potrebe po ohranjanju etnične identitete in tradicije, kar jih je bilo proizvedenih v ZDA in hkrati tudi najbolj družbeno sprejemljiva ter, ne glede na ideološke spremembe, politično korektna. Če so predniki njihovih sogovornic prišli okrog leta 1905 ali 1954, če so v ZDA odraščale pred drugo svetovno vojno ali po njej, če so stopile iz letal na ameriških letališčih v času gibanja za državljanske pravice ali globalne internetne povezanosti; ta misel je za vse enako pomembna. Etnično poreklo osmišlja na družbeno sprejet in sprejemljiv način in to je pomembno, četudi morda etnična identiteta v njihovih življenjih ne igra odločilne vloge.

»PA KAKO ZNAJO TI DELAVCI SLOVENSKO, MAMA?«

Pripovedovalke iz tako imenovanega tretjega obdobja izseljevanja v ZDA, ki so se priselile v obdobju od leta 1970 do danes, živijo v obdobju multikulturalizma kot ameriške vrednote, čeprav se njegov pomen politično vedno na novo definira.³⁷ Če so se poročile s Slovenci ali Američani, so se po njihovih izjavah začele bolj intenzivno ukvarjati s vprašanji etnične identitete in tradicije šele takrat, ko so imele otroke. Čeprav so se odločile, da bodo ob otrokih intenzivno razvijale slovensko identiteto, jih je veliko poudarilo, da je ohranjanje slovenskega jezika v ZDA zelo težko. In to ne glede na velike prednosti in povsem drugačne razmere, v katerih so živele oziroma živijo v primerjavi s povojnimi in predvojnimi izseljenkami. Pripovedovale so, da imajo možnost dokaj pogostih obiskov Slovenije, kamor hodijo otroci na počitnice ali daljše obiske, da gojijo tesne stike s sorodniki in prijatelji po internetu, telefonu in tako, da prihajajo oni na obisk. Po pošti dobivajo slovensko časopisje, knjige, pravlјice na kasetah in slovenske filme. Vse to je bilo povojnim izseljenkam in njihovim otrokom do določenega obdobja povsem nedosegljivo. Pa vendar, celo v ugodnih okoliščinah učenje in gojenje slovenskega jezika težko uspe.

»Ko je šel moj sin prvič v Slovenijo, so delavci delali ob cesti in se pogovarjali slovensko in me je vprašal: 'Pa kako znajo ti delavci slovensko, mama?' Ko sem vozila

³⁵ Rose Mary Prosen, nav. delo, str. 33.

³⁶ Gl. navedeno delo in posebej pesniško zbirko Apples, samozaložba, Cleveland, 1980.

³⁷ Kaj bi bil lahko bolj nazoren primer, kot spremembe v odnosu do priseljencev in pripadnikov določenih etničnih skupin, ki jih je povzročil napad na Svetovni trgovski center v New Yorku leta 2001. Manj usodnih prelomov glede odnosa do priseljencev je bilo v zadnjih tridesetih letih precej in so bili odvisni od ekonomskopolitičnih razmer v državi.

svojega sina in sestrično po Sloveniji pet dni, sta se čudila napisom, recimo, moka. 'Joj', je rekel sin, 'to mami vsak dan rabi'. Čudilo ju je, da jezik res obstaja in videla sta, da je res dobro, če ga znaš. Najbolj važno je, da starši govorijo slovensko, to je bistveno, sicer izgubiš vse. Ampak med Slovenci je tako, da starši kar pozabijo slovensko in nočejo govoriti. Sploh se ne zavedajo, kdaj zdrknejo v angleščino in tam potem ostanejo. Zame ni bil problem, ker sem učiteljica in se lažje izražam v slovenskem jeziku. Mi smo vedno dosledno govorili slovensko in še vedno je tako«, mi je pripovedovala mati štirih otrok iz New Yorka, ki je prišla v ZDA konec šestdesetih let prejšnjega stoletja. Pri njih doma so praznovali slovenske praznike, sinovi pa so se naučili kuhati slovenske jedi. Pa vendar je sogovornica realistična v svojih pričakovanjih.

»Vsi štirje sinovi so poročeni in imajo otroke, ampak živijo daleč proč in imajo neslovenske žene. To je vse izgubljeno. Ne moreš pričakovati, da bo drugače, ker nimamo stikov, očetje pa nimajo časa in vsa komunikacija poteka v angleščini.«

Mlajše matere z majhnimi otroki imajo večji nadzor nad časom in verbalno komunikacijo otrok, zato so bolj optimistične. Možnost, da se bodo otroci poročili s partnerji, ki ne bodo slovenskega porekla, se zaradi službe odselili na drug konec kontinenta, zaradi pomanjkanja časa, ki ga neizbežno povzroči uspešna kariera, pa pozabili tudi na ohranjanje etnične identitete, je za njih še preveč oddaljena, da bi o njej razmišljale. Pa pogosto obstaja še neka povsem sanjska možnost, da se bodo vsi skupaj vrnili v Slovenijo, ki jo omenjajo v zadregi, prikriti s smehom.

Slovenka, ki živi v Brooklynu z ameriškim možem in dvema majhnima otrokoma, mi je povedala, da poskuša iti vsako leto z njima v Slovenijo za mesec ali več in da življenje, kolikor je mogoče, organizira po slovensko. »Skušam, da imamo neko slovensko življenje, ker želim, da bi sinova to imela. Govorim vedno samo slovensko z njima, to je prvo. Ker sem doma, ne delam, je dan urejen tako, da imamo zajtrk, da imamo slovensko kosilo, z juho in vsem, pa čisto nekaj malega za večerjo. Da greš popoldne ven, tisto slovensko, kot sem jaz imela doma, ko smo šli s starši popoldne ven. Pa prazniki, tipični prazniki. Božič smo praznovali na predvečer z večerjo, tako kot imamo mi ... Za sinova se bom potrudila, da bi ju naučila slovensko, pa običaje, da gresta lahko tam v šolo za kakšno leto, ali pa, če se bo odprla ta poletna šola, in da imata možnost iti študirat, če želita. Da poznata Slovenijo – mene v bistvu, to sem jaz.«

Povsem enak razlog, najbolj intimni, je omenila tudi druga sogovornica, ki prav tako živi v Brooklynu z dvema mlajšima otrokoma in ameriškim možem. Jezik ju uči zato, da bi imela lahko z njima intimni odnos, ki ga materni jezik omogoča. Čeprav je navedla tudi to, da je poznavanje dveh jezikov za otroke dobro, ker se razvijajo njihove kognitivne sposobnosti, ker postanejo bolj odprti do drugih kultur in podobno. »Zadnja tri leta se mi zdi, da sem začela bolj pogrešati Slovenijo. In ko pride pomlad in se otopli, si rečem, a, zdaj bo pa treba narediti rezervacije in iti domov ... Jaz večinoma poskušam govoriti z njima po slovensko, ampak je težko, ko si toliko časa tukaj in je tvoja služba v angleščini in je tvoj mož Američan in je šola angleško govoreča, se je treba včasih prav prisiliti, da preklopiš na slovensko ... Zato to meni dosti pomeni, da grem domov in da jih obkroži slovensko govoreče okolje, ker drugače ne moreš,

je zelo težko. Gremo vsako leto, poskušamo iti vsako leto za tri, štiri tedne. No, pa starši pridejo, ampak to ni isto. Resnično morajo biti v Sloveniji, kar se jezika tiče. Ker ostalo je vse akademsko.«

Zanimivo je, da pripovedovalke ugotavljajo, kako pomembno je »etnično okolje«, da se otroci lahko učijo jezika in s tem posredovanih vrednot in določenih kulturnih vzorcev obnašanja. Dobro se zavedajo, da je vsak njihov napor znotraj doma, pa naj bo še tako velik, obsojen na neuspeh, če ga ne podpirajo redni obiski Slovenije in pozitivni spomini, ki jih od tam otroci prinašajo nazaj v Ameriko. In celo v teh okoliščinah si nobena ne bi upala napovedati, da bodo otroci v prihodnosti gojili svoje etnično poreklo in jezik. Kljub stoletni časovni razliki in neprimerljivim življenjskim pogojem ter družbenim okoliščinam je podobnost v razmišljanju predvojnih in sodobnih žensk o ohranjanju etnične identitete zelo podobna. Saj ni opaziti, da si katera ne bi želela, da bi bili otroci v ameriškem okolju uspešni in zadovoljni, vendar pa je presežek v smislu ohranitve etnične identitete in po možnosti tudi jezika prisoten skoraj pri vseh.

Vprašanje, zakaj se etnična identiteta ohranja in zakaj ljudje čutijo potrebo, da so še kaj, saj »ne moreš biti samo Američan, to ni dovolj«, je bilo deležno posebej intenzivne obravnave po velikem etničnem preporodu v šestdesetih letih prejšnjega stoletja. Raziskovalci migracijskih in socializacijskih procesov so poskušali pojasniti, zakaj se niso uresničile napovedi optimističnih naprednjakov, da se bodo milijoni priseljencev v ameriških institucijah šolskega, delovnega in političnega sistema že v nekaj generacijah »amerikanizirali«, torej postali ponosni Američani, zadovoljni in hvaležni, da pripadajo tako imenitni državi in naciji brez etničnega presežka. Pred tem se je akademska razprava o tem, ali bodo Američani kdaj izgubili svoje etnične identitete, razvnela med »asimilacijskim« in »pluralističnim« pogledom na etničnost. Zagovorniki asimilacijske teorije so trdili, da etničnost za generacije, ki so časovno že zelo oddaljene od izvornih priseljencev, ni več pomembna. Etnične skupnosti so razpadle in s tem tudi izolacijski način življenja, bivanja, dela, poročanja. Če ne obstajajo več ekonomski, politični ali verski razlogi za etnično solidarnost, potem tudi etnična identiteta ne more preživeti oziroma nima razloga za preživetje. Na drugi strani so zagovorniki pluralistične perspektive opozarjali, da etnična asimilacija ni neizogibna celo v okoliščinah, kjer na prvi pogled nima nobenega ekonomskega ali političnega smisla, kjer ljudje živijo v predmestjih daleč proč od tradicionalnih etničnih skupnosti ali v mešanih zakonih.³⁸

Ko je prišlo do etničnega preporoda, so se tovrstne razprave morale umakniti očitnim dejstvom in se preusmeriti na povsem konkretna vprašanja, kaj nova etničnost, kot so jo poimenovali, sploh pomeni in od kod izvira.

Uveljavilo se je razumevanje, da gre za simbolno identifikacijo s svojim etničnim poreklom, ki je stvar posameznikove odločitve in izbire, in ni več usodna ali odločilna okoliščina, v kateri se je rodil. Kot individualna izbira je povsem intimna in nima nobenega vpliva na delovno, bivanjsko, šolsko, pristočasno delovanje, razen, če se

³⁸ Mary C. Waters, nav. delo, str. 4–6.

posameznik za to odloči.³⁹ Zaradi te intimne in individualne značilnosti simbolne identifikacije se tudi pojavlja vprašanje, kaj to sploh je. Odgovori so različni in njihova skupna poteza je v tem, da je simbolna identifikacija z etničnostjo od šestdesetih let prejšnjega stoletja dalje postala stvar izbire in da je spremenljiva. Preveč banalno sicer zvenijo tisti, ki trdijo, da je etnična pripadnost postala blago, ki ga izbereš v neskončnih vrstah ponujenih etničnosti brez velikega stroška in kadar ti to ustreza.

Iz pripovedi, ki sem jih poslušala, bi lahko zaključila, da simbolna identifikacija z etničnim poreklom ali celo samo etnično skupino kot v primeru clevelandskega peka, ki se ima za Slovence, čeprav je Poljak, morda danes res nima visoke cene, lahko pa daje življenju nekaj, kar je težko raziskovati, pa ni zato nič manj pomembno, to je smisel. Pred sto in več leti so prihajali prvi priseljenci, ki so bili skoraj vsi neizobraženi in nekvalificirani delavci, vendar »so bili v določenem smislu skoraj vsi mojstri v svoji sposobnosti ustvarjalnega prirojanja kulture in pomenov tako, da so služili njihovim vsakodnevnim psihološkim in socialnim potrebam. Pomislimo na njihovo uporabo bogatega nabora pesmi, plesov, ljudskih zgodb, ki ga je skoraj vsaka skupina prinesla v ameriško mesto. To izročilo in kultura sta se ohranjala v tradicionalnih skupnostih in učinkovito služila kot sredstvo za tolmačenje pomenov in razumevanj v svetu, ki je bil onkraj moči navadnih ljudi, da bi ga vodili.«⁴⁰ Njihovi potomci in priseljenci, ki prihajajo v Ameriko danes, so izobraženi, poklicno mobilni in uspešni, živijo v heterogenih udobnih predmestjih in v razmerah, ki niso v ničemer primerljive s časom, ko so z ladij sestopali prvi priseljenci. Razen, če govorimo o iskanju pomenov in razumevanj, ki bi svetu okrog nas dajali smisel.

ZAKLJUČEK

Pričujoče besedilo se je ob poskusu določiti nekatere družbeno pogojene meje pri razumevanju ohranjanja etnične identitete med slovenskimi izseljenci in njihovimi potomci v ZDA še bolj razprlo. Obseg razpona vprašanj, ki jih življenjske zgodbe postavljajo vedno znova izven opredelitev, interpretacij in shem, preko katerih jih poskušamo razumeti, naj premeri zaključna pripoved.

Moja sogovornica iz Clevelanda, ki opisuje svoje težke življenjske preizkušnje med nalezljivim smehom, bi po shematični delitvi spadala v povojni izseljenski val političnih beguncev. Vendar je v Cleveland prispela leta 1956 samo zato, ker jo je povabil stric. Prišla je iz radovednosti in mladostne prešernosti in kot pravi sama, so vsi skupaj doma mislili, da gre na nekakšen izlet. Potem pa se je poročila s slovenskim fantom, ki je v Cleveland prišel leta 1949 in je bil pripadnik domobrancev, a to dejstvo njenega življenja ni v ničemer zaznamovalo. Zaznamovalo ga je to, da je imela v petih letih štiri otroke in jih je med enim in drugim prav toliko tudi izgubila. Da je skrbela za dom in

³⁹ Prav tam, str. 7.

⁴⁰ John Bodnar, nav. delo, str. 185.

za to, da so otroci jedli samo naravno, doma pripravljeno hrano, da je mož pridno delal in so štirje sinovi hodili v slovenske šole, na slovenske prireditve, koncerte. Dokler ni mož začel bolehati in je kmalu neozdravljivo bolan obležal v njeni domači oskrbi za dolga leta, otroci pa so nehali hoditi na prireditve in v slovensko šolo, ker vsega sama ni zmogla. Že spet bi lahko predvidevali, da so zaradi tega, ker so živeli v slovenski družini, nekaj časa hodili v slovenske šole in se udeleževali slovenskih prireditev, ker so doma živeli v tradicionalnem slovenskem okolju glede hrane, praznovanj in ker so starši z njimi govorili slovensko, bili tudi sami aktivni govorci slovenščine. Pa niso. Slovensko razumejo, govoriti pa ne znajo več. So pa kljub temu, ponosno pravi sogovornica, zavedni Slovenci.

»So bili že vsi štirje v Sloveniji, in vsi rečejo, gremo domov. Tako kot jaz, ko rečem, grem domov, ko grem v Slovenijo. In tudi nevesta, en sin je že poročen, je bila že v Sloveniji. Tisto leto, ko je bil papež v Sloveniji, sem ravno nehala delati in so mi dali šest tisoč dolarjev odpravnine in dobila sem ven tako samo štiri tisoč, drugo so pobrali davki. In sem si mislila, da bi šla jaz. Ampak jaz ne bom imela več dolgo teh spominov, sem si rekla, naj grejo fantje, oni imajo še celo življenje pred sabo. In pa še ta mlada. Dva sina nista mogla iti,« nadaljuje zgodbo pripovedovalka, »drugi pa so šli in so se imeli zelo lepo. In ta moja nevesta, ki je rojena Američanka, in sem si mislila, kaj si bo pa ta mislila o teh revnih Slovencih? ... Ko smo jih šli iskat na letališče, je ponavljala, 'nikoli več, nikoli več', in sem si mislila, na, pa je šlo dva tisoč dolarjev v nič. Potem pa je rekla, da se bo šla takoj učiti slovenščino in da ne bo šla nikoli več, ne da bi znala jezik. Je tako ponosna, je bila tako vesela tam, tako zadovoljna in navdušena. In je rekla: 'Ko smo se peljali nazaj z avtobusom iz Italije in sem gledala skozi okno, sem rekla: 'Zdaj pa smo v Sloveniji'. In sem jo vprašala, ja, kako si pa vedela. 'Ja', je rekla, 'ko pa je bilo vse na svetu tako lepo'.«

SUMMARY

PRESERVING OF ETHNIC IDENTITY AND HERITAGE AMONG THE SLOVENIAN IMMIGRANTS AND THEIR DESCENDANTS IN THE UNITED STATES

Mirjam Milharčič-Hladnik

The text presents different ways of preserving ethnic identity and heritage among Slovenian immigrants and their descendants in the USA from the beginning of the 20th century till now. It presents them through the two intertwined perspectives. The first one describes the social and political circumstances in the USA in the three main periods, in which the Slovenians have immigrated: before the second world war, after it and after 1970. The second perspective is given by the narratives of the Slovenian women or their descendants, in which the practical aspects of the preserving of the ethnic identity or its

denial are described. The women narratives were recorded as part of the oral history project, in which more than sixty women of different age, occupation and places participated. One of the most important theme in their stories is the slovenian language and the fact that it was not preserved. To understand, why this could happen so quickly and easily we need to look through the perspective of the social and political conditions in which these women have lived.

The outline of the social conditions in the three periods of Slovenian immigration to the USA first summarizes the ideological presuppositions of the pre-war official rasism. It explains the nativists' arguments against immigration that started to build momentum at the end of the 19th century and made possible the "quota system bill" in 1924. The scientific rasism that followed was even more devastating and was slowed down only by the atrocities of the Nazis before and during the second world war. The next period, the revival of ethnicity, was born out of the civil right movement and brought a new pride to the ethnic background, culture, food, languages and institutions at the end of the 1960. The conservative counter-attack, which followed the decade later brought an end to the multicultural utopian dreams but it could not destroy the new feeling of the people of different ethnic origin, which made them feel special and good. The brief historical outline of these social changes gives the women's narratives the context, which is for the understanding and feeling of their stories of an utmost importance.

Mirjam Milharčič-Hladnik, PhD in Sociology, Research Fellow, Institute for Slovenian Emigration Studies of the Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts in Ljubljana.

IZBRANI VIDIKI ZAPOSLOVANJA BENEŠKIH DEKLET V GOSPODINJSTVIH ITALIJANSKIH MEST: TIHA, GRENKO-SLADKA, NIKOLI POVSEM IZREČENA IN SLIŠANA ZGODBA

Jernej Mlekuž

COBISS 1.01

UVOD¹

Henshall Momsen v knjigi *Gender, Migration and Domestic Service* (1999, 1) ugotavlja, da je v današnjem globalizirajočem se svetu mogoče slišati vse večjo potrebo po marginaliziranih, nevidnih, podrejenih glasovih. Kljub zelo dolgim zgodovinskim koreninam so bili med najbolj neslišanimi migrantje, zaposleni kot delavci, pomočniki v gospodinjstvih, med katerimi izrazito prevladujejo ženske. Kot nadalje ugotavlja avtorica, so bile te ženske vse do današnjih dni večinoma nevidne v migracijskih podatkih, ostale so nezabeležene v popisih prebivalstva in ponavadi zunaj dosega delavskih sindikatov in nevladnih organizacij.

Vse naštetu bo držalo tudi za izseljevanje deklet iz Beneške Slovenije² v gospo-

¹ Besedilo je delni rezultat projekta "Dikle – tiha zgodba", ki je raziskovalno-interpretativni projekt o dekletih iz Beneške Slovenije, ki so se v italijanskih mestih zaposlovale kot gospodinjске pomočnice. Izvedbo projekta je v letu 2003 sofinanciralo Ministrstvo za kulturo RS.

² Ime Beneška Slovenija/Slavia Veneta po mnenju nekaterih avtorjev označuje Nadiške doline oziroma Nadiško Beneško Slovenijo, celotnemu slovenskemu delu nekdanje beneške posesti pa naj bi ustrezalo italijansko ime Slavia. Ta ugovor naj bi veljal le do neke mere za italijansko terminologijo in še pri tem le zato, ker so bile Nadiške doline sorazmerno pogosteje omenjene v zgodovinski literaturi v primerjavi z območjem terskega porečja, ki je bilo bolj odmaknjeno od čedadskega upravnega središča in tudi strateško manj pomembno (Stranj, 1999, 110).

Večina avtorjev pred drugo svetovno vojno in po njej je prištevala k Beneški Sloveniji tudi dolino Režijo, ki jo danes večinoma obravnavajo kot ločeno enoto. Nasploh lahko v literaturi zasledimo zelo pestro paleto imen, ki glede na čas nastanka in uporabe, takratni politični ter narodni oziroma nacionalni kontekst bolj ali manj jasno označujejo ta, s slovensko ali slovansko govorečim prebivalstvom poseljen prostor. Pri italijanskih avtorjih je tako najpogosteje uporabljeno ime »Slavia« (v smislu ozemlje Slavov, tj. Slovanov), ki se mu navadno dodaja še pridevnik, ki ga podrobneje označuje: »Italiana« (označuje državni okvir te pripadnosti), »Veneta« (ima le še zgodovinski pomen), »Friulana« ali »Udinese« (kaže na povezanost s Furlanijo). Poleg Beneške Slovenije je v slovenskem jeziku še pogost izraz Benečija, ki je tudi med domačini najbolj razširjen ožji lokalni izraz (Stranj, 1999, 109). V *Enciklopediji Slovenije* (Ferenc, 1987, 227) pa najdemo tudi izraz Slovenska Furlanija. Najbolj sintetičen opis pomenov imena Beneška Slovenija je najverjetneje izpod peresa zgodovinarja Grafenauerja (1977).

Pri uporabi imena Beneška Slovenija mislim na območje Nadiških in Terskih dolin oziroma Nadiške Beneške Slovenije in Terske Beneške Slovenije, kjer sem v prvi polovici leta 2003 za

dinjstva italijanskih mest, tako imenovanih »dikel«.³ Zato ni čudno, da se tega pojava drži tančica skrivnosti in da takšna ali drugačna stereotipna predstava rada oziroma pogosto zakrije kompleksnost pojava.

Pojav odpira številna vprašanja, na katera ne želim in niti ni mogoče odgovoriti v tem besedilu. Moja naloga je v resnici enostavna, toda preden vam jo izdam, bi rad poudaril, da ni vedno lahko gledati na pojav neobremenjeno ali »nevtralno«, saj se skoraj nikoli brezbrizno ne dotika razlikovanj in izključevanj, ki jih prinašajo rasa, etničnost, razred, spolnost, religija, izobrazba itd.

Do »dikel« tako (nikakor) ni mogel ali znal biti brezbrizen dolga leta edini časopis Beneških Slovencev *Matajur*: »*Mi furlanski Slovenci vemo, da je delo dikl težko, poniževalno in nagobarno za vsako žensko, zlasti za mlado. Mi ne bi bili radi, da bi še nimar propadalo sto in sto naših žena in čeč, da bi se moralno pokvarjale, izgubljale zdravje, kot se to še dogaja. Nobeden še tako dober zakon ne more tega preprečiti. A meštir [poklic] je maledet [prekletstvo], tega se loti ženska samo takrat, kadar ne more dobiti drugega dela, ta meštir je suženjski, je ostanek starih časov ... Proti temu se morajo boriti tudi naše žene in čeče, ki so dikle. Boriti se morajo zato, da ta sramota enkrat genje, da tega našega suženjstva, te prave schiavitu [suženjstvo] ne bo več*« (Anon., 1958a, 2).⁴

Je bil ta »meštir« res »maledet«, »suženjski«? Je bil res sramota? In so se ga res dekleta lotila, le ko niso mogla dobiti druge zaposlitve? Je na ta pojav mogoče res gledati tako enopomensko, enoznačno in ali je vsem »vključenim« in njihovim bližnjim pomenil isto stvar? Na ta vprašanja bom poskušal odgovoriti s pomočjo osebnih pričevanj nekdanjih »dikel«, njihovih bližnjih in vseh, ki so imeli »čast« tako ali drugače opazovati ta pojav. Pri tem se seveda zavedam kuhinje časa, ki tako rada spreminja okuse. Pogled oziroma odnos »dikel« in vseh ostalih do obravnavanega pojava je bil nekdanj lahko precej drugačen, kot ga je bilo meni dano ujeti dandanes.⁵

potrebe tega besedila opravi več pogovorov. Veliko v tem besedilu uporabljenega gradiva (tako ustnega kot pisnega) sem v Nadiški Beneški Sloveniji nabral tudi v letih 2000 in 2001, in sicer kot gradivo za magistrsko delo (Mlekuž, 2002).

³ »Dikla« je dialektološki izraz za dekle ali služkinjo. V socializmu je izraza nadomestil ali poskušal nadomestiti politično nevtralniji izraz gospodinjska pomočnica.

Pri tem je potrebno poudariti, da se dekleta iz Beneške Slovenije niso zaposlovala kot gospodinjske pomočnice samo v italijanskih mestih, ampak so predvsem v letih v po drugi svetovni vojni pogosto našla zaposlitev tudi v tujini, predvsem v Belgiji, Veliki Britaniji in Švici. V Švici so tako v letih 1950–60 italijanske gospodinje, zaposlene v hišni pomoči pri družinah, predstavljale tretjino vseh italijanskih priseljencev v Švico (Anon., 1986, 93–96). V tem besedilu sem se, kot je razvidno že v naslovu, omejil samo na zaposlovanje beneških deklet v gospodinjstvih italijanskih mest.

⁴ Barbičeva in Brezigar-Miklavčičeva (1999) ugotavljata, da je odnos do izseljevanja žensk zaradi dela, ki se od sredine 19. do sredine 20. stoletja odraža predvsem v pisanju moških v časopisnih člankih, uradnih dopisih in poljudni literaturi, v veliko primerih odnos obtoževanja in obžalovanja zaradi »moralnega ter fizičnega propada« teh žensk, ki mu sledita »zaslužena kazen« in kes. Avtorici kot primer tega odnosa navajata ljudsko pesem o lepi Vidi, ki je verjetno bolj znana v priredbi Franceta Prešerna iz leta 1831, in Aškerčevo pesnitev Egipčanka, prvič objavljeni leta 1909.

⁵ Zgodba, pripoved ali pričevanje je konstrukcija in se prav tako dotika družbenih percepcij kot

ZAPOSLOVANJE ŽENSK V GOSPODINJSKEM SEKTORJU: BEŽEN DRUŽBENOZGODOVINSKI PREGLED S POUČENJEM NA ITALIJANSKEM PRIMERU

Ni potrebno posebej poudariti, da zaposlovanje nedružinskih članov v gospodinj-
skem delu lahko najdemo v zelo različnih zgodovinskih obdobjih, na zelo različnih
koncih zemeljske žoge. Spemembe, ki jih je ta sektor oziroma tip zaposlovanja doživljal
v zadnjih sto ali dvesto letih, so bile največkrat razlagane in razumljene v povezavi
z industrializacijo ter modernizacijo družbe. Industrializacija in modernizacija naj bi
povzročili povečanje števila zaposlenih v gospodinjstvenem sektorju, saj ti oblikujeta
srednji razred, ki kaže potrebe po pomoči v gospodinjstvenem delu, in na drugi strani
nekvalificirano žensko delovno silo (Henshall Momsen, 1999, 2). Tako je npr. meha-
nizacija v kmetijstvu v 19. stoletju odpeljala v mesta mnogo podeželskih deklet na lov
za zaposlitvijo v gospodinjstveni sektor družin srednjega razreda; v Angliji je bilo v drugi
polovici 19. stoletja kar dva milijona žensk zaposlenih v gospodinjstvenem sektorju, kar je
pomenilo 40 % takrat vseh zaposlenih žensk. Med drugo svetovno vojno so gospodinjstve
pomočnice večinoma našle nove zaposlitve, s tem ko so se odprla nova delovna mesta
za ženske (Greson in Lowe, 1994). Boserup (1970, 103) poudarja, da je gospodinjstveno
delo lastnost dežel v prehodnem obdobju ekonomskega razvoja. Po njegovem mnenju
število zaposlenih žensk upade zelo hitro, ko se pojavijo nove zaposlitvene možnosti za
ženske, ko se zmanjša število članov v družinah srednjega razreda in ko mehanizacija
in komercializacija olajšata in skrajšata hišna opravila.

Toda regionalne razlike so kljub modernizaciji in industrializaciji ostajale očitne.
Od srednjega veka dalje so bili hišni posli pogostejši v severni kot pa v južni Evropi
in kljub razcvetu zaposlitev v industriji od sredine 19. stoletja dalje so se te poteze
nadaljevale. V Belgiji ob popisu leta 1890 tako npr. najdemo 11,5 % prebivalstva v
navedeni kategoriji (13,6 % moških in 9,6 % žensk), medtem ko je bilo v Italiji po
popisu leta 1861 1,5 % moških in 2,9 % žensk (Reher, 1998, 208).

realnosti. Razlikovanje antropologa Brunerja (1986, 6) med *realnostjo* (kar je, obstaja v resnici,
kar koli naj že to bo), *izkustvom* oziroma *izkušnjo* (kako se realnost kaže v zavesti) in *izraznostjo*
(kako je individualno izkustvo oblikovano in izraženo) se tako v življenjski zgodovini oziroma
biografiji nanaša na razlikovanje življenja kot živetega (realnost), življenja kot izkustvenega (iz-
kustvo) in življenja kot povedanega oziroma izrečenega (izraznost). Le naiven pozitivist bo tako
verjel, kot poudarja Bruner, da je izraznost enaka realnosti.

V skladu s tem lahko predpostavljamo, da pripoved obstaja med dejanskim vedenjem in družbe-
nimi predstavami ter pričakovanji, z dodanimi spremembami skozi čas, ki jih pogojujejo naknadno
spremenjene norme in vrednote, ki vplivajo na percepcijo (Vandsemb, 1995, 413). Pripovedovati
zgodbo torej ne pomeni le govoriti in se spominjati, ampak tudi rekonstruirati pomen preteklosti
s pozicije sedanjosti ter dati pomen preteklosti tako, da ima pomen za sedanjost. Bruner (1986,
11) pravi, da je pomen vedno v sedanjosti, je tukaj in sedaj. Torej v tovrstni komunikaciji »ne gre
namreč za 'čisto' mišljenje in delovanje intervjuvanca, temveč za njegovo mišljenje in delovanje
v kontekstu socialnih pogojev vsakdanjega življenja« (Adam, 1982, 189).

Proti koncu 19. stoletja je v Italiji postalo zaposlovanje podeželskih deklet v premožnejših mestnih gospodinjstvih vse bolj množičen pojav, ki se je izrazito povečal z agrarno krizo (Mestieri da donna, 2003, 4).

Žal kljub večmesečnemu iskanju fizično nisem prišel v stik s literaturo, ki bi ta pojav v italijanskem merilu predstavila zgodovinsko in družbeno kompleksno. (Literature sem sicer izbrskal kar veliko, toda zaradi »logističnih« težav mi večinoma ni bila dostopna.) Našel sem le nekaj drobcev, predvsem življenjskih zgodb nekdanjih gospodinjstvih pomočnic, objavljenih v časopisih ali na spletnih straneh (glej npr. <http://www.regione.veneto.it/videoinf/periodic/precedenti/num32/balie.htm>). Te skupaj z zgodbami iz Primorske in Beneške Slovenije pričajo, da je šlo že od dvajsetih let 20. stoletja za zelo množičen pojav v italijanskih mestih. Dostopna literatura (Kalc in Kodrič, 1992, 206; Pagani, 1968, 161–178; Barbič in Miklavčič Brezigar, 1999, 44) in pričevanja »dikel« iz Beneške Slovenije kažejo na množičnost zaposlovanja deklet iz Furlanije in Primorske v italijanskih mestih v obdobju med svetovnjima vojnama. (Veliko redkeje pa nekdanje »dikle« omenjajo dekleta in žene iz drugih italijanskih pokrajin. Zgolj iz pričevanj »dikel« seveda ne moremo izpeljati nobenih resnejših sklepov, saj so te imele hipotetično več stikov s svojimi bližnjimi kot z dekleti iz drugih delov države.)

Pojav zaposlovanja deklet ali žena v italijanskih gospodinjstvih pa niso le »tempi passati«, ni le zgodovina. V Italiji je tudi dandanes zaposlovanje v gospodinjstvih še vedno predvsem del zelo široke črne ekonomije, ki sloni predvsem na priseljevanju deklet ali žena iz neevropskih držav (Campani, 1993; Barsotti in Lecchini, 1995; Decima, 2001 idr.).⁶

ZAPOSLOVANJE DEKLET IZ BENEŠKE SLOVENIJE V GOSPODINJSTVIH ITALIJANSKIH MEST: GROBI ORIS DRUŽBENOZGODOVINSKEGA OZADJA POJAVA S POUČENJEM NA OBDOBJU PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

Izrazit porast izseljevanja deklet iz Beneške Slovenije in celotne Furlanije, ki so se kot služkinje zaposlovale v gospodinjstvih italijanskih mest, naj bi se po podatkih različnih avtorjev pojavil v obdobju po prvi svetovni vojni (Kalc in Kodrič, 1992, 206;

⁶ Leta 1984 so legalne priseljenke iz držav, ki niso bile članice Evropske skupnosti, zaposlene v gospodinjstvih, predstavljale 6 % od vseh priseljenk, zaposlenih v gospodinjstvih. Toda tri leta kasneje, leta 1987, se je ta delež dvignil že na dobrih 52 % (Campani, 1993, 206). Te so se priseljevale predvsem s Filipinov, Kapverdskega otočja, Šrilanke, Tajske, iz Argentine, Kolumbije, Brazilije, Salvadorja in Peruja. Hoskyns in Orsini-Jones (1995, 63) razlagata vlogo služkinj v Italiji z naslednjimi besedami: »Italijanske žene so zelo ponosne na hišo in imajo rade pomočnika v hiši. Odkar so zelo redke italijanske žene, ki so pripravljene sprejeti delo [gospodinjstvske pomočnice], je priseljenka najlažja izbira, saj je ni težko najti, pripravljena je delati veliko ur in če ni dokumentirana, se ne more pritoževati nad odnosom delodajalca.« Prav tako je pogosto kritizirana neučinkovitost italijanskega socialnega sistema, ki sili žene, da pazijo na starejše in bolne sorodnike, s tem pa se povečuje potreba po zaposlitvi, delu v privatnih gospodinjstvih (Campani, 1993).

Pagani, 1968, 161–178). Temu so botrovali podobni ali celo enaki dejavniki izvirnega okolja (»push« faktorji) kot drugim oblikam izseljevanja s tega skrajnega zahodnega roba slovenskega etničnega ozemlja.⁷ Podlaga za izseljevanje na celotnem furlanskem območju in v Beneški Sloveniji je bila struktura agrarne družbe, ki ni bila pripravljena sprejeti inovacij kapitalistične narave, medtem ko je na drugi strani vse bolj postajala odvisna od zunanjega tržišča in družbenoekonomskih vplivov. Izrazita zemljiška razdrobljenost in majhnost kmetij,⁸ način vodenja gospodarstva, slonečega na patriarhalni

⁷ Izseljevanje iz (Nadiške) Beneške Slovenije se v splošnih zgodovinskih potezah prekriva z izseljenjskim pojavom v hribovitih predelih Furlanije in v širšem vzhodnem alpskem loku, toda z določenimi posebnostmi. Ta selitvena gibanja z zelo dolgo tradicijo (v Karniji in Reziji so se pojavila že vsaj v 15. ali 16. stoletju), so se okrepila v 19. stoletju v povezavi s širšimi družbenogospodarskimi in demografskimi spremembami, do katerih je prihajalo pod vplivom kapitalistične gospodarske in družbene modernizacije. Kriza tradicionalne agrarne ekonomije in vse večji razkorak med potrebami naraščajočega prebivalstva ter resursi hribovitiga okolja sta prebivalstvo silila k vse pogostejšemu iskanju dodatnih virov zaslužka prek raznih oblik sezonskega oziroma začasnega izseljevanja. Ta odliv prebivalstva se je po drugi strani usklajeval z razvojem tržišča dela. Predvsem moški in sčasoma tudi vse bolj ženske so od pomladi do jeseni odhajali na delo po avstro-ogrskih deželah in širši Srednji ter deloma Vzhodni Evropi, kjer so se zaposlovali kot delavci na mestnih gradbiščih, v opekarnah in pri gradnji prometne in druge javne infrastrukture (Kalc, 2000, 175–176). Vse do začetka prve svetovne vojne je sezonsko izseljevanje po mnenju Kalca in Kodričeve (1992, 205) predstavljalo glavnino izseljenjskega toka iz (Nadiške) Beneške Slovenije (statistika je do leta 1903 razlikovala med sezonskim in stalnim izseljevanjem), toda avtorja hkrati navajata vire, ki kažejo na prisotnost izseljencev iz špeterskega okrožja med furlanskimi migranti v Severni Ameriki na začetku 20. stoletja.

V letih po prvi svetovni vojni začnemo beležiti trajnejšo in nasploh številčnejšo emigracijo iz Beneške Slovenije. Pojavile so se nove lokacije izseljevanja, predvsem Francija, kamor se je v letih 1918–20 izselila več kot polovica od skupno dobrih 16.000 emigrantov iz Videmske pokrajine; med njimi tudi velik del emigrantov Beneške Slovenije. Francija je vse do 30. let 20. stoletja sprejela največji del izseljencev iz Beneške Slovenije, vse več pa jih je odhajalo tudi v belgijske rudnike in Argentino (Clavora in Ruttar, 1993, 109). Po prvi svetovni vojni se je nadaljevala italijanska politika izvažanja delovne sile. Izseljevanje je tako pomenilo gospodarski vir za ljudi in državo, ki je tako lajšala socialni pritisk in pridobivala bogastvo iz tujine v obliki denarnih pošiljk. Od tod tudi skrb države za zaščito izseljencev, organizacijo izseljevanja in asistenco Italijanom v številjenstvu. Vse se je spremenilo leta 1927 z novo demografsko politiko, ki je težila k večanju števila prebivalstva. Izseljevanje, predvsem v tujino, tako na ravni države postane negativno vrednoteno in kriminalizirano (Kalc, 1996, 25–28). Posledice tovrstne državne politike so se kazale tudi v nastanku novih tipov emigracije, ki so potekali skoraj izključno znotraj državnega ozemlja (Treves, 1976). Javna dela (večinoma melioracije zemlje v Littoriji /Latina/), ki jih je izvajala vlada, so zubile tudi mnoge družine iz Nadiških dolin (Anon., 1986, 57).

⁸ Po podatkih Don Eugenia Blanchinija (1952), pričevalca beneško-slovenskih razmer s konca 19. stoletja, je bila posest v špeterskem okraju »tako razdeljena in razdrobljena, da pogosto nosi en oral zemlje po 70 in tudi 80 parcelnih števil« (ibid., 3). Isti avtor navaja podatke iz poročil županstev perfekturi in podatke davčnih uradov za špeterski okraj za leto 1885, po katerih je bilo na skupni površini dobrih 16.155 hektarov skupno 171.231 parcelnih števil, ki so bile v lasti 8.452 posestnikov. Število prebivalcev v špeterskem okraju je po teh podatkih znašalo 18.177 oseb. Torej je bila povprečna velikost parcele 0,09 hektara, povprečno na prebivalca manj kot hektar. Paganijeva (1968, 160) prav tako poudarja, da v Beneški Sloveniji ni bilo niti enega veleposestnika, redki pa so bili tudi uspešni srednje veliki posestniki.

družini (v Beneški Sloveniji je večji del kmetije in ostalega premoženja praviloma pripadal prvorojencu), bolj ali manj samooskrbna naravnost kmetij, na drugi strani pa še nagla demografska rast in z njo povezana kriza patriarhalne družine ter visoko davčno obremenjevanje so bili najverjetneje ključni dejavniki izvirnega okolja, ki so botrovali izseljevanju iz Beneške Slovenije v drugi polovici 19. in prvi polovici 20. stoletja (Kalc in Kodrič, 1992, str. 199).

Izseljevanje, ki se je nadaljevalo kmalu po končani drugi svetovni vojni (temu bom zaradi dostopnosti osebnih pričevanj dal prednost), je potrebno na eni strani razumeti kot nadaljevanje tendenc, ki so botrovale emigracijskim procesom pred drugo svetovno vojno. Te se vežejo, kot je bilo napisano že zgoraj v nekoliko drugačnem jeziku, predvsem na težke oziroma, kot opisujejo nekateri avtorji, krizne družbenogospodarske razmere v Beneški Sloveniji in Furlaniji nasploh. Tudi časopis *Messaggero Veneto*, ki je še dolgo po drugi svetovni vojni veljal za režimsko trobilo (takrat vladajoče krščanske demokracije) in mu tako (najverjetneje) ni bilo v interesu, da načenja probleme, za katere naj bi (med drugim) skrbel državni aparat, je pisal, da »... *prebivalstvo nadiških dolin živi v izrazito neugodnih razmerah*« (Anon., 1956, 1). Gospodarstvo, ki je temeljilo skoraj izključno na obdelavi zelo razdrobljenih površin (57,6 % lastnikov je posedovalo manj kot hektar obdelovalne zemlje), je omogočalo zelo malo dohodkov: tako leta 1952 kar 4,46 % posestev v Nadiških dolinah ni dajalo nikakršnega dohodka, 92,67 % posestev je prinašalo letno 12.000 lir in le 0,14 % jih je nudilo dohodek, višji od 36.000 lir. Za primerjavo navedimo povprečni letni dohodek v Furlaniji (v pokrajini Videm in Pordenone), ki je v istem letu znašal 162.000 lir, kar je takrat predstavljalo 79,2 % vseitalijanskega državnega povprečja (Komac, 1990, 125).

Na drugi strani sta bili za jakost in smer izselitvenih tokov v Beneški Sloveniji po drugi svetovni vojni ključni dve vrsti državnih ukrepov oziroma posegov. Prvi, neposredni ukrep na državno politiko izseljevanja, sega v leto 1947, ko je italijanska vlada izvedla devalvacijo valute, zaradi česar je državno gospodarstvo zabredlo v dolgo depresijo, ki jo je vlada reševala s programiranim odlivom delovne sile.⁹ Vpliv na izseljevanje pa so imeli prav tako, sicer posredno, tudi zakoni, namenjeni usmerjanju

⁹ Legalno emigracijo je italijanska vlada uravnavala s pogodbami s tistimi državami, ki so potrebovale delovno silo, tako da se je istočasno del ustvarjene proizvodne vrednosti italijanskih emigrantov pretvoril v dobavo surovin (predvsem premoga). Pogodbe so bile sklenjene z različnimi državami (Francijo, Nizozemsko, Švedsko, Veliko Britanijo, Luksemburgom, Belgijo, Švico idr.) za različna delovna področja in za različne kvote emigrantov. Tako so na primer pogodbe z Belgijo, sprejete v letih 1946 in 1947, regulirale dotok, delovne pogoje, plačilo in socialno zavarovanje 50.000 rudarjev. Italijanska vlada se je obvezala, da bo poslala vsak teden 2.000 mož, ki so našli zaposlitev v belgijskih rudnikih. Tako je bil že leta 1948 vsak tretji rudar v Belgiji Italijan in med njimi je bilo veliko število izseljencev iz Beneške Slovenije. Pogodbe z nekaterimi državami so urejale tudi zaposlovanje žensk; tako so npr. številne izseljenke iz Italije dobile zaposlitev v Belgiji kot gospodinjske pomočnice in delavke v tovarnah. Seveda pa je bil birokratski sistem v posameznih obdobjih pri izdajanju prošenj za zaposlitev tako počasen, da ni dohajal zaposlitvenih priložnosti. Tako večkrat priseljencev na delovno mesto niso napotili pristojni uradi, ampak sorodniki ali prijatelji, ki so že imeli zaposlitev v tujini (Anon., 1986, 93–96; Komac, 1990, 136–140).

prostorskega razvoja v gorskih območjih, ki so bolj ali manj načrtno povzročali praznjenje Beneške Slovenije.

Seveda ostaja še cel kup vzrokov, med katerimi je potrebno nakazati tudi nekatere bolj subjektivne ali manj opazne narave, ki so oblikovali splošno družbenokulturno klimo v izvornem prostoru: izseljevanje je po izrazitem izseljenskem obdobju med svetovnimi vojnami prešlo v ekonomsko logiko vsaj določenega dela prebivalstva; močno se je začela krhati avtoriteta patriarhalne družine, kar je imelo velik vpliv na opuščanje osrednje dejavnosti Beneških Slovencev – kmetijstva in posredno s tem tudi na izseljevanje; nikakor ne smemo zanemariti tudi družbenokulturnih vplivov modernizacijskih dejavnikov; oblikovanje nove državne meje (ki je bila vsaj v prvih desetletjih po drugi svetovni vojni zelo zaprta in ideološko ter simbolično zelo obremenjujoča); težke družbenogospodarske razmere so poudarile občutek perifernosti; stopnjeval se je politični in nacionalistični pritisk, ki se je najbolj jasno kazal v ustrahovanju tako imenovanih trikoloristov in kasneje patriotov itd.

Izseljevanje, ki je bilo do šestdesetih let usmerjeno predvsem v tujino,¹⁰ je postalo osrednja determinanta povojnega razvoja Beneške Slovenije z vsemi demografskimi, socialnimi in gospodarskimi posledicami.¹¹ V prispevku z naslovom *Ali je to jesen*, objavljenem v časopisu *Matajur*, nam o pravi patološkosti pojava izseljevanja v Bene-

¹⁰ Izseljevanje je bilo še leta 1961 usmerjeno v tujino, kot je razvidno iz spodnje tabele. Če seštejemo odsotne po popisih leta 1951 in 1961 (ti so praviloma postali dokončni izseljenci), vidimo, da je bilo v drugih občinah Italije skupno 3302 začasno odsotnih oseb, v tujini pa 6.114 oseb, torej skoraj dvakrat več v tujini. Izseljevanje je bilo usmerjeno predvsem v zahodnoevropske države, ki so v rastočih industrijskih panogah, rudarstvu ter deloma kmetijstvu in gozdarstvu potrebovale delovno silo.

Primerjava odsotnih za popisa v letih 1971 in 1981 pa pokaže skoraj popolnoma obrnjeno sliko: v drugih občinah Italije je bilo 1.412 začasno odsotnih oseb in v tujini 610 oseb. Šele kasnejši val izseljencev se je tako obrnil bližje izvornemu kraju.

Tabela 1: Začasno odsotno stalno prebivalstvo po kraju naselitve v desetih občinah Beneške Slovenije v obdobju od 1951 do 1981

popis	v Italiji	v tujini	skupaj	stalno preb.	% začas. odsot. preb.
1951	1413	2243	3674	24614	14,9
1961	1871	3871	5742	21291	27,0
1971	911	461	1372	13845	9,9
1981	510	149	659	11483	6,1

(Vir: ISTAT, popisi prebivalstva)

¹¹ Velike razlike so obstojale tudi znotraj beneškoslovenskega ozemlja. Kot sta pokazala Clavora in Ruttar (1985, 116–119; 1993, 112–113) za Nadiške doline, je bil upad prebivalstva največji v višjem, gričevnatem svetu, v ravninskem, nižjem svetu pa je izseljevanje kazalo manj izrazite posledice. Tako je npr. v občini Dreka, ki v celoti sodi v višji, gričevnati svet, v tridesetletju 1951–81 število prebivalcev upadlo s 1.329 na 359 oseb, torej na 26 % začetne vrednosti! Na drugi strani pa se je v občini Špeter, ki leži pretežno v nižinskem in ravninskem svetu, v omenjenem tridesetletju število prebivalcev zmanjšalo s 3.088 na 2.066 oseb, torej na 67 % vrednosti iz leta 1951.

ški Sloveniji govori naslednje poročilo: »Živimo pač življenje krajev, kjer kmetijstvo propada in kjer dajejo ton življenju emigranti: dobra plača – dobra letina, slaba plača – slaba letina. Ni več prave jeseni, ker nismo odvisni več od zemlje in zato ne moremo več uživati tistih dobrih stvari, ki jih je poprej prinašala jesen. (...) Zdi se nam, da smo kot lastovke, ki komaj čakajo, da bi šli kam drugam, kjer je bolje in bolj veselo. Doma so nam podrl gnezda in se ne moremo ustaviti« (Anon., 1959b, 1).

O zaposlovanju beneških žensk v gospodinjstvih italijanskih mest ne najdemo podrobnejše študije,¹² čeprav je nedvomno šlo za zelo množičen pojav. V enem od številnih prispevkov o tej problematiki v časopisu *Matajur* iz leta 1961 najdemo oceno, da je bilo ob uradnih 806 v tujini živečih ženskah iz sedmih občin Nadiških dolin gotovo prav toliko deklet zaposlenih v gospodinjstvih dejavnostih v severnoitalijanskih mestih (Anon., 1961b, 1).¹³ Iz nobene statistike namreč ne moremo razbrati izseljevanja gospodinjstvih pomočnic v italijanska mesta, tako zaradi narave popisov kot zaradi zaposlovanja teh na črno. Večina jih je bila tako po uradnih statistikah uvrščena v kategorijo neaktivno prebivalstvo. V tej kategoriji je bilo po popisu leta 1951 v 10 občinah Beneške Slovenije uvrščenih 6.933 žensk, od tega jih je bilo 5.292 zaposlenih

¹² Večinoma najdemo ta pojav (bolj ali manj) na kratko predstavljen v nekaterih študijah, ki se dotikajo izseljevanja iz Beneške Slovenije ali iz nekega ožjega ali širšega območja (glej Anon., 1986, 157–171; Anon., 1990, 23–24; Kalc in Kodrič, 1992, 206; Kalc, 2002, 62–65). V Furlaniji ta pojav omenjata tudi Pagani (1986, 173) in Lorenzon ter Mattioni (1962, 38–40, 62–63). Kodričeva (1990, 99–102) pa je objavila osebno pričevanje služkinje in varuške iz Rezije.

¹³ Pri upoštevanju spolne strukture odhajajočih vidimo, da so med izseljenci prevladovali moški. Toda kot je razvidno iz spodnje tabele, je delež ženskega prebivalstva med izseljenimi stalno naraščal, predvsem v selitvenem toku v druge italijanske občine. Največji porast ženskega izseljevanja beležimo med popisoma v letih 1951 in 1961.

Tabela 2: Izselitve iz desetih občin Beneške Slovenije po območju priselitve in spolu v obdobju od 1951 do 1981

popis	smer	moški	ženske	skupaj	% žensk
1951	Italija	1034	397	1431	27,7
	tujina	1574	696	2243	31,0
	skupaj	2581	1093	3674	29,7
1961	Italija	947	924	1871	49,4
	tujina	2615	1256	3871	32,4
	skupaj	3562	2180	5742	38,0
1971	Italija	454	457	911	50,2
	tujina	377	84	461	18,2
	skupaj	831	541	1372	39,4
1981	Italija	227	283	510	55,5
	tujina	95	54	149	36,9
	skupaj	322	337	659	51,1

(Vir: ISTAT, popisi prebivalstva)

v domačih gospodinjstvih, 2.103 ženske pa so bile uvrščene v kategorijo aktivno prebivalstvo. Na drugem mestu najdemo podatek, da je med 50.000 »diklami« v Rimu nekaj sto deklet iz Beneške Slovenije (Anon., 1957, 1). O množičnosti in pomembnosti tega pojava (vedeti moramo, da je večina »dikel« pošiljala večino svojega denarja domov v skupni družinski oziroma gospodinjski fond) priča tudi naslednje besedilo iz navedenega časopisa: »Dikle so ena najvažnejših socialnih plasti našega naroda. Če gre njim slabo, gre vsem nam slabo, če so one slabe, smo vsi mi slabi. Zato pomagajmo našim diklam, ker s tem pomagajmo tudi vsem nam« (Anon., 1957, 1).

Ta pojav je potrebno obravnavati zelo kompleksno, s številnimi, globokimi posledicami v izvorni družbi, za kar na tem mestu nimamo dovolj prostora. Kot primer ene od »klasičnih izseljenskih ran« podajmo naslednje grenko besedilo iz *Matajurja*: »Poprej so mnoge naše dikle-domestiche-assistenti di casa delale nekaj let, prišparale precej denarja zato, da so se vrnile domov in se poročile z domačimi puobi [velika večina informatork je varčevala za doto]. Zdaj so pa strašno redke naše ženske, ki delajo po mestih, da bi se hotele za nimar [vedno] vrniti domov. Pridejo še pogledati: prva leta so za vsako licenzo doma, potem bolj redko, dokler ne pozabijo na svoj kraj. (...) Smo pred problemom kot toliki drugi italijanski kraji, da bomo v nekaj letih, če pojde tako naprej, ostali brez mladih žensk, da ne bodo tudi tisti naši puobi, ki bi radi ostali doma, se mogli oženit, da ne bo gospodinj za naše kmetije, za družine, za dom« (Anon., 1959a, 1).

Pojav »dikel« je v drugi polovici šestdesetih let začel postajati vse manj množičen, tako da v prvi polovici sedemdesetih let že težko najdemo ženske oziroma dekleta iz Beneške Slovenije, ki so odhajale služiti k družinam v italijanska mesta. Vzrokov, ki so botrovali zamrtju pojava v Beneški Sloveniji, bi lahko našli več in te je potrebno iskati predvsem v družbenih, ekonomskih in administrativnih spremembah tako v Beneški Sloveniji kot v Italiji. Toda razlike so bile opazne tudi med posameznimi območji Beneške Slovenije. V Nadiških dolinah je npr. ta pojav zelo hitro zamrl z razcvetom industrije v ravninskih predelih Furlanije (industrijski trikotnik okoli Manzana). Dekle iz Dolenjega Marsina,¹⁴ ki je od svojega 12. leta, to je od leta 1964, služila pri družini v Vidmu, je po 9 letih gospodinjškega dela odšla za tekoči trak v lesno predelovalnico v Manzano. Ker iz domače vasi ni imela javnega prevoza do delovnega mesta (kot so to imele nekatere druge vasi v Beneški Sloveniji), si je s stričevo pomočjo kupila avto, saj je vsak dan odhajala na 54 kilometrov oddaljeno delovno mesto. Podobnih primerov bi lahko našli še veliko.

¹⁴ Pri zapisu krajevnih imen v Nadiški Beneški Sloveniji sem sledil knjižnim ali poknjiženim oblikam, ki so navedene v Merkujevem (1999) priročniku. V tisku Beneških Slovencev najdemo največkrat zapis krajevnih imen v narečni obliki, ki pa ni vedno poenoten; kot tudi ni povsem poenoten narečni zapis, katerega pravila ostajajo na ravni nezapisanega, ohlapnega konsenza uporabnikov. Tako je na primer knjižna oblika krajevnega imena Špeter v tisku Beneških Slovencev največkrat zapisana v narečni obliki Špietar, pogosto pa v delih slovenskih avtorjev najdemo tudi ime Špeter Slovenov, ki je prevedena oblika arhaičnega italijanskega San Pietro degli Schavi (danes San Pietro al Natisone) ali furlanskega imena San Pieri dai Sclavons.

Prav tako lahko z leti opazamo nekatere spremembe v naravi samega pojava. Če je v obdobju med svetovnimi vojnami in desetletju ali dveh po drugi »velem/noriji« večina deklet še pošiljala denar domov (kot je razvidno tudi iz zgornjega časopisnega prispevka), je to postajalo, kot kažejo pogovori z nekdanjimi »diklami«, od šestdesetih let dalje vse redkejša praksa. Tako je imel tudi sam pojav v izvorni družbi z leti vedno manj ekonomskega in posledično družbenega vpliva.¹⁵

Dekleta so si večinoma našle delo prek sorodstva, prijateljic ali drugih sovaščank, ki so bile že zaposlene v mestih. Sorodstvene, prijateljske in vaške mreže so bile najpomembnejši servis pri iskanju zaposlitev. Tako je npr. služkinja pri družini v Neaplju našla enako delo drugi sestri v Neaplju. Tretji sestri je sovaščanka našla mesto v družini v Milanu. Ker je druga sestra hotela biti bližje domu, ji je tretja nato poiskala novo družino v Milanu. Takšnih in drugačnih kombinacij, prepletenih s sorodstvenimi, prijateljskimi in vaškimi mrežami bi našli »glavobolno« veliko. V nekaterih primerih so se pri isti družini verižno izmenjevale oziroma zaposlovale sorodnice ali prijateljice. Ko je ena zapustila družino oziroma delodajalca, jo je zamenjala druga. Tako je npr. »dikla« iz Ronaca v začetku šestdesetih let odšla k družini v Rim, kjer je pred drugo svetovno vojno služila njena mama. Ko je ta po šestih letih zapustila družino, jo je na istem delovnem mestu zamenjala sestra.

Včasih so tudi sami delodajalci ali gospodarji prišli iskat »dikle«, bodisi neposredno k »diklam« ali na občinske urade za zaposlovanje (le v povojnem obdobju), kjer so jih ti napotili k dekletom oziroma družinam.

V nekaterih primerih so se med iskanci dostojnih družin za »dikle« našli vaški duhovniki ali nune, kot je omenjeno tudi v publikaciji Tabor »Rezija 89« (Anon., 1990, 23) in predstavljeno v zgodbi dekleta iz Rezije, ki je med vojnami služila kot varuška pri bogati družini (Kodrič, 1990, 99–102). Nune so dekleta tudi izučile za takšno delo.

¹⁵ Pošiljanje prisluženega denarja domačim je tema, ki združuje številna, zelo kompleksna vprašanja; ta se dotikajo preoblikovanja in ohranjanja družinsko-sorodstvenih oblik, gospodarskega in socialnega (ne)razvoja izvorne družbe, različnih oblik povezanosti oziroma odvisnosti izvornega ozemlja od krajev priseljevanja, (finančno) ekonomskega razvoja države pošiljateljice kot države gostiteljice (finančne pošiljke migrantov so, kot je poudarjeno v prispevku iz *Matajurja* [Anon., 1958c, 2], na primer občutno pomagale zmanjševati primanjkljaj italijanske trgovinske bilance) itd. Podatki informatorjev in nekateri prispevki iz časopisa *Matajur* kažejo, da je večina migrantov pošiljala in hranila denar doma in da je bil del vedno namenjen tudi domačim oziroma domačemu gospodinjstvu (ponavadi dokler si migrantje niso oblikovali svoje družine).

O vsotah finančnih pošiljk iz tujine piše časopis *Matajur* naslednje: »*Vsi lokalni listi pišejo in mnogi politiki poudarjajo na svojih sestankih v Furlaniji, da pošljejo vsako leto emigranti iz Furlanije okoli osem milijard lir v rimessah [pošiljke] svojim družinam. To je velik denar, velika pomoč za revno videmsko provinco. Emigranti so torej tisti veliki naši finančniki, ki pomagajo, da gre naša ekonomija v Furlaniji sploh naprej. Če beremo tiste liste, ki pišejo za vlado, zvemo, da daje država toliko milijard lir za en plan, pa za drugi ... (...) Tako pride od vseh planov, ki že tečejo in katerim se bo pridružil še piano verde, komaj 100–200 milijonov na leto v Furlanijo. Res majhna stvar v primerjavi s sedmimi do osmimi milijardi lir ubogih emigrantov brez odbitkov za razne birokratske stroške. Zmeraj, tudi pred vojsko, so morali naši emigranti reševati ekonomsko situacijo Furlanije« (Anon., 1961a, 4).*

V medvojnem, deloma pa tudi v povojnem obdobju, so obstajali tečajji gospodinjstva, na katerih so se bodoče služkinje učile kuhanja, šivanja, likanja in drugih gospodinjstskih del. O tem lahko v *Matajurju* preberemo naslednje: »Naše čee morajo iti za dikle, ker nimajo nobene izbire. Saj pri nas ni nobenih fabrik in ne ostane zanje drugo, kot grenka služba dikl. Potle, ko so že nekaj časa v službi po familijah, ki nekatere že znajo pomagati, da preberejo službo ali pa, da se poročijo. Službe za dikle so si naše čee poiskale do zdej same, največ prek prijateljev in znank, ki so že bile v službi. Kakšenkrat se obračajo nekatere družine tudi na domače duhovnike, da bi jim dobili poštene dikle, na katere bi se lahko zanesle« (Anon., 1958a, 2).

Navedeni prispevek je zanimiv tudi z druge plati. Poklic »dikle« je največkrat pomenil neko krajšo fazo (v veliki večini primerov od nekaj mesecev do 10 let). Za ta poklic so se odločala zgolj mlajša dekleta, največkrat stara med 12 in 22 let. Ženska oziroma dekleta je ponavadi prenehala biti »dikla« s poroko; poročenih »dikel« tako skoraj ne najdemo (več naj bi jih bilo po mnenju nekaterih sogovornic v obdobju pred drugo svetovno vojno).¹⁶ Tako je ta zaposlitev skoraj vedno pomenila neko prehodno, začetno fazo: pred poroko ali pred drugimi zaposlitvami. Ali kot pravi ena od »dikel«: »Tisto je blo za začet, potem se je svet bolj odpru.«

Toda pravil ni brez izjem. Devetnajstletno dekleta iz Čeplesišč je leta 1956 ali 1957 odšla služiti v Neapelj in od takrat živi in dela pri isti družini (danes skrbi le še za starejšo gospo). Že od začetka je imela delovno knjižico, bila je zavarovana itd., kar med služkinjami v tistem času ni bilo ravno pogosto, z delodajalci se je vedno zelo dobro razumela in kot poudarja, je že kmalu »postala del družine«. Prav tako ni izrekla grde besede o svojih dolgoletnih delodajalcih služkinja iz Gorenjega Marsina, ki je od leta 1960 do 1991 služila pri nekem generalu in njegovi ženi. Zaradi narave gospodarjevega dela so se nekajkrat preselili, večino časa pa so (pre)živeli v Bologni. Gospodar je prišel po služkinjo v občino Podbonesec na urad za zaposlovanje in preden jo je zaposlil, se je z njo podrobno pogovoril. Ko je odšla na vlak za novo delovno mesto v bližino Rima, ji je gospodar priskrbel spremstvo, saj kot pravi, ni nikoli prej odšla tako daleč od doma in se je bala morebitnih težav ter nevšečnosti potovanja. V Gorenji Marsin, kjer danes živi s pokojnino, zaslužno v 31 letih gospodinjskega dela, se je vrnila zaradi mame, ki je bila stara 90 let in je potrebovala nego ter pomoč.

Delovni in življenjski pogoji hišnih pomočnic so se razlikovali glede na to, kako so z njimi ravnale posamezne družine. Medtem ko so nekatere prenašale izključevanje in zapostavljenost, so se nekatere počutile, kot poudarjajo, bolje kot doma. Barbičeva in Miklavčič Brezigarrjeva (1999, 46) ločujeta dve vrsti odnosa delodajalec – družina do deklet, ki so pri njih delale kot služkinje. Tradicionalni odnos opredeljuje stroga ločenost »gospoda« ali »gospe« in »služkinje«, so pa tudi primeri, ko je bila služkinja obravnavana kot članica družine. Sodobni odnos pa opredeljuje odnos med družino-

¹⁶ Na drugi strani so se tako imenovane aleksandrinke (dojilje in služkinje z goriškega podeželja, izseljene v Egipt v drugi polovici 19. in prvi polovici 20. stoletja) izseljevale tudi kot poročene ženske in matere (Makuc, 1993; Barbič in Miklavčič Brezigar, 1999).

delodajalcem kot razmerje med delodajalcem in delavko, ne glede na to, ali je odnos hierarhičen ali demokratičen. Na hierarhični način, kot ugotavljata že avtorici, so naletele služkinje v premožnejših meščanskih družinah, v delavskih družinah pa so bile služkinje največkrat sprejete kot članice družine.

»Dikla«, ki je leta 1941 ali 1942 odšla iz vasi Bardo, stara komaj 11 let, k svojim prvim delodajalcem v Prato Carnico, se živo spominja, kako je velikokrat morala delati do polnoči, vsako jutro pa je morala vstajati že ob šestih. V družini je niso klicali po imenu, ampak »serva« (v italijanščini nekoliko slabšalen izraz za služkinjo), kar je bil takrat sicer najbolj uveljavljen izraz za gospodinjsko pomočnico. Grenkih, žalostnih, nesrečnih zgodb o izključevanju, poniževanju itd. najdemo med »diklami« veliko.

Služkinje pa niso bile samo pod pritiskom gospodarja ali delodajalca, ampak tudi domačih oziroma staršev. Štirinajstletno dekle, ki je leta 1947 odšla služiti k družini v Torino, je gospodarica obtožila kraje denarja. Našla je namreč denar, ki so ga »dikli« dali starši za nakup pisem. Pred tem pa je v pogovoru gospodarici zatrdila, da nima svojega denarja. Kot poudarja, je močno želela oditi domov, toda bala se je, kaj bodo rekli domači. Za dekleta sta takrat namreč veljali poslušnost in ponižnost. Starši njenega odhoda tako najverjetneje ne bi sprejeli ravnodušno: »*Sem komi čakala domou. (...) Sem se bala, kej bodo rekli doma, da se elementam [pritoževati se], soseda se pa ne.*«

Seveda pa je z leti prihajalo tudi do nekaterih sprememb v odnosu gospodarjev do služkinj ali delodajalcev do zaposlenih. »Dikle«, ki so služile v šestdesetih letih, vse manj omenjajo grenke izkušnje, poniževalen odnos, zapostavljenost, izključenost itd. Kljub temu pa ne moremo reči, da je z leti večina »dikel« pridobila bistveno večjo mero osebne svobode; vsaj kar se tiče prostega časa ne. Prav tako kot v predvojnem je imela večina »dikel« tudi v povojnem obdobju le nekaj ur prostega časa in to ponavadi samo enkrat tedensko ali celo enkrat na štirinajst dni (največkrat v nedeljo popoldne). Sodobnejše služkinje so za razliko od svojih predhodnic pogosteje obiskovale svoje domače/domove, saj so bile v več primerih zaposlene v bližnjih mestih (Čedad, Videm itd.). Če nekatere starejše »dikle« po več let niso obiskale svojih domačih (tudi po pet in celo več let), so nekatere sodobnice obiskovale svoje domove vsak teden. Tako je npr. leta 1964 komaj 12 let staro dekle po opravljenih tedaj obveznih petih razredih osnovne šole odšlo služiti k družini v Videm (pri njih je služila 8 ali 9 let). Vsako soboto popoldne je prišla domov v Dolenji Marsin in odšla na delo v ponedeljek zjutraj.

Seveda pa so tovrstne razlike obstajale tudi glede na tip dela, ki so ga opravljale. Če so dekleta opravljala hišna opravila, je bilo njihovo življenje v glavnem omejeno na dom. Če pa so varovala in vzgajala otroke, so bile do neke mere vključene tudi v zunanje življenje družine. (Veliko deklet je hkrati varovalo gospodarjeve otroke in opravljalo gospodinjska dela v hiši. Nekatere družine pa so imele po več služkinj, tako da je ena skrbela samo za gospodarjeve otroke, druga pa opravljala gospodinjska dela v hiši.) Tako so nekatere služkinje oziroma varuške odhajale z družinami ali zgolj z otroki na izlete, sprehode, počitnice itd. Zaradi takšnih okoliščin je bilo njihovo vključevanje v nov kraj zelo omejeno. Tistih nekaj ur prostega časa tedensko so preživele skupaj, največkrat z drugimi »diklami« iz domačega kraja ali ostalih delov Beneške

Ernesta Vogrig in Trusgnach Elena, posneta 1934 v Neaplju (last Terese Trusgnach, Sevca/Seuza).

Trusgnach Elena, (1918) iz Zverinca, Neapelj 1930 (last Terese Trusgnach, Sevca/Seuza).

Slovenije. Tako je npr. pet ali šest prijateljic iz vasi Topolovo, vse so bile rojene leta 1932 in 1933, oktobra 1947 (po poletnih kmečkih delih) skupaj odšlo na vlak za Torino. Tam jih je na železniški postaji pričakal vaščan, ki jih je peljal do delodajalcev – družin. Prijateljice, ki so vse delale kot »dikle«, so vsako prosto nedeljo popoldne preživele skupaj. Na drugi strani pa je bila »dikla« iz Hlodiča, ki je med letoma 1954 in 1956 služila v Milanu, obsojena na »izolacijo«. Služila je namreč v predmestju in vožnja do središča mesta, kjer so se zbirale prijateljice, ji je vzela »ogromno« časa. Tako je prosila delodajalca, če ima lahko prosto kakšno drugo popoldne v tednu, da bi šla lahko vsaj po trgovinah. (Bila je ena redkih »dikel« v tem času, ki je imela ves zaslužen denar izključno zase.)

Obstajala je tudi medsebojna pomoč med »diklami«, npr. pri iskanju novih, prijaznejših družin (če »dikla« ni bila zadovoljna z razmerami) ali, kot pripoveduje že omenjena Rezijanka (Kodrič, 1990, 102), v prinašanju hrane služkinjam (če je »dikla« dobivala zelo skope obroke). Služkinje so se pogosto tudi skupaj fotografirale, tako da velik del slikovnega gradiva ostaja omejen na skupinske fotografije služkinj (Anon., 1986, 157–171). Pri tem ni odveč reči, da si je veliko služkinj našlo zakonske partnerje na dopustu doma (v nekaterih primerih dekleta niso obiskala domačega kraja tudi po več let), saj v mestih niti niso imela veliko časa za tovrstna srečanja in s strani delodajalcev ni bilo zaželeno, da se družijo z moškimi.

Z leti je prihajalo tudi do posameznih sprememb glede odnosa »dikel« do domačih. Kot smo že rekli, je vse manj sodobnejših »dikel« pošiljalo denar domačim. Tako je šele »zadnjim diklam« zaslužek lahko pomenil tudi (vsaj delno) ekonomsko in socialno neodvisnost. »Dikle« so velikokrat zaslužen denar oziroma del denarja varčevale za balo.¹⁷ Nekatero so potreščine za balo kupovale same, drugim, ki so (ves) denar pošiljale domov, pa so balo kupile mame (lahko tudi zato, ker so bile še premlade). Nekdanja »dikla« se spominja in z veliko mero ironije poudarja, da ji je mama kupila darilo za poroko, toda z njenim denarjem, ki ga je pošiljala domov, ko je delala kot »dikla«. V Fotoalbumu izseljencev iz Benečije (Anon. 1986, 158), lahko preberemo zgodbo služkinje, ki zasluženega denarja nikoli ni imela v rokah. Njeno plačo so izročali sorodnici, ki je prebivala v kraju, kjer je delala. Grenko presenečenje je »dikla« doživela doma, ko je ugotovila, da je sorodnica z njenim zaslužkom kupovala perilo, ki naj bi sestavljalo njeno doto: »*V tistem kupu prtov in rjuh so ležale vse moje muke, vsa leta trpljenja daleč od doma.*« Takšnih grenkih zgodb najdemo med »diklami« veliko, čeprav jih večina ob tem poudarja, da je bilo takrat nekaj povsem normalnega, da se je z zasluženim denarjem pomagalo domačim.

Vlogo »dikel« lahko v marsičem primerjamo z vlogo drugih izseljenih družinskih članov. Večina jih je pošiljala denar domov in s tem pomagala domačim. Toda z ne-

¹⁷ Bala je skupek predmetov, ki jih je dekle pripravilo za svoje gospodinjstvo po poroki. Balo so ponavadi dekleta začela pripravljati že v začetku najstniških let in v njej je bilo navadno osebno perilo in posteljina, posoda, kolovrat, skrinja za shranjevanje blaga in še vrsta gospodinjskih potrebščin. Simbolno se je običaj bale ohranil do današnjih dni.

katerimi pomembnimi izjemami. Veliko »dikel« poudarja, da niso same razpolagale z zasluženim denarjem, nekatere zaslužka celo niso nikoli »držale v svojih rokah«. Čeprav je tudi veliko izseljenih moških, vsaj v prvih letih po drugi svetovni vojni, pošiljalo denar domačim, je bila to v večini primerov (bolj ali manj) njihova avtonomna odločitev.

Ta poklic je v primerjavi s poklici, ki so ji opravljale druge izseljene ženske ali moški, pomenil manjšo mero svobode in prostega časa. Služkinje so ponavadi smele zapustiti gospodinjstvo le enkrat tedensko, živele in spale so pri družini, tako so bile pod neprestanim pritiskom, budnim očesom delodajalca. Omejeni so jim bili tudi obiski doma, domačih, tako zaradi obremenjenosti z delom kot zaradi stroškov, povezanih s potjo domov.

Večina služkinj je delala neprijavljeno, brez delovne knjižice, zavarovanja in drugih ugodnosti, ki jih prinaša sklenjeno delovno razmerje. Prvi zakon, ki je urejal delovno razmerje, plačilo, zavarovanje, dopust, nastanitev, dovoljenje staršev za mladoletne gospodinjke pomočnice itd. je stopil v veljavo sredi leta 1958. (Zakon je med drugim določal, da gospodinjka pomočnica ne sme govoriti naokoli stvari iz privatnega življenja družine, kjer je zaposlena [Anon., 1958a, 1–2]). Toda pogovori z nekdanjimi »diklami« kažejo, da so se še kar nekaj časa po sprejetju omenjenega zakona zaposlovale brez predpisanih dokumentov, zavarovanja itd. O tem govori tudi prispevek v *Matajurju*, objavljen nekaj mesecev po sprejetju zakona: »Kako je torej z zakonom o diklah? Kakor z večino novih zakonov pri nas v Italiji, bo treba precej časa, da začnejo funkcionirati. Dikle si same iščejo preko svojih prijateljic službe in jih menjajo [to naj bi po sprejetju zakona počele posebne agencije]« (Anon., 1958b, 1).

Biti »dikla« je z očmi današnjega bralca pomenilo biti nekaj podrejenega, minornega, zapostavljenega in odvisnega, nek na pol vsiljen status po sili razmer. Toda ali je zgodba res tako enoznačna, kot smo jo predstavili v dosedanjih besedah?

ZAKAJ STE ODŠLI ZA »DIKLO«?: VZROKI IN OZADJA IZSELITEV

V tem poglavju ne bom predstavil osebnih pričevanj nekdanjih »dikel« v celoti, ampak predvsem dele, ki se bolj ali manj jasno dotikajo motiva(-ov) ali vzrokov izselitve deklet v italijanska mesta. Toda ti niso (vedno) tako enoznačni, da bi jih dobili zgolj s preprostim vprašanjem: »Zakaj ste se odselili?«, ali »Zakaj ste odšli za 'diklo'?«. Torej, če smo natančnejši, nas zanimajo družbenokulturne okoliščine odhoda. Kaj mislimo s tem? Na eni strani gre za širše družbene in kulturne okoliščine, ki so oblikovale ter pogojevale izseljenski tok (o katerih smo nekaj spregovorili že v prejšnjem poglavju), na drugi strani pa za specifične okoliščine, ki so pogojevale posamezne, individualne odhode oziroma odločitve. Če namreč rečemo, da so se »dikle« izseljevale zaradi ekonomske nuje ali revščine, povemo le del veliko kompleksnejše zgodbe, ki v marsikaterem individualnem primeru sploh ne drži. Pogled v osebna pričevanja nam nariše veliko bolj pisano sliko motivov, vzrokov odhoda in nam tudi nekoliko drugače naslika sam pojav, kot mi ga je uspelo skicirati doslej.

Kot smo nakazali že v prejšnjih poglavjih, če že ne posebej poudarili, je ekonomska nuja ali z drugimi besedami revščina doma gnala »dikle« s trebuchom za kruhom. Večina »dikel« tako poudarja izredno težke, neperspektivne razmere doma. Recimo: dekle iz vasi Polava je odšlo za »diklo« v Gorico leta 1951, staro komaj 13 let. Doma so se preživljali skoraj izključno s kmetijstvom: 2 kravi, tele, 2 prašiča in 9 otrok: *»Ma [toda] smo sami zastopil. Oni [starši] niso dejal, da beš. Smo mi sami zastopil, da mormo iti. Zak [ker] tle ni blo nč. Ne, da so nas preganjal, pero [toda] smo vedel sami, da mormo iti.«*

Toda podali bi napačen vtis, če bi rekli, da je bil njej odhod, izselitev utečena in neproblematična praksa, brez izrazitejših čustev. Prve ločitve od doma in domačil se zelo dobro spominja: *»Kr [ko] sem videla, da so šle vse moje sestre [7 od 8 sester je odšlo za 'diklo'], se nisem bala iti, pero era una cosa psicologica, che nas košta [toda bila je ena psihološka stvar, ki nas 'stane']. Sem ves cajt metala ven z sebe [bruhalaj]. Quello era una cosa psicologica di un rifiuto, di andarsi via della casa. Io non sapevo perché vomitavo, perñ il problema era quello [To je bila psihološka stvar ločitve, odhoda od doma. Jaz nisem vedela, zakaj sem bruhalaj, toda vzrok je bil ta /ločitev/]. Tako jit ta od doma, mlad človek. Non era facile [Ni bilo lahko].«*

V obravnavani družini je 7 od 8 hčera odšlo za »diklo«, a ne v povsem istem obdobju. Vse so tudi pošiljale denar domov. Pet, vključno s sogovornico, je poklicno pot služkinje nadaljevalo ali začelo v Angliji. Doma sta ostala le ena od sester in brat, ki mu je bilo kot edinemu fantu in najmlajšemu v družini »dodeljeno«, da se šola.

Primerov, ko so vse sestre, hčerke, odšle za »diklo« in so vse tudi pošiljale denar domov, najdemo veliko.

Toda nobena »dikla« ne poudarja, da bi jo starši silili, da gre služiti v mesto. Na drugi strani pa najdemo primere, ko so starši poklicali hčerke, »dikle«, domov. Štirinajstletno dekle, ki je odšlo služiti v Rim najverjetneje leta 1944, je že po 3 mesecih gospodinjenja prišlo domov. Vzrok za tako hitro vrnitev je bila (nepričakovana) vrnitev njene tete domov v Beneško Slovenijo (ta ji je našla tudi zaposlitev), starši pa niso hoteli, da ostane sama v večnem mestu.

Starši so torej od mladih deklet, vsaj od tistih iz revnih družin (ki so bile v večini), pričakovali, da gredo služiti, čeprav jim te odločitve niso vsiljevali.

Toda na drugi strani nekaj »dikel« poudarja, da bi lahko ostale tudi doma in delale na kmetiji. Za tovrstno zaposlitev so se odločala tudi dekleta z dobro stoječih kmetij oziroma družin, ki bi sicer lahko delale in živele doma na kmetiji. Leta 1957 iz Čeplesišč izseljeno dekle se tako spominja, kako je oče z nakupom krave (da bi povečal obseg dela na kmetiji) hotel hčerko odvrniti od nameravane izselitve v Rim, kjer ji je sestra našla delo gospodinjske pomočnice: *»Oče je rekel: 'zakaj greste?' Doma je bilo vedno dovolj za jest in za oblečt. Ne vem točno, zakaj smo šle? Verjetno zato, ker so hodila vsa druga dekleta v vasi. V resnici nam ni nič primanjkovalo [v italijanščini].«*

Šestnajstletno dekle, ki je odšlo leta 1952 za dve leti za »diklo« v Rim, nato za leto v Švico in še ponovno za leto dni v Rim, poudarja, da so doma živeli dobro in da niso imeli ekonomskih težav. Za izselitev se je odločila, ker: *»Se je šlo rado proč.*

Se je in svet vidlo. (...) Se je šlo, da se je kej vidlo. (...) Se je nardilo eno ešperjenco [izkušnja]. « Denar je hranila izključno zase, saj starši, kot smo že omenili, z njim niso imeli težav. Prav tako je odšla v Belgijo za »diklo« njena sestra, kjer je ostala leto dni, nato je šla še za krajši čas v Anglijo, končala pa je v Kanadi: *»Če se ji ni blo telo, ne bi šla. Zak [ker] so šli vsi in je šla.«*

Če sta bili za nekatera dekleta izselitev in bivanje v tujem (družinskem) okolju lahko celo travmatični, sta drugim dekletom pomenili edini možni odhod v svet oziroma edini takrat družbeno sprejemljiv način, da vidijo svet. Tudi nekatere »dikle«, ki so bile zaradi ekonomskih razmer prisiljene oditi, ne pozabijo na ta vidik: *»La partenza [odhod, izselitev] je bla eno malo vesela, ker nismo vedele, kam gremo.«*

Osemnajstletno dekle, ki je leta 1954 iz Hlodiča odšlo služiti k družini v Milano, je bilo iz družine, v kateri je oče z delom v belgijskem rudniku reševal finančne težave že od leta 1946. Kot sama pravi, bi lahko delala doma na kmetiji, ki jo je vodila mama, toda: *»Ja, tle sem bla delala, tle sem bla delala kmetijo, sem bla pomala tle doma, ma potle [toda potem] plače jo ni blo. Če sem bla mela potrebo en par čevlju al eno obleko an kam sem šla po sude [denar], jih ni blo.«* Številne »dikle« nam govorijo podobne zgodbe; lahko bi ostale in delale doma, toda želele so si svojega denarja, ki ga pa večkrat niso mogle hraniti zase: *»Ma me niso moji genitori [starši], da so me zagnal, sem tela jaz iti, da bom mela moje sude [denar]. Ma nisem mai [nikoli] mela, ker sem morla domu pošiljat.«*

Odhod v novo, povsem drugačno mestno okolje je več »diklam« pomenil tudi svojevrstno (življenjsko) šolo, čeprav številne tega ob odhodu niso sprejemale kot izziv, ampak prej kot težavo ali nevšečnost. Nekdanje »dikle« naštevajo številne težave, od znanja in razumevanja italijanščine, ki so jo nekatere znale zelo pomanjkljivo, do obvladovanja povsem novih hišnih opravil in kuhanja. Štirinajstletno dekle iz Topolovega, ki je odšlo služiti v Torino leta 1947, je sprva dobilo delo pri zdravnikovi družini, kjer naj bi med drugim odgovarjalo tudi zdravnikovim strankam po telefonu. Ker, kot poudarja, ni znala dobro italijansko in ni znala odgovarjati po telefonu (telefon je takrat namreč videla prvič v življenju), je morala oditi k novim delodajalcem. In tudi pri drugi družini je naletela na težave: *»Nisem znala italijansko ne delat, zak [ker] doma ni blo peglajzna [likalnika] na elektriko, je bil tisti na voglje. Ni blo telefona an mize nisem znala delat. (...) Ku [Kako] smo znal mi srajce peglat tekrat. Kr naši niso imeli teh vratov tekrat.«* Njen primer nikakor ni osamljen, s podobnimi težavami so se srečevale številne »dikle«, kot nam to jedrnato razlaga ena od njih: *»Ni blo problem delo dobit, ma problem je blo znat delat.«*

Toda velika večina »dikel«, tako tistih, ki so bile prisiljene oditi, kot tistih drugih, ki jim je izselitev pomenila vse kaj drugega, poudarja tudi, da je bilo lepše delati v hiši kot doma na kmetiji. Dekle, rojeno leta 1936, ki je leta 1954 odšlo iz Hlodiča v Milano za »diklo«, pravi: *»Ja bem [torej], je blo lepše [delat] na hišeh ku na kmetiji. Tiste sigurno, de [da]. Ma najrbuljš je blo, če bi blo tle doma, de je blo kajšna služba, ku sada, kr so fabrike, kr se more jit zgoda an prit zvečer domu. Ma tenčas ni blu tiste možnosti.«* Z njo se strinjajo številne, ki so odšle, kot je odšla ona: *»Za nas, kr smo*

delale na kmetiji, so za nas bila dela lepša v hiši; pranje, pomivanje, likanje. Si delal na toplem.« Težka kmečka dela pogosto tudi dekletom niso bila prihranjena, še posebej v družinah, kjer ni bilo sinov ali so bili ti še premladi za fizična dela.

Toda služenje pri družinah v italijanskih mestnih središčih ni bilo cenjeno samo med dekleti, »diklami«. Dobro mnenje o tem poslu, kot nam govorijo številne sogovornice in sogovorniki, naj bi imeli tudi starši: »So govorile mame tle po vasi: 'Naša je gospa tam, ji ne manjka za jest.'«

Odhod oziroma bivanje v mestu pa je bilo povezano tudi z drugačnimi navadami, kot so jih bila dekleta vajena doma. Bivanje v mestu ni pomenilo izključno delovnega mesta, ampak tudi stik z okoljem, ki je bilo praviloma bolj cenjeno in kjer so bile doma druge navade in način življenja. Fant iz vasice Bardo v dolini reke Ter se spominja, da so bile »dikle«, ki so prihajale domov na dopust, lepo, »mestno« oblečene in naličene. To, kot pravi, takrat ni bila praksa med dekleti v vasi. Dekleta so se po mnenju opazovalca tudi drugače bolj »fino« obnašala.

Prav tako je potrebno zaposlitev pri družinah v italijanskih mestih pogosto razumeti kot neko predhodno fazo, začetni korak k ponavadi bolj cenjenim zaposlitvam ali k poroki (varčevanje za balo). Bivanje v mestu je kljub izolaciji, v katero so bila potisnjena dekleta, odpiralo nove možnosti za zaposlovanje in je prinašalo nove delovne izkušnje. Veliko »dikel«, ki so odšle za krajši ali daljši čas v mesto, si je našlo zaposlitev v tovarnah, hotelih, restavracijah itd., ali so še pogosteje odšle v tujino (velikokrat so nadaljevale delo gospodinjskih pomočnic v tujini). Veliko deklet, katerih osebna pričevanja smo predstavili v tem besedilu, je nadaljevalo svojo delovno pot v tujini. Npr. »dikla« iz Polave (iz začetka tega podpoglavja) je po 8-mesečnem služenju v Gorici, odšla pomagat sestri in njenemu možu, ki sta na Sardiniji vodila bar. Nato je pomagala drugi sestri, ki je najela bar v Čedadu, se potem odpravila še enkrat za »diklo« v Milano, kjer pa jo je gospodarica zaradi njenega lepega videza zaposlila v trgovini. Tu je ostala le 3 mesece. Z 18 leti se je odpravila v Anglijo za varuško, kjer so bile kot gospodinjske pomočnice zaposlene že 4 sestre. Po enoinpolletnem bivanju v Angliji je odšla v Rim, kjer je celo uspela kot igralka, se poročila s sinom senatorja, končala pravno fakulteto, na noge postavila in več let vodila rimsko sekcijo *Zveze izseljencev Furlanije-Julijske krajine/Unione emigranti sloveni del Friuli-Venezia Giulia*. (Zgodba za film!) Tudi »dikla« iz Topolovega, ki je pri prvih delodajalcih prvič videla telefon, je po sezoni, kot imenuje to obdobje svojega služenja v Torinu, odšla še za sezono v Milano (pri tem poudarja, da je že ob odhodu vedela, da gre le za sezono, saj so starši od nje pričakovali pomoč pri poletnih kmečkih delih), potem pa za tri leta v Anglijo, kjer naj bi delala kot gospodinjska pomočnica, toda pristala je kot pomočnica v bolnici, in še za tri leta za »diklo« v Švico. Nato se je poročila. Kljub vestnemu pošiljanju denarja domačim, si je od samega začetka kupovala tudi balo in ob tem pravi: »Sem šla za prit nazaj. Mi smo se zaljublil še mladi, je blo tako.« »Dikla« (prav tako predstavljena v tem poglavju), ki je odšla leta 1954 iz Hlodiča za dve leti v Milano, je leta 1956 odšla v Belgijo, kamor sta že leto poprej odšla njena mama in mlajši brat, oče pa je bil v Belgiji že od leta 1946. Ob prihodu ji je zaposlitev v bivališču za rudarje (kantina) našel oče, kjer je

kuhala, pospravljala, čistila, stregla itd. Po menjavi več služb in poroki z italijanskim rudarjem, zaposlenim v belgijskem rudniku, je prevzela vodenje bencinske črpalke, ki jo je vodila do vrnitve v Hlodič leta 1969. Toda ta »nadaljevanja« so že druge zgodbe, ki prinašajo druga, nova vprašanja in zahtevajo tudi druge naslove.

Zdi se, da je poklic »dikle« postajal z leti vse manj zaželen. Predvsem v šestdesetih letih, ko so dekleta imela tudi že druge, čeprav po večini zelo omejene zaposlitvene izbire, se zdi, da je bil navedeni poklic vedno manj priljubljen. Leta 1945 rojeno dekle, ki je s 17 leti odšla delat v Milano v tovarno, kjer ji je delo našla teta, pravi, da je: »...bla vesela, da ni blo treba jít za domestiko [služkinjo]«. In njena zgodba nikakor ni osamljena.

SKLEP

Pojav izseljevanja in zaposlovanja deklet iz Beneške Slovenije v gospodinjstvih italijanskih mest zastavlja številna vprašanja. V tem besedilu sem poleg orisa samega pojava (ki prej odpira vprašanja, kot pa nanje odgovarja) odgovoril le na zelo ozek segment vprašanj. V resnici sem le skušal odgovoriti nanj, saj je kljub številnim zbranim ustnim pričevanjem velikokrat težko razumeti družbene in kulturne okoliščine, ki so oblikovale, pogojevale, ali vsaj obarvale ta pojav. Prav tako moramo vsa pričevanja, na katera se je v (približno) pol stoletja usedlo že veliko prahu, brati zelo pazljivo, previdno in z določene razdalje. S tem ne mislim samo na posledice časovne odmaknjenosti pojava. Na ta pojav je namreč zelo težko gledati neobremenjeno ali nevtrarno, saj, kot smo že omenili v uvodu in nakazali tudi s prispevki iz časopisa beneških Slovencev *Matajur*, se skoraj nikoli brezbrizno ne dotika razlikovanj in izključevanj, ki jih prinašajo rasa, etničnost, razred, spol, religija, izobrazba itd. Osebna pričevanja nekdanjih »dikel« so tako skoraj vedno obremenjena, obarvana ali lahko povsem na novo napisana z »nečim«, kar lahko v marsičem spremeni tudi razumevanje samega pojava. Še posebno, če to razumevanje vključuje ali celo sloni na osebnih, subjektivnih pogledih vključenih in njihovih bližnjih.

Izseljevanje žensk zaradi dela, zaposlovanja v gospodinjstvem sektorju, kot ugotavlja Henshall Momsen (1999, 10), je bilo največkrat razumljeno kot »push« dejavnik revščine doma. Dekleta, ki so se izselila in sprejela tako delo, kot nadaljuje avtorica, so bila največkrat predstavljene kot žrtve. Bile so namreč prisiljene sprejeti to delo zaradi revščine. Takšen pogled je, kot smo deloma pokazali z nekaterimi prispevki iz *Matajurja* in kot nam pričajo pogovori z ljudmi na terenu, v veliko primerih označeval in še označuje tudi izseljevanje, zaposlovanje deklet iz Beneške Slovenije v gospodinjstvih italijanskih mest. Podrobno branje osebnih pričevanj nekdanjih »dikel« nam v številnih primerih potrjuje »težo« tega pogleda, toda po drugi strani nam kaže pojav v veliko bolj kompleksni, pisani podobi. Dekleta, ki so odšla, kot nam govori ta dominantna zgodba, s trebuhom za kruhom v italijanska mesta, se niso nujno počutila kot

žrtve. Nekatera, kot nam govorijo osebna pričevanja, so iskala tudi avanturo, vsaj delno finančno neodvisnost, želela so se (vsaj nekoliko) otresti okov patriarhalne družine, zamenjati težka kmečka dela doma z privlačnejšim delom v gospodinjstvu ali zgolj spremembo v življenju. Pri tem ne smemo zanemariti privlačnosti mesta, ki ni ponujalo le »nedosegljivega in sanjavega blišča«, ampak je odpiralo tudi nove življenjske perspektive. »Biti dikla« je največkrat pomenilo le začetno stopničko v socialni ali/in profesionalni mobilnosti deklet in hkrati je bil to najlažji ter največkrat edini način za dekleta, da so lahko prišla v mesto.

In če si na koncu dovolim iz obravnavanega primera nekoliko posplošiti zadevo: pri celovitem razumevanju migracij je potrebno upoštevati tako vplive širših družbenih struktur kot voljo, odločitve posameznikov ali kot bi temu hitropotezno rekli sociologi: »strukturo in delovanje«. In če se omejimo le na eno, nam kvečjemu uspe ujeti le del veliko bolj zanimive, večpomenske in kompleksne zgodbe.

Zadnjo besedo pa prepuščam nekdanji »dikli«, ki ni bila prikrajšana za tisto, za kar smo vedno prikrajšani bralci ali avtorji takšnih besedil. Nikoli ne bomo vedeli prav vsega, nekaj vedno ostane neizrečenega, kot v filmih ali knjigah, ki nas ne pustijo spati: »*Se je nardlo eno ešperjenco [izkušnja]*.«

LITERATURA

- Adam, F. (1982): Kvalitativna metodologija in akcijsko raziskovanje v sociologiji. *Casopis za kritiko znanosti* 10, 53–54, 133–292.
- Anon., (1956): Prebivalstvo Nadiških dolin živi v skrajno težki mizeriji. *Matajur* 7, 19 (141), 1.
- Anon., (1957): Dikle – »domestiche«. *Matajur* 8, 8 (150), 1.
- Anon., (1958a): Dikle so postale osigurani delavci. *Matajur* 9, 9 (174), 1–2.
- Anon., (1958b): Emigrantske rimese. *Matajur* 9, 21 (187), 2.
- Anon., (1959a): Beg žensk v mesta. *Matajur* 10, 19 (206), 1.
- Anon., (1959b): Ali je to jesen. *Matajur* 10, 19 (206), 1.
- Anon., (1961a): Emigrantski glas. Kateri so glavni emigrantski problemi. *Matajur* 12, 5 (235), 4.
- Anon., (1961b): Emigracija v Nadiški dolini. *Matajur* 12, 8 (238), 1.
- Anon., (1986): *Fotoalbum izseljencev iz Benečije/Fotoalbum degli emigranti della Benecia*. Trst, Založništvo tržaškega tiska.
- Anon., (1990): Zgodovinska skupina. V: Rupel, A.: *Tabor »Rezija 89«*. Gorica, SLORI in NŠK, 15–26.
- Barbič, A. in Miklavčič Brezigar, I. (1999): Občasne migracije podeželskih žena na Goriškem: Gospodinjsko delo v Tujini – nuja in priložnost nekoč in danes. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 39, 3, 4. Ljubljana, Slovensko etnološko društvo, 39–47.

- Barsotti, O. in Lecchini, L. (1995): The experience of Filipina female migrants in Italy. V: *International Migration Policies and the Status of Female Migrants, Proceedings of the United Nation Expert Group Meeting on International Migration Policies and the Status of Female Migrants*, San Miniato, 28–31.
- Blanchini, E. (1952): Kmečka posest v Beneški Sloveniji [časopisni podlistek iz monografije *La proprieta agraria ed i bisogni economici e sociali degli agricoltori nel Friuli italiano*, izdani leta 1898]. *Matajur* 3, (45), 3.
- Boserup, E. (1970): *Women's role in Economic Development*. New York, St. Martin's Press.
- Bruner M. E. (1986): Introduction. V: Turner W. V. in Bruner M. E.: *The Anthropology of Experience*. Urbana and Chicago, University of Illinois Press, 3–30.
- Campani, G. (1995): Labour markets and family networks: Filipino woman in Italy. V: Rudolph, H. in Morovasic, M.: *Bridging States and Markets: International Migration in the Early 1990s*. Berlin, Edition Sigma.
- Clavora, F. (2000): Storia e consequence dell' emigrazione. V: Petricig, P.: *Valli del Natisone – Nediške doline. Ambiente/Cultura materiale/Arte/Tradizioni popolari/Lingua/Storia*. San Pietro al Natisone, Cooperativa Lipa editrice, 390–407.
- Clavora, F. in Ruttar, R. (1985): *Sloveni ed emigrazione. Il caso delle valli del Natisone*. Cividale del Friuli, Zveza Beneških izseljencev.
- Clavora, F. in Ruttar, R. (1993): *The community without a name*. Premariacco – Udine, Zveza Slovenskih Izseljencev Furlanije - Julijske krajine/Unione Emigranti Sloveni del Friuli - Venezia Giulia.
- Decima, F. (2001): Percorsi femminili in emigrazione. Relazioni sociali e vissuto urbano di donne somale e marocchine a Bologna. V: Arru, A., Ehmer, J. in Ramella, F.: »Migrazioni«, *Quaderni storici* 36, 1 (106), 201–232.
- Ferenc, T. (1987): Beneška Slovenija [geslo]. V: Bešter, M. et al.: *Enciklopedija Slovenije* (1. zvezek). Ljubljana, Mladinska knjiga, 227–232.
- Grafenauer, B. (1977): Slovenci na zahodni meji. Vprašanja srednjeveške kolonizacijske zgodovine Beneške Slovenije s posebnim ozirom na naselitev Slovencev. *Prešernov koledar* 1978. Ljubljana, Prešernova družba, 97–107.
- Gregson, N. in Lowe, M. (1994): *Servicing the Middle Classes: Class, Gender and Waged Domestic Labor in Contemporary Britan*. London in New York, Routledge.
- Henshall Momsen, J. (1999): Maids on the Move. V: Henshall Momsen, J.: *Gender, Migration and Domestic Service*. London in New York, Routledge, 1–22.
- Hoskyns, C. in Orsini-Jones, M. (1995): Imigrant women in Italy, perspectives from Brussels and Bologna. *European Journal of Womens's Studies*, 2, 51–76.
- Kalc, A. (1996): L'emigrazione slovena e croata dalla Venezia Giulia tra le due guerre ed il suo ruolo politico. *Annales* 6, 8, 23–60.
- Kalc, A. (2000): Prispevki za zgodovino izseljevanja iz Beneške Slovenije: primer občine Sovodnje/Savogna. *Dve domovini/Two Homelands*, 11–12. Ljubljana, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, 175–202.

- Kalc, A. in sodelavci (2002): *Poti in usode. Selitvene izkušnje Slovencev z zahodne meje*. Knjižica Annales majora. Koper – Trst, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, Narodna in študijska knjižnica.
- Kalc, A. in Kodrič, M. (1992): Izselsjevanje iz Beneške Slovenije v kontekstu furlanske migracije s posebnim ozirom na obdobje 19. stoletja in do prve svetovne vojne. *Zgodovinski časopis* 46, 2. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 197–209.
- Kodrič, M. (1990): Življenjska zgodba izseljenke varuške. *Jadranski koledar 1991*. Trst, Založništvo tržaškega tiska, 99–102.
- Komac, M. (1990): *Politična kultura, Narodnostna identiteta, migracijski procesi in etnorazvoj. Protislovja narodnostnega razvoja Slovencev v Videmski pokrajini*. Ljubljana, Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo [doktorska disertacija].
- Makuc, D. (1993): *Aleksandrinke*. Gorica, Mohorjeva družba.
- Merku, P. (1999): *Slovenska imena v Italiji: priročnik/Toponimi sloveni in Italia: manuale*. Trst, Mladika.
- Mestieri da donna (2003): http://www.unipd-org.iperv.it/pariopportunita/studenti/tesi/frulli_lungo.htm (3. 4. 2003).
- Mlekuž, J. (2002): *Proučevanje učinkov migracij na vrednotenje prostora med izseljenci iz Nadiške Beneške Slovenije*. Bovec, Filozofska Fakulteta, Oddelek za geografijo [magistrska naloga].
- Musoni, F. (1978) Gli Abitanti. V: Slovenski Raziskovalni Inštitut: *La Slavia Italiana nella »Guida delle Prealpi Giulie« di Onilto Marinelli*. Atesa editrice, 106–211 [ponatis izbranih poglavij iz knjige, prvič izdane leta 1912].
- Pagani, B. M. (1968): *L'emigrazione friulana dalla metr del secolo XIX al 1940*. Udine, Arti Grafiche Friulane.
- Reher, D. S. (1998): Family ties in Western Europe: persistent Contrasts. *Population and Development Review* 24, 2, 203–234.
- Stranj, P. (1999): *Slovensko prebivalstvo Furlanije-Julijske krajine v družbeni in zgodovinski perspektivi*. Trst, SLORI in Narodna in študijska knjižnica in Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze.
- Treves, A. (1976): *Le imigrazioni interne nell'era fascista*. Torino, Einadi.
- Vandsemb, B. (1995): The Place of Narrative in the Study of Third World Migration: the Case of Spontaneous Rural migration in Sri Lanka. *Professional Geographer* 47, 411–425.

SUMMARY

SOME ASPECTS OF EMPLOYMENT OF YOUNG WOMEN FROM JULIAN SLOVENIA IN HOUSEHOLDS OF ITALIAN TOWNS: A SILENT, BITTER-SWEET, NEVER ENTIRELY SPOKEN OUT AND HEARD STORY

Jernej Mlekuž

The contribution deals with poorly researched but massive phenomena of emigrating and employing of young women from Julian Slovenia in households of Italian towns (mainly in the period after World War II). Emigration of women because of work, employment in the household sector was mostly understood as a "push" factor resulting from poverty at home. Women that emigrated and accepted such work have mostly been presented as victims. Suchlike a view in a larger number of cases denoted and still does, as the contribution shows with a presentation of some newspapers articles, the emigrating and employing of women from Julian Slovenia in households of Italian towns. A detailed reading of personal evidences of onetime "dikle" (servant girls) confirms the "weight" of such a view, and on the other hand reveals the phenomena in a much more complex, variegated image. Young women who were "forced to go", as speaks this dominant narration, "for a better bread" to Italian towns, not necessarily considered themselves victims. Some, as personal evidences reveal, sought "adventure", at least partly financial independence, they wished to rid (at least to some degree) of the ties of patriarchal society, swap the hard peasant work with a more attractive work in households, or merely make a change in their lives. Not to neglect is the "attractiveness" of the city, which not only was offering the "unreachable and fanciful splendour" but as well opening new life perspectives. "To be a servant girl" in most cases meant just the initial step in the social and/or professional mobility of young women.

In a complex understanding of migrations, it is necessary to take into consideration the influences of wider social structures as the intentions, decisions of individuals, or as sociologists would say with a swift stroke, "the structure and functioning". In addition, if we limit to just one, we can succeed at the utmost to catch only part of a much more interesting, multi-significant and complex story.

The contribution also stresses that personal evidence, upon which a lot of dust sat in (approximately) fifty years, should be read most attentively, cautiously and with a certain distance. It is not only about the "consequences" of time remoteness of the phenomena. Namely, it is extremely difficult to view unburdened or "neutral" upon the phenomena of emigration and employment of young women in households as it hardly ever unconcernedly refers to discrimination and exclusion that race, ethnicity, class, gender, religion, education etc. bring.

Jernej Mlekuž, Geographer, Ethnologist and Cultural Anthropologist at the Institute for Slovenian Emigration Studies of Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts in Ljubljana, Slovenia.

SLOVENSKI INTELEKTUALCI – IZSELJENCI NA HRVAŠKEM: JERNEJ FRANCELJ (1821–1889)

Irena Gantar Godina

COBISS 1.01

Leto 1848 ni bilo prelomno le za avstro-ogrsko državo in njene narode, prelomno je bilo tudi za nadaljevanje sodelovanja avstrijskih in ogrskih Slovanov, za njihovo kulturno, gospodarsko in politično uveljavitev, za politiko države do slovanskih narodov in, nenazadnje, za odnos Slovencev do drugih slovanskih narodov. Tako so dogajanja leta 1848 močno vplivala tudi na odnose med Slovenci in Hrvati.¹ Hrvaško ilirsko/narodno gibanje, ki se je razmahnilo kmalu po koncu Napoleonovih Ilirskih provinc, je bilo pravzaprav, če zelo poenostavimo, posledica/reakcija na agresivno madžarsko jezikovno politiko, ki je vse od leta 1790 zahtevala uporabo madžarskega jezika tudi na Hrvaškem. Zahteve so se ponavljale vsakih nekaj let, vse do leta 1812, ko je moral kralj razpustiti sabor, kar je trajalo do leta 1825. Čas med obema saboroma so izkoristili hrvaški rodoljubi, ki so začeli intenzivno propagirati hrvaški jezik kot jezik kulture, znanosti, kot jezik, ki naj ga uporabljajo v šolah. Dejavnosti so se vrstile skozi celotno obdobje Metternichovega absolutizma, razvijala sta se tako jezik kot zavest o potrebi združitve ljudstva okrog enega jezika. Hrvati so tako lahko že v času Metternichovega vladanja, že v 20. letih 19. stoletja, razvijali svojo kulturno-jezikovno pa tudi politično dejavnost – kar je bila, med drugim, tudi posledica njenega posebnega položaja, tj., da je bila formalno podrejena drugi politični tvorbi, obe pa sta bili podrejeni tretji, skupni tvorbi, cesarstvu. Prav to so znali obrniti sebi v prid, saj je bil odnos enih ali drugih do Hrvaške pravzaprav neke vrste lakmusov papir za prepoznavanje trenutnega (ne) razumevanja Ogrske in Avstrije. Tak položaj jim je nekaj časa omogočal dokaj sproščeno delovanje; imeli so že zelo razvejano jezikovno-kulturno dejavnost, pri kateri pa je sodelovalo tudi, sicer maloštevilno, pa vendarle, hrvaško plemstvo z Jankom Draškovićem² na čelu.

¹ Josip Horvat, *1848*, Zagreb; Mirjana Gros, *Počeci moderne Hrvatske*, Zagreb, Globus 1985; F. Petre, *Poskus ilirizma na Slovenskem*, Ljubljana, Slovenska Matica, 1939; Ivan Prijatelj, *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848–1895*, zv. 1, Ljubljana, DZS, 1955.

² Grof Janko Drašković (1770–1856), simpatizer francoske revolucije in Napoleona, se je pod vplivom nacionalnih gibanj tistega časa (Mazzini, Lelewel ...) hitro pridružil ilirskemu gibanju in postal njihov zaščitnik. Leta 1838 je izdal prvo hrvaško brošuro *Disertatio iliti razgovor darivan poklisarom kraljevina naših za buduču dietu ugarsku odslanem*, v kateri je zahteval zedinjenje hrvaških dežel in uvedbo hrvaškega jezika v javno življenje. Prav tako je pozval hrvaške ženske

Gibanje je iz leta v leto dobivalo nove razsežnosti. In ko je Ljudevit Gaj leta 1834 dobil pravico izdajati politični časopis, se je gibanje prevesilo iz jezikovno-kulturnega v nacionalno-politično gibanje, kar se je izteklo v prepoved delovanja leta 1843.³ Glasnikom ilirskega gibanja je v kratkem času kljub pritiskom Ogrske in Dunaja do leta 1848 uspela taka množičnost gibanja, kakršne Slovencem ni bilo mogoče doseči vse do dobe taborov, saj je bil krog, ki se je zavzemal za idejo Zedinjene Slovenije leta 1848 »še šibek in maloštevilen« ... »prave organizacije slovensko politično gibanje v letu 1848 ni imelo, ... ni bilo niti enega množičnega ali reprezentativnega shoda ... , toda ... nobenega ... vodstva, ki bi usmerjalo slovensko politiko ...«⁴ Drugače je bilo na Hrvaškem: Gajev oz. Draškovičev koncept je vseboval točke, ki so spodbujale dvig nacionalne in državne zavesti Hrvatov in odpor proti politični, gospodarski in kulturni prevladi Madžarov; obenem pa so želeli pridobiti in zbrati okrog gibanja tudi druge južne Slovane. Hrvati so torej že pred letom 1848 dosegli nekaj pomembnih rezultatov svoje nacionalne politike, na primer že omenjeni politični časopis, prvega učitelja »narodnega« jezika, dosegli pa so tudi, da jih je morala ogrska oblast obravnavati kot »partes adnexae« (pridruženi deli) in ne kot »partes subjectae« (podložni deli), čeprav so Hrvati zahtevali izraz »regna socia« (zvezne kraljevine). Medtem ko so Slovenci to obdobje doživljali predvsem kot odsotnost vsake politične dejavnosti na eni strani in na drugi strani – edino možno – močno in dokaj široko kulturno-jezikovno delovanje, so Hrvati v okviru Narodne stranke, torej že pred letom 1848, imeli že povsem dorečene politične zahteve in cilje, ki so jih v obliki 30 Zahtev naroda podali na Veliki ljudski skupščini Kraljevine Dalmacije, Hrvaške in Slavonije 25. marca 1848.⁵ Slovenci so v sklopu jezikovno-kulturnih dejavnosti med drugim tudi veliko razpravljali o idejah hrvaških iliristov, predvsem z jezikovno-kulturnega vidika in šele leta 1843 so z Bleiweisovimi⁶ Novicami dobili prvi slovenski list, ki pa ni imel tako »radikalnih« vsebin kot npr. Gajeve Ilirske Novine.

Ideje iliristov/ilircev so med Slovence zanesli ne le tisti, ki so se zanje najbolj

iz višjih krogov, naj uporabljajo hrvaščino. Leta 1838 je skupaj z iliristi ustanovil Ilirsko čitaonico kot središče gibanja. Postal prvi predsednik Matice Ilirske, ustanovljene 1842. Umrli je 1856 v Radgoni.

³ Madžarsko plemstvo je uspelo prepričati avstrijski dvor, da so ilirci protiavstrijski in protidinastični prevratniki, zato je Dunaj 11. januarja 1843 s cesarskim reskriptom prepovedal gibanje in ime iliri.

⁴ Vasilij Melik, Leto 1848 v slovenski zgodovini. V: *XVII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, Ljubljana, 1981, str. 45.

⁵ Med drugim so zahtevali hrvaško nacionalno neodvisnost, priključitev Vojne krajine in Dalmacije civilni Hrvaški, uvedbo hrvaškega jezika kot uradnega, svobodo tiska, združevanja, vere, učenja in govora, ukinitvev privilegiranih stanov, osvoboditev kmetov, oblikovanje nacionalne vojske, ukinitvev nekaterih monopolov ipd.

⁶ Vasilij Melik, *Bleiweisova vloga v slovenski politiki*, Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike, zv. 7, Bleiweisov zbornik, Slovenska Matica, Ljubljana 1983, str. 15–24; Peter Vodopivec, *Gospodarski in socialni nazori Bleiweisovega kroga*, Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike, zv. 7, Bleiweisov zbornik, Slovenska Matica, Ljubljana 1983, str. 25–41.

navduševali, npr. Stanko Vraz, Josip Muršec oz. predvsem štajerski domoljubi, marveč tudi študentje na dunajski ali graški univerzi; z ilirizmom so se seznanjali tudi Slovenci, ki so se šolali na hrvaški strani in so bili neposredne priče intenzivnemu ilirskemu kulturno-jezikovnemu, med ljudmi že zelo uveljavljenemu gibanju. Med temi so bili predvsem Slovenci z obmejnih področij med slovensko Štajersko in Hrvaško; ti so že zgodaj obiskovali srednje šole na hrvaški strani. Zaenkrat natančnega števila slovenskih dijakov še nimamo, zlasti ne iz časa pred letom 1848; za poznejše obdobje imamo t. i. letna poročila (godišnji izvještaj), nekaj pa jih je naš(t)el tudi Antun Cuvaj,⁷ toda sezname nikakor niso popolni in kjer niso navedli stalnega prebivališča, še manj zanesljivi. Toda imena kot so Franjo Pavlin iz Prezida, Vladimir Peharec iz Mokronoga, Ljuboslav Oberranzmayer iz Maribora, tudi Milan Milotti iz »Zagorja u Kranjskoj« ali pa Ivan Pevce, Alex Žerjav, Oskar Leskovic, Ivan Košir, Ferdo Šega ali Vekoslav Tertnig, pri katerih kraj rojstva/bivanja ni bil naveden, so bržkone zares imena slovenskih dijakov.⁸ Seznam iz leta 1870 pa npr. pokaže tudi sicer dokaj pestro nacionalno sestavo takratnega dijaštva, saj so se na zagrebški realki šolali tudi dijaki iz drugih delov monarhije, npr. iz Černovic (Alfonso Ebner), Temišvara (Eugen Ress), Drobobiča v Galiciji (Hugo Skala), dva dijaka iz Prage in eden celo z Dunaja.

Kljub temu da ne Slovincem ne Hrvatom pa tudi drugim slovanskim narodom v okviru habsburške monarhije ni uspelo uresničiti večine zahtev, saj so se poskusi reformiranja države hitro končali, se je med Hrvati, ki so pridobili kar zgledno avtonomijo, nacionalna samozavest zelo okrepila. In tudi to je Hrvate spodbudilo, da so začeli drugače gledati na Slovence: na eni strani so – vsaj nekateri – zdaj videli večje možnosti slovensko-hrvaškega povezovanja, na drugi pa so nekateri na Slovence gledali povsem drugače, najprej kot na potencialne zaveznike Dunaja in hkrati s tem so začeli izražati tudi ozemeljske zahteve oz. dokazovati pripadnost nekaterih slovenskih ozemelj Hrvaški. To to so bila osamljena mnenja, tako da so, mnogi Slovenci občudujoče spremljali hrvaško nacionalno prebujo. Med ne tako malo Slovenci se je ponovno porodila misel ne le o enotnem, ilirskem jeziku, marveč tudi želja po tesnejšem politično-kulturnem sodelovanju.

Med slovenskimi izobraženci, ki so se odpravili na Hrvaško s tovrstnimi upanji, so bili med bolj znanimi Janez Trdina, Sebastijan Žepič, Matija Valjavec, Ivan Macun, med manj znanimi pa, npr. Bartol Jernej Francelj, Andrej Gostiša, Anton Rojc, Ivan Stožir, kaplan Janez Božič,⁹ Franjo Bradaška, verjetno tudi Jakob Čičigoj in še kdo.

Za mnoge slovenske državne uradnike, ki so se na Hrvaško izselili v času Bachovega premeščanja predvsem slovanskih, največ čeških in slovenskih, državnih uslužbencev, to ni bila kazen oz. nekaj, kar bi odločno zavračali; o tem pričajo tudi besede Matije Valjavca, ki je v svoji avtobiografiji poudaril, da so se raje odločali za Hrvaško kot za Dunaj, ker na Ljubljano ali slovenske kraje »naj ne misliva ...«

⁷ Antun Cuvaj, *Gradja ...*

⁸ *Godišnje izveščje zagrebačke više realke*, Zagreb 1863 in Zagreb 1870.

⁹ Janez Božič je na reški gimnaziji eno leto poučeval latinščino in nemščino. Ko se je vrnil na Dunaj, da bi dokončal šolanje, je oglušel; preselil se je v Celovec, kjer je od 1865 urejal list *Slovenec*.

Za nekatere¹⁰ je bila to (tudi) priložnost preseči razočaranje nad neuspešnimi akcijami Slovencev v letu 1848, tako da so odšli v deželo, Slovincem najbližjo in najbolj sorodno. V Hrvaški so dobili priložnost bolje spoznati ljudstvo, njihov jezik kot najbližjega slovenskemu ter njihovo vsakdanje življenje; največ pa so pričakovali v zvezi z idejo ilirizma, z vsejužnoslovansko idejo. Obenem so imeli v hrvaškem delovanju tudi zgled, kako se organizirati in delovati v dobro naroda. Mnogi, ki jim oblast ni dovolila zaposlitve doma in jih je praktično izselila v sosednjo deželo, se temu niso upirali; od bivanja med »brati« so nekateri veliko pričakovali: mnogi so v tem videli več možnosti za napredovanje v stroki, drugi predvsem za preučevanje jezika, tudi boljše možnosti za delo, in ne nazadnje, pričakovali so boljše medsebojno spoznavanje, skozi to pa tudi uresničevanje ideje o povezovanju Slovencev z južnoslovanskimi narodi.

Lep primer je *Janez Trdina*,¹¹ ki je zapisal, da je na Hrvaško odšel z velikim navdušenjem, saj je pričakoval, da bo prišel med brate, v središče jugoslovanskega navdušenja.

Med Slovenci, ki so že srednjo šolo – gimnazijo – obiskovali na Hrvaškem, torej že pred letom 1848, je bil tudi *Jernej Francelj*,¹² rojen leta 1821 v Čadramski vasi¹³ pri Poljčanah. Vpisal se je na gimnazijo v Karlovcu, kjer se je lahko že kot dijak seznanil s hrvaškim okoljem, jezikom in takratnimi kulturnimi, socialnimi pa tudi političnimi razmerami. O njegovem bivanju na Hrvaškem v času šolanja sicer nimamo neposrednih pričevanj, iz Križanovega zapisa pa vzemo, da je prišel v Karlovec povsem

¹⁰ Med »nekaterimi« so bili zagotovo Andrej Gostiša, Ivan Macun, Anton Rojc, Janez Trdina ...

¹¹ Janeza Trdino je leta 1853 v Varaždin povabil Anton Jarc. Prišel je z Dunaja, kjer je študiral zgodovino in zemljepis, poleg tega pa tudi staro cerkveno slovanščino pri Franu Miklošiču. V Varaždinu je ostal samo eno šolsko leto, do 1854/55, ko se je na povabilo ravnatelja reške gimnazije Štefana Vidica preselil na Reko. Njegov nemirni in kljubovalni značaj mu je škodoval, saj ni mogel prikriti svojih političnih opredelitev. Težave z oblastjo so se stopnjevale, zato je bil kmalu suspendiran in leta 1866 upokojen. Preselil se je v Novo mesto in tam živel do smrti leta 1905.

¹² SBL, 2. zvezek, Ljubljana 1926, str. 184–185.

¹³ Zanimivo, da se prav vsi Franceljevi biografi zgledujejo po prvotni napaki njegovega »biografa« dr. Ivana Križana, ki je predvideval, da je bil rojen na Gorci v občini »Čabraška ves« in krščen v »župnej cerkvi v Poličanah«. Po podatkih *Special-Orts-Repertorium von Steiermark* iz leta 1882, ki ga je izdala C. kr. statistična centralna komisija na Dunaju, je vpisana Tschadramdorf/Čadram ves v sodnem okraju Slovenska Bistrica. Štela je 19 hiš, 68 prebivalcev, od tega 33 moških in 35 žensk, vsi katoliki in vsi slovensko govoreči (občevalni jezik domačega prebivalstva). V *Leksikonu občin kraljestev in dežel zastopanih v državnem zboru, IV. Štajersko*, izdanem 1904 na Dunaju in »izdelan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. grudna 1900«, je Čadram spadal v občino Oplotnica, štel 35 hiš, 182 prebivalcev, 93 moških in 89 žensk, od tega je bilo 6 nemško in 176 slovensko govorečih. Tudi *Spezialrepertorium der Oesterreichischen Länder* iz leta 1917, izdan na Dunaju, ki izhaja iz popisa prebivalstva leta 1910, je vpisana Čadramska vas kot Čadram s 33 hišami, 168 prebivalci, od katerih jih je 19 govorilo nemško in 148 slovensko. *Krajevni leksikon Dravske banovine*, Ljubljana 1937, navaja, da spada Čadramska vas v občino Poljčane. Po *Krajevnem leksikonu Slovenije*, Ljubljana 1980, IV. knjiga Podravje in Pomurje, geslo Čadramska ves, sodi v občino Poljčane. Omenjen je tudi Jernej Francelj kot »profesor v Varaždinu ...«, str. 533. Za vse podatke sem iskreno hvaležna dr. Evi Holz z Inštituta za zgodovino Milka Kosa ZRC SAZU.

po naključju: »Gredoč proti Podčetrtku in sv. Petru, hotel je Jarnej v Zagreb; ali ko se približuje Podčetrtku, dostigne ga neki duhovnik in ko mu roko poljubi, vpraša ga prijazno, kdo je in kam ide. Jarnej mu svoj namen razodene in poda mu tudi svoje izrstno spričevalo; ko je duhovnik prečita, popraša ga, ali ima kako rodbino v Zagrebu. Ko Jarnej to zanika, nagovarja ga, naj gre rajši v Karlovec, ker so tam ravno take šole kakor v Mariboru in Celji. Tudi je v Karlovcu ... ravnatelj Podvinski, Slovenec, rodом iz Brežic ... Ta dobri gospod pokaže še našemu Jarneju pot proti Karlovcu, stisne mu v roke dvajsetico in želeč mu dobro srečo, razstane se z njim ...«¹⁴

Res ga je ravnatelj Jožef Emanuel Podvinski¹⁵ sprejel z veseljem, tako da je Francelj uspešno dokončal vseh šest razredov. Kljub temu da se je šolal prav v času delovanja hrvaških ilircev, se, kot navaja Križan, za gibanje in ideje ni zanimal, saj se je moral preživljati z instrukcijami, »kajti od očeta ni hotel prositi podpore ...« Kljub temu je zelo verjetno, da je dogajanje na Hrvaškem usodno zaznamovalo njegovo nadaljnje življenje in delo. Šolanje je leta 1842 nadaljeval na liceju v Gradcu, poleg obveznih predmetov je poslušal tudi gospodarstvo, estetiko, slovenščino in italijanščino. V Gradcu se je seznanil z Radoslavom Razlagom in Ivanom Macunom, ki sta ga navdušila za študij slovanskih jezikov in predvsem za slovansko sodelovanje, za vseslovansko idejo. Družba okrog Macuna in Razlaga je prebirala različne časopise, ki so izhajali na Hrvaškem, npr. Ilirske Novine, Danico, Zoro Dalmatinsko pa tudi Slavische Jahrbücher, razprave o slovanstvu ipd. Kljub povsem nasprotnim interesom se je po končanem šolanju na željo staršev leta 1845 vpisal na bogoslovje v Celovcu. Tudi tu se je vključeval v delo za slovenstvo in slovanstvo, saj je sodeloval v slovenskem društvu, ki ga je vodil kanonik iz Maribora France Kosar.¹⁶ Objavljal je navdušujoča pisma Radoslava Razlaga, ki jih je pošiljal iz Zagreba, se družil z Matijo Majarjem, Jernejem Placidom Javornikom,¹⁷ ki se je prav tako kot Francelj šolal v Karlovcu, in Martinom Slomškom. Vsi ti so imeli izjemno velik vpliv na Francelja, zlasti leta 1848. Žal nimamo pričevanj ali podatkov o njegovem sodelovanju v narodnem gibanju leta 1848. Vemo, da je iz Celovca dopisoval v revijo Union, ki jo je v Pragi izdajal Jan Peter Jordan, lužiškorsrbski, slovansko čuteči razumnik na univerzi v Leipzigu.¹⁸ Sam Francelj o tem, zakaj je zapustil Celovec, ni pustil pričevanj; o tem je pisal njegov varaždinski kolega Ivan Križan, ki je zapisal,

¹⁴ Ivan Križan, *Jarnej Francelj*, Kres 1885, str. 419.

¹⁵ Slovenski frančiškan (1788–1853), ki je bil od 1834–53 ravnatelj gimnazije ter deške in dekliške šole v Karlovcu.

¹⁶ Franc Kosar (1823–1894), pisatelj, mariborski kanonik, rodoljub, frančiškan, ki je dve leti pred Franceljem prejel mašniški red. Svoje življenje je posvetil preučevanju katolištva in narodnosti, tudi prevajal, pisal.

¹⁷ Jernej Javornik (1803–1864), do 1831 študiral teologijo v Celovcu, potem deloval kot profesor bibličnega prava v Celovcu. Kot goreč Slovenec je leta 1848 dopisoval v Slovenijo, sicer pa veliko prevajal nabožne tekste v slovenski jezik. Leta 1850 so ga premestili za župnika v Št. Jurij v Labotski dolini.

¹⁸ Jan Peter Jordan (1818–1891), Lužiški Srb, sicer tesen sodelavec F. Palackega, je od 1844–1848 v Leipzigu predaval slovanske jezike in literaturo, izdajal *Jahrbücher für Slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft*, izdal poljsko-nemški in nemško-poljski slovar. Zaradi svojega proslavnanstva je moral leta 1848 zapustiti univerzo. Odšel je v Prago, kjer je sodeloval pri Slovanski lipi, sicer

da je Celovec zapustil potem, ko je dobil sporočilo Radoslava Razlaga, da je opustil študij bogoslovja in bo raje študiral pravo. Morda je bil to vzrok njegovi odločitvi, da odide v Prago; k odločitvi je veliko pripomogla tudi Javornikova podpora, ki mu je ponudil celo finančno pomoč. Konec Franceljevega bogoslovnega študija je Križan opisal takole: »Dne 20. julija leta 1849. peljejo se bogoslovci labudske škofije v Šent Andraš, da jim škof Slomšek podeli sv. rede. Tudi Jarnej je bil med njimi, ali na celem potu je bil zelo zamišljen in strašne notranje borbe so ga mučile. Ko so se v škofovski rezidenci bogoslovci namestili, prosi naš Jarnej za audienco. Še isti večer sprejme ga škof in strplivo posluša njegovo prošnjo, naj bi mu radi slabega zdravja in dvojbe blagoizvolili dopustiti, da odloži ordinacijo, dokler ne ozdravi in bolje ne izpraša svojo sposobnost za duhovski stan. Nato mu odgovori blagi škof: 'Res je, quatuor minores (ta je dobil Jarnej leta 1846 za odlikovanje) non impediunt quinque uxores, ali res je tudi, da je takim možem sreča rada neprijazna. No, bodete li našli, da vas je Bog stvaril za duhovski stan, oglasite se in jaz vam bodem rad podelil svete rede za duhovnika ...'«¹⁹ Francelj je tako dobil »odvezo« in čeprav je imel pred starši hudo slabo vest, si je zelo hitro priskrbel potni list in odpotoval v Prago. Čeprav ga je Miklošič nagovarjal, naj ostane na Dunaju, je bil Francelj tako navdušen nad slovansko idejo, da se Pragi ni želel odpovedati. Sprva je moral poskrbeti za zaslužek, zato je precej sodeloval in delal za svojega starega znanca Jana Petra Jordana, potem pa, ko se je naučil jezika, je tudi poučeval/instruiral, dobival pa je tudi podporo društva za revne dijake. Leta 1849 se je vpisal na zavod Budeč za ljudskošolsko učiteljstvo v Pragi, ki je imel takrat izredno velik ugled, saj so se sem vpisovali razen bodočih učiteljev tudi starejši češki učitelji. Hkrati je na Karlovi univerzi v Pragi študiral tudi slovanske jezike (češki in poljski jezik), primerjalno jezikoslovje, od naravoslovja pa je na Tehniški fakulteti izbral fiziko, kemijo, botaniko, geologijo in fiziologijo.

Po vrnitvi v domovino se je soočil z novo politiko ministrskega predsednika Bacha, ki je z letom 1851 začel slovenske uradnike premeščati v neslovenske kraje, največ na Hrvaško. Reforma monarhije, združene v »eno veliko državno telo«, ki jo je začel že knez Felix Ludwig Schwarzenberg,²⁰ je bila uzakonjena marca 1849. Po Schwarzenbergovi smrti je cesar leta 1852 vodenje države predal *Alexandru Bachu*,²¹ katerega najpomembnejše delo je bilo nadaljevanje centraliziranja države. Ta je predvidela uveljavitev centralizma in uvajanje nemškega jezika kot notranjega jezika uprave

pa simpatiziral s češko desnico. Od maja 1848 je izdajal *Slawische Zentralblätter*, ki se je ob koncu leta 1849 preimenoval v *Union*. Sodeloval je tudi pri pripravi slovanskega kongresa, bil član diplomatskega odbora. Leta 1849 je urednikoval pri *Prager Geimeidenblatt*, nekaj časa tudi pri *Österreichische Bibliographie*, kjer je uredil tudi slovansko bibliografijo. Z nastopom Bacha je odšel na Dunaj, kjer se je iz politike povsem umaknil, prenehal se je zanimati za slovansko sodelovanje. Umril je 1891 v skromnih razmerah (*Ottův slovník naučný*, Praha 1898, 13. del, str. 612–613).

¹⁹ Ivan Križan, *Jarnej Francelj*, Kres 1885, str. 420.

²⁰ Knez Felix Ludwig Schwarzenberg (1800–1852), avstrijski politik.

²¹ Baron Alexander Bach (1813–1893), avstrijski politik, ki je po padcu leta 1859 prevzel mesto predstavnika v papeški kuriji do 1867.

in sodišč. Bach je izvajal centralizacijo tudi tako, da je v državni upravi zaposloval predvsem zanesljive državne uradnike, ki naj bi se v politiki udeleževali le, če je bilo to v korist države, sicer pa naj bi le opravljali svoje delo. V nenemških deželah je oblast rada zaposlovala uradnike drugih narodnosti, na Slovenskem npr. neslovenske učitelje in profesorje, predvsem češke,²² ponekod tudi nemške. Na Hrvaško je oblast pošiljala slovenske in češke učitelje oz. srednješolske profesorje; prav tako je bilo veliko slovenskih univerzitetnih profesorjev in pravnikov, tj. državnih uradnikov, ki so imeli preverjeno dobro znanje nemščine. Med temi je bilo precejšnje število slovenske humanistične in tehniške inteligence. Osrednji namen nove politike je bil, da nemški izobraženci in slovanski rojaki »upravljajo in poučujejo nenemško prebivalstvo po nemško ...«. ²³ O odhodu nekaterih Slovencev na Hrvaško so poročale tudi Novice, na primer, da sta se na Hrvaško »podala spet dva naših rojakov, gospod Valjavec in Žepič v Varaždin, kjer bosta na c. k. gimnaziu učiteljstvo prevzela«. ²⁴

Nekateri hrvaški zgodovinarji, npr. Lovre Katić, je Bachovo politiko povezoval s politiko v Anglijo pobeglega Metternicha, ki pa je vseeno ostal Bachov »glavni svetnik«. ²⁵ Toda kljub pritiskom je »hrvaški prepoved dvignil narodno zavest do take stopnje, da se hrvaškega naziva in jezika ni moglo več zatreti ...«. ²⁶ Hkrati so z nastopom Bachovega režima, trdi Katić, Hrvati v svoji domovini postali »drugo in tretjerazredni državljani ... pri čemer so sistemu, na žalost, precej pomagali doseljeni pomemčeni Slovinci in Čehi ...«. To mnenje je med mnogimi hrvaškimi intelektualci prevladovalo tudi v času neoabsolutizma.

Z nastopom Bachovega režima so se optimistični procesi demokratizacije ustavili tudi na področju šolstva. Tudi na Hrvaškem se je začela izvajati za slovanske narode zelo pomembna reforma oz. preureditev gimnazij in univerz, ²⁷ ki jo je leta 1849 začel izvajati grof Thun. ²⁸ Že preden je ministrstvo prevzel Thun, je to načrtovalo reformo po zgledu pruske reforme šolstva, ki sta jo načrtovala praški profesor filozofije Franz Exner in nemški protestant Hermann Bonitz, sicer profesor grškega jezika na dunajski univerzi. Z reformo sta skušala gimnazije preoblikovati v šole za splošno izobrazbo, ki bi bile temelj univerzitetnega študija. Dveletna predavanja iz filozofije so dodali

²² Gl. Eva Holz, *Nekaj zanimivosti o slovensko-češkem sodelovanju v drugi polovici 19. in v začetku 20. stoletja*, Gestrinov zbornik, Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 1999, str. 393–402.

²³ Ivan Prijatelj, *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848–1895*, knj. 1, Ljubljana: DZS, 1955, str. 74.

²⁴ *Iz Ljubljane*, Novice, 1854, št. 75, str. 296. Komentar Novic: »In tako so z gosp. Terdina-tom trije naših rojakov na varaždinskem gimnaziu – vsi trije bistre glave, ki bojo gotovo možje na pravem mestu.«

²⁵ Dr. Lovre Katić, *Pregled povijesti Hrvata*, Zagreb: Matica Hrvatska, 1938, str. 228.

²⁶ Ibid.

²⁷ Za slovenski del gl.: V. Melik – P. Vodopivec, *Slovenski izobraženci in avstrijske šole 1848–1918*, Zgodovinski časopis, 40, 1986, str. 269–282.

²⁸ Grof Leopold Lev Thun Hohenstein (1811–1888), češki konservativni politik, avstrijski uradnik. Od 1848 do 1860 je bil minister za šolstvo (za pouk oz. poučevanje), od 1861 do 1888 pa tudi poslanec v češkem zboru/parlamentu.

gimnazijskemu študiju, da so nastale 8-razredne šole. Učni jezik naj bi bil materni, kot obvezni predmet je bila kot drugi jezik uvedena nemščina oz. drug deželni jezik na jezikovno oz. nacionalno mešanih področjih. Na Hrvaškem so jo začeli izvajati leta 1850, toda le v zagrebški gimnaziji, ki je veljala za najbolj moderno, na drugih srednjih šolah pa so reformo uveljavljali postopno.

Leta 1848 je bilo na Hrvaškem šest šestrazrednih gimnazij z latinskim učnim jezikom, kot predmet pa so predavali tudi madžarščino. Gimnazije so bile v Zagrebu, Varaždinu, Karlovcu, Požegi, Osijeku in na Reki. Medtem ko sta bili gimnaziji v Zagrebu in na Reki laični, so bile vse druge v rokah frančiškanov, kjer so predavali predvsem klasične jezike. V vseh navedenih šolah so v letih 1848/49 takoj uvedli ilirski²⁹ učni jezik, toda le do uvedbe neoabsolutizma, ko so v vseh državnih šolah uvedli nemški jezik kot obvezni učni jezik,³⁰ razen za verouk, ki naj bi potekal v ilirskem jeziku.

Najprej so z novim zakonom preoblikovali šole, ki so jih vodili cerkveni redovi, med temi so bile predvsem frančiškanske gimnazije na Reki, v Karlovcu, Varaždinu, Požegi in Osijeku. Prilagajanje novim zahtevam je bilo prav na teh šolah najtežje. Gimnazijo v Varaždinu³¹ so leta 1776 po ukazu Marije Terezije od jezuitov prevzeli pavlini.³² Pavlini, ki so prevzeli varaždinsko gimnazijo, so bili vsi Hrvati, in zato so bili med ljudmi zelo priljubljeni. Kasneje so jo prevzeli frančiškani, toda s poučevanjem so začeli šele leta 1835. Red je gimnazijo v celoti prevzel šele leta 1849, ko je šolo zapustil še zadnji posvetni učitelj. Odločitev ogrskega namestništva, da preda gimnazijo frančiškanom, se je leta 1849/50 izkazala kot zelo vprašljiva, slaba, saj je bila raven pouka nizka, motivacija učiteljev zaradi slabih plač prav tako, predvsem pa je bila izobrazba učiteljev zelo šibka. Zato so se – med drugim tudi varaždinski meščani – zavzemali za ustanovitev prave, osemletne gimnazije, in tudi s finančnimi donaci-

²⁹ Izraz »ilirski jezik« so lahko uporabljali le do 1851.

³⁰ V Narodnih novinah iz leta 1900 je o teh reformah pisal J. E., nezadovoljen tako s hrvaško inteligenco, ki ni pokazala dovolj zanimanja in želje po učiteljskem poklicu, kakor tudi s slovenskimi, češkimi in nemškimi učitelji, ki so – imenovani od oblasti – v šolah izvajali predpisano »politiko«.

³¹ Sprva je bila v Varaždinu le jezuitska gimnazija, ustanovljena 1634; 1637 jim je grof Gašper Drašković zgradil novo šolsko stavbo, kjer so jezuiti v štirih razredih poučevali 250 dijakov. Leto kasneje so odprli še peti razred, t. i. retoriko, tako da je šola štela 300 dijakov, medtem ko so 6. razred, t. i. poetiko, odprli šele 1645. Sredi 50. let 17. stoletja so potekali pogovori med raznimi jezuitskimi krogi o ustanovitvi jezuitskega kolegija s tem, da bi jezuitsko gimnazijo preselili na Ptuj. Razprave o tem so potekale kar nekaj časa, toda jezuitska gimnazija v Varaždinu je ostala, kolegija niso ustanovili, čeprav so poudarjali predvsem turško nevarnost in boljši ptujski zrak (v: Rudolf Horvat, *Povijest grada Varaždina*, Varaždin 1993, 191–192). Leta 1678 so jezuitsko rezidenco povzdignili v kolegij ter začeli graditi samostan, ki so ga s prekinitvami, tudi zaradi turških vpadov, gradili vse do 1691.

³² Pavlini so prišli na Hrvaško okrog 1244 z Madžarske, kjer so začeli ustanavljati prve samostane že 1215. Na Hrvaškem so prvi samostan ustanovili šele okrog 1400 v Lepoglavi. Približno v istem obdobju so prišli tudi v Varaždin. Leta 1503 so v Lepoglavi ustanovili prvo latinsko gimnazijo. V letih 1654/55 so ustanovili tudi filozofsko šolo, ki jo je cesar Leopold I. 1674 povzdignil v akademijo s pravico podeljevanja doktorata filozofije in teologije. Red pavlinov je leta 1786 ukinitel Jožef II., gimnazijo pa so prevzeli posvetni učitelji.

jami omogočili odprtje gimnazije leta 1853/54, sicer še poskusne, kot provizorij, pa vendarle. Izvedbo reforme in ustanavljanje šol je oviralo predvsem veliko pomanjkanje ustreznega kadra, torej šolanih učiteljev. Pomanjkanje se je kazalo že pred reformo, saj so v mnogih šolah poučevali pomanjkljivo izobraženi ali sploh neizobraženi, ki so z delom v šoli še nekaj dodatno zaslužili. Za dvig izobrazbe učiteljev so v letih 1849/50 začeli dveletno pripravljavnico v Zagrebu, ki se je dokončno uveljavila leta 1853. Zato so takrat v Varaždinu zaposlili 5 posvetnih profesorjev, med katerimi ni bilo nobenega Hrvata, razen ravnatelja Stjepana Muzlerja, bili so le Slovenci: Sebastijan Žepič, Janez Trdina, Matija Valjavec, Alojz Kanc, Matija Lazar, Ivan Grdešič, Mijo Wurner in Čehi: Franjo Korinek, Lovro Krob, Vaclav Križek in Franjo Folprecht. Poučevali so tudi nemški profesorji.³³

V nasprotju s Trdino, Valjavcem ali Žepičem pa v tem času Francelj še ni razmišljal o odhodu na Hrvaško. Na celjski gimnaziji³⁴ je takoj dobil možnost poučevanja slovenščine, zgodovine in zemljepisa. Tu je imel Slovencem naklonjenega ravnatelja Gassnerja, ki mu je dovolil imeti dodatne ure slovenskega jezika, dovolil pa je tudi izdajanje dijaškega lista, tednika Slavija. Urednik lista je bil takratni dijak Viktor Lipič, tudi eden Slovencev, ki so dobili zaposlitev na Hrvaškem, in je postal ravnatelj gimnazije v Rakovcu. Francelj je na celjski gimnaziji ustanovil tudi slovensko dijaško knjižnico, pri čemer mu je bil v veliko pomoč šentpeterski župnik Anton Wolf,³⁵ sicer že zgodaj navdušen ilirist/ilirec; le-ta je z nakupi slovenskih in hrvaških knjig Francelju pomagal obogatiti dijaško knjižnico. Bivanje in delo v Celju je bilo Francelju v veliko veselje, toda vseeno se je odločil, da bo študij končal in je zato leta 1852 odšel na Dunaj. Vpisal se je na študij zgodovine, geografije in staroslovanščine. Tudi na Dunaju je srečal vrstnike, ki so imeli enake ali podobne ideje, med katerimi so bili Janez Trdina, Sebastijan Žepič, Fran Bradaška, Matija Valjavec, Luka Svetec in drugi, med njimi tudi taki, ki so se po končanem študiju zaposlili na Hrvaškem.

Čeprav je imel Francelj že v času študija več priložnosti za zaposlitev na Dunaju, je po končanem študiju sprejel ponudbo dr. Kleemana,³⁶ naj odide na zagrebško gimnazijo kot suplent, kamor je sredi maja 1853 tudi odšel. V Zagrebu je ostal do februarja 1854, takrat pa sta skupaj s Trdino kandidirala za profesorsko mesto na reški gimnaziji. Ker še vedno ni imel diplome gimnazijskega profesorja, se je še istega leta odločil opraviti še to; zapleti pri izpitih so mu vzeli vso voljo, tako da izpitov ni opravil. Vrnil se je na Reko, toda tudi v tedanji Hrvaški je imel Francelj zaradi svojega političnega prepričanja težave; policija ga je v prijavi deželni vladi označila kot »ein unverbesserlicher Panslavist und Illyrer«,³⁷ česar se je, kot poroča Trdina, ravnatelj

³³ Rudolf Horvat, *Povijest grada Varaždina*, Varaždin 1993, str. 320.

³⁴ Janez Cvirn, *Celjsko gimnazijsko vprašanje*, Celjski zbornik 21, 1986, str. 229–250.

³⁵ Anton Wolf (1802–1871) je v SBL označen kot leksikograf (SBL, 14. zvezek, SAZU, Ljubljana 1986, str. 713–714).

³⁶ Kleeman, sprva ravnatelj ljubljanske gimnazije, z začetkom izvajanja šolske reforme leta 1849 je postal sekijski vodja v ministrstvu za uk na Dunaju.

³⁷ J. Trdina, *Bachovi huzarji in Ilirci*, Zbrana dela, Ljubljana 1952.

Anton Jarc ustrašil in mu zato na reški gimnaziji ni hotel podaljšati zaposlitve. Kljub temu Francelj svojih simpatij do ilirstva in panslavizma ni prikrival; zato je stavil vse na odhod in delo v Rusiji, toda ko je imel že vse pripravljeno, je zvedel za razpisano mesto učitelja na leta 1852 ustanovljeni, takrat še zasebni, varaždinski realki. Leta 1855 so realki dodali še tretji razred in zato potrebovali učitelja jezikoslovne smeri. S tem se je odprlo delovno mesto za Francelja, ki je začel poučevati »ilirski« in nemški jezik ter kot neobvezni predmet italijanščino. Ko je leta 1857 realka postala javni zavod s pravico izdaje »državno-veljavnih« spričeval, je bil Francelj imenovan za redno zaposlenega profesorja. Na realki ni ostal dolgo; takoj, ko so mestni možje Varaždina leta 1856 uspeli ustanoviti 8-razredno gimnazijo, so morali zaposliti tudi nove profesorje, med katerimi je bilo največ Slovencev³⁸ in Čehov. Za profesuro na gimnaziji se je odločil tudi Francelj. Sprejeli so ga s pogojem, da opravi gimnazijski izpit, kar je opravil maja 1856, in se šele potem lahko povsem posvetil profesorskemu in vzgojiteljskemu delu. Takoj je začel z utemeljevanjem nujnosti in potrebe šolanja nasploh,³⁹ lotil se je pisanja šolskih programov in praktičnih vsebin.⁴⁰ Predvidevamo lahko, da je bil zelo zadovoljen, ker je dobil stalno zaposlitev – sicer dokaj pozno – v Varaždinu. Na eni strani je bilo mesto blizu njegovi domovini, na drugi strani pa je prav v tem mestu vzniknila Gajeva ilirska ideja, mesto, kjer so koncem leta 1837 Gajevi sodelavci ustanovili prvo »Narodno čitaonico« na Hrvaškem, t. i. ilirsko čitaonico, in skoraj istočasno tudi »hrvaško tiskarno«. S prihodom v Varaždin je torej Francelj prišel v okolje, ki je bilo za njegovo »ilirsko/slovansko naravnost« izredno ugodno. To potrjuje tudi dejstvo, da je od leta 1854 do 1859 večina profesorjev, tudi Slovenci, poučevala v nemščini, medtem ko je Francelj vztrajal in bil eden redkih, ki je poučeval v hrvaškem/ilirskem jeziku. Zato in pa zaradi svojega značaja kot tudi zato, ker jih je vzgajal v narodnem duhu in duhu slovanske vzajemnosti in razumevanja, je bil med dijaki zelo priljubljen.

S prihodom na Hrvaško je Francelj začel uporabljati ime Bartol, izhajajoč iz daljše različice Bartolomej, toda na Slovenskem so večinoma ostali pri slovenskem Jerneju, z izjemo Križana, ki ga je poimenoval Jarnej. Pojasnila, zakaj tako, nisem našla.

Poleg rednega dela na šoli je pozorno spremljal razmere, v kakršnih so živeli hrvaški prebivalci, predvsem kmetje in obrtniki, potem ko je bilo leta 1848 odpravljeno tlačanstvo in so morali začeti samostojno skrbeti zase. Spremembe lastniških razmerij so povzročile nemalo preglavic tako državi in veleposestnikom kot kmetom, tako s pojavi množične lakote⁴¹ kakor z upori in spori s cerkvenimi lastniki. Razmerja med veleposestniki in podložniki so se, sicer s težavo, dokončno uredila šele leta 1853 oz. 1857, toda tudi potem se je hrvaški kmet soočal s težavami, revščino in predvsem neznanjem.

³⁸ Sebastijan Žepič, Janez Trdina, Matija Valjavec, Alojz Kanc, Matija Lazar, Ivan Grdešič, Mijo Werner ter pozneje tudi Jernej Francelj.

³⁹ *O važnosti realke*, Varaždin 1856.

⁴⁰ *O potrebi šolskega vrta*, Varaždin 1857.

⁴¹ O tem gl. Mirjana Gros, *Počeci moderne Hrvatske*, Globus 1985.

Razmere, kakršnim je bil priča, so ga spodbudile, da se je, podobno kot Janez Bleiweis na Slovenskem, odločil, da svoje delo, znanje in moči posveti predvsem prosvetljevanju in izobraževanju preprostega človeka. Podobno kot njegov slovenski »kolega« je videl največji problem v kmetovi neizobraženosti in nevednosti, zato si je zadal nalogo kmeta izobraziti in ga »prosvetliti«.

Tako je Francelj leta 1867 začel izdajati hrvaški list za ljudstvo, *Pučki prijatelj*,⁴² ki naj bi bil predvsem v pomoč kmetom, obrtnikom in vsem, ki so po letu 1848 oz. 1853 opustili kmetovanje in se preusmerili v obrt ali trgovino. *Pučki prijatelj* je kot tednik izhajal s prekinitvami vse od leta 1867 do 1877. Leta 1877 je kot dodatek izhajala tudi priloga »*Hrvatska Pčela*«, toda s koncem tednika je usahnila tudi ta. Kljub temu da se je pri snovanju in vsebini svojega časopisa v veliki meri zgledoval po Bleiweisovih Novicah, ne Bleiweisa ne Novic v svojih prispevkih ni omenjal.

List je začel izdajati ravno v času najbolj osovraženegega in totalitarnega vladanja bana Levina Raucha,⁴³ od leta 1868 do 1871, ko so se po podpisu »hrvaško-ogrske nagodbe« leta 1868 politične in gospodarske razmere še poslabšale. Ban Levin Rauch je takoj, ko je zasedel banski položaj, začel preganjati opozicijski tisk, omejevati politično delovanje in brezobzirno preganjati svoje politične nasprotnike. Zato se je upoštevaloč politične razmere na Hrvaškem Francelj odločil, da se bo pri urejanju lista zgledoval po Bleiweisu tudi z odločitvijo, da bo ljudstvo predvsem izobraževal, politiki pa se bo izogibal. Želel je, da bi list prebirali bralci najrazličnejših poklicev, zato je zbral sodelavce različnih strok in hkrati napovedal, da bodo časopis pisali v vsakomur razumljivem jeziku.

V svojem nagovoru v prvi številki je bralcem najprej pojasnil, zakaj je začel izdajati časopis in zakaj ga potrebujejo prav kmetje. Na eni strani zato, ker »za seljaka nije dosta skrbjeno, da on u mnogoj tjelesnoj i duševnoj stiski neima svega, što ga ide po ljudskom i Božjem pravu ...«; in na drugi zato, ker »će novine donášati samo takove stvari, koje moraju danas i seljani i niži gradjani znati, ako hoće da su sretni i zadovoljni ...« Skratka, hrvaški človek potrebuje šolo, knjige in dober časopis, saj le dobra domača vzgoja ter dobra šola nista dovolj. Človek se mora učiti tudi iz knjig in časopisov: »*Iz dobrih knjig i časopisah naučiti ćeš kriepost štovati i slediti, a opačinu prezirati i progoniti. U kratko: čitanjem oplemenitit ćeš si srdce.*« In ne le to, z branjem strokovnih časopisov se človek nauči »*u obće više i više znade, a napose nauči ono, što mu je neophodno potrebno za njegovo zvanje ...*«⁴⁴ Francelj je v programu lista postavil na prvo mesto gošpodarstvo oz. kmetovanje, torej predvsem nasvete za čimboljše gospodarjenje na kmetiji, »*kako mora ratar poslovati i raditi na oranich, na livadah ili sjenoh, po vinogradih i kod kuće ili doma ... Svatko lahko vidi, da nije svejedno, da li nam donosi komad zemlje oranice deset ili dvadeset i više vagana ... pa i to nije sve jedno, da li dobro hranimo glavah teške marhe, ili pako da imamo u štali*

⁴² *Pučki prijatelj*. Poučan i zabavan tjednik za puk trojedine kraljevine (v nadaljevanju: Pp).

⁴³ Baron Levin Rauch, hrvaško-dalmatinsko-slavonski ban od 1868–1871.

⁴⁴ *Hrvatski seljaci, čitajte knjige i novine!* Pp, št. 4, 1871, str. 13.

samo mršave kravulje, koje nam davaju samo malo mlika ... Neće si takovih savietah 'prijatelj' izmišljati, on će donošati samo one nauke, koje su umni gospodari v silii naši, da su dobri i valjani.«⁴⁵ Obljubio je tudi poročanje o novih koristnih izsledkih s področja kmetijstva ter objavljajl prispevke o sadjarstvu, vinogradništvu, vrtnarstvu, zdravilnih rastlinah in zeliščih.

Velik pomen je pripisoval tudi obrti, izdelovanju za kmete nujno potrebnih izdelkov oz. o tem, »kako se pravi razna roba, što ju vidite po dućanih trgovačkih ... Ovu robu dobivaju trgovci većinom iz stranih ili tudjih zemljah, jer se je tu jako malo pravi...«, bolje pa bi bilo, ko bi potrebne izdelke izdelovali sami in jih morda tudi izvažali. Posledica uvoza najrazličnejših izdelkov, od platna, svile, čipk, železarskih in lesenih izdelkov ipd. je bila po mnenju urednika, da so imeli zato slab zaslužek tako trgovci kot obrtniki, saj je denar, ki bi lahko ostal doma, odšel ne le v kraje znotraj monarhije, na Dunaj, v Brno, »zlatni Prag«, marveč tudi iz monarhije, v Pariz, Milano, London, Bruselj ... Skratka, »skoro svakolika roba, što je ima po naših dućanih ili štacunih na prodaj, ždere nam novce, te nam jih malo vraća. A to je za to jer mi neznamo takove robe praviti, ili je barem ne možemo za isti cienu sgotoviti, t.j., kod nas nije nikakove obrtnosti ...« Urednik je napovedal, da bo v prihodnjih številkah o teh vprašanjih veliko razpravljajl, saj »želi, da Hrvati nebi uvijek šiljali sve svoje novce u inozemstvo ili u tudje zemlje.«⁴⁶

Med pomembne naloge lista je Francelj postavil tudi pravno svetovanje, saj če hoče kmet ali obrtnik dobro delati, mora »svoje dužnosti i svoja prava dobro poznati...«⁴⁷

Toda na prvo mesto je Francelj postavil izobrazbo, torej šolanje kmečkih in drugih otrok, saj je velikokrat poudaril, da »samo jedan imate put, kojim možete postati imućni, a taj se put zove nauka i znanje, riečju: prosvjeta ... Najveća vam budi briga za učionu i školu. Ona je prava i jedini put, koji vodi pojedinca čovjeka i cieli narod k imetstvu i sreći ... Nu, nije dosta, sagraditi školu i plaćati učitelja, već valja, da sva vaša djeca od šeste do barem dvanaeste godine marljivo hodu u svakidanju školu ...«⁴⁸ Posebej se je zavzel za to, da bi starši dovolili šolanje tudi deklicam: »Glede ženske djece ... Grda vlada predsuda kod našeg naroda u tom obziru. Kažu: što će ženskoj djeci škola, ta neće biti soldat!...« Upiral se je mnenju, naj bi bilo za dekleta dovolj, da znajo kuhati, peči, šivati ali okopavati in žeti. Morda bi lahko to zadoščalo za nekatere, za pametnejše pa je bil prepričan, da bi morale šolo obiskovati in se izobraževati: »Zato šaljite i žensku djecu u školu, privedite ju k nauci; jer bez nauke neima pametnih, naobraženih ljudi.«⁴⁹

Trudil se je širiti znanje svojih bralcev in zato objavljajl novice iz domovine in tujine, priporočal branje primernih knjig, objavljajl tudi razne zgodovinske in biograf-ske prispevke, npr. o sv. Ladislavu, kralju Ogrske, Aristidu; in ne nazadnje, v časopisu

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Zašto ne imamo novacah (penez)? Pp, št. 1, 1867, str. 2.

⁴⁷ Čemu puku novine? Pp, št. 1, 1867, str. 1.

⁴⁸ "Prijatelj" hrvatskim seljakom, Pp, št. 2, 1871.

⁴⁹ Zašto pučke škole više koristi nedaju? Pp, št. 17, 1871, str. 70.

je objavljala tudi oglase o prodaji raznih kmetijskih potrebščin, v vsaki številki pa je dodal tudi rubriko s hudomušnimi in duhovitimi šalami. Skratka, trudil se je, da bi bil časopis vsestransko zanimiv in koristen za vsakega Hrvata, ki bi ga radi prebiral kmet, obrtnik in trgovec.

Kot velik slavofil je Francelj v svoj list vključeval – kolikor je bilo tedaj mogoče – tudi novice iz slovanskih dežel in razmišljanja o medсловanskem sodelovanju. V ta namen je ponatisnil Vošnjakovo razpravo »Učimo se od Čeho-Slovanov«, ki je v Slovenskem Narodu leta 1868 izhajala v nadaljevanjih, in v kratkem komentarju poudaril, da »... Pod ovim naslovom dolaze u vrlom Slov. Narodu i za nas toli važne stvari, da jih ne možemo premučati. Napisao jih je poznati slovanski rodoljub dr. Vošnjak, kako jih je sam vidio.«⁵⁰ Tudi sicer je svoje bralce obveščal o razmerah in dogajanjih na Slovenskem, tako da je objavljala številne prispevke iz slovanskih dežel: poročila o taborih, stanju v šolah, ustanavljanju knjižnic, zahtevi dijakov in učiteljev v Ljubljani po čimprejšnji ustanovitvi jugoslovanskega vseučilišča v Zagrebu;⁵¹ iz poročil in zapisov lahko razberemo Franceljevo željo, da bi se tudi hrvaški ljudje, hrvaški kmetje in obrtniki ter drugi zgledovali po Slovencih ali Čehih. Ne preseneča primerjava s Čehi. Tudi sicer je Francelj v mnogih zapisih poudarjal napredek oz. naprednost Slovencev in Čehov, skratka, slovanskih bratov, in svoje bralce pozival, naj se večkrat zgledujejo po njih. Večkrat je poudaril, da je hrvaški kmet »zaostao za svojim zapadnim susjedom ne krivnjom svojom, već krivnjom gospode, koja su njim upravljala, a nisu se brinula za prosvjeto njegovu.«⁵² In opozarjal, da »valja promisliti, da ćemo uz napredak naših susjedah još većma zaostati i osiromašiti...«, ter dodal, da naj o tem razmišljajo vsi, ki bi lahko kakorkoli pomagali, bodisi gospodarska društva in njihove podružnice bodisi visoka deželna vlada in bodoči sabor.⁵³ Prav tako je Slovence dajal kot primer pametnega gospodarjenja in izobraževanja, saj so za kmete organizirali t. i. predavanja potujočih gospodarstvenikov, ki so se jih slovanski kmetje množično udeleževali. Prepričan je bil, da je sposobnih gospodarstvenikov/predavateljev tudi na Hrvaškem dovolj, le organizirani niso.

Kot velik zagovornik modernizacije kmetijstva in gospodarstva sploh je objavljala poročila z raznih posvetovanj gospodarstvenikov. Z enega takih sestankov na Dunaju je poročal Jernej Bukšekov,⁵⁴ kjer se je, izhajajoč iz slišanega na sestanku, zavzel za ustanavljanje t. i. »gospodarskih šol«,⁵⁵ ki so jih v Nemčiji ustanovili že precej, gmotno pa so jih vzdrževale občine in gospodarska društva. Po Nemcih naj bi se zgledovali tudi Hrvati, saj tedanja edina gospodarska šola v Križevcih ni zadostovala.

Kolikor je bilo tedaj mogoče, je Francelj vključeval tudi politične zapise in poročila

⁵⁰ *Učimo se od Čeho-Slovena*, Pp, št. 28, 1868, str. 114.

⁵¹ *Svašta po nešto*, Pp, 1868, str. 136.

⁵² *Čemu se nada hrvatski seljanin od budućega sabora?* Pp, št. 27, 1871.

⁵³ *Kako se brinu braća Slovenci za nauk naprednog gospodarjenja*, Pp, št. 22, 1871, str. 92.

⁵⁴ Po vsej verjetnosti je bil Jernej Bukšekov kar Francelj sam.

⁵⁵ Jernej Bukšekov, *Najvažnije što su preporučili gospodari i šumari u Beču na sastanku od 31. kolovoza do 5. rujna tek. godine*, Pp, št. 37, 1868, str. 149–150.

o dogajanjih v Evropi, ki pa so bili kar se da previdna, ohlapna, nevtralna. Morda je bil najbolj »radikalen« v obsodbi Pariške komune: »*Vojska je napokon zauzela velikanski i veličanstveni taj grad, koj njegovi stanovnici obraćaju u prah i pepeo, te vole izginuti i sve uništiti, nego da se predahu sugradjanom ... Čovjek se mora sgroziti nad tolikom izkvarenošću ljudih, te se nehotice mora pitati, što je povod i uzrok takovim izrodom čovječanstva ...*«⁵⁶

Leto 1871 je bilo za Hrvaško pomembno volilno leto; potem ko so se znebili avtoritarnega bana Raucha,⁵⁷ so mnogi pričakovali, da bo na volitvah zmagala stranka, ki ni priznavala »nagodbe«. Posredno in previdno se je tudi Francelj vključil v predvolilne boje. Pred volitvami v hrvatski sabor leta 1871 je objavil pismo, ki naj bi ga napisal »Primorac«,⁵⁸ bolj verjetno pa je, da ga je napisal sam.

Najprej si je pisec zadal nalogo bralce spodbuditi, da se volitev sploh udeležijo, saj »*tko ne dojde, nije Hrvat, nego kukavica, koja nemari, bili mi sami u svojoj kući gospodari il nam tko drugi gospodario ...*«. ⁵⁹ Bralce je naravnost pozval, naj ne volijo tistih, ki so sodelovali z Rauchom, saj je bilo več tistih, ki so pod Rauchovo oblastjo »*trpili i progonjeni bili*«, »*koji su se njegovu nehrvatskomu u Hrvatskoj gospodarenju protivili, pa pismeno il ustmeno proti njemu za domovinu borili ...*«. ⁶⁰ Torej, hrvaški volilci naj bodo pri glasovanju enotni, saj bodo le tako lahko nekaj dosegli. Kot zgleden primer politične oz. volilne enotnosti je pisec omenil Čeha, ki da so na volitvah vedno tako enotni, da jim »*ni sami Nemci sa svojom mudročću neznaju kraju doći ... Ugle-dajmo se dakle u našu braću Čeha, nadjimo se i mi 16. maja svi listom na birališću ... gusti kao lišće, složni kao braća i stalni kao stalac kamen ...!*«. ⁶¹

Na volitvah leta 1871 je Rauchova Unionistična stranka kljub nedemokratičnemu volilnemu sistemu in velikim pritiskom na volilce izgubila, doživela popoln polom. Toda tudi zmagovita Narodna stranka se ni znala ali ni mogla uspešno upirati ogrski politiki. Omejena avtonomija, ki jo je Ogrska dopuščala Hrvaški, se je, med drugim, izražala tudi na železnici in pošti, kjer je ogrska država izvajala svojo trdo jezikovno politiko. Francelj ob svojem slovesu – v svoji zadnji številki – ni mogel mirno mimo dejstva, da se je ta politika izvajala tudi na pošti, tj. s tiskanjem obrazcev in položnic v madžarskem jeziku. Zato so jezikovni problemi, ki so jih imeli na pošti naročniki *Pučkega prijatelja*, povzročali velike težave pri plačevanju naročnine, saj preprosto prebivalstvo ni razumelo v madžarskem jeziku natisnjenih položnic. Francelj je zato naslovil »*Rieč*« na hrvaške poslance v ogrskem skupnem saboru v Pešti, v katerem jih je v imenu »*Upravljaljstva Pučkoga Prijatelja*« pozval, naj se zavzamejo za poštna obrazca, ki bi bili za Hrvaško tiskani v hrvaškem jeziku. Pri tem se je skliceval na 56. in 57. člen zakona o »nagodbi« med kraljevinama Ogrsko in Hrvaško, Slavonijo in

⁵⁶ *Prijateljeva torba. Novinke*, Pp, št. 22, 1871, str. 92.

⁵⁷ Rauch je moral odstopiti zaradi afere ob izsuševanju Lonjskega polja.

⁵⁸ *Kmet kmetu, pred izbiri u hrvatski sabor*, Pp, št. 17, 1871, str. 79.

⁵⁹ *Ibid.*

⁶⁰ *Ibid.*

⁶¹ *Ibid.*

Dalmacijo.⁶² S pozivom sicer ni dosegel kake spremembe, zagotovo pa je spodbudil hrvaške rodoljube, zlasti v Varaždinu, da so postali še aktivnejši.

Po petih letih je moral Francelj delo pri listu opustiti, saj, kot je zapisal, »za važni taj posao treba uz nove potrebe puka čilih i novih sila, koje su u mene oslabjele ...«; hkrati je kmetom in vsem drugim bralcem obljubil, da bo ostal njihov iskreni prijatelj »do hladnoga mi groba, i da će mi biti i u buduće na srcu vaša prosvjeta, vaš boljak i vaše blagostanje ...« Kot vedno tudi to pot ni pozabil poudariti: »Čitajte, učite i pokušajte što sam pisao i priobčivao u ovom listu, pa budite uvjereni, da će vam biti to od znantne koristi i hasni.«⁶³ Pozval je bralce, naj ostanejo »sve do jednoga i u buduće revni čitatelji Pučkoga prijatelja, širite ga, čim više možete, med ostalu i svoju braću ... Znajte, da tek onda, kada se budu novine za vašu pouku čitale svuda po našoj domovini, u svakom i najmanjem seocu, može imati iz toga izdašnu korist celi hrvatski narod«.⁶⁴ Ponovno je poudaril izjemno velik pomen šolanja vseh otrok, saj je šola »za vašu dječicu najznamenitiju, i za sretnu i slavnu budućnost premile nam domovine najsigurnije sredstvo ... Osim crkve škola vam budi mjesto najsvetije, osim brige za crkvu, škola prva briga ... Na nikakov način na svijetu nećete tako sigurne glavnice sakupiti za dragu dječicu, nego tim, ako se budete otčinski brinuli za školu a sva vaša djeca što revnije ju polazila ...«.⁶⁵

Uredniško delo je predal Dragutinu Jagiću, sam pa je za nekaj časa odšel v Zagreb, kjer je bil zelo dejaven pri ustanavljanju Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora.⁶⁶

Ob pregledovanju *Pučkega prijatelja* zbuja pozornost jezik, v kakršnem so zapisani njegovi prispevki. Očitno je, da si je Francelj pri pisanju vseskozi »pomagal« s svojim domačim jezikom; opaziti je mogoče mnogo slovenskih ali s hrvaškimi izrazi kombiniranih besed. Ni znano, ali je morda iskal nov jezik, morda kar ilirski, pa mu tedanji politični položaj na Hrvaškem ni omogočal, da bi o tem javno razpravljal. Lahko pa, da je skušal z novimi izrazi le obogatiti hrvaški jezik; o tem naj odločajo jezikoslovci.

Kljub starosti je Francelj ostal dejaven zlasti potem, ko so v Varaždinu postali aktivnejši tudi hrvaški rodoljubi; ti so se zbirali okrog društva »Dvorane«, ki je bilo nadaljevanje nekdanje Ilirske čitalnice. Ti so že nekaj časa ugotavljali, da so v mestnem zastopstvu Hrvati v slabšem položaju kot, na primer, Madžari, Nemci ali Židje. Neuspešna prizadevanja dobiti železniško progo,⁶⁷ ki bi povezovala mesto Varaždin z ostalo Hrvaško, ali vsaj s progo Budimpešta – Pragersko, pobeg župana Dragutina Pusta zaradi kraje denarja iz varaždinske hranilnice, volitve uprave mesta Varaždina, ki so jo obvladovali »veliki davkopllačevalci«; vse to je spodbudilo hrvaške rodoljube, da so začeli razmišljati o izdajanju opozicijskega lista, tednika z naslovom »Prijatelj Puka«.

⁶² "Rieč" hrvatskim zastupnikom na ugarskom zajedničkom saboru u Pešti, Pp, št. 44, 1871, str. 209.

⁶³ Na razstanku, Pp, št. 44, 1871, str. 209–210.

⁶⁴ Ibid., str. 210.

⁶⁵ Na razstanku, Pp, št. 44, 1871, str. 1–2.

⁶⁶ Fotografijo s 14 ustanovnimi člani hrani Hrvatski školski muzej Zagreb.

⁶⁷ Dokončno dovoljenje za gradnjo t. i. Zagorske železnice je bilo izdano šele junija 1885.

Že samo ime tednika pove, da je idejo zanj dal prav Bartol Francelj, podprli pa so ga mnogi varaždinski politiki in kulturniki. List oz. prvo številko so natisnili 29. maja 1880, vsebinsko pa je bil predvsem kritično in ostro naravnani proti »madžaronom«, ki jih je vodil podban Jovan Živković. Državni odvetnik je zaradi »protidržavne« vsebine Francelju zagrozil z zaporom, zato se je odločil, da lista ne dajo v prodajo, in zamisel o opozicijskem listu je tako propadla.

Leta 1883 so ga nove politične razmere⁶⁸ spodbudile, da je začel ponovno razmišljati o opozicijskem časopisu. In res je leta 1884 začel izdajati in urejati nov list *Hrvatski Narod*. Toda državni odvetnik je – sicer po predpisih – zahteval plačilo kavcije 2000 forintov in Francelj je bil prepričan, da bo kavcijo poravnal hrvaški poslanec in domoljub Ivan Nepomuk Petrović, ta pa se je v zadnjem trenutku premislil. Francelja je to tako prizadelo, da je dokončno opustil misel na izdajanje opozicijskega časopisa.⁶⁹

Ob pedagoškem in uredniškem delu je Francelju uspelo napisati tudi tri knjige: poljudno zgodovino hrvaškega naroda »Tuga – to jest mala hrvatska povijestnica u 22 pitanja razrazdjena i seoskoj mladeži namijenjena po G. R.«, ki je izšla leta 1869 v Varaždinu v 10.000 izvodih, knjigo »Seljak« in brošuro »Tumač zakonskih členova o izbornom redu za sabor«, ki je izšla leta 1871 v Varaždinu. Knjige so bile namenjene dijakom in preprostemu človeku, predvsem hrvaškemu kmetu.

Svojo pripadnost hrvaški/varaždinski družbi in predvsem preprostemu človeku je Francelj izkazoval tudi z organiziranjem raznih poljudnih predavanj, ki naj bi jih obiskovali poleg kmetov tudi drugi varaždinski prebivalci, zlasti meščani. Pri tem mu je s svojimi prispevki in predavanji veliko pomagal slovenski kolega dr. Josip Križan,⁷⁰ profesor na gimnaziji v Varaždinu. Križan je v času svojega bivanja v Varaždinu izdal tudi knjigo *Ljubav, brak i obitelj*, ki so jo v *Pučkem prijatelju* toplo priporočali, saj je »Dr. Križan odabrao krasan predmet, odgovarajući potrebam onih, kojim je knjiga namijenjena ...«. ⁷¹ Križan je imel veliko zaslug, da so varaždinski profesorji in učitelji leta 1870 ustanovili društvo, v okviru katerega so organizirali javna poučna predavanja.

⁶⁸ Leta 1883 je bila na Hrvaškem ponovno uvedena ustava, kralj pa je za bana imenoval grofa Khuen-Hedervarya, sorodnika ogrskega ministrskega predsednika Kolomana Tisze. Khuen-Hedervary je bil sicer rojen v Slavoniji, toda nacionalno se je deklariral za Madžara.

⁶⁹ V začetku aprila 1898 je poskusil izdajati opozicijski časopis lastnik tiskarne Stjepan pl. Platzer, ki je vseskozi tiskal tudi Franceljev list *Pučki prijatelj*, z naslovom *Hrvatska Pošta*. Tudi s tem listom Varaždinci niso imeli sreče, saj ga je država redno zaplenila in kaznovala, zato je ob koncu leta tudi Platzer obupal (Rudolf Horvat, *Povijest grada Varaždina*, Varaždin 1993).

⁷⁰ Josip Križan, rojen v Kokoričih pri Ljutomeru leta 1841, umrl 1921 v Varaždinu, je bil leta 1869 na graški univerzi promoviran za profesorja matematike, fizike in filozofije. Sprva je mesto profesorja dobil na gimnaziji v Požegi, že po dveh letih – od leta 1869 – pa je vse do smrti deloval v Varaždinu. Križan je tudi zelo aktivno dopisoval in objavljajal poljudnoznanstvene članke, zlasti s področja naravoslovja v hrvaških in slovenskih listih in revijah. Po prihodu v Varaždin je tesno sodeloval z Bartolom Franceljem, saj je večkrat javno predaval na predavanjih, ki jih je organiziral Francelj kot urednik *Pučkega prijatelja*, pisal poljudne knjige in vsestransko sodeloval v takratnem družbenem življenju v Varaždinu.

⁷¹ *Prijateljeva torba*. Književnost, Pp, št. 9, 1871, str. 36.

Leto 1870 je bilo za sodelovanje Slovencev in Hrvatov zelo aktualno, tudi zaradi dokaj uspešnega ljubljanskega sestanka hrvaških in slovenskih politikov. Francelj o tem neposredno ni ne poročal ne razpravljajal, ne le zaradi takratnih političnih razmer, verjetno tudi zaradi vsebinskega koncepta lista.

V nasprotju s slovenskimi listi, kot so bile Bleiweisove Novice in Slovenski Narod, kjer so objavljali tudi sestavke, v katerih so dokazovali, da je večnacionalna federativna ureditev mogoča in uspešna,⁷² se je Francelj kot urednik omejil na kratka poročila o dogodkih in dogajanjih v svetu; več političnih poročil zasledimo po Rauchovem padcu leta 1871, toda tudi takrat se je uredništvo *Pučkega prijatelja* omejilo na kratke komentarje notranje in zunanje politike Avstrije, Rusije in Nemčije.

Bartol Jernej Francelj je umrl leta 1889 v Varaždinu.

Francelj se je na Hrvaškem povsem vživel v okolje, ki mu že od srednješolskih let ni bilo tuje. Zdi se, da je svoje mladostne ambicije in ilirsko-slovansko navdušenje preusmeril v pomoč preprostemu človeku; ambicije, ki jih ni mogel uresničiti v svoji domovini, je uresničeval med »hrvaškimi brati«. Med drugim je okoliškim kmetom pomagal tudi tako, da jim je ob nedeljah po maši v svojem stanovanju razlagal in jih poučeval o raznih praktičnih stvareh in bil zato med prebivalstvom izjemno priljubljen.

Iz njegovih prispevkov vejeta ljubezen in skrb za malega človeka ne glede na narodno pripadnost ali jezik, želja po napredku na vseh ravneh. V Franceljevih prispevkih ne zaznamo domotožja ali občutka odrezanosti od domovine, ravno obratno, njegova domovina je v vseh pogledih postala Hrvaška in Hrvati njegovi sorojaki. Toda ostala je tudi njegova navezanost na domovino, na slovensko. Sodeloval je tako pri ustanovitvi Slovenske Matice, bil član družbe sv. Mohorja, sv. Jeronimskega, bil pa je tudi član Hrvatske Matice. Tik pred smrtjo je Vošnjaku poslal denarni prispevek s pripisom: »Zrno do zrna pogača, kamen do kamna palača. Šiljam ti torej tri svoje delnice Narodne tiskarne. Dve darujem za zgradbo Narodnega doma v belej Ljubljani, jedno pa društvu sv. Cirila in Metoda ...«. Novico so v Slovenskem Narodu pospremili z besedami: »Slava vrlemu rojaku in hvala za velikodušni dar!«⁷³

Francelj ni bil priljubljen le med svojimi dijaki in someščani, priljubljen je bil med svojimi zvestimi bralci – kmeti in obrtniki, pa tudi med svojimi kolegi. Njegov prvi učiteljski kolega Janez Trdina se ga spominja kot »zelo lepega, veselega mladeniča«, »domoljuba do zadnje kaplje krvi«, ki ga je vsak, ki ga je srečal, moral takoj vzljubiti. Spominja se tudi, da Francelj ne med Hrvati ne med Slovenci zaradi svojega

⁷² Tak primer je neznan avtor našel v Švici, v katerem je dokazoval, da je prav Švica primer vzorno urejene federalne države: »Švica, v pomin naši vladi, ki se panslavizmu boji!« – poziv, ki so ga objavile Novice leta 1871.

Primer federativno urejene države, v katere okviru mirno sobivajo Nemci in Italijani (franco-sko govorečih ali Retoromanov ne omenja). Po zgledu Švice, ki je svojo moč ubranila »s svojimi svobodnimi napravami«, naj bi podobno storila tudi Avstrija, saj samo v primeru, da bo Avstrija dala avstrijskim Slovanom, »kar jim gre«, jih osvobodila »jarma nemškega«, bo strah panslavizma izginil. *Zedinjenje Jugoslovanov*, Slovenski Narod, št. 148, 20. 12. 1870.

⁷³ *Domače stvari*, Slovenski Narod, 1889, št. 92, 20. april.

blagega značaja nikoli ni imel sovražnikov.⁷⁴ Tudi varaždinski sodelavec Ivan Križan je o njem zapisal, da je bil »kot rodoljub Francelj pravi uzor. On podpira vsa narodna slovenska in hrvatska društva ... Čeprav je že 64 let star, vendar mu srce razplemeni liki mladeniču, ako se o rodoljubji in domorodstvu razgovarja ...«. Pojasnil pa je tudi, zakaj je imel Francelj toliko težav ne le z oblastmi, marveč tudi sicer: »... Njegov nagli temperament in svojeglavost sta mu največ kriva, da ni kraj velikega znanja in duševnih sposobnosti dosegel večje časti ...«, čeprav je bil »... kot človek pošten, značajan, ljudomil in milostljiv ...«.⁷⁵

V nekrologu v *Ljubljanskem Zvonu* so zapisali, da je bil Francelj »zaveden Slovenec«, ki je »objemal z isto ljubeznijo kakor slovenski narod tudi bratovski hrvaški narod ...«.⁷⁶

V hrvaški publikaciji *Znameniti i zaslužni Hrvati 925–1925*⁷⁷ so Francelju posvetili nekaj vrstic. Označili so ga kot profesorja in književnika, ki je »osnovao prvi pučki list ...« in napisal dve knjigi.⁷⁸

Svoje geslo ima Francelj tudi v Slovenskem biografskem leksikonu z oznako »narodni gospodar«.⁷⁹ Oznaka za Francelja zagotovo ni primerna, saj o njegovem bogatem delu pove premalo. Ne označuje ne Franceljeve vsestranske dejavnosti in prizadevanj za dvig narodove izobraženosti in znanja ne dela za večjo politično, kulturno in gospodarsko prosvetljenost; predvsem pa je povsem zamolčan pomen njegovega vztrajnega dela za dvig nacionalne in politične samozavesti hrvaškega naroda.

SUMMARY

SLOVENE INTELLECTUALS – EMIGRANTS IN CROATIA: THE CASE OF JERNEJ FRANCELJ (1821–1889)

Irena Gantar Godina

After 1848 and 1851, respectively, neoabsolutist policy began to inaugurate a vigorous policy of Germanization of the whole Habsburg Monarchy. The aim of the bureaucratic reforms was to form a single administration run by the German-speaking officials for the whole country. Along with the introduction of a unique, one-language state, Alexander Bach's aim was also to suppress all national movements, particularly Slavic. Among German speaking officials whose task was to implement German language were also Slovene intellectuals, scholars and gymnasium professors, treated as "officials", state bureau-

⁷⁴ J. Trdina, nav. d.

⁷⁵ Ivan Križan, *Jarnej Francelj*, Kres 1885, str. 424.

⁷⁶ Fran Levec, *Jernej Francelj*, Ljubljanski Zvon, št. 7, let. IX, 1889, str. 448.

⁷⁷ *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925–1925*, Prigodom proslave 1000-godišnjice hrvatskog kraljevstva, Zagreb 1925, str. 82.

⁷⁸ Nav. d.

⁷⁹ *Francelj Jernej*, SBL, v Ljubljani 1925–1932, str. 184–185.

crats. Due to their political affiliation, many of them could find a proper job only out of Slovene lands. The main destination, directed by the state authorities was Croatia, the then one of the constitutional parts of Hungarian part of the Habsburg Monarchy. One of those who has been given opportunity of employment there, was also Jernej Bartol(omej) Francelj, professor of History, Geography and Slavic languages, in police records noted as "Illyrist and Pan-Slavist". Thus, he has finally – after lecturing at Rijeka and Zagreb Gymnaziums - permanently settled only in Varaždin, where he taught at the Varaždin Gymnazium. His great wish and aim was to educate not only the pupils but also Croatian farmers and craftsmen. For these reasons, he began to publish a populist paper Puèki prijatelj (Peoples' Friend) in which he directed his attention mainly to general education of people, mainly the farmers; he also paid great attention to education of women. His great interest was to introduce a more intensive development of agriculture in Croatia. Although limited with the then political constellation in Croatia, his articles were not strictly apolitical; he has never denied his sympathies for Illyrians and Illyrian language, his sympathies for the national policy of the Czechs, and sympathies for Croatian national politicians versus Hungarian ones. Although he has been entirely bonded with the Croatian society, he has never denied his everlasting devotion to his homeland, Slovenia.

Irena Gantar Godina, Doctor of Historical Science, Assistant Professor and Research Adviser at the Institute for Slovenian Emigration Studies of Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts in Ljubljana, Slovenia.

HOW THE CULTURE OF THE SLOVENE EMIGRANTS WAS RECEIVED IN SLOVENIA

Aleš Gabrič

COBISS 1.02

The cultural and political attitude adopted by the communist regime with regard to the cultural creativity of the Slovene emigration can be, in general, divided into two periods and into two particular ways in which the regime limited the extent to which the cultural public at home was informed of the work of the Slovene immigrant writers and artists.

To begin with, purges were carried out in the cultural institutions immediately after the end of the Second World War, during which those works of art were taken out of the storage areas, which were created by the artists before World War II or during it, i.e. up until the spring of 1945, when they were forced to retreat from Slovenia before the oncoming victorious Partisan army. The leaders of the Liberation Front already gave clear indication of their intent to eliminate certain works of art in the plans formulated at the time of the most urgent measures to be taken upon seizing power. This plan was most explicitly revealed in an expert's detailed report in April, 1945, signed by Ferdo Kozak, who became the first post-war Slovene minister of education and culture in May, 1945. In his plan, Kozak placed particular emphasis on the problem of book publication, yet contextually, his proposal can be understood as applying to the cultural heritage of Slovenia in its entirety. The report, which was a team work product of the "Ministry of Education" of the Slovene liberation movement, states: "All stocks of books on the territory of Slovenia must be examined and all those books, which must not be sold, will have to be eliminated from the book market. This applies to a number of Slovene books, which were published after the occupation as well as before it, and, in particular, books in foreign languages, which were sold in Slovenia and are being held in storage by different publishing houses." The sale of all publications which were still in the bookshops was to be temporarily prohibited, and the bookshops and publishing houses were to send complete lists of their stock to the appropriate authorities. These would then pass on the lists to an authorised committee, formed explicitly for the purpose of deciding on the destiny of the books in question.¹

Particular attention was focused in the beginning on the books published during the war in the occupied territories – especially the ones that advocated Nazi and

¹ Arhiv Republike Slovenije (Archives of the Republic of Slovenia) (ARS), AS 1643, box 526/I, 2.

Fascist ideology (originals and slovene translations of Hitler, Göring, Rosenberg, Mussolini etc., Leon Rupnik, reviews Slovensko domobranstvo, Zlatorog). Already in the first post-war days, Ferdo Kozak had appointed members of the Committee for the Examination of Libraries, who immediately commenced with their planned work. They informed publishers and book-keepers of the ban on selling books until further notice, and began compiling lists of books and magazines which were to be taken out of circulation. The committee compiled several lists and made corrections of books, and sent these lists to all the large libraries, book-shops, and publishing houses. The first list, dated July 27th 1945, contained eight pages of book titles, as well as instructions to book-keepers, librarians and publishers on how to deal with books. The Committee for the Examination of Libraries stressed that "some works are to be eliminated due to the writer's pro-Fascist ideology, although this cannot be traced yet in their respective earlier works (Knut Hamsun etc.), while others must be eliminated due to their contents which are in contradiction with our views on the most vital issues of life. Naturally, all book-keepers and librarians are also to take out of circulation and eliminate those elements of propagandist printed matter which are not particularly mentioned in the list, but which, due to their contents, are in opposition to the National and Liberation War, or which have, in principle, rejected the new social order, or spread religious intolerance". The books on the list for elimination were to be kept only in larger libraries, while access to them was regulated by the Committee according to a special regime: "All eliminated publications are to be kept by the libraries and are to be loaned only for the purpose of study. Any interested individuals must submit a special permit issued by the authorities. These permits are to be issued exclusively by the educational authorities and/or the appropriate educational official of the interested person's trade union. The elimination rules do not however apply to the educational libraries, since books are, by principle, to be eliminated only from those libraries, where they are on loan for the general public."² The circular of the Ministry of Education and Culture, in contrast with the explicit instructions given to the larger libraries, however, did not mention what the book-shops and publishing houses were to do with their stocks of eliminated books. When interviewed, however, older people often mentioned having observed heavily loaded trucks after the end of the war transporting books to the Vevče paper factory for recycling.

Indeed, similar purges were carried out in libraries and book-shops as part of the process of de-Nazification in all European countries. The difference, however, between the countries on either side of the Iron Curtain is in the fact that the East, apart from Nazi, Fascist and collaborationist propaganda publications, had also included the works of political opponents of its new regime in its lists, although often no signs of propaganda or political convictions could be traced in them. After some alterations of the original list, the final list of the publications in Slovenia deemed ideologically inappropriate by the new regime was circulated throughout the country on November 6th 1945. The

² ARS, AS 231, box 37, 3159/2-45.

list was not comprised only of publications of Fascist and Nazi ideologists in foreign languages and their Slovene translations, or propagandist publications of Slovene collaborationists who actively opposed the Liberation Movement. With regard to the majority of the Slovene political opponents of the Liberation Movement mentioned, the list noted that all their publications were to be eliminated, regardless of the type of work or its content. Thus the ban on the works of certain authors applied not only to their propagandist publications, but also to their professional, philosophical, sociological and political publications, as well as their literary works. Furthermore, all the authors who left Slovenia in 1945 and who had joined the wave of refugees who fled from the future Communist regime were also placed on the list, although they had not collaborated with the occupying forces during the war. Among them were also several writers who had always remained faithful to the principle of artistic expression in their works and who had made it a point not to get too involved in the political and ideological conflicts of the time. The list also contained the publications of those writers who were killed during the war serving amongst the ranks of the collaborationist troops, or who were massacred in the first post-war months when the new regime took revenge on its political opponents. The character of the new regime could be perceived also in the way it enumerated publications of Catholic ideologists and Slovene Catholic philosophers – regardless of their relation to the Liberation Movement.

The rather vague definition that those publications were to be eliminated which were “in contradiction with our view on the most vital questions” as well as all printed matter which “had in principle rejected the new social order” made it possible to extend the process of de-Nazification to encompass also the works branded as “inappropriate literature” by orthodox Marxist ideologists. Labelled as such was also a part of the Slovene literary works and religious literature, as well as the works that criticised the Soviet Union and its social order. The general vagueness of the wording of the definitions raised numerous scruples and caused a number of misunderstandings, which also brought about a delay in the process of purging the libraries.

In 1946 the process of eliminating ideologically inappropriate books spread to the book-shops and publishing houses in Ljubljana and the other large Slovene cities, as well as the country's larger libraries and soon after, spilled out over the Slovene countryside. Yet, in the opinion of the authorities responsible, the political action was not carried out fast enough. The Ministry of Education and Culture of Slovenia was not satisfied with the process of eliminating inappropriate books from libraries and book-shops until May, 1948, when it reported: “All ideologically poor and artistically less valuable books were eliminated from all public libraries last year. The number of all books is now in compliance with the number of ideologically positive books of the right artistic quality.”³

Thus, in the process of eliminating all “inappropriate” books, the works also of the Slovene emigrant authors were taken out of the libraries and book-shops. These,

³ ARS, AS 631, fasc. 1, Report to the Komite za šolo in znanost pri vladi FLRJ (may 1948).

the Communist ideologists believed, should be wiped out of the very consciousness of the Slovene nation. It was the task of the particularly one-sided printing program in the post-war years and the ban on importing foreign literature to ensure that in future also the Slovenes would not obtain any information about these authors. And although the policy laid down in 1945 went through various changes, its general attitude towards the Slovene emigrant writers never changed much. In principle, they were *personae non gratae*, whose works should not be read in Slovenia and about whom there should be no information available.

With the revival of the cultural activities of the Slovene political emigration in the 1950's, the problem faced by the ideologists of what to do with the books of "controversial authors" kept in libraries and book-shops gave way to a new issue: how to prevent the Slovenes at home from becoming acquainted with the works of their countrymen who lived abroad and who were regarded as political opponents of the Communist regime by the authorities. As the political emigrants of 1945 gradually recovered and found a solution to their existential problems, they started to dedicate more of their time to cultural creativity. Soon the Slovene political emigration's cultural activities had developed an enviably high level. The peak of these activities was the Slovene Cultural Action as the most important cultural institution of the emigrants, established in Buenos Aires in February 1954. Similar emigrant societies across the border and all over the world also developed strong cultural activities. Yet, their activities were almost unknown to the Slovenes, since they were deliberately concealed by the regime.

Immediately after they came to power, the Communist ideologists drew a sharp line between Slovene culture in the homeland, and the culture developed by the emigrants, whom they termed "national enemies". "Nowhere in Slovenia, it seems, is such a sharp line drawn as in the field of cultural work: on the one side there is everything that is of some quality, both in content and in form, and on the other there is putridity, decadence, and morbidity. In the middle – there is nothing"⁴ as was written already in mid-May 1945 by Boris Zihelr, who was later to be one of the most important Slovene communist ideologists in the field of culture. In December, 1945, the paper of the Liberation Front *Slovenski poročevalec* gave a clear indication of what would be the prevalent attitude of the authorities to "unwanted" books in an article with a title which left no doubts – "The Books We Shall Not Write About".⁵

The censors in Slovenia paid the greatest attention to the publishing activities of the emigrants and the Slovenes who lived across the border. They did not care much about the theatre performances, artistic exhibitions and other activities, though, as the Slovenes at home did not have many opportunities to attend these. The easiest way by means of which the Communist regime limited the inflow of the ideas of the political emigration (and of foreign ideology in general) was the ban on importing printed matter. This resolution was written already in the first post-war Law On Printed Matter,

⁴ *Novi čas*, 12. 5. 1945, No. 19, p. 1.

⁵ *Slovenski poročevalec*, 11. 12. 1945, No. 199, p. 6.

adopted on 24th August, 1945. The law contained a very loose provision pertaining to the ban on the dissemination and sale of books and other publications which encouraged national or religious intolerance, spurred the citizens to rebellion against the state and its system or constituted an insult against state authorities and public morals. The law also provided for a ban on all publications financed from abroad by "the enemies of the state and state system". A special stipulation stated that foreign publications could enter the country freely, but limited their import solely to the companies issued a special permit by the Federal Ministry of Information. Similarly, other publications printed abroad in the languages of the other Yugoslav nationalities and intended for the Yugoslav market could be imported only under exceptional conditions (which, of course, were not defined!) – again only upon approval by the Federal Ministry of Information. If the minister did not issue an import permit, the ban on the respective printed matter had to be published in the Official Gazette.⁶

Despite the democratisation that took place in Yugoslavia over the following decades, further legal acts pertaining to the dissemination of publications and information retained similar demands to those stipulated already in the 1945 law. This meant that, in principle, all books or newspapers printed abroad could be imported only by special import permit. It should be stressed, however, that the regime itself did not obey the strict legislation it had passed. Not many official bans were, published in the Official Gazette, and the ones that were, were mainly printed after the adoption of the new Constitution in 1963. In contrast with the scarcity of official bans, there was a large number of unofficially banned books, for which it was publicly known that they were not deemed acceptable by the state authorities, although this was not particularly stated in any Official Gazette.

The first official ban on a Slovene book was published in 1967, with the prohibition against bringing the book *Slovenija včeraj, danes, jutri* (*Slovenia yesterday, today, tomorrow*) by Ciril Žabot across the border into the country was issued. In his book, Žabot supported the demand for a confederate Yugoslavia (or a system which would have enabled Slovenia to have greater independence), with a multi-party parliamentary democracy. Another three Slovene books were officially banned in the following decade, and all of them were, like Žabot's book, printed by Slovene emigrants, just across the Yugoslav border.⁷

The task of collecting banned Slovene books was entrusted to the National and University Library in Ljubljana, where a special department was established to keep publications which could only be borrowed following a special procedure. The department was called the "director's fond", but soon became known under the acronym of "D-fond". It kept all Slovene books and other publications from abroad, regardless

⁶ *Uradni list Demokratske federativne Jugoslavije*, No. 65, 31. 8. 1945, pp. 633–635.

⁷ Marjan Horvat: *Prepovedi in zaplembe tiskane besede v Saloveniji 1945–1980*, in: *Temna stran meseca: kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990* (ed. Drago Jančar), Ljubljana 1998, pp. 126–139.

whether a ban on them was officially issued in the Official Gazette or not. This caused a great discrepancy between the number of “officially” and “unofficially” banned publications. Only 11 titles of banned books (and many more foreign newspapers!) were published in the Official Gazettes. By the end of the 1980s, the D-fond had compiled an impressive collection of about 700 book titles. For the books kept in the D-fond, even the management of the National and University Library had to obtain a special import permit from the Federal Government in Belgrade. Publications from the D-fond were kept separately from other books and were not accessible to the broader public. Nor were their index cards filed in the public catalogue. In contrast to previous principles, however, the books from the D-fond were often entered in the Slovene bibliographical lists and were thus not entirely unknown. Users who were interested in the D-fond books could gain access to them only upon signing a declaration to the effect that they needed them for study purposes – upon gaining a special permit from the library’s director first, of course.⁸

True, the national library did fulfil a part of its task – namely, to collect Slovene publications in general regardless of their origin. The policy of limiting access to them, however, produced numerous harmful effects. In the course of time, even those emigrant authors who were willing to co-operate with Slovene cultural institutions, lost confidence in the National and University Library. After they found out that it was not possible to gain access to the books they had sent to the national library and that they were not in the public catalogue, they naturally concluded that all emigrant publications were destroyed upon arrival in the homeland. The Slovenes at home were not very enthusiastic about borrowing books from the D-fond, since one had to obtain numerous permits statements for each book. Plus, the records kept on the borrowers of “forbidden books” were available also to the Ministry of the Interior. Nor could the books be taken home. Therefore, the majority of the Slovenes who wanted to borrow emigrant literature preferred to look for it in the Slovene libraries just across the border. In this way, they could take these publications home, and they also avoided fulfilling the strenuous conditions placed upon borrowing them, and the watchful eye of the police.⁹

In 1990, the University Library of Maribor published a booklet entitled *Prepovedana – izobčena literatura v UKM (Forbidden – Banished Literature in the University Library of Maribor)* which enumerated “all books and magazines whose book numbers are underlined in red and which were, in most cases, eliminated from the repository and put into the ‘bunker’. Similarly, all corresponding index cards were also eliminated from the catalogue”. “The forbidden fond” of Maribor has 223 titles which are now,¹⁰ like the D-fond, a part of the literature completely accessible to the library’s readers.

⁸ Rozina Švent: Prepovedani tiski v Narodni in univerzitetni knjižnici, in: *Knjižnica*, 1997, No. 1, pp. 137-141; Eva Kodrič: *Jaz, Cerberus ali cenzura v knjižnicah*, Ljubljana 1996.

⁹ Rozina Švent: *Zaklenjena misel* (still unpublished manuscript).

¹⁰ *Prepovedana – izobčena literatura v UKM*, Maribor 1990.

All persons or institutions who did not meet the (unspecified) demands of the regulations pertaining to the prohibition of the import of certain books, had their books from abroad seized and faced an uncertain destiny. Not even the central scientific libraries, which were authorised to collect all Slovene documentation could avoid being punished when caught out. In May 1973, for example, the Ministry of the Interior confiscated several parcels of Slovene emigrant literature and works written by Slovenes from across the border from the Higher Education and Study Library of Maribor (today the University Library of Maribor) which had been sent to the Library by the Studia Slovenica, a publishing house and institute in New York, which published books about the Slovenes in English. With a written statement the Ministry of the Interior explained in very flat legal terms that the reason for confiscation of the consignment was the fact that the "foreign literature" in question had been imported without permission.¹¹

Nor did the ban on the import of books, extend only to those Slovenes in emigration or across the border who were considered as old political enemies by the Communist regime, but also encompassed all those who had co-operated with the Liberation Movement or were its sympathisers during the war. The most illustrative case in point is the example of Boris Pahor, a writer who lived in Trieste, Italy. In 1952 Pahor lost the favour of the Communist ideologists for the first time, when, during the political purges carried out by the regime which were aimed against the writer and politician Edvard Kocbek, he stood up for his good friend. Pahor had problems of an even greater extent in 1969, when he published the book *Odisej ob jamboru* (*Odysseus at the Mast*) in Trieste, a collection of essays (which had already been published in different magazines) on the Slovene national character, Slovene uniqueness and sovereignty. In his essays he attacked the ruling Communists and their red clericalism, as well as the most important Slovene communist ideologist Edvard Kardelj, who was not aware enough, in Pahor's opinion, that he was also a Slovene.

Immediately, his book was unofficially banned in Slovenia, although there was never an official statement to the effect published in the Official Gazette. Pahor's friends and acquaintances, whom the author sent the book by mail, received summons by the police to appear at the competent department of the Ministry of the Interior due to the possession of "foreign literature" and to bring the book *Odysseus at the Mast* by Boris Pahor with them. The authorities, if possible, confiscated the book, and thus – as is normally the case – produced exactly the opposite effect to the one they had aimed for. Due to the great demand engendered by the authorities' measures the *Odysseus at the Mast* was soon out of stock and a reprint of the book followed only two years later in Trieste.¹²

A large group of Slovene writers and artists from Trieste reacted against such

¹¹ Ervin Dolenc, Bojan Godeša, Aleš Gabrič: *Slovenska kultura in politika v Jugoslaviji*, Ljubljana 1999, p. 153.

¹² Boris Pahor: *Odisej ob jamboru* (tretja izdaja), Koper 1993, pp. 6–7; Boris Pahor: Cenzorji 20. stoletja.: Tržaška glosa, in: *Delo*, No. 88, 16. 4. 1998, p. 53.

uncivilised procedures instigated by the Ministry of the Interior. "With a cordial request that this be published" they sent a public Statement to the media in Slovenia, protesting against the state of affairs in which administrative pressure hindered the process of opening the borders between the countries of Europe and the endeavour to form a unique Slovene cultural identity: "It is known to us from reliable sources that a book written by the Slovene writer Boris Pahor, a member of the Society of Slovene Writers and the PEN-club, has been confiscated by the authorities on the territory of the Socialist Republic of Slovenia. Even the Slovene Academy of Sciences and Arts of Ljubljana was forced to return the copy of this book sent it."¹³

In examining the conflict between the Communist regime and Boris Pahor, it must also be stressed that this case was not a typical example of the attitude taken by the authorities towards political emigrants. Pahor was a sympathiser and not an enemy of the Liberation Movement, and apart from condemning Communist crimes – as was common amongst the post-war political emigration – he also strongly denounced the crimes perpetrated by the collaborators in Slovenia and was thus very unpopular amongst the political emigration. If even Pahor's work was met with such a negative reaction on the part of the regime in Slovenia, it was clear that, in a similar situation, a political emigrant from 1945 would have met with even stricter procedures at the hands of the Slovene Ministry of the Interior.

A consequence of the Slovene authorities' adhering to these principles was that in Slovenia, apart from a few exceptions, the cultural creativity of the Slovene emigration abroad was unknown to the public. The discrepancy between the cultural circles' wish to create a unique Slovene cultural identity and the prevailing reality, which was shaped by the cultural and political decisions of the regime, was brought to light most obviously in the case of France Balantič. The image of the poet Balantič, who had been killed in November 1943 as a soldier of "Domobranci" (Slovene troops which collaborated with German occupying forces) was used for political and propaganda purposes. This was in striking contrast with the completely lyrical and intimate character of his poetry, which did not reflect the social and political split among the Slovenes in any way. Already during the war, as well as after it, he was praised as a "Domobranci" soldier hero by the political emigration. In Slovenia, however, his poetry could not be published. Balantič's poems and memoirs about this author could only be published abroad, while in Slovenia, his work was mentioned only sporadically and briefly. The writers and literary historians abroad, though, were of the strong opinion that both the author and his opus should be presented to the Slovenes in the homeland. The first attempt to print Balantič's collection of poems was made in 1966, during the period of the more "liberal" government of Stane Kavčič in Slovenia. The Državna založba Slovenije publishing house had already announced the publication of Balantič's poems, selected by Mitja Mejak who also wrote the introductory essay, to its readers. However, after the book was printed and the usual complementary (and

¹³ Boris Pahor: *Odisej ob jamboru* (tretja izdaja), Koper 1993, pp. 239–242.

compulsory) copies sent to all the main libraries in Slovenia, the authorities took action. It is still not clear today at whose initiative this intervention took place; only that the discussions that ensued amongst the forums of political authority resulted in the book's being "temporarily" withdrawn from sale even before it had reached the shelves of book-shops. Immediately after, the confiscated books were destroyed, with the exception of a few copies only.¹⁴

Such uncivilised activities, of course, could not completely hinder the cultural contacts between the Slovenes at home and abroad. As the expert on Balantič's work, France Pibernik, reports, he became acquainted with Balantič's poetry already in high school. He was very surprised that "although in secret, everybody wanted to read Balantič's poems at the Slavistic seminar (conducted at the Faculty of Arts, University of Ljubljana); even the students who were members of the Communist party. A special type of unofficial literary clubs existed, where Balantič's poetry also was read and discussed."¹⁵

In this way the Slovenes became acquainted with the writings of other emigrants, too and Balantič, as the most appalling example of the politicisation of literature, was not an isolated case. The regime also had a similar attitude towards other Slovene artists, who had emigrated in 1945. In the period of Kavčič's rule, an exhibition by the sculptor France Gorše was banned in the summer of 1972. Gorše emigrated at the end of the war in 1945, and lived in Italy, the USA, and Austria. His exhibition, which was already staged in a gallery in Kostanjevica na Krki, was never opened. In the opinion of the art historian Milček Komelj, it was "banned on Kardelj's order, probably because its catalogue cited some texts by emigrant Homeguard writers from Argentina."¹⁶

The regime did not hinder the general reading public alone from obtaining information about the culture of the Slovene emigrants, but also prevented experts from studying the topic. The state authorities made a point of not allocating the necessary funds from the budget to finance the research of Slovene emigrant cultural creativity. As a result of this, individual researchers studied the subject on their own – without the support of the appropriate institutions. A literary historian Dr Jože Pogačnik also described the problems he had when he studied Slovene emigrant culture. During the Communist regime, Dr Pogačnik was regarded as suspect, as he was the bishop's nephew and a candidate for the post of assistant teacher to Dr Anton Slodnjak. Dr Slodnjak, a professor of Slavic studies at the University of Ljubljana, was dismissed from the faculty after a bogus affair in 1959. Later Pogačnik found employment in the other Yugoslav republics, at the departments of Slavic languages of the faculties in Zagreb, Novi Sad, and Osijek. According to the professor, though, this turn of events

¹⁴ France Pibernik: *Temni zaliv Franceta Balantiča*. Ljubljana, 1989, pp. 237–242.

¹⁵ France Pibernik: *Jeklo na žametu ali kaj vse je bila cenzura*, in: *Delo*, No. 121, 28. 5. 1988, p. 16.

¹⁶ Milček Komelj: *Socialistična ideološka indoktrinacija in povojna slovenska likovna umetnost*, in: *Temna stran meseca: kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990*, Ljubljana 1998, p. 314.

made it possible for him to study unhindered the literature of Slovene emigrants which was not approved of in Slovenia at the time. "I could not get emigrant literature in Ljubljana, but I could receive it at home in Novi Sad. I received all the newspapers and books from Argentina and other countries immediately. Thus, I was well-informed as to what our emigrants were publishing", said Pogačnik. He also stressed that the situation in Slovenia changed in the 1960s, when Stane Kavčič became president of the Slovene government and the authorities "wanted to build a kind of bridge between Slovenia and its emigrants".¹⁷

France Pibernik, an expert on Balantič's work, said that even in the late 1970s and early 1980s people "would regard him with surprise" when they found out what manner of studies he pursued, and that comments such as: "What's wrong with you that you feel compelled to study an author for whom it is well-known that he is black-listed!" were not uncommon. Because he had studied the material in the National and University Library, said Pibernik, he "was placed on the black list of the visitors to the D-fond".¹⁸

The contacts between Slovene culture in the homeland and the culture of the emigration became more intensive after the democratisation of Slovenia in the 1980s, when the previous obstacles that had been placed in the way of forming cultural ties with the Slovene emigrant communities by the ruling politicians in Slovenia started to be removed. After several years of effort, the National and University Library was finally able to employ a librarian in 1982 in charge of the D-fond, who arranged it according to the principles of library science which were already established in the library's other departments. The new librarian was nicknamed "Lady D" by her colleagues. The material of the D-fond gradually became more and more accessible. In 1984, library users could gain access to literature and religious books, and later, at the end of the decade, other banned publications were opened to the public. And although the books and publications still could not be taken home (now for the sole reason that the library only had one copy of most of the publications), once prohibited books were now freely available for study in the library's reading room. A nice example of how the attitude towards the emigrant culture had at this point changed was the publication in 1984 of a collection of poems by France Balantič – in almost the same form as the one which had experienced such an uncivilised end in 1966.

¹⁷ Gost meseca akademik dr. Jože Pogačnik, in: *Ognjišče*, 1999, No. 10, p. 7.

¹⁸ France Pibernik: Jeklo na žametu ali kaj vse je bila cenzura, in: *Delo*, No. 121, 28. 5. 1988, p. 16.

POVZETEK

KAKO JE BILA SLOVENSKA EMIGRANTSKA KULTURA SPREJETA V SLOVENIJI

Aleš Gabrič

V prispevku so pojasnjene idejno-politično motivirane akcije slovenske komunistične oblasti, s katerimi je hotela domači javnosti v Sloveniji onemogočiti spoznavanje uspehov kulturnega udejstvovanja slovenske politične emigracije. V čistki knjižnic so v prvem po-vojnem obdobju iz knjižnih fondov poleg nacistične in fašistične literature izločili tudi dela tistih Slovencev, ki so jih šteli za politične nasprotnike nove oblasti. Z omejitvami pri uvažanju knjig so oblasti onemogočile seznanjanje z literaturo, ki so jo v tujini tiskali tam živeči Slovenci. Tovrstna dela je zbiral t. i. D-fond Narodne in univerzitetne knjižnice, ki pa je bil nedostopen za širšo javnost. Tudi zamolčevanje kulturne ustvarjalnosti Slovencev v emigraciji v javnih medijih v Sloveniji in odvrčanje znanstvenikov od raziskav tovrstne-ga dela sta pripomogli k temu, da domača javnost ni poznala bogate kulturne dejavnosti rojakov v tujini. Do širšega stika med slovensko kulturo v domovini in emigraciji je prišlo v osemdesetih letih, ko so začeli odtranjevati ovire, ki jih je pred tem slovenski emigrantski kulturi postavljala slovenska politika.

Aleš Gabrič je doktor znanosti na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani.

ETNOLOGIJA IN POVRATNIŠTVO

Breda Čebulj Sajko

COBISS 1.01

Etnološko raziskovanje slovenskega izseljenstva in s tem v povezavi celotnega migracijskega procesa (izseljevanje – priseljevanje in življenje v tujini – povratništvo) je v vedi v dokaj močnem nazadovanju: naj pri tem opažanju še posebej izpostavim Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo kot osrednjo pedagoško ustanovo, ki naj bi s svojim pedagoškim programom zagotavljala kontinuiteto etnološkega raziskovanja določenih tem, med njimi tudi življenja izseljencev – priseljencev – povratnikov.

Žal ni tako.

Ker je predmet današnjega prispevka prikaz etnoloških raziskav ali vsaj omemb povratništva, torej zadnje faze v migracijskem ciklusu, lahko brez zadržkov in na osnovi že znanih poglobljenih študij (Čebulj Sajko 1999c: 10–102) zagotovim, da je le-to v primerjavi z zadovoljivo raziskanostjo izseljenskega – priseljenskega življenja v etnologiji še posebno zapostavljeno. Kot bomo videli v nadaljevanju, je tovrstno etnološko raziskovanje nekoliko bolj izstopalo v osemdesetih letih, medtem ko pred in za tem obdobjem v vedi ni tehtnejših prikazov problematike življenja povratnikov. Kljub temu jih na tem mestu omenjam že zaradi ohranjanja historičnega spomina na tovrstne omembe in skromne obravnave v stroki; poleg tega jih omenjam tudi zaradi ohranjanja enakopravne, tu in tam dominantne vloge etnologije v raziskovanju mednarodnih migracij v odnosu do drugih humanističnih in družboslovnih disciplin na Slovenskem. To vlogo je etnologija imela že v omenjenih osemdesetih letih, o čemer pa danes zagotovo ne moremo več govoriti.

V današnji, kolikor toliko celovit pregled etnoloških virov in literature na omenjeno temo, sem vključila tri najpomembnejše etnološke strokovnoznanstvene publikacije: *Etnolog/Slovenski etnograf/Etnolog* (periodična revija Slovenskega etnografskega muzeja od l. 1926 dalje), *Glasnik* (od l. 1956–59 strokovno glasilo Inštituta za slovensko narodopisje SAZU, od 1959–75 glasilo Slovenskega etnografskega društva, od l. 1975 dalje pa glasilo Slovenskega etnološkega društva) in *Traditiones* (od l. 1972 zbornik Inštituta za slovensko narodopisje /ZRC/ SAZU). Omenjene publikacije izhajajo kontinuirano od svojega začetka in v etnologiji najbolj objektivno prikazujejo stanje določene obravnavane tematike v nekem obdobju. Poleg njih sem upoštevala še nekatera vidnejša etnološka monografska dela in rezultate pomembnejših raziskovalnih projektov Pedagoškoznanstvene enote za etnologijo in Oddelka za etnologijo – torej

obeh predhodnikov današnjega Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo (v nadaljevanju OEiKA). V zadnje desetletje (1993–2003) sem skušala vključiti čimveč oz. večino (če že ne vseh) seminarskih, diplomskih in podiplomskih nalog študentov OEiKA, oris in rezultate dela novega kustodiata za slovenske izseljence, zamejce, pripadnike narodnih manjšin in drugih etnij v Slovenskem etnografskem muzeju ter najpomembnejše delo etnologov na tem področju zunaj etnoloških institucij.

Iz bibliografskega navajanja in delne analize vsebine bralec lahko razbere, kaj so bila in so še najbolj/najmanj obdelana področja materialne, socialne in duhovne kulture, geografska območja in časovna obdobja v okviru etnoloških obravnjav povratništva.

Prispevek namenoma nima pravega zaključka. Za to obstajata dva razloga: pojav povratništva je, podobno kot pojav izseljenstva, izrazito interdisciplinarno področje raziskovanja. Tudi prepletanje etnološkega (zaenkrat skromnega) znanja o tem pojavu z znanji sorodnih disciplin je čedalje pogostejše in kaže na nadaljnjo usmeritev (interdisciplinarnega in s tem tudi etnološkega) raziskovanja povratništva, kar je razveseljivo, a zunaj meja tega članka. Drugi razlog je v tem, da je bilo povratništvo v etnologiji v preteklosti izredno malokrat samostojno obravnavano. Največkrat se pojavlja v povezavi s prvo (proces izseljevanja) in drugo (življenje v tujini) fazo predstavljenih izseljencev, med katerimi nekateri postanejo tudi povratniki. Govoriti o zaključkih etnološkega raziskovanja povratništva bi bilo zato preuranjeno in nekoliko izsiljeno.

ZAČETKI

Leta 1923 je bil ustanovljen Slovenski etnografski muzej (v nadaljevanju SEM), ki je tri leta kasneje začel izdajati prvo »specializirano znanstveno revijo« (Kremenšek 1978: 37) v stroki, tj. *Etnolog*. Prvo omembo povratnikov zasledimo v trinajsti številki leta 1940, ko Mrkun v opisu izseljevanja fantov in deklet v Ameriko ugotavlja, da so si povratniki s prisluženim ameriškim denarjem doma močno opomogli (Mrkun 1940: 115–124). Leta 1948 se je *Etnolog* preimenoval v *Slovenskega etnografa*. Po l. 1948, ko je postal direktor SEM Boris Orel, so po njegovi zaslugi etnologi pričeli s sistematičnim terenskim delom po Sloveniji. »Orlove ekipe« so s pomočjo vprašalnikov, ki so jih razdeljevale med informatorje, zbrale tudi nekaj podatkov o povratnikih predvsem na ozemlju štirih vasi tedanjega krajevnega ljudskega odbora Šentjurij na Dolenjskem. Terenski zapiski so dolgo časa ostali shranjeni v dokumentaciji SEM in šele štiri desetletja kasneje smo v prispevku Alenke Simikič (1988: 123–180) izvedeli za njihov pomen za raziskovanje izseljenstva in povratništva. Po mnenju avtorice bi bili statistični podatki, zbrani l. 1948 na Dolenjskem, danes lahko zelo uporabni v primerjalni študiji, ki bi obravnavala isto tematiko nekaj desetletij kasneje, pri čemer bi bili ravno povratniki osnovni vir informacij.

Kot že rečeno, življenje povratnikov je zaradi nezainteresiranosti stroke do te tematike kljub zbranemu tovrstnemu gradivu iz časa »Orlovih ekip« ostalo vrsto let nedotaknjeno. V povezavi z izseljevanjem ga ni omenjal niti Božo Škerlj v svojem

znanem »eseju« Nekaj akulturacijskih pojavov pri ameriških Slovencih, objavljenem v *Slovenskem etnografu* leta 1957 (Škerlj 1957). Omenjeni avtor je namreč s svojimi teoretičnimi izhodišči močno vplival na metodologijo etnološkega raziskovanja izseljenstva v osemdesetih letih.

Šele v začetku sedemdesetih let zasledimo nekoliko več zanimanja za življenje povratnikov v etnoloških monografijah, v katerih so raziskovalci sicer obravnavali druge teme s področja vsakdanjega življenja, a so ob njih naleteli tudi na pojav izseljevanja – povratništva. Primer tega je knjiga Borisa Kuharja *Odmirajoči stari svet vasi*. Poglavje Ko kmet ni več kmet (Kuhar 1972: 203–205) je avtor v celoti namenil opisovanju socialnih sprememb v družinah izseljenih in iz tujine vrnjenih prebivalcev obravnavanih vasi na območju Škocjanskih hribov. Povratniki so prihajali domov iz Amerike, Francije in Nemčije. Njihov konkretni doprinos k preobrazbi domačih krajev je Kuhar prikazal v povezavi z gospodarstvom, kmečko nošo in stavbarstvom.

Pomembno prelomnico v etnoloških obravnavah migracijskega ciklusa (torej tudi povratništva) pomeni leto 1976. Tedaj izide prvi – uvodni zvezek obsežnega projekta *Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja* (v nadaljevanju ETSEO), ki mu v kratkem času sledijo še zvezki *vprašalnic* s posameznih področij materialne, socialne in duhovne kulture (Kremenšek 1974, 1976). Za nas je pomemben sedmi zvezek (1978), v katerem je Pavla Štrukelj (in člani uredniškega odbora) zbrala vprašanja za delo na terenu s področja interetničnih in medkrajevnih odnosov ter zdomstva (Štrukelj 1978: 27–38). V navedenih sugestijah, kaj naj bi etnolog na terenu raziskoval v povezavi z izseljenstvom in povratništvom, je slednje omenjeno le obrobno: najpomembneje je ugotoviti vpliv povratnikov na življenje doma.

To »navodilo« je že v naslednjem letu upoštevala Marija Dražumerič v svoji seminarski nalogi (eni prvih s to tematiko na tedanjem Oddelku za etnologijo). Povratništvo in njegove vplive na domačine je prikazala kot zaključni del raziskave o izseljevanju iz Črnomlja konec 19. in v začetku 20. stoletja (Dražumerič 1979: 20). V nalogi Dražumeričeve pa so se že kazale nekatere značilnosti etnološkega raziskovanja povratnikov: le-ti so bili predvsem glavni vir informacij za prikazovanje življenja v izseljenstvu, pri čemer so etnologi, ki so raziskovali povratništvo, pogosto zanemarili vlogo informatorjev v njihovem domačem okolju.

Na povratnike v Beli krajini se na nekaterih mestih (tam, kjer je v ospredju prikaz tujih vplivov na spreminjanje načina oblačenja Podgrajcev pred prvo svetovno vojno) nanaša tudi prispevek Marije Makarovič v *Traditiones* (Makarovič 1979: 268).

Do podobnega vključevanja raziskovanja izseljenstva in povratništva v sistematiko stroke, kot je bilo to v primeru *vprašalnic ETSEO*, je prišlo tudi v primeru *Slovenskega ljudskega izročila* (1980). V tem delu je Mojca Ravnik oba pojava uvrstila v področje družbene kulture, in sicer pri preučevanju družbenega razlikovanja in medkrajevnih ter interetničnih odnosov (Ravnik 1980: 134).

Leta 1979 se je v okviru interdisciplinarnih projektov Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete začel izvajati projekt Slovensko izseljenstvo in kultura. Poleg geografov, germanistov, umetnostnih zgodovinarjev in muzikologov so se vanj vklju-

čili tudi etnologi (Ravnik 1982: 62; Šumi 1988: 149; Slavec 1990: 309). Etnološko raziskovanje izseljenstva, tudi povratništva, je s tem dobilo svoje mesto v pedagoškem načrtu tedanjega etnološkega oddelka ter hkrati postalo sestavni del širšega etnološkega projekta Način življenja Slovencev 20. stoletja (Kremenšek 1980).

Že v študijskem letu 1980/81 je tako pod vodstvom Mojce Ravnik stekel Seminar za etnološko preučevanje izseljenstva in zdomstva (v nadaljevanju Seminar), ki je v naslednjih letih v obliki seminarskih in diplomskih nalog študentov zaznamoval najplodnejše obdobje raziskovanja tematike, o kateri govorim. Študentsko delo je temeljilo na zbiranju dokumentacije, pregledu fondov raznih ustanov, evidentiranju in anketiranju izseljencev, povratnikov in na terenskih raziskavah doma in v tujini (Ravnik 1982a: 23). Med drugimi sta že bili v teku seminarski nalogi o izseljencih in povratnikih iz Argentine (Kogej 1982) in povratnikih iz Avstralije (Čebulj 1980/81).

V istem letu je bilo zbiranje podatkov o izseljencih, ki so jih posredovali njihovi sorodniki ali povratniki, prvič uvrščeno tudi v mladinske raziskovalne tabore Znanost mladini. Etnologi so bili v tej smeri dejavni predvsem v Beli krajini (Sulič 1981: 50; Dražumerič, Sulič 1982: 51–55).

VRHUNEC

Če zanemarimo siceršnje razgibanost dogajanj v stroki na področju metodologije, teorije, predmeta raziskovanja ipd. v osemdesetih in na začetku devetdesetih let, ki je v končni fazi v študijskem letu 1991/92 pripeljala do preimenovanja Oddelka za etnologijo v Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, in sledimo povratništvu, se je le-to začelo pogosteje (a še vedno le obrobno) pojavljati v prispevkih različnih avtorjev tako v *Glasniku*, *Slovenskem etnografu* kot tudi v *Traditiones*.

Etnologi so tudi postali aktivni udeleženci različnih simpozijev na to temo: Mojca Ravnik je npr. na simpoziju o Louisu Adamiču (1981) prikazala življenje in izseljevanje prebivalcev Grosupljega in okolice do prve svetovne vojne. Članek, objavljen v zborniku s simpozija (Ravnik 1981: 41–48), je nakazal tudi osnovne metodološke smernice za raziskovanje slovenskega izseljenstva in povratništva. Slednjega se avtorica dotakne manj problemsko in bolj v povezavi s pridobivanjem informacij povratnika o njegovem življenju v tujini (konkretnje v Združenih državah).

Istega leta že nastanejo tudi prve seminarske in diplomske naloge v okviru Seminarja: povratniki iz Avstralije so prikazani v raziskavi Brede Čebulj (Čebulj 1980/81), in sicer na osnovi terenskega dela avtorice in njenega zbiranja podatkov med informatorji po Sloveniji. Nalogo sestavljajo štirje tematski sklopi: definicije migracijskih pojavov, življenje povratnikov pred izselitvijo, po izselitvi – v Avstraliji ter po povratku v njihov rodni ali kakšen drug kraj. Zadnje poglavje temelji na soočanju povratnikov z drugačnostjo nekdanj njim »domačega« kraja ter na soočanju domačinov s spremembami, novitetami, ki so jih povratniki prinesli s seboj kot posledicami življenja v tujini. Naloga je temeljila na enotnem vprašalniku za vse povratnike, zaradi česar so

bili odgovori informatorjev primerljivi med seboj. Leto kasneje je bila prevedena v angleščino (Čebulj 1982).

Marija Dražumerič tudi v diplomski nalogi – v njenem osrednjem delu – ostaja zvesta prikazovanju problematike povratništva v Beli krajini (Dražumerič 1981): tako prikaže medvojno vračanje »Amerikancev« in posledice posameznih izselitev v družinah povratnikov, njihove medsebojne odnose s sosesko, javno mnenje o izseljevanju z vidika časopisov in interpretacij domačinov ter na koncu omeni še povratništvo po letu 1945.

Vse ostale tovrstne študentske naloge v tem letu prikazujejo le življenje izseljen-
cev.

Leta 1982 izide tematska številka *Glasnika*, namenjena izseljenstvu in povratništvu. Poleg konkretnih rezultatov – povzetkov nekaterih diplomskih in seminarskih nalog študentov Seminarja – je bil zgolj raziskovanju povratništva namenjen nekoliko bolj metodološko obarvan članek Brede Čebulj (Čebulj 1982a). Za prispevek v tej reviji, ki sicer govori o življenju izseljenca, napisan pa je v avtorstvu povratnika, lahko štujemo tudi članek kolega Julijana Strajnarja (Strajnar 1982), etnomuzikologa, rojenega v Franciji, ki se je s starši v zgodnjem otroštvu vrnil v Slovenijo.

Povratniki – tokrat iz Kanade – so tudi v središču pozornosti študentke Marije Svetek, ki v svoji seminarski nalogi (Svetek 1982) sledi klasičnemu historičnemu pristopu opisovanja izseljevanja Slovencev v Kanado in manj predstavitvi njihovih vrnitev v domovino.

Leta 1982 nastaneta še dve seminarski nalogi na temo povratništva, in sicer že omenjene Katje Kogej o argentinskih Slovencih in povratnikih iz tega dela sveta (Kogej 1982), ter Martine Repinc o povratnicah iz Egipta (Repinc 1982). V prvem primeru se je avtorica hotela osredotočiti na prikazovanje življenja Slovencev v Argentini, vendar ji zaradi politične nenaklonjenosti omenjene skupine izseljencev to ni uspelo. Zato se je morala nasloniti na informacije o življenju onkraj ekvatorja, ki jih je zbrala med povratniki iz Argentine, s čimer je posegla tudi v prikaz njihovega življenja po povratku v domovino. V nalogi Repinčeve pa gre za objavo izredno zanimivih osebnih pričevanj »Egipčank«, doжилj – povratnic iz Egipta, fenomena med slovenskimi izseljenci in povratniki.

Žal je Seminar že v naslednjem študijskem letu formalno prenehal delovati, kar pa še ni pomenilo tudi konca tovrstnih etnoloških obravnav med študentsko populacijo. Vse do leta 1985 lahko sledimo še dokaj kontinuiranim poskusom raziskovanja slovenskega izseljenstva, a ne tudi povratništva.

Pač pa so v tem času nekateri starejši etnologi omenjali povratnike in njihov vpliv na življenje v svojih monografskih obravnavah posameznih geografskih območij ali družbenih skupin. Takšen primer so *Mlinarji in žagarji v dolini zgornje Krke* (Bogataj 1982), kjer je avtor za čas med obema vojnama prikazal povratnike kot nosilce večje kupne moči med tamkajšnjim prebivalstvom. Dalje: Marija Makarovič v delu *Predgrad in Predgrajci* (Makarovič 1985) objavi avtobiografski zgodbi dveh povratnikov iz Amerike, v katerih so poleg življenja v Novem svetu prikazane tudi njune težave ob

povratku domov. Tu se tudi konča bera etnološkega raziskovanja povratništva v prvi polovici osemdesetih let.

Med letoma 1987 in 1989 je raziskovanje belokranjskega izseljevanja tu in tam tudi povratništva zopet postalo sestavni del etnoloških mladinskih raziskovalnih taborov, ki so bili v Adlešičih, Dragatušu in Starem trgu ob Kolpi: v Adlešičih so na osnovi odkrivanja družinsko-sorodstvenih zvez posameznih informatorjev etnologi prikazali njihovo povezanost z izseljenci v Ameriki in vpliv, ki so ga imeli le-ti na rojstni kraj, v katerega so se nekateri od njih vrnili za stalno (Sulič 1989: 17–125). Časovno je bilo predstavljeno obdobje od konca 19. stoletja do danes, medtem ko je bil v Dragatušu poudarek na izseljevanju po letu 1945. S tega tabora so zapisana pripovedovanja povratnikov o njihovem življenju v Ameriki in Kanadi (Sulič 1989a: 165–171). Iz zbranega gradiva v Starem trgu ob Kolpi so etnologi, podobno kot v Vinici osem let pred tem, postavili manjšo razstavo, na kateri je bila preko izjav intervjuvancev prikazana tudi njihova vrnitev domov ter posledice tujih kulturnih vplivov na življenje domačinov (Sulič 1990: 41–48). Fotografije, ki so jih zbrali ali pa so nastale na terenu med povratniki, so shranjene na OEiKA, kjer jih uvrščajo med ostalo dokumentacijo projekta Način življenja Slovencev 20. stoletja (Dolžan 1988: 145).

Za raziskovanje povratništva ostajajo skoraj brezpredmetne slučajne skromne omembe tega pojava, na primer takšne, kot so bile objavljene v drugi polovici osemdesetih let v *Traditiones* (primer Terčelj 1988): na primeru prebivalstva izbranih dolenjskih vasi – njihove arhitekture, prehrane in modernizacije kmetijstva – je bežno prikazan vpliv povratnikov iz Amerike na življenje vaščanov v času do druge svetovne vojne. Za etnologijo povratništva so tovrstne omembe pomembne le toliko, kolikor raziskovalca povratnikov navedejo k iskanju nadaljnjih informacij o migracijskih pojavih, v tem primeru na Dolenjskem.

NAZADOVANJE

Kako malo zanimanja za raziskovanje so v etnologiji zbudili povratniki, nam nedvomno povedo še naslednja dejstva: v devetdesetih letih so se etnologi udeležili večinoma vseh znanstvenih in strokovnih srečanj na temo raziskovanja migracijskega procesa, ki so jih organizirali raziskovalci migracij zunaj stroke (npr.: Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU 1990, 1991, 1992, 1995, 1998; Oddelek za zgodovino Pedagoške fakultete Univerze v Mariboru 1991; Odsek za zgodovino pri Narodni in študijski knjižnici v Trstu 1993; Zgodovinsko društvo v Mariboru 1993; Slovenska izseljenska matica 1989, 1990; Svetovni slovenski kongres – Konferenca za R Slovenijo 1992), vendar prikazu problematike povratništva ni bil namenjen niti en etnološki prispevek. V tem sicer med ostalimi udeleženci nismo izstopali, saj so bile na naštetih srečanjih v ospredju obravnave posameznih področij iz življenja Slovencev v tujini, med vodilne raziskovalne sile na izseljenskem področju pa sta v tem času sodili zgodovina in umetnostna zgodovina.

Nič kaj drugačne podobe ne dobimo ob analizi vsebine naše prve mednarodne znanstvene revije s področja raziskovanja migracij *Dve domovini/Two Homelands*, ki jo od leta 1990 dalje izdaja Inštitut za slovensko izseljenstvo. Tu se pridružujem ugotovitvi Mlekuža, ki pravi, da v tej reviji povratništvu v celem desetletju (1990–1999) ni bil namenjen niti en članek (Mlekuž 2003), pri čemer pa ne smemo pozabiti na prisotnost etnoloških prispevkov na temo klasičnega izseljevanja – priseljevanja v tujini.

Pa vendar ostanimo še za hip pri iztekajočem se preteklem stoletju: zaradi strnjene prikaza časovnega in tematskega dogajanja v stroki ne gre spregledati zadnjega *Slovenskega etnografa*, izdanega že leta 1991, in topografij občin, ki so izhajale med letoma 1981 in 1993 v okviru projekta Način življenja Slovencev 20. stoletja. V prvem najdemo obravnavo etnoloških področij v vsakdanjem življenju Slovencev 19. stoletja, med katerimi je sicer izseljevanje obravnavano večkrat (npr.: Sedej 1991: 7; Smrdel 1991: 49; Dular 1991: 70; Bras 1991: 215; Makarovič 1991: 439), v nasprotju s tem pa povratništva ne najdemo. V topografijah pa naletimo na pojav izseljevanja v vsaki obravnavani občini,¹ medtem ko je povratništvo omenjeno le tu in tam (npr. v prikazu Cerknice, Ljutomera, Lendave, Gornje Radgone), in sicer najpogosteje v povezavi z uvajanjem novosti v kraju ter spreminjanjem socialne in poklicne strukture prebivalstva.

Leta 1999 – po sedemnajstih letih – izide ponovno tematska, tokrat dvojna številka *Glasnika* (39/3, 4, 1999), naslovljena z dokaj realističnim vprašanjem: »Ali nas izseljenstvo sploh še zanima?«, namenjena predstavitvi trenutnega etnološkega preučevanja migracij. Izkaže se, da je večina etnološkega znanja, poleg nekaj tehtnejših etnoloških prispevkov (glej Ravnik 1999: 36–39; Barbič, Miklavčič Brezigar 1999: 39–48, Čebulj Sajko 1999: 54–61; Mlekuž 1999: 29–36), omejeno na poročila o opravljenem ali načrtovanem delu na to temo. Zato so bili povabljeni k pisanju člankov v tej reviji tudi kolegi in kolegice z Inštituta za slovensko izseljenstvo. Tako je vsebina *Glasnika*, ki naj bi, kot že rečeno, prikazala »prerez trenutnega delovanja na področju raziskovanja izseljenstva v etnologiji« (Čebulj Sajko 1999a: 5), opozorila na podrejeni položaj etnološkega raziskovanja migracij v primerjavi z zgodovinarji, antropologi s Fakultete za družbene vede, sociologi in literarnimi zgodovinarji. S poslednjim poskusom popraviti nastalo stanje v pedagoškem procesu OEiKA je sourednica še formalno objavila tedaj že prijavljeni predmet Etnologija izseljenstva, ki naj bi bil vključen v nov študijski program OEiKA. V tej prijavi je navedeno tudi povratništvo kot samostojen tematski sklop v okviru omenjenega predmeta (Čebulj Sajko 1999b: 10, 11). Žal predmet vse do danes še ni bil uveden.

V istem času je izšlo tudi delo *Etnologija in izseljenstvo* (Čebulj Sajko 1999c), ki povzema bolj ali manj celovito dogajanje etnološkega raziskovanja izseljenstva – pri-

¹ Izšle so topografije naslednjih občin: Ljutomer (1981), Kočevje (1981), Gornja Radgona (1982), Slovensko Porabje (1984), Škofja Loka (1984), Črnomelj (1985), Rož (1985), Murska Sobota (1985), Lendava (1988), Domžale (1989), Sevnica (1989), Cerknica (1990), Ljubljana Bežigrad (1991), Šmarje pri Jelšah (1991), Ravne na Koroškem (1992).

seljenstva – povratništva v obdobju med 1926 in 1993. Za etnologijo povratništva avtorica ugotavlja naslednje: »V etnoloških prikazih povratništva, /.../ opisi predhodnega bivanja povratnika v tujini zasenčijo analizo njegove 'resocializacije' ali ponovnega življenja v staro, izvorno okolje /.../ V načinu življenja povratnikov se iščejo tisti znaki, po katerih se njihov vsakdan zaradi bivanja v tujini ločuje od ostalih, doma živečih Slovencev /.../ Na ta način so v etnologiji obravnavani po letu 1945 vrnjeni izseljenci iz Argentine, Kanade, Avstralije in delno tudi iz Egipta, medtem ko gre pri ostalih omembah povratnikov /.../ za analizo njihovih vplivov na življenje v domačem kraju ...« (Čebulj Sajko 1999c: 101). Glede na vsa ostala predstavljena področja etnološkega raziskovanja celotnega migracijskega ciklusa, ki jih knjiga predvsem obravnava, je povratništvo – glede na stopnjo neraziskanosti, ki jo ves čas izpostavljam – zagotovo tema, ki ima v etnologiji svojo prihodnost.

Tudi študentsko delo na opisanem področju v devetdesetih letih ni doseglo nikakršnega napredka, pravzaprav se do nedavnega o povratništvu na OEiKA sploh ni več pisalo. Dejstvo je, da – kljub nekaterim zgoraj predstavljenim poskusom od ukinitve Seminarja pa do danes – raziskovanje migracijskega ciklusa, vključno s povratništvom, še ni postalo sestavni del pedagoškega programa, kar že nosi globoke posledice v etnologiji: seminarske in diplomske naloge s to tematiko so bile (in so še) bolj ali manj naključne, povezane tudi s turističnimi obiski tujine in sorodstva posameznih študentov. Med redkimi, ki so se na tak ali drugačen način sploh srečali z izseljenstvom – povratništvom, je bila v tem času Nadja Ulcej, ki je leta 1992 v proseminarski nalogi bežno omenila družino povratnikov iz Kanade v Gorenji vasi in povratnico iz Nemčije v Škofji Loki (Ulcej 1992). Podobno je istega leta napravila na tej temi svoj prvi raziskovalni »poskus« na OEiKA študentka prvega letnika Rozalija Arnšek, ko je na primeru nekaj povratnikov iz Argentine po l. 1990 nakazala vzroke njihove vrnitve (Arnšek 1992).

Gotovo se je tu in tam v devetdesetih letih v etnologiji še kaj pisalo o povratništvu, kar pa ni imelo večje odmevnosti ne v stroki ne med raziskovalci slovenskega izseljenstva.

Novo upanje na tem področju lahko pomeni ustanovitev kustodiata za slovenske izseljence in zamejce, pripadnike narodnih manjšin in drugih etnij pri Slovenskem etnografskem muzeju leta 1999. Med drugim so v poročilu vodje kustodiata Daše Hribar povratniki omenjeni tudi kot imetniki oz. donatorji gradiva, ki so ga prinesli domov iz tujine in ga darovali muzeju (Hribar 2003: 209–221). To so bili povratniki iz ZDA, Avstralije, Nemčije in Avstrije.

KAJ NAM PRINAŠA NOVO TISOČLETJE?

Že takoj leta 2001 smo v okviru razstave Izseljenec – življenjske zgodbe Slovencev po svetu v Muzeju novejšje zgodovine v Ljubljani doživeli, poleg ostalega, prezentacijo avtobiografije ameriškega Slovenca – povratnika, ki jo je zbrala in predstavila vodja zgoraj omenjenega kustodiata (Hribar 2003: 215). Zapozneli razcvet življenjskih

zgodb pri nas se je iz domače družboslovne in humanistične literature o izseljencih in povratnikih tako prenesel še na muzejska tla. Leto dni kasneje je bilo terensko delo etnologinje Daše Hribar med povratniki v Prekmurju predstavljeno v Radencih na razstavi *Med in sol tujine* (glej Hribar 2003a: 527–537). Fond izseljenskega gradiva v SEM je kustodinja dopolnila še s terenskim delom med povratniki na Goričkem (Hribar 2003: 219). Kot vse kaže, bo novi kustodiat v muzeju prevzel vodilno vlogo v etnološkem raziskovanju izseljencev – priseljencev in povratnikov, kar nam dajo slutiti naslednje besede: »... v Slovenskem etnografskem muzeju načrtujemo tudi predstavitev kulture in načina življenja izseljencev na naši bodoči stalni postavitvi. Obiskovalcem bi radi predstavili, kdaj in zakaj so ljudje s slovenskega etničnega ozemlja odhajali v izseljenstvo, s kakšnimi poklici in dejavnostmi so se v novem okolju preživljali, kako so ohranjali svojo etnično identiteto, kako ohranjajo materialno kulturno dediščino, stike z domačimi, kako so izseljenci povratniki vplivali po vrnitvi na domače okolje itd.« (Hribar 2003: 221). Če se bodo obljube izpolnile,² bo etnologija na dobri poti ponovnega vzpona v raziskovanju izseljenske tematike, kar z drugimi besedami pomeni manjši zaostanek vede za drugimi znanstvenimi disciplinami na Slovenskem.

Poleg gornjih optimističnih napovedi nam še naprej zbujajo upanje sicer še vedno (pre)redka zanimanja samih študentov OEiKA za temo, o kateri ves čas govorim. Le-ta so vsaj v zadnjem primeru prerasla povprečno nizko raven študentske etnološke predstavitve življenja izseljencev ali povratnikov. Zaradi tega, ker na OEiKA še vedno ni poskrbljeno za ustrezno poglobljeno pedagoško predstavitev problematike, so študentje začeli iskati mentorje za to raziskovalno področje zunaj ponudbe OEiKA. Tako je leta 2003 nastala seminarska naloga Ksenije Batič, ki govori o povratnikih iz različnih delov sveta, danes živečih na Primorskem (Batič 2003: 181–202). Naloga pomeni tako z vsebinskega kot z metodološkega vidika napredek v primerjavi z ostalimi tematsko podobnimi, napisanimi po letu 1985, saj je študentka opravila svoje terensko delo v okviru raziskovalnega projekta Stanje in perspektive slovenskega povratništva,³ ki je v letih 2000–2003 potekal na Inštitutu za slovensko izseljenstvo. Ustrezno mentorstvo je študentki omogočilo seznanitev s splošno problematiko povratništva in jo osredotočilo na raziskovanje pogloblitnih problemov v življenju povratnikov. Predstavljeno je življenje informatorjev pred izselitvijo, v tujini in predvsem po povratku v domovino. V poglavju *Ponovno doma* je Batičeva obravnavala razloge za vrnitev izseljencev, njihova pričakovanja in občutke ob vrnitvi, kraj vrnitve, njihov materialni položaj po vrnitvi, zaposlitev, izkušnje – pridobljene v tujini, spomine in ohranjanje stikov s prijatelji v tujini ter ključne probleme ob vključevanju povratnikov v primarno okolje (Batič 2003: 191–197). Naloga je bila objavljena v *Dveh domovinah/Two Homelands* (št. 18).

V istem letu, prav tako v *Dveh domovinah/Two Homelands*, je izšel še zadnji članek na temo povratništva (ki ga še obravnavam), in sicer etnologa, kulturnega antropologa, geografa Jerneja Mlekuža (Mlekuž 2003: 67–94). V njem je na primeru dveh življenj-

² Stalna razstava SEM bo po neuradnih informacijah odprta 3. decembra letos.

³ Imenovani temeljni raziskovalni projekt je vodila dr. Janja Žitnik.

skih zgodb predstavljeno odhajanje in vračanje prebivalcev Beneške Slovenije, ki pa zopet potrjujeta pravilo, da je povratnik etnologu (kulturnemu antropologu) predvsem vir podatkov za opisovanje in analizo njegovega življenja v tujini, zelo malo pa je problematizirano njegovo življenje po povratku v domovino. To je predvsem razvidno iz že uveljavljene metode kombiniranja strokovnega besedila z »življenjsko pripovedjo«⁴ pripovedovalca. Pomanjkanje »vsakdana povratnika« avtor sicer »opraviči« z dejstvom, da je, preprosto rečeno, za raziskovanje življenja povratnika potrebno poznati tako njegovo okolje in življenje pred izselitvijo kot tudi tisto v času bivanja v tujini. To neizogibno povezavo vseh treh faz v življenju izseljenca – priseljenca – povratnika, ki nam je etnologom znana že vsaj od začetkov Seminarja, Mlekuž navaja nekoliko bolj zakomplicirano po Boylu (v: Mlekuž 2003: 89) in je žal ne nadgradi. Zanimive pa so piščeve, sicer le nakazane misli v zaključku, in sicer o tem, ali je povratek izseljenca v smislu njegove fizične vrnitve v izvorno okolje in v smislu njegove vrnitve v neko družbeno dogajanje po določenem obdobju življenja v tujini sploh mogoč. Ali je torej termin povratnik sploh ustrezen za poimenovanje izseljenca, ki se je za stalno vrnil v svoje izvorno okolje? – Dovolj zanimivo vprašanje, ki žal ostane brez avtorjevega odgovora.

EPILOG

Razmišljati smo torej začeli tudi o povratništvu na nekoliko drugačen način. Čas za okostenelo in statično opisovanje migracijskih pojavov je mimo. Mimo je tudi golo navajanje zgodb informatorjev, ki tu in tam nadomeščajo bolj poglobljeno analizo povedanega. Prav tako je mimo tarnanje o pomanjkljivem etnološkem vedenju in širjenju znanja o izseljencih – povratnikih, pa čeprav temelji na dejstvih, prikazanih tudi v tem članku. Vprašanje je le, kako v vedi vzpodbuditi zanimanje za življenje naših ljudi zunaj domovine in za življenje tistih, ki so se vrnil za stalno. Morda je lahko to izziv za vse tiste etnologe, ki se nameravajo z migracijsko problematiko ukvarjati tudi v tretjem tisočletju.

⁴ Po avtorju naj bi bil termin življenjska pripoved njegova »pogrnjavščina« (Mlekuž 2003: 69). Mimogrede naj vendarle omenim, da je omenjeni termin v svojih razpravah o pomenu avto-biografij uporabljalo mnogo piscev razprav zbornika *Life History as Cultural Construction/Performance* (ur. T. Hofer, P. Niedermüller), Budimpešta 1988. Uporabljali pa smo ga tudi etnologi: zagotovo lahko trdim, da ravno v povezavi s prikazom avtobiografske metode pri raziskovanju izseljenstva (Čebulj Sajko 1999: 108–154).

VIRI IN LITERATURA

- Arnšek, Rozalija. 1992. *Povratek/prihod Slovencev iz slovenske politične emigracije iz Argentine v Slovenijo*. Proseminarska naloga. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo FF.
- Barbič, Ana, Miklavčič Brezigar, Inga. 1999. Občasne migracije podeželskih žena na Goriškem: gospodinjsko delo v tujini – nuja in priložnost nekoč in danes. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 39, št. 3–4. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo.
- Batič, Ksenija. 2003. »Domovina je tu in domovina je tam«. Raziskava med primorskimi izseljenci o njihovi vrnitvi v Slovenijo. *Dve domovini/Two Homelands* 18. Ljubljana: Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU.
- Bogataj, Janez. 1982. *Mlinarji in žagarji v dolini zgornje Krke*. Novo mesto.
- Bras, Ljudmila. 1991. Rokodelstvo in obrt. *Slovenski etnograf* 33–34/1988–90. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.
- Čebulj, Breda. 1980/81. *Slovenski povratniki iz Avstralije*. Seminarska naloga. Ljubljana, Beograd: PZE za etnologijo FF.
- Čebulj, Breda. 1982. *Slovene Returned Emigrants from Australia*. Sydney (prevod: Pavla Gruden).
- Čebulj, Breda. 1982a. Nekaj o slovenskih izseljencih in povratnikih iz Avstralije. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 22, št. 3. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo.
- Čebulj Sajko, Breda. 1999. Izbrana bibliografija virov in literature na temo etnološkega preučevanja slovenskega izseljenstva (1926–1993, z nekaterimi dodatki za obdobje 1994–1999). *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 39, št. 3–4. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo.
- Čebulj Sajko, Breda. 1999a. Etnološko raziskovanje slovenskega izseljenstva – tema, ki lahko združuje. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 39, št. 3–4. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo.
- Čebulj Sajko, Breda. 1999b. Prijava predmeta Etnologija izseljenstva (izbirni predmet). *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 39, št. 3–4. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo.
- Čebulj Sajko, Breda. 1999c. *Etnologija in izseljenstvo. Slovenci po svetu kot predmet etnoloških raziskav v letih 1926–1993*. Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva 29. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo.
- Dokumentacijski fond s področja etnološkega raziskovanja slovenskega izseljenstva na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani.
- Dolžan, Tatjana. 1988. Študijski sestanki na FF. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 27/1987, št. 3–4. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo.
- Dražumerič, Marija. 1979. *Izseljevanje iz Črnomlja med leti 1880–1914*. Seminarska naloga. Ljubljana: PZE za etnologijo FF.

- Dražumerič, Marinka. 1981. *Vpliv izseljevanja na način življenja prebivalcev Vinice in okoliških vasi med leti 1918–1941*. Diplomaska naloga. Ljubljana: Oddelek za etnologijo FF.
- Dražumerič, Marinka. 1982. Vpliv izseljevanja na način življenja prebivalcev Vinice in okoliških vasi med leti 1918–1941. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 22, št. 3. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo.
- Dražumerič, Marinka, Sulič, Nives. 1982. *Posledice izseljevanja na način življenja prebivalcev Vinice in okolice med leti 1918–1941*. Mladinska raziskovalna tabora Vinica '79 in '80. Ljubljana.
- Dular, Andrej. 1991. Vinogradništvo na Slovenskem. *Slovenski etnograf* 33–34/19–88–1990. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.
- Hribar, Daša. 2003. O prvem obdobju delovanja kustodiatia za slovenske izseljence, zamejce, pripadnike narodnih manjšin in drugih etnij. *Etnolog* 13. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.
- Hribar, Daša. 2003a. O razstavi Med in sol tujine. V: *Sezonstvo in izseljenstvo v panonskem prostoru* (ur. Marina Lukšič Hacin). Migracije 4. Ljubljana: Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU.
- Kogej, Katja. 1982. *Izseljevanje Slovencev v Argentino*. Seminarska naloga. Ljubljana: Oddelek za etnologijo FF.
- Kremenšek, Slavko. 1974. Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja. *Traditiones* 3. Ljubljana: Inštitut za slovensko narodopisje SAZU.
- Kremenšek, Slavko. 1976. Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja. Uvod. Poročila. V: *Etnološka topografija slovenskega etničnega prostora*. Ljubljana: Raziskovalna skupnost slovenskih etnologov.
- Kremenšek, Slavko. 1978. Družbeni temelji razvoja slovenske etnološke misli. V: *Pogledi na etnologijo*. Pogledi 3. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- Kremenšek Slavko. 1980. Projekt "Način življenja Slovencev 20. stoletja" — zasnova in problemi. *Način življenja Slovencev 20. stoletja*. Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva 1. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo.
- Kuhar, Boris. 1972. *Odmirajoči stari svet vasi*. Ljubljana.
- Makarovič, Marija. 1979. Govorica noše na primeru Predgrada v Poljanski dolini ob Kolpi. *Traditiones* 5–6/1976–1977. Ljubljana: Inštitut za slovensko narodopisje SAZU.
- Makarovič, Marija. 1985. *Predgrad in Predgrajci*. Narodopisna podoba belokranjske vasi. Ljubljana.
- Makarovič, Marija. 1991. Kmečki posli. *Slovenski etnograf* 33–34/1988–90. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.
- Mlekuž, Jernej. 2003. »Mali« prispevek k vprašanju »povratništva«: življenjski pripovedi povratnikov iz Beneške Slovenije – potovanji brez vrnitve. *Dve domovini/Two Homelands* 17. Ljubljana: Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU.
- Mrkun, Anton. 1940. Kmetstvo delavstvo v Dobrépoljah in okolici. *Etnolog* 13. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.

- Ravnik, Mojca. 1980. Družbeno življenje. V: *Slovensko ljudsko izročilo* (ur. Angelos Baš). Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Ravnik, Mojca. 1981. Način življenja in izseljevanje prebivalcev Grosupljega in okolice do prve svetovne vojne. V: *Louis Adamič — zbornik s simpozija*. Ljubljana.
- Ravnik, Mojca. 1982. Etnološko preučevanje slovenskega izseljenstva. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 21/1981, št. 1. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo.
- Ravnik, Mojca. 1982a. Etnološko preučevanje slovenskega izseljenstva na Oddelku za etnologijo Filozofske fakultete v Ljubljani. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 22, št. 3. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo.
- Ravnik, Mojca. 1999. Družina, sorodstvo, migracije. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 39, št. 3–4. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo.
- Repinc, Martina. 1982. "Egipčanke". Seminararska naloga. Ljubljana: Oddelek za etnologijo FF.
- Sedej, Ivan. 1991. Vsakdanje življenje večinskega prebivalstva na Slovenskem v 19. stoletju. *Slovenski etnograf* 33–34/1988–90. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.
- Simikič, Alenka. 1988. Iz arhiva Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani. Statistični podatki 1. terenske ekipe (Šentjurij-Škocjan). *Slovenski etnograf* 31/1983–1987. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.
- Slavec, Ingrid. 1990. Etnološko preučevanje etnične identitete slovenskih izseljencev. *Dve domovini/Two Homelands* 1. Ljubljana: Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU.
- Smerdel, Inja. 1991. Prelomna in druga bistvena gospodarska dogajanja v zgodovini agrarnih panog v 19. stoletju na Slovenskem. *Slovenski etnograf* 33–34/1988–90. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.
- Strajnar, Julijan. 1982. Izseljenstvo — osebne izkušnje in opažanja. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 22, št. 3. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo.
- Sulič, Nives. 1981. Mladinski raziskovalni tabor "Znanost mladini" v Vinici (julij 1980). *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 20/1980, št. 4. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo.
- Sulič, Nives. 1989. Izseljevanje iz Adlešičev in okolice. V: *Etnološki mladinski raziskovalni tabori v Beli krajini 1985–1988*. Knjižnica Slovenskega etnografskega muzeja 1. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, ZOTKS – Gibanje Znanost mladini.
- Sulič, Nives. 1989a. Izseljenstvo v Dragatušu in okolici. V: *Etnološki mladinski raziskovalni tabori v Beli krajini 1985–1988*. Knjižnica Slovenskega etnografskega muzeja 1. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, ZOTKS – Gibanje Znanost mladini.
- Sulič, Nives. 1990. "Mene ni nič vleklo v Ameriko!" *Etnološki mladinski raziskovalni tabor Stari trg ob Kolpi 1989*. Ljubljana: ZOTKS – Gibanje Znanost mladini, Slovensko etnološko društvo.

- Svetek, Marija. 1982. *Povratniki iz Kanade*. Seminarska naloga. Ljubljana: Oddelek za etnologijo FF.
- Škerlj, Božo. 1957. Nekaj akulturacijskih pojavov med ameriškimi Slovenci. *Slovenski etnograf* 10. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.
- Štrukelj, Pavla in uredniški odbor. 1978. Interetnični odnosi, medkrajevni odnosi in zdomstvo. Vprašalnice VII. V: *Etnološka topografija slovenskega etničnega prostora*. Ljubljana: Raziskovalna skupnost slovenskih etnologov.
- Šumi, Nace. 1988. Raziskovalni program Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete o slovenskih izseljencih. *Slovenski koledar* 1989. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica.
- Terčelj, Mojca. 1988. Tradicionalna kultura na območju občine Sevnica v 20. stoletju. *Traditiones* 17. Ljubljana: Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU.
- Ulcej, Nadja. 1992. Način življenja Slovencev v očeh zdomcev. Proseminarska naloga. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo FF.
- 1982–1991. Bibliografije seminarskih in diplomskih nalog študentov Oddelka za etnologijo. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 22, št. 3 – 31, št. 1–2. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo.
- 1990–2003. *Bilten Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU*, št. 1–2 – št. 15. Ljubljana: Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU.

SUMMARY

THE ETHNOLOGY AND HOMECOMERS

Breda Čebulj Sajko

The ethnological studying of homecomers is tightly linked to researching emigrant life in general. Homecoming – as the final phase in the migration cyclus, composed of the life of the emigrant – then immigrant and finally homecomer, is in ethnology a poorly treated theme: in comparison to ethnological researchedness of the both first phases it has a marginal role. The author seeks the reason for such, several decades old a condition in the branch, in merely coincidental including of migrational (European, overseas) problematic into the pedagogical programme of the university studying of ethnology.

For this reason, in the systematic review of three technical-scientific publications/ journals (Etnolog/Slovenski etnograf published by the Slovenski etnografski muzej since 1926; Glasnik – between the years 1956-1959 technical journal of the Inštitut za slovensko narodopisje SAZU, from 1959 to 1975 journal of the Slovensko etnografsko društvo, and from 1975 on journal of the Slovensko etnološko društvo, and Traditiones, from 1972 on miscellany of the Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU) and significant ethnological monographs and students' work in that field, in the period between 1926 and 2003 only the period of the eighties is outstanding. At that time a Seminar for ethnological

research of Slovene emigration was established at the Department for Ethnology of The Faculty of Arts in Ljubljana, which developed the ethnology of emigration and homecoming in methodological and content sense. From ethnological view, homecomers from America, Australia, Argentina, Canada, Egypt, Germany, Austria, and France have been dealt with. Prevailing were descriptions of the consequences of the life of Slovenes abroad after their return to the homeland and their influence on source environment. The dealings comprised the time before World War I and the return of scarce "modern", after 1945 emigrated and returned families. Soon after cessation of the activity of the mentioned seminar (1981/1982), quite in the second half of the eighties, the interest of the branch for researching emigration in general strongly declined. Thus, the actual studying of homecoming in ethnology as well as of emigration, is a good deal elemental and without proper systematic, which results in ethnology not matching other humanistic and sociological disciplines as well dealing with the mentioned thematic.

We expect more hope for a renewed prosperity of the ethnology of emigration and homecoming in the newly established custodiate for Slovene emigrants and Slovenes in the neighbouring countries, members of national minorities and other ethnicities at the Slovenski etnografski muzej.

Breda Čebulj Sajko, PhD for Ethnology, Research Associate at the Institute for Slovenian Emigration Studies of Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts in Ljubljana, Slovenia.

REPORTS AND REFLECTIONS

POROČILA IN RAZMIŠLJANJA
REPORTS AND REFLECTIONS

POROČILA IN RAZMIŠLJANJA

FREMDE ZWISCHEN INTEGRATION UND ASSIMILATION

Venčeslav Šprager

Öffentliche Debatten und grundlegende Meinungsverschiedenheiten zwischen den politischen Parteien in den Immigrationsländern weisen auf die Problematik einer Entscheidung hin, ob sich die Fremden in der neuen »Luftheimat«¹ integrieren oder assimilieren sollten. Integration bedeutet für den Zuwanderer konfliktfreie und gleichberechtigte Eingliederung in, beziehungsweise an allgemein gültige Wertmuster der neuen »Heimat«. Assimilation dagegen ist ein Vorgang der Verschmelzung, bei dem Immigranten sowohl Traditionen als auch Wert- und Verhaltensmuster der neuen »Heimat« übernehmen und somit in ihr aufgehen.

Beide Gruppen: Immigranten und das Gastgeberland stehen zumeist ratlos und widerspruchsvoll erwähnten Möglichkeiten des zukünftigen Zusammenlebens gegenüber. Dies sind allerdings keine neuzeitige, sondern vielmehr uralte Verhaltensweisen. Den Sammlern, primitiven Jägern, später den Viehzüchtern und den ersten Sesshaften begegneten gleichgelagerte vielschichtige Probleme. Sie traten auf im Umgang mit den gefangenen Kriegern und eroberten Frauen bei den Auseinandersetzungen mit fremden Stämmen und Gruppen. In Umkehrung traf das Gleiche die Gefangenen, die sich urplötzlich in einer völlig neuen Umgebung und in einer fremden Stammesgemeinschaft zurecht finden mussten. Dieser Rückschluss auf die uralten Verhaltensweisen konnte bei den wissenschaftlichen Studien bei den noch vorhandenen Ureinwohnerstämmen,² die bis Mitte des 20. Jahrhunderts noch keine Kontakte mit der »zivilisierten« Welt hatten und bei den australischen Aborigenes in Erfahrung gebracht werden.³

Gegenwärtiger ist die Geschichte und mit ihr die Verhaltensweisen unseres eigenen Kulturkreises, des Abendlandes. So war im antiken Griechenland der Imigrant ein »Schutzsuchender«, wie ihn Aischylos nannte.⁴ In der neuen Heimat wurden Fremde, die dem einheimischen Handwerk oder Gewerbe nützlich waren, voll akzeptiert. Sie wurden als »Metöken« bezeichnet, diejenigen, die den Wohnsitz wechseln. So lange sie als Arbeitskraft zeitbegrenzt gebraucht wurden, war das Verlangen nach ihrer

¹ Jean Apatride, *Eine nicht nur deutsche Literatur*, Piper Verlag, 1986, S. 33.

² F. Nikola, *P. M. Magazin*, Februar 1998, S. 82.

³ M. H. Fries, *The Evolution of Political Society*, New York, 1967, S. 123.

⁴ Aischylos, *Schutzsuchende*, Zürich Verlag, 1979.

Assimilation oder Integration nicht angefordert und die Konflikte zwischen ihnen und den Gastgebern auf ein Minimum beschränkt. Diese Variante der Immigration blieb bis zur Gegenwart bestehen. In den 50-er und 60-er Jahren des 20. Jahrhunderts hegten Gastländer Deutschland und Frankreich eine sehr liberale Haltung gegenüber den Immigranten, in diesem Fall den sogenannten Gastarbeitern, die sie in ihre Länder gerufen hatten. Sie waren als billige Arbeitskraft willkommen. Zu jener Zeit gab es auf beiden Seiten keine Diskussionen über eine eventuelle Integration oder Assimilation. Politiker aller Couleur glaubten, dass die Gastarbeiter nach einigen Jahren wieder in ihre angestammte Heimat zurück kehren würden. Als sie nach und nach ihre zahllosen Familienangehörige und Verwandte in das Gastgeberland nachkommen ließen, entstanden die ersten Konflikte und Schwierigkeiten mit der Behörde, Einheimischen und den Politikern und Überlegungen über das Zusammenleben.

Der einmaligen Zweideutigkeit des Begriffes »Fremder« begegnen wir in der jüdischen Glaubenswelt. Einerseits benennen Talmud⁵ und Midrasch den Fremden als »guer«, das heißt: »derjenige, der gekommen ist mit euch zu leben«. Andererseits hieß »guer« auch »beisasse«, der Bekehrte. Aus diesem Begriff entwickelten sich nun zwei Bedeutungen im jüdischen Sprachgebrauch. »Guer«, derjenige Fremde, der einer jüdischen Religionnation angehörte und in Israel lebte, und »«guer-tochav«, derjenige, der mosaische Glaubensgesetze beachtete und das unabhängig davon wo er lebte, also der Bekehrte. Sie mußten sich assimilieren und spielten in der jüdischen Geschichte eine wichtige Rolle. Diese konsequente Assimilation ist allerdings im Kontext mit dem bekannten jüdischen Begriff »Das auserwählte Volk« zu sehen. So entstand hier eine hybride Konzeption der Auserwählung, die sich auch in der Gegenwart durch die Vererbung und durch die Assimilation vollzieht.

Der Einfluss Altägyptens auf das antike Griechenland in verschiedenen Bereichen der Wissenschaft ist ein typisches Beispiel der Akkulturation, der Übernahme bestimmter einzelner Elemente einer fremden Kultur, hier durch Kontakte Einzelner. Griechische Wissenschaftler studierten auf den Höfen der Pharaonen, wurden vom Wissenspotenzial fremder Gelehrten geformt und geprägt und setzten das erworbene Wissen in ihrer Heimat um. Das war, wie die spätere Hellenisierung des Orients zwischen 323 und 83 vor unserer Zeitrechnung oder die spätere Wechselbefruchtung zwischen dem Islam und dem Abendland, ein bedeutender Prozess. Die Wechselwirkungen zwischen Europa, dem Vorderen Orient und dem Fernen Osten über die Seerouten oder transkontinentale Verbindungen, wie der Seidenstraße, sind einige der gängigen Beispiele für die Übernahme bestimmter Elemente fremder Kulturen. Diese kamen nicht nur durch friedliche Kontakte einzelner Personen und Gruppen, sondern ebenso durch kriegerische Eroberungen und Wanderungsbewegungen einzelner Gruppen und Völker zustande.

Das Gleiche gilt für die Kolonisierung von den Europäern erobelter Kontinente, Länder und Gebiete insbesondere in Afrika. Die Vernichtung, Zerstörung und Auslö-

⁵ Talmud, Pesalim 87 b.

schung fremder Kulturen, und Religionen in Nord- und Südamerika durch die Europäer und die katholische Kirche gehört allerdings in die Kategorie des Fundamentalismus. Die Missionierung, die Hand in Hand mit der blutigen Eroberung fremder Länder zwischen dem Ende des 15. Jahrhunderts und Mitte des 20. Jahrhunderts vollzogen wurde, ließ offiziell selten den Angehörigen fremder Religionen und Kulturen Spielraum für eigenständige Entscheidungen über ihr Leben. In den letzten Jahrzehnten ist vor allem bei den afrikanischen Völkern vermehrt die Rückbesinnung an die eigenen Kulturwerte und religiöse Traditionen durch den Nativismus zu beobachten.

Erwähnte religiöse Assimilationstendenzen sind in den fundamentalistischen Gruppierungen aller fünf Weltreligionen, mit Ausnahme des Buddhismus, seit Jahrhunderten zu beobachten. Parallel dazu vollzieht sich im Laufe der Geschichte eine politische »Weltmissionierung«. Gegenwärtig ist das Inhalt und Richtung der ultra-orthodoxen amerikanischen Regierungspolitik. Allerdings ist erwähnenswert, dass in den 20-er und 30-Jahren des 20. Jahrhunderts in Nordamerika der »melting pot« die Vereinigung verschiedener Kulturen in eine neue Kultur der multiethischer Staatsform angestrebt wurde. In den 70-er Jahren ersetzte diese Vorstellung des Zusammenlebens zwischen den Immigranten und dem Gastland, nicht nur in USA, Canada und Australien, sondern ebenso in Schweden das Konzept der Multikultur. Nach diesem Konzept sollten per Gesetz autonome Kulturrechte der Immigranten abgesichert werden. Der nächste Schritt, der in den letzten zwei Jahrzehnten zu beobachten ist, führt zu einem Interkulturalismus. Dabei geht es nicht mehr nur um die Erhaltung der Kultur einer Minorität, sondern um die gleichberechtigte Eingliederung dieser in das öffentliche Leben des Gastlandes. Diese erfreuliche Entwicklung wird gerade in den USA zurzeit von den stark verbreiteten fundamentalistischen christlichen Gruppierungen wie, »Neue Christliche Rechte«, »Moral Majority« und »Brain Trust« mit Erfolg untergraben.⁶

Selbst in der liberalsten Gesellschaft können fundamentalistische Züge entstehen, vor allem dann, wenn sie unter dem Deckmantel der Tolleranz eine Weltanschauung macht und diese als einzig richtige Lebens- und Gesellschaftsform missioniert. Dadurch würde eine Integration der Immigranten wieder in Frage gestellt.

Die Problematik der Integration und der Assimilation wird in den westlichen Industriestaaten zunehmend gleichbedeutend und gleichbewertend werden. Die abklingende Moderne, die immer stärker durch die hegemonistischen Züge gekennzeichnet ist, sei nach Meinung mehrerer Philosophen und Soziologen eine landnehmende Macht und vollzieht die Vereinheitlichung der »westlichen« Welt.⁷ Dadurch ist das hier behandelnde Phänomen ein zwei geteiltes: das der »westlichen« und jenes der »Restwelt«. In der letzteren ist die Integration kaum wahrnehmbar und realisierbar. Die politischen

⁶ *Pressedienstbuch Deutschland*, Redaktionsteil, 06.06.1987, S. 1; Dto, R. C. Liebmann – R. Wuthnow, 08.04.1983, S. 4; »Noticias Aliadas«, Redaktionsteil, 29.01.1989; S. 2.

⁷ S. Žižek, *Die Tücke des Subjekts*, Suhrkamp Verlag, 1997; T. Assheuer, »Piraten der Neuen Welt«, *Die Zeit*, 50/2001, S. 17.

Umstände des Fundamentalismus bevorzugen die bedingungslose Assimilation sowohl in profanen als auch in religiösen Fragen.

Es ist zweifelsohne erstrebenswert die Zukunft des Interkulturalismus schrittweise gesetzlich zu realisieren. Dazu gehören unter anderem neben der kulturellen Gleichberechtigung aller im Gastland vorhandenen Sprachen, Veröffentlichung übersetzter Literatur und mehrsprachige Schulbildung. So könnten Kulturen der Imigranten gleichberechtigt mit der Kultur des Immigrationslandes nebeneinander die pluralistische Kultur des Gastlandes bilden, sie befruchten und ein friedliches Zusammenleben nicht nur ermöglichen, sondern auch garantieren.

BOOK REVIEWS

**KNJIŽNE OCENE
BOOK REVIEWS**

KNJIŽNE OCENE

Angiolina Arru – Joseph Ehmer – Franco Ramella (ur.), *Migrazioni*, "Quaderni storici", 106, XXXVI/1, april 2001, Bologna 2001.

Quaderni storici, ki izhajajo trikrat letno pri bolonjski založbi Il Mulino, so ena najprodornejših italijanskih zgodovinskih revij. Uredništvo je že na začetku pred 38 leti ubralo politiko tematskih številki oziroma sklopov, ki segajo na najrazličnejša tematska področja, časovno pa pokrivajo obdobja od poznega srednjega veka do sodobnosti. Revija odlikuje, poleg širokega kroga mednarodnih avtorjev, predvsem skrb za inovativno tematiziranje vsebin in iskanje novih metodoloških pristopov k preučevanju preteklosti, pri čemer se zavzema za t.i. zgodovinopisje *tout court* in torej za združevanje raznih znanj ter sodelovanje zastopnikov najrazličnejših disciplin. Tem načelom je ostala zvesta tudi monografska številka o migracijah, ki jo tu predstavljamo in ki jo je ob urednikih sooblikovalo osem priznanih zastopnikov migracijskih študij. Zdi se nam potrebno posebej podčrtati izraz migracijske študije, da bi izpostavili razliko z izseljenskimi študijami, ki predstavljajo v Italiji in tudi drugje nacionalno opredeljeno študijsko področje, pozorno predvsem na izseljevanje kot narodno-kulturno problematiko in na vsestranska vprašanja življenja skupnosti v tujih nacionalnih ter kulturnih okoljih. Migracijske študije pa pristopajo k predmetu z najširšim spektrom zanimanj/kategorij in upoštevajoč najrazličnejše selitvene tipologije, tako da se migracija pojmovno spaja s prostorsko mobilnostjo. Pri tem odpade spodnja časovna meja, ki se pri preučevanju nacionalno opredeljenega izseljevanja najpogosteje osredotoča na 'zlati' čas narodne misli in vsega narodnega od 19. stol. dalje, kar je sicer sovpadalo z obdobjem najbolj množičnih selitev in prerazporejanj prebivalstva, vključno z urbanizacijo. Struji, če naj uporabimo ta izraz, se vse bolj zblížujeta in prepletata, vendar ohranjata še vedno precej drugačnosti in posebnosti. Ena je tudi v tem, da težijo preučevalci nacionalno in kulturno opredeljenega izseljevanja k tematski specializaciji, drugi pa k obravnavanju selitev in z njimi povezanih vidikov kot enega izmed sistemskih pojavov družbenega dogajanja. Ta pristop je bistveno prispeval k preseganju šablonskih razlag selitvenega pojava, omogočil je njegovo podrobnejšo tipološko razčlenitev in boljše razumevanje v zgodovinski perspektivi.

Zamisli o monografski številki, posvečeni migracijam, je v uredniškem odboru tlela že od številke z naslovom *Cittadinanze*, ki je sredi devetdesetih let razčlenjevala vprašanja oziroma pojmovanja pripadnosti in tujstva v odnosu do mestnih skupnosti v pravni misli ter praksi starega družbenega reda. Ker je bila problematika neposredno povezana s prostorskim premikanjem, se je analiza pravnega razlikovanja med rojenimi pripadniki mestnih skupnosti in priseljenci ter spreminjanja razmerja v dihotomiji domačin/tujec ponujala kot nova, ali vsaj še ne dovolj upoštevana kategorija pri pristopanju k migracijskim temam v dolgem časovnem trajanju. Projekt pa se je konkretiziral izhajajoč iz dveh ugotovitev. Prvo je zakoličila bogata študijska literatura o zgodovini mest iz sedemdesetih in osemdesetih let 20. stol., ki je dokazala odprtost novoveškega in kasnejšega urbanega aglomerata do priseljencev. Kljub statusnemu razlikovanju med avtohtonim in tujim prebivalstvom naj bi mestni delovni trg spreje-

mal tujce skorajda enakopravno kot domačine in tudi analize poročnega tržišča naj bi pričale o hitrem prilagajanju ter integriranju prišlekov v priseljsko družbeno tkivo. Novejše in poglobljenejše študije pa so opozorile, da zadeve le niso tako enostavne, da so bili integracijski procesi ne samo bolj kompleksni, ampak tudi bolj težavni in problematični. Da so se na primer v večini evropskih novoveških mest priseljenke le v manjšem številu poročale z moškimi, rojenimi v mestu, in podobno se je dogajalo moškim priseljencem. Še več. Rojeni meščan z negotovim oziroma nestalnim bivališčem se je s težavo prikupil v mestu rojeni nevesti, ki se je rajši spogledovala s priseljenim partnerjem, le da je bil nekoliko dlje in stabilneje vsidran v njen mestni okraj. Ta in druga nasprotja s prvo tezo so rodila vrsto vprašanj, na primer o spolnih migracijskih specifikah, o načrtnosti izseljenskega koraka, selitvenih ciljih in poteh, zvezah in solidarnostnih mrežah, v katere so bili vpeti migranti, in o njihovi sposobnosti spreminjati družbena razmerja v priseljskih skupnostih. Ugotovljeno je bilo, da slika poročnega dogajanja sama po sebi ne odseva stopnje integracije v mestno stvarnost, kot tudi, da pojem stabilnosti ni bil samo stvar priseljencev, ampak samih mestnih ljudi, in da je bila členitev mestne družbe v tem pogledu mnogo širša kot samo razlikovanje med mestnimi domačini in priseljenimi tujci. Zato je treba integracijske procese razbirati s pomočjo dodatnih kategorij, kot je omenjeno spreminjanje pravnega statusnega položaja, in z opazovanjem celotnih mehanizmov migracijskega pojava. Kot prvo pa je treba preseči ustaljeno miselno dihotomijo med avtohtonim in priseljenim prebivalstvom ter pretresati mestno družbo kot raznoliko celoto.

Doseljevanje 'tujcev' in njihovo vklapljanje v mestno tkivo je namreč pogojevalo same klasične meščanske institucije. Odnos novoveških mestnih oblasti do priseljencev in položaj tujcev v priseljski skupnosti, na primer, nista doumljiva samo na osnovi zakonodaje, ki je urejala sprejem v mestno skupnost. Prišlek je bil obravnavan na podlagi 'slovesa', ki si ga je pridobil, in je lahko splošno veljal za domačina tudi mimo rekvizitov, ki jih je za sprejem v to kategorijo predvidevalo postavljeno pravo. To pravo se mnogokrat preprosto ni apliciralo, veljali pa so drugi, družbeni legitimacijski sistemi, ki so jih uživale skupnosti tujcev, in jamstva, ki so jih le-te na osnovi svojega 'statusa' zagotavljale za svoje člane. Mestna oblast potemtakem načelno in nujno ni težila k uveljavljanju pravnih norm, temveč prej k pozornemu nadzorovanju in vzdrževanju 'legitimacijskega reda' dotične priseljske skupnosti. Iz tega je sledilo, da so bile meje med pojmom 'domačin' in 'tujec' *de facto* gibljive, vedno znova definirane in tudi od priseljskih skupin do priseljskih skupin oziroma od posameznika do posameznika drugačne. Mnoga mesta do novih prišlekov niso uveljavljala le zakonodaje, temveč so odnos gradile tudi na osnovi pogojnega 'pogajanja', kar je nato vplivalo na postopno spreminjanje samega postavljenega prava. Ta pristop je pomenil, da mestna skupnost svojih novih članov ni delila prvenstveno po geografski diskriminanti, pač pa po integracijski obliki in 'slovesu', ki so ga znali doseči. Za to pa je prihajal bolj kot družinske in sorodstvene mreže v ospredje povezovalni sistem, v katerega je bil priseljenec vključen v priseljskem okolju (npr. soseščina ali skupnost priseljencev istega geografskega izvora) in ki je v odnosu do mestnih oblasti imel močnejšo legitimacijsko moč.

O tem podrobno razpravlja *Douglas Catterall* na primeru Rotterdama s pomočjo bogate sodne dokumentacije, ki dokazuje, kako so se vsaj v tem nekoliko posebnem mestu, pa tudi drugod po severni Evropi v 17. in 18. stol., priseljenci vse čvrsteje vklapljali v družbeno tkivo in ga sooblikovali, kako se je prvotno ekskluzivistično mestno pravo vse bolj odpiralo novim prišlekom, ki so si lahko v njem zagotovili in utrdili položaj na osnovi legitimacijskih garancij mimo obstoječe zakonodaje. Pri tem posebej podčrtuje vlogo tistega dela mestne družbe, ki po tradicionalnem mestnem pravu ni imel pravice političnega izražanja in ni užival drugih privilegijev mestnih oligarhij, kljub temu pa je dejansko s časom vse bolj participiral pri odločanju in integriranju (ali pa omejevanju vstopanja) novih prišlekov. Ker so v primeru Rotterdama, ki je bil veliko mednarodno pomorsko-gospodarsko in mednarodno družbeno stičišče, temu pripomogle na novo nastale mreže, ki so vključevale tako rojene kot priseljene člane in še vedno segale tudi v izvorne kraje le-teh, je po mnenju avtorjev zbornika potrebno reinterpretirati tudi vlogo družinskih, sorodstvenih in širših vezi v kontekstu migracijskih strategij.

Na novo si je treba zastaviti tudi vprašanje izvora migrantov oziroma vloge dejavnikov v migracijskem procesu, vezanih na izvorno okolje izseljencev. V historiografiji in širšem področju selitvenih študij se je namreč ustalilo gledanje na selitvena gibanja z 'izvorne perspektive'. Interpretativni modeli migracijskega pojava težijo k izpostavljanju vloge, ki jih imajo razni elementi izvornega konteksta na potek procesa in izbire migrantov, od vzgibov, ki zavisijo npr. od gospodarskega stanja družinskega agregata ali skupnosti, načina in usmeritev selitve, ki ravno tako pogosto sledijo verižni logiki in se opirajo na zveze, ki jih že izseljeni člani vzdržujejo z izvornim krajem, vse do aspektov življenja v novem okolju, pri čemer je pozornost zopet osredotočena zlasti na to, kar migranti 'ohranjajo' od starega, veliko manj ali celo nič pa na vezeh, ki jih 'pretrgajo' in na tiste, ki jih na novo 'spredejo'. Tudi tipološke klasifikacije odražajo te nastavke in uvrščajo procese npr. v *krajevne, krožne, verižne* migracije in migracije, pogojene z *javnimi karierami*¹, v katerih, razen v zadnjem primeru, igra izvorno okolje ključno vlogo. Pri množičnih selitvenih procesih starega reda in moderne dobe je tako opredeljevanje (z vsemi notranjimi členitvami in posebnostmi) sicer ustrezno. Ne manjka pa primerov, ki jih ni mogoče razvrščati po tej logiki in ki nakazujejo potrebo po korenitem preoblikovanju interpretacijskih vzorcev. Gre sicer za nekoliko posebne primere, vezane na določene poklice oziroma dejavnosti, ki so vplivali kot taki na odstopanja od 'klasičnih' migracijskih tipologij. Ti primeri pa so kljub temu zelo pomembni za nove načine gledanja na migracijski pojav nasploh.

Nega izmed njih obravnava *Sandra Cavallo* v prispevku o torinskih rano-celnikih in kirurgih na prehodu med 17. in 18. stoletjem. Tisti čas je v Torinu delovalo 89 priznanih 'obrtnikov' te vrste, od katerih je bila več kot polovica priseljencev. Na podlagi rekonstrukcije njihovih biografij je avtorica ugotovila značilni življenjski cikel

¹ Tako delitev predlaga C. Tilly, *Migration in Modern European History*, v: McNeill W., Adams R. (Ed.), *Human Migration: Patterns and Policies*, Bloomington, Ind., 1978, 48–74, utruje pa L. P. Moch, *Moving Europeans. Migration in Western Europe since 1650*, Bloomington-Indianapolis, Ind. 1992.

te poklicne skupine in vlogo, ki jo je imela migracija kot tudi mobilnost znotraj samega mesta pri izgrajevanju kariere ter družbenega položaja. Prva temeljna značilnost je, da ni šlo za skupinsko opredeljeni oziroma opredeljivi pojav, pač pa za čisto individualno, tako rekoč 'razvezano' premikanje. Druga, da se ni pokoravalo t.i. ekspulzivnim faktorjem, temveč je odgovarjalo vnaprej določenemu načrtu, katerega cilj je bil ranocelniški oziroma kirurški poklic. Selitev je namreč sodila v razvojni *curriculum* teh poklicev, točneje v fazo polnega usvajanja in samostojnega prakticiranja 'obrotnih' veščin, ki je nastopila po začetniškem vajeništvu. Le tega je večina torinskih ranocelnikov in kirurgov opravila pri kakem mojstru v izvornem kraju, nakar so se stari okrog dvajset let podali na pot. Veliko mesto, zlasti prestolnica kot Torino, kjer je bilo več bolnišnic (takrat so prevzemale vse bolj tudi terapevtsko funkcijo) in cela vrsta samostojnih kirurških mojstrov z lastno 'obrotno delavnico', je bilo zelo primeren in čislani kraj za opravljanje pomočniške prakse in naposled za ciljanje na mojstrski stan. Mnogi pa so del te faze opravljali v vojski, ki je pripravnikom nudila še veliko več priložnosti za praktični *training*, saj tisti čas ni manjkalo bojišč in vojna je nehote prispevala k tehničnemu razvoju kirurške stroke. Kirurška praksa v vojski, ki je pripravnike pogostokrat vodila v zelo oddaljene kraje, kjer so imeli priložnost tudi spoznavati različne strokovne razmere in izkušnje, je bila zato pomemben adut za sprejemanje v nadaljno pripravništvo oziroma pomočništvo pri mestnih mojstrih. Vzbujala je tudi občudovanje in zaupanje pri skupnosti, ki ji je kirurg ali ranocelnik služil.

Za kirurško kariero, ne glede na stopnjo, ki jo je posameznik dosegel (samo nekateri so se povzpeli do mojstrskega stanu in to razmeroma hitro – nekje med 25. in 30. letom starosti – medtem ko je večina ostala v pomočniški službi, včasih pa so delovali tudi v partnerstvu s sebi enakimi, a pod pokroviteljstvom kakega mojstra), je bilo sploh pomembno pridobivanje 'slovesa', najprej pri nadrejenemu mojstru, zato da ga je vzel pod svoje okrilje, še bolj pa pri občinstvu, iz katerega so izhajale potencialne stranke. Vse to pa je bilo tesno povezano s fazo migracije. Pripravništvo je bilo predhodništvo poklica in kandidat je v tej fazi vse svoje sile vlagal v profesionalno vraščanje v območje delovanja (npr. mestno četrt) in pridobivanje družbenega priznanja prek izboljševanja in dokazovanja strokovnih veščin in ne nazadnje s spletnjem socialnih legitimacijskih vezi. Pri vsem tem pa geografski izvor kandidata in družbeno okolje, iz katerega je izhajal, nista imela nobenega vpliva. Pri uveljavljanju in napredovanju ni opaziti razlik med rojenimi in priseljenimi kirurgi. Z družbenega vidika so izhajali iz obrtniških ali srednjih trgovskih slojev kot tudi iz vrst posestnikov, in dejstvo, da so šli svojstveno profesionalno pot, kaže na zapuščanje izvornega *networka* in vživljanje v povsem novega.

Nezanemarljivo je tudi dejstvo, da je bilo družinsko dedovanje kirurške 'delavnice' redkost, bodisi, ker so kirurgi svojim potomcem skušali omogočiti dodatno napredovanje na socialni lestvici, bodisi, ker si je moral kirurški kandidat sam pridobiti zaupanje svojih klientov in pri tem je kot rečeno igrala pomembno vlogo migracija. Selitev v mesto, za rojene v Torinu pa preselitev v četrt službovanja, sta torej potekali po strategiji, pogojeni z okoljem, v katerem je kirurški kandidat iskal uveljavitev, in uspešnost

(ki se je merila prej z javnim priznanjem kot z birokratsko poklicno koncesijo, tako, da je mnogi niti niso imeli) je bila odvisna od strokovne spretnosti ter legitimacije, ki si jo je vsak znal ustvariti v novem okolju. Glede na vse to avtorica prispevka naglaša 'rahlost' ali nepomembnost klasičnih vezi z izvornim okoljem, odsotnost naslanjanja na obstoječe migracijske verige in na izvorno priseljsko skupnost pri tem selitvenem primeru nasproti prevladujočim 'izvornocentričnim' tolmačenjem ter prikazovanjem migracijskih procesov. Ti migranti so torej izstopali po tem, da so se v novo okolje vsidrali prek ustvarjanja povsem novih družbenih mrež in pretrgali oziroma zanemarili stike s strukturami, ki so opredeljevale druge priseljence iz istih območij.

Osebnosti in družbene relacijske mreže, t.i. *networki*, so – kot že rečeno – glavna problemska nit celotne publikacije. Nanjo se navezujejo vsi prispevki, iz raznih zornih kotov in z različnimi specifičnimi primeri, a s skupnim namenom, da izpostavijo pomen proučevanja te problematike s pristopi, ki odpirajo nove poglede na migracijo in podirajo mnoge interpretacijske šablone. Kritika, ki jo ponujajo avtorji, izhaja iz spoznanja, da je analitično-interpretacijski model za razbiranje migracije in integracije v novo okolje preveč enoznačen, v kolikor postavlja v središče vsega dogajanja izvorno kulturo izseljencev. Po tem obrazcu, ki ga je izoblikovala sociologija migracije in ga je nato skupaj z drugimi osvojila tudi zgodovinska veda, se omenjeni procesi odvijajo po 'verižni' logiki oziroma sistemski mreži, ki predstavlja nekakšen podaljšek in nadgradnjo izvornega sistema družbenih relacij in omogoča vklapljanje v novo okolje na osnovi obstoječe kulturne afinitete. Temu sledi (rekli pa bi lahko, da je to posledica prepričanja), da se tudi priseljske skupnosti reproducirajo v okolju zaradi ali na predpostavki enakega kulturnega (največkrat etničnega oziroma geografskega) izvora. Daleč od tega, da bi te vplive zanikali in zmanjševali utemeljenost obrazca verižne migracije in izvornih relacijskih mrež, ki dobro ustreza predvsem transnacionalnim množičnim selitvam in je med drugim bistveno pripomogel k preseganju ekonomističnega razlaganja selitvenih gibanj po dihotomični paradigmi *push-pull* dejavnikov. Obstajajo pa tudi individualne migracije ali bolje rečeno migracije množice posameznikov, ki se niso selili in se integrirali v nova okolja na osnovi obstoječih mrež in mehanizmov, temveč so stopali v ta proces po drugih poteh in prek ustvarjanja novih relacijskih spleto, pri čemer so izvorne afinitete in sorodstvene vezi igrale marginalno vlogo ali niso imele celo nobenega pomena. Teh migrantov in njihovih izbir pa izvornocentrično naravnano opazovanje ne vidi in ravno tako ne vidi več vseh tistih, ki so na svoji selitveni in integracijski poti na začetku sledili že ponujenim 'smerokazom', nakar so se lepega dne oddaljili od 'utečene smeri' in si sami poiskali alternativne možnosti. V podrobnem proučevanju individualnih izbir in strategij vidijo torej avtorji prispevkov ne samo spoznavanje 'zanemarjenega' dela migracijskih gibanj in migrantov, ampak tudi možnost za razbiranje širših integracijskih mehanizmov ter oblik, glede na to, da so v selitvenem načinu prisotni nastavki nadaljnjih razpletov, ki lahko peljejo v reproduciranje izvornega kulturnega okolja, ali pa v 'vgrajevanje' v povsem nov družbeno-relacijski krog, v ohranjanje in potrjevanje izvorne identitete, ali pa v njeno preoblikovanje v neko novo istovetnost.

Proučevanje migracije z vidika relacijskih sistemov postavlja v ospredje biografsko metodo in vse vire, ki lahko prispevajo k čimbolj podrobni rekonstrukciji individualnih življenjepisov. Na tej metodologiji slonijo, kot že obravnavani, tudi preostali prispevki. *Sigrid Wadauer* predstavlja primer nemških obrtnih vajencev in pomočnikov (na Slovenskem so jim rekli *vandrovc*), za katere je bilo predpisano obvezno pripravništvo na tujem (*Wanderschaft*) in so tako po več let potovali in si nabirali delovnih izkušenj (ter dokazil), da so lahko kasneje skušali pridobiti status mojstra. Ta cehovsko pogojena srednjeveška praksa je bila močno razširjena še do konca 19. stoletja. V tem in že v 18. stoletju so *vandrovc* zapustili tudi mnogo objavljenih in neobjavljenih opisov lastnih pripravniških potovanj, iz katerih avtorica ugotavlja močno doživljajsko raznolikost izkušenj kot tudi funkcijskega pomena pojava. Pripravniško potovanje se pogostoma izkaže kot nekaj povsem drugega in drugačnega od tega, kar naj bi bilo po predpisanih normah. Včasih je res 'klasično' izobraževalno obhajanje krajev in obrtnih delavnic, še pogosteje pa je potovanje zaradi užitka in spoznavanja 'sveta', zaradi pustolovščine, je lahko selitev v pravem pomenu besede in ne nazadnje tudi potepuštvo, vse s prijetnimi in manj prijetnimi izkušnjami, marsikdaj s povsem nezavidljivimi posledicami.

Vandrovc so se vsekakor morali soočiti z vrsto preizkušenj, ki so se razlikovale od poklica do poklica (ali od ceha do ceha), od kraja do kraja in v časovnih obdobjih. Pot, po kateri so stopali, in izkušnje v tem obveznem življenjskem prehodu niso bile jasno načrtane, kot bi si lahko predstavljali na podlagi predpisanih norm, temveč je pri vsem tem igralo ključno vlogo osebno odločanje o poklicnih ter družbenih relacijah. Med mnogimi razpotji, ki so lahko ključno vplivala na življenjsko usmeritev obrtnikov, njihov družbeni položaj in razvoj takšne ali drugačne miselnosti, je bila na primer izbira med podrejanjem rigidnemu in pogostokrat okrutnemu cehovskemu svetu ter izstopanjem iz tega 'reda'. Slednja alternativa pa je pomenila odreči se pravni legitimaciji ne samo na poklicni ravni, ampak tudi na ravni migranta kot takega, in živeti na robu kategorij socialno spornega in sumljivega. Velikonemška in predvsem nacionalno-socialistična kulturna politika je mitizirala vandrovc kot tipično družbeno in gospodarsko pojavo, iz katere nastaja tradicionalni osnovni proizvajalec in nosilec najvišjih narodnih vrednot. Pri tem je uporabila tiste primere, ki so odgovarjali temu modelu. Ti primeri so zato zasloveli in se vsidrali v družbeni imaginarij kot tudi v zgodovinsko stroko. Širše upoštevanje vandrovc življenjepisov, ki predstavljajo poseben literarni topos, pa ponujajo – kot smo videli – povsem drugačno sliko o tovrstni migracijski izkušnji.

Maurizio Gribaudo izpostavlja individualni razvoj migranta kot proces brez prestanka, ki se odvija v interakciji z ravno tako neprenehno evolucijo življenjskega konteksta, nasproti modelu, ki obravnava migracijo (posameznika ali skupine) kot prehajanje iz enega v drug dokaj ustaljen in rigiden družbeni in kulturni prostor. Svojo kritično tezo izvaja naslanjajoč se na 93 iz serije 170 kvalitativnih 'monografij', ki jih je med francoskimi delavci zbrala in zapisala Le Play-eva raziskovalna ekipa leta 1856 (!) v sklopu proučevanja življenja revnejših družbenih slojev. To zajetno in izredno podrobno gradivo, ki prinaša pričevanja intervjuvancev o njihovem življenju in njihovo vedenje o življenju vseh njihovih sorodnikov, razkriva večdimenzionalnost družbenega

prostora in omogoča hkratno opazovanje razvojne poti posameznika in njegovega socialnega ter kulturnega okolja. Avtor podrobneje predstavlja štiri življenjepise z zelo različnimi razpleti, iz katerih je zopet razviden pomen relacijskih mrež in subjektivnih izbir pri taki ali drugačni evoluciji življenjske poti. Te izbire so bile pogojene s spremembami konteksta oziroma okoliščin, ki so narekovale 'preusmeritev' življenjskih načrtov, le-ti pa so hkrati vplivali na evolucijo konteksta.

Alexis-Felix, rojen leta 1806 v Tours-u v čevljarški družini, ki si je želela njegovega socialnega vzpona in ga je zato dala šolati za duhovnika, je kar štirikrat prekinil in preusmeril oziroma na novo zastavil svoje cilje in razvojno (tudi selitveno) pot, preden je pri 25 letih v Parizu 'pristal' v tiskarskem poklicu. Tudi kasneje se je večkrat oddaljil od socialnega prostora, v katerega se je bil vrasel, in si 'pletel' nove družbene mreže. Pri tem prihaja do izraza prehod evolucije, sloneče na vertikalnih vezeh (družina je npr. usmerjala sinovo pot z zavetništvu, ki jih je uspela pridobiti pri pripadnikih višjih slojev), na evolucijo, ki je potekala po vodoravnih družbenih mrežah (Alexis-Felix je vzpostavljajl nove relacijske mreže znotraj svoje poklicne kategorije in socialnega sloja, ki pa sta se zaradi industrializacije in širših kulturnih sprememb notranje vse bolj diferencirala). Za razliko od Alexisa-Felixa, čigar življenje se je odvijalo v obširnem socialnem, kulturnem, političnem in miselnostnem univerzumu, je Bertrandovo življenjsko izkušnjo označevala izredna 'ozkotirnost', saj je bil celoten njegov relacijski in miselnostni svet omejen izključno na poklicni krog. V prvi fazi je bil to svet dimnikarjev, s katerimi je osem let odhajal na sezonsko delo v Pariz, nato pa starinarjev, ki so zbirali oziroma kupovali in preprodajali najrazličnejše uporabne predmete in odpadke. Obe kategoriji sta bili notranje zelo razslojeni in hierarhizirani in v obeh fazah je Bertrand osredotočil vsa svoja delovna prizadevanja in zavezniške strategije v iskanje čim višjega zaslužka in socialnega položaja. Ta trud je bil odlično poplačan, saj je Bertrand v Parizu prišel (po dolgi, razgibani poti) do lastne trgovine, ugledne stanovanjske hiše in je bil najpremožnejšimi med Le Play-evimi intervjuvanci. Njegov vzpon ni predvideval širjenja relacijskih obzorij izven poklicnega socialnega prostora. Ravno nasprotno. Odločilna je bila sposobnost izkoriščanja možnosti in zvez znotraj poklicnega kroga. V tem krogu je kot priseljenec pojmoval in vrednotil tudi svojo uspešno integracijo, iz česar je razvidno, da integracija ali marginalizacija nimata enotnih in globalnih meril, ampak sta relativni in vezani na številne, zelo različne socialne konfiguracije. To, kar je bilo za priseljenca Bertranda korak (naprej ali nazaj) na poti k zastavljenemu cilju (zbiranje odpadkov, zavrženih predmetov, smeti in pogostoma tudi prosjačenje) in ga je pripeljalo do 'uspeha', bi bilo v razvojni kontekstualizaciji in za miselno strategijo Alexis-Felixa nesprejemljivo in znak propada.

Posebno razgibani, nelinearni in med seboj različni sta evolijski poti skozi prostor in zgodovinski čas tesarjev Jeana M. in Paula-Antoinea P. Prvi primer je zaznamovan z mnogimi vzponi in padci, priselitvami in odselitvami iz Pariza, 'prekinitvami' in preusmeritvami osebnega in poklicnega življenja. Vsi ti premiki se dogajajo znotraj cehovsko opredeljene poklicne kategorije in njenega socialnega prostora. Izkušnja Jeana M. prikazuje težavno in dramatično izbojevanje želenega socialnega položaja

znotraj tega konteksta, ki predvideva prehode skozi zelo trdo obredje in travmatične preizkušnje za potrjevanje pripadnosti (npr. fizične spopade z drugimi bratovščinami). Jean M. se z občasnimi in zanj poniževalnimi izhodi iz cehovskega okvira, pogojenimi s kriznimi momenti in socialno marginalizacijo, vztrajno vrača vanj v iskanju ponovne afirmacije. Te napore naslanja izključno na relacijske zveze v svojem poklicu, znotraj katerega vidi tudi svojo edino možno življenjsko konfiguracijo. Dvajset let kasneje, sredi 19. stoletja, se tudi Paul-Antoine P. priseli v Pariz in se zaposli v tesarskem poklicu. Vendar za razliko od Jeana M. ne prinese s seboj poklicne tradicije in niti vizije svojega socialnega razvoja. Poklicu se približa prek ceha in se nekaj časa prilagaja ustaljeni cehovski praksi. Takrat pa je tesarski 'svet' notranje že razdeljen na tradicionalni sistem in na vse številnejše delavstvo, ki ne priznava cehovske logike in vzpostavlja svojemu poklicu nove legitimacijske oblike. Paul-Antoine vidi kmalu svojo bodočnost v slednjem družbenem krogu in njegova izkušnja izkazuje kolebanje med omenjenima življenjskima konfiguracijama, ki zahtevata drugačne in nasprotujoče si relacijske strategije. Oba in še drugi primeri pa kažejo, kako posamezniki pojmujejo družbeni prostor in integracijo na drugačne načine. Eni gledajo v smeri povezovanja na osnovi skupnega regionalnega izvora ali poklica, drugi si prizadevajo otresti se takih in drugačnih kalupov in se odpreti novim identitetam.

Sorodstvo in vezi med pripadniki izvorne skupnosti imajo – kot rečeno – kljub vsemu izredno pomembno vlogo pri migracijskih sistemih in samem spodbujanju migracijskega pojava. Te mreže olajšajo migracijski in integracijski proces, delujejo pa pogosto omejevalno in ne dopuščajo pripadnikom prostih izbir v smeri družbenega napredovanja. Včasih položaj celo degradirajo, kot v primeru mladih rokodelcev, ki so se po specializaciji na tujem morali doma zadovoljiti z nižjim statusom v delavnici kot tisti, ki se niso bili podali na pot. Važno pa je razumeti, kako se te vezi aktivirajo in vzdržujejo v prostoru in skozi generacije. O tem razpravlja *L. Lorenzetti* na primeru priseljavanja v Ženevo v prvi polovici 19. stoletja. Avtor izhaja iz slike medosebnih vezi, kot se kažejo iz poročnih aktov in drugih serijskih virov, ki služijo kot indikatorji relacijskih mrež. Podobno kot Gribaudi opozarja na 'trenutno stanje', ki se zrcali v takih strukturnih presekih, in na potrebo po diahronični dimenziji analize. Ta jemlje v poštev že izvorni kraj izseljencev, kjer lahko nastajajo v okviru družinskega produktivno-porabnega agregata zelo različne selitvene izbire, in se nato nadaljuje v priseljsko okolje, kjer prihaja ravno tako do najrazličnejših stopenj integracije ali neintegracije v mestno družbeno tkivo.

Ženeva potrjuje nekatere ugotovitve, ki so veljavni tudi za druge primere, to je večji vpliv sorodstvenih in družinskih mrež na priseljski proces iz neposrednega in srednje oddaljenega zaledja, hkrati pa različne stopnje ohranjanja teh vezi v priseljskem okolju. To v odvisnosti od vloge selitve v družbenih in gospodarskih strategijah izvorne družine oziroma skupnosti, od vrste poklicev in možnosti njihovega vključevanja v mestni delovni trg kot tudi sprememb, ki nastajajo s časom v sami družinski in sorodstveni strukturi. Tako se lahko selitvena veriga, grajena na družinski mreži, ki nudi članom oporo in dostop do določenih dejavnosti, prekine s smrtjo njegovega

vodilnega člana. V mnogih primerih deluje sorodstvena mreža ali mreža, ki sloni na izvorni, jezikovni ali narodni solidarnosti, le do prihoda v mesto, nakar se posamezniki naslonijo na druge kanale. Tedaj, v primerih zelo številnega priseljevanja, nadpovprečne gospodarske uveljavitve, eksogamnega poročanja, poklicnega preusmerjanja in drugih situacij, ki pospešujejo integracijo, se sorodstvene vezi hitreje rahljajo, medtem ko se krepijo povezave v bivalnem okolju. Poklicne mreže in selitvene verige so posebno močne pri sezonskih in tistih poklicih, ki so zaradi nihanja delovnega trga prisiljeni k prostorski gibljivosti. Iz nekaterih nastanejo prave bratovščine, ki članom nudijo solidarnost ob pomanjkanju zaslužka in skrbijo za preusmerjaja tokov na ugodnejše trge. V teh primerih sorodstvene vezi ne igrajo nobene vloge. Močne relacijske mreže na sorodstveni, jezikovni, narodni in predvsem verski podlagi so pogostokrat v obratnem sorazmerju s stopnjo integracije v priseljenko okolje. Ne gre pa za rigidno zakonitost, prej za široko paleto modelov in možnosti.

L. P. Moch utemeljuje pomen raziskovanja družbenih vezi, etnične in regionalne pripadnosti ter spolne diferenciacije bretonskih priseljencev v Parizu, nasproti zgodovinopisju, ki je pod vplivom političnih prizadevanj za kulturno, jezikovno in 'patriotično' poenotenje Francije za časa III. Republike prikazala notranje migracije kot 'navadne' premike iz podeželja v mesto, kot gospodarski in kulturni prehod iz manj razvitega v modernejši kontekst. V francoskem, vse prej kot enoličnem jezikovnem in etničnem prostoru, so zahodni Bretonci izstopali z dodatnimi svojstvenimi potezami gospodarskega, verskega, demografskega in kulturnega značaja, ki so vplivale tudi na njihovo življenje in obnašanja v Parizu. Sem so se začeli množično priseljevati kasneje od drugih, v dobi proletarizacije konec 19. stol. pa jih je v prestolnici živel že okrog 100.000. Večina je bila žensk (100 proti 64 moškim), ki so se zaposlovale kot služkinje in v 'nižjih' poklicih. Zato so bivale predvsem v meščanskih mestnih predelih, medtem ko so bili moški priseljenci koncentrirani v delavskih četrtih. Avtorica se opira na poročne akte dveh *arrondissement*-ov v letih 1875, 1880, 1910 in 1925. V XIV. okraju so se Bretonci v teku časa vse pogosteje poročali med sabo, vendar je večina Bretonk izbirala partnerja od drugod ali med Parižani. Ta okraj, v katerem so zlasti ženske prihajale službovat kot dekle, je deloval kot 'prehodna postaja' za nove prišleke, ki so se s časom selili v druge mestne predele. Obratno je bilo v industrijskem okraju Saint-Denis: medtem ko je bila v zadnjih desetletjih 19. stol. endogamija precej poudarjena, so se nato tukaj živeči Bretonci začeli bolj odpirati drugim partnerjem, predvsem, ker je bilo tu ženskō delovno tržišče šibko in posledično tudi manj bretonskih poročnih partnerk.

Poročne priče so dober pokazatelj vezi med osebami, čeprav jih je težko interpretirati, ker ni znano, zakaj so dotične osebe nastopale v tej vlogi, kaj jih je vezalo na ženina ali nevesto. So bile to 'močne' ali 'šibke' vezi? Mnogi avtorji namreč trdijo, da je prisotnost prič, izhajajočih iz meščanskega srednjega razreda, pri socialno nižjih slojih pokazatelj večje integriranosti poročencev v družbo priseljevanja, primer Bretoncev pa kaže, da ni tako in da gre pri tem lahko za 'šibke' relacije, ki imajo drugačno vlogo v družbenih strategijah. Jasnejšo identifikacijo prič in interpretacijo njihovega

položaja v relacijski mreži omogočajo poročni akti šele od začetka 20. stoletja dalje, ko prinašajo točno informacijo o sorodni ali drugi zvezi z novoporočencema, in ko so kot priče lahko nastopale tudi ženske, kar odpira pogled na dotlej povsem zasenčeno žensko relacijsko dimenzijo. Ti podatki potrjujejo različne družbene zveze glede na geografski izvor poročencev ter prisotnost staršev, sorodnikov in priseljencev iz istih krajev. Hkrati opozarjajo na relacijske sisteme, pri katerih ne nastopajo člani sorodstva, kljub temu, da jih ne manjka. Avtorica skuša razbirati tudi vertikalno dimenzijo družbenih zvez, pri čemer pa opozarja, da so poklicni in stanovski nazivi poročencev in njihovih prič (služkinja, gostilničar, posestnik, delavec, obrtnik) zelo relativni kazalci socialnih razlik. Za navideznim statusnim in gospodarskim razlikovanjem je navadno stala socialno precej homogena družčina, povezana v mrežo sosedstva določenega mestnega predela. Izstopali so npr. delodajalci služkinj, kaki znanci, pripadniki meščanskega razreda, ki so poroki dajali 'prestíž', in podobni.

Regionalne endo- in eksogamne izbire in njihove spremembe v teku časa kažejo na vpliv mikrookolja, in to brez razlik med spoloma. V okviru socialno bolj ali manj enakih, kot v delavski četrti Saint-Denis, kamor se je naseljevalo delavstvo od vsepovsod, se je skupnost poročno 'odpirala', v meščanskem XIV. *arrondissement*-u pa so se bretonski priseljenci vse bolj poročali med sabo. S časom (in večanjem bretonske prisotnosti) je skupnost v pariški metropoli lažje in uspešneje tudi reproducirala svoje regionalne posebnosti, kar je ojačilo medsebojne vezi. Avtorica pa podčrtuje, kako se izvirne, sorodstvene in na novo spredene družbene mreže med sabo ne izključujejo, temveč delujejo pogostokrat vzajemno ali izmenično, glede na ugodnost in namen. Ob prvem stiku s Parizom so se Bretonci, na primer, naslanjali na sorodstvene vezi, pri iskanju zaposlitve so izpostavljali svoj regionalni izvor, ker so bili cenjeni za določene poklice, pri izbiri poročnega partnerja pa je – kot rečeno – pogostokrat prišla do izraza ožja soseščina. Priseljevanje in vklapljanje podeželanov v mesto (še zlasti v veliko metropolo) v času množične urbanizacije je bilo vsekakor prav tako kompleksno in v mnogočem enako tistemu, ki so ga in ga še poznajo mednarodne migracije.

O slednjih govori prispevek *Francesca Decimo*, ki obravnava vlogo žensk iz Somalije in Maroka v afriškem priseljenjskem procesu v Italijo od osemdesetih let 20. stol. dalje, s poudarkom na različnih fazah omenjenega procesa, ki je prav s prihodom žensk začel prehajati od začasnih tudi k trajnim oblikam. Ženske so začele prihajati samostojno, ko se je začelo večati povpraševanje po služkinjah in drugih hišnih pomočnicah, ta *turnover* na italijanskem trgu ženskega dela pa so takoj izkoristili tudi moški priseljenci in poklicali za sabo svoje žene, sestre, hčerke. S tem so začele nastajati v devetdesetih letih vse številnejše trajno naseljene skupnosti. Kljub institucionalnim strukturam, delujočim na meddržavnih ravneh, ostajajo osebni kanali še vedno najpomembnejši faktor spodbujanja, organiziranja in uravnavanja tega etnično zelo raznolikega priseljevanja. Avtorico zanimata način prihajanja in vloga ženske komponente pri 'vkoreninjanju' skupnosti. Slika je izredno kompleksna, ker je spol važna diskriminanta in selektivni element v samem izvoru izseljenjske izbire, kot tudi pri vklapljanju v priseljenjsko okolje: iz nekaterih držav prihajajo večinoma moški, iz

drugih prevladuje družinsko priseljevanje, iz tretjih skoraj izključno žensko. Pri nekaterih skupinah priseljenke težijo npr. k etnični endogamiji, pri drugih se 'specializirajo' v poročanju z Italijani.

Tokova iz Maroka in Somalije sta samo dva (čeprav oba afriška in muslimanska), nasprotujoča si primera spolnostrukturnega neravnovesja. Maroško, pretežno moško priseljevanje, se postopoma odpira tudi ženskam, ki pa številčno še močno zaostajajo. V somalskem primeru pa je zaradi vse večje prisotnosti žensk razmerje vse bolj v škodo moških. Ženski položaj in življenjske poti so posledično zelo različne: Maročanke si v veliki večini ustvarijo družino s partnerjem iz svoje države, Somalke pa ostajajo neporočene oziroma stopajo v zakon nadpovprečno stare. Pri Maročankah težnja po poročanju ne izhaja samo iz številčnega razmerja med spoloma, temveč iz cele vrste kulturnih navad in predvsem iz 'močnih' relacijskih struktur. Sorodstvo ženinov zelo aktivno podpira fante pri 'osvajanju' izvoljenk, tudi proti volji le-teh, in k temu pristopi tudi sorodstvo nevest, doma in v izseljenstvu. To 'transnacionalno' naprežanje je toliko močnejše, ker pomeni poroka reprodukcijo domačega družinskega konteksta in možnost stalnega vsidranja v tujini. Prisotnost neporočenih priseljenk torej sprevrže (navadno začasne) migracijske načrte moških, jim ponuja možnost stabilizacije v priseljenkem prostoru in prehod od 'rahlih' relacijskih vezi, ki označujejo fantovsko priseljenko družbo, k čvrstim tradicionalnim povezavam širokega sorodstvenega kroga.

Somalke so kot rečeno večinoma neporočene in zanimivo je, da se tudi omožene spoprimejo z izseljenstvom same, naslanjajoč se na močno žensko solidarnostno verigo. Njihova prisotnost v Italiji (kot drugod, zlasti v državah, ki imajo bolj urejen *welfare*) je povezana s poligamijo in družinsko kulturo v Somaliji, kjer si moški privoščijo mnogo žena in otrok, ne da bi jih bili sposobni in niti voljni vzdrževati. Breme pogostokrat zapuščenih partneric, njihovih otrok in staršev si tako prevzemajo žene same in še pogosteje njihove hčere. Le-te se odpovedujejo lastni družini (nemalokrat si jo celo zapravijo, se izogibajo ljubezenskim zvezam ali jih pretrgajo), da lahko vzdržujejo izvorno družino v Somaliji. Skupni imenovalac v selitvenem načrtu teh priseljenk je ravno prizadevanje za dvig izvorne družine iz revščine, ki je tudi posledica vojne, način pa podrejanje osebnih življenjskih ciljev družinskim, ter rigorozno in brezhibno službovanje pri bogatih italijanskih družinah s 24-urno prisotnostjo na delovnem mestu. Ne gre torej za same in svobodne ženske, pač pa za ženske, čvrsto zavezane svoji izvorni družini. Od tod prostovoljna segregacija ženske somalske skupnosti v Italiji in odklanjanje stikov z moško komponento, ki med drugim ne uživa dobrega ugleda. Takemu stanju pomaga, za razliko od maroškega primera, odsotnost vsake poročne politike.

Kljub jasnim razlikam, so tako maroške kot somalske priseljenke 'ujete' v čvrste in obvezujoče družinske zveze, izhajajoče iz njihovega izvornega kraja. Vprašanje je, kaj poleg spoštovanja tradicije in globokega družinskega čuta solidarnosti preprečuje, da bi se 'izneverile' temu, kar njihove družine pričakujejo od njih? Kot prvo jih obvezuje družbeni sistem sonarodnjakov, ki jim omogoča priselitev, zaposlitev, 'mehko' in varno uvajanje v tuje okolje ter dobro počutje v njem. Pri Maročankah so to sorodstvene vezi,

tudi med geografsko zelo razpršenimi člani, pri čemer se množičnost sklada z boljšimi pogoji. Somalke skoraj ne poznajo sorodstvenih vezi. Njim so v oporo 'klanovske' mreže, ki jih same vzdržujejo z združevanjem v solidarnostne in tudi manjše bivalne skupnosti. Taka oblika samopomoči, v katero vsaka članica investira določeno vsoto, ustreza potrebam hišnih pomočnic, ki nimajo lastnega doma, ki se lahko čez noč znajdejo brez strehe nad glavo in brez zaslužka zase ter za družino v domovini. Po potrebi jim nudi denarno pomoč in vsestransko varnost. To na osnovi somalske pripadnosti in ne glede, če se prosilke in 'podpornice' osebno poznajo. V obeh sistemih pa se morajo ženske podrediti dokaj strogim vedenjskim, moralnim in širšim kulturnim pravilom, ki jim v maroškem primeru moška skupnost, v somalskem pa starejše članice, priznavajo legitimacijski pomen. Način oblačenja, obiskovanje 'neprimernih' mestnih predelov, druženje z italijanskimi ali drugimi 'nepravimi' moškimi, neresnost pri delu, odstopanje od 'tradicionalnih' zaposlitev so nekateri razlogi za izključitev iz solidarnostnega sistema, ki razpolaga s kapilarnimi kontrolnimi mehanizmi.

V opisanih družinskih in ženskih solidarnostnih sistemih vsekakor ne manjka konfliktnosti, ki pogostokrat ne dopušča občutenih prijateljskih vezi in nastaja, ravno nasprotno, iz želje po družbenem diferenciranju v skupnosti. Do napetosti prihaja na primer zaradi sobivanja v pretesnih prostorih, uporabe oziroma prispevanja finančnih sredstev, opravljanja, zavisti in podobnega. Anketirane maroške priseljenke naglašajo, da med sonarodnjakinjami nimajo prijateljic in da je to stanje značilno za izseljenstvo, ne pa za Maroko. Tudi Somalke se zavezujejo le pravilom, ki jih narekuje solidarnostna skupnost, in ne gojijo intimnejših prijateljskih razmerij, razen v izredno omejenem krogu. Taka antitetična situacija med solidarnostjo in konfliktnostjo je povezana z dejstvom, da se izseljenke v tujini znajdejo vse na isti 'štartni črti', da s tem odpadejo družbena razlikovanja iz starega kraja in da si vsaka mora prizadevati za novo uveljavitev in želeni družbeni status.

Kljub temu posredujejo maroške anketiranke pozitivno predstavo svoje izseljenške izkušnje. Uspeh vidijo v ključni vlogi, ki jo imajo pri stabilizaciji migracijskega procesa in priseljenke skupnosti, pri izboljšanju svojega položaja v družini in družbi v primerjavi z Marokom, prispevanju k zadovoljivemu gospodarskemu standardu in ne nazadnje v svobodnejšem obnašanju ter javni vidnosti. Pri Somalkah razmerje med osebnimi načrti, solidarnostno mrežo in zavezanostjo izvorni družini ne daje tako ugodnih rezultatov. Te priseljenke so namreč mnogo bolj omejene pri razpolaganju z zaslužkom, o katerem odločajo v izvorni družini. Prislužijo si moralni ugled dobrotnic, ostaja pa jim le majhna možnost odločanja o lastnem življenju. Zlasti mlajše trpijo zaradi enoličnega vsakdana v zaprtem krogu družin, pri katerih služijo, in omejene svobode. Redke omožene so pogostoma še v slabšem položaju: če imajo soproga v domovini, je njihov zakon življenjsko skrajno okrnjen, če pa se omožijo s Somalci v Italiji, uveljavljajo njihovi partnerji pravilo, po katerem morajo ženske skrbeti tako za dom kot za finančno vzdrževanje družine. Priseljevanje v Italijo ima torej pri maroških in somalskih ženskah različni pomen. Za prve pomeni cilj migracijske poti in bolj ali manj ugodno stabilizacijo življenja, za druge je le postaja, kjer se mudijo, dokler ne

'sanirajo' stanja izvirne družine, nakar se usmerijo v druge države v iskanju boljših priložnosti za osebne načrte.

Michael Eve izpostavlja v zadnjem prispevku že omenjeno partnerstvo med sociološko in zgodovinsko vedo pri preučevanju migracij, ugotavljajoč uspešnost tega sodelovanje pri razmotavanju vprašanj na področju mednarodnih selitev in inurbacijskih procesov ter zanemarjanje vprašanj t.i. 'normalnega' notranjega prostorskega premikanja prebivalstva. Sociologija je v svoji dihotomični konceptualizaciji moderne in predmoderne, skupnosti in družbe, mesta in podeželja opredelila vprašanje migracij v smislu integracije in asimilacije neke tuje skupnosti in s tem postavila v središče 'kulturo'. Tudi zgodovinarji so se zanimali pretežno za množične mednarodne in urbanizacijske premike, manj pa za individualne selitve. Avtor dokazuje neustreznost (samo) takega omejevanja in ponuja primere, ki kažejo, da je vsaka sprememba okolja pogojena s podobnimi vprašanji integracije, adaptacije in reorganizacije družbenega položaja posameznika, ne glede na fizične in kulturne razdalje. Še prej analizira zgodovinski razvoj sociološke vede, ki je privedel do opredelitve sociologije migracije kot sociologije 'drugačnih' napram 'normalnim' in do opustitve sociologije človeka, 'premikajočega se v prostoru'. Taki nastavki so obrodili interpretacijske klišeje, v katerih prihajajo do izraza posebnosti, ki mnogokrat to niso. Pojem migracije kot verige in njegove podkategorije (npr. zaposlitvena veriga, poklicna veriga, sorodstvena veriga ali veriga pripadnikov določene etnično/nacionalno opredeljene skupnosti itd.) sploh ni izključni rekvizit selitvenega pojava, ampak sistem delovanja družbe nasploh. Ravno tako so v marsičem 'prisiljene' definicije kulturnega in vedenjskega značaja kot tipološka oznaka te ali one geografsko, jezikovno in kako drugače opredeljene skupnosti. 'Množični' opazovalni pristop k migraciji (in ne samo migraciji) teži namreč po poenotenju kategorij, zasenči posameznika in njegovo individualnost. Upoštevanje individualne dimenzije jasno pokaže plitkost velikih kategorij in osvetli njihovo dejansko notranjo amplitudo. Predvsem pa postavlja pod vprašaj delitev med 'normalnim' in 'nenormalnim' v smislu 'domačega' nasproti 'tujemu'. Avtor poudarja, kako prispeva k tej navidezno zelo jasni dihotomiji tehnika raziskovanja: pri anketiranju se npr. 'normalno' opazuje na osnovi slučajnega vzorca, za 'nenormalno' pa vzorec nastaja na osnovi poznanstev med anketiranci, celo s sodelovanjem struktur skupnosti (društev, cerkve itd.), se pravi kot izraz take ali drugačne apriorne kategorizacije. Glede integracijskih aspektov migracije in njihovih povezav z mobilnostjo kot tako podaja nazadnje rezultate raziskave med francoskimi študenti, ki prihajajo študirat v Pariz. Iz nje je razvidna raznovrstnost elementov, ki vplivajo na osebne in kolektivne izbire: pri mnogih se od vrste študija do oblik socializacije res čuti težo regionalnega izvora in relacijskih zvez, ravno toliko pa je takih, ki v prestolnici popolnoma preformulirajo svoj družbeni krog, na osnovi novih poznanstev, študijskih, kulturnih in drugih zanimanj.

Barbara Ehrenreich and Arlie Russell Hochschild (ur.)

Global Woman: Nannies, Maids, and Sex Workers in the New Economy,
Metropolitan Books, Henry Holt and Company, New York 2002, 328 str.

Kaj imata skupnega visoko izobražena ženska z otroki in družino, zelo zahtevno in dobro plačano službo ter udobnim stanovanjem v globalnem mestu razvitega sveta, in varuška njenih otrok, upraviteljica njenega stanovanja in skrbnica njene družine? Obe zapustita svoje lastne družine in otroke za relativno dobro plačano delo. Prva porabi del svoje plače za to, da plačuje varuško svojih otrok in gospodinjo v udobnem in razkošnem stanovanju metropole razvitega sveta, kamor se vrača bolj ali manj vsak večer. Druga porabi svojo plačo za to, da plačuje varuško svojih otrok in gospodinjske stroške v skromnem in revnem stanovanju majhne vasi ali velikega mesta nerazvitega sveta, kamor se vrača občasno za velike praznike ali krajši dopust. Obe živita v Rimu, New Yorku, Hong Kongu ali Torontu, pogosto v istem stanovanju. Čeprav urednici knjige *Global Woman* poudarjata, da sta obe ženski v enakem položaju, paradoksalno, glede tega, da morata zaradi relativno dobro plačanega dela najeti drugo žensko, da oskrbuje, neguje, ljubkuje, tolaži, hrani in vzpodbuja njune otroke, ju razen te pretresljive podobnosti združuje samo neskončen prepad, ki zeva med njima. To je prepad, izmerljiv z razlikami med bogatim in revnim svetom in neokolonialnim globalnim sistemom dominacije. V tem svetu ropanja nerazvitega sveta ne predstavlja več izkoriščanje naravnega bogastva, pač pa izkoriščanje socialnega bogastva v obliki skrbi, nege, ljubezni in sočutja. To bogastvo ni več neposredno naropano, pač pa se samo ponuja na trgu delovne sile razvitega sveta, kamor dnevno prihaja nezaustavljiva množica migrantk, da bi ponudila svoje usluge vedno večjemu številu družin ter ostarelim in invalidnim osebam. Brez njih bi bila mesta v Evropi, Severni Ameriki in bogatih predelih Zalivskih in azijskih držav brez najpomembnejših elementarnih servisnih dejavnosti, kot jih je vzpostavila nova ekonomija. Kaj je nova ekonomija?

V razvitem svetu so to globalne korporacije s konstantno naraščajočimi potrebami po visoko izobraženih in usposobljenih strokovnjakih, med katerimi je vedno več žensk. Delo je izjemno naporno, kompetitivno in zahteva dolg delovni čas, velikokrat tudi med vikendi. Ne glede na to, da daje za zahtevno delo tudi relativno dobro plačilo, pa ženskam glede družinskih in materinskih obveznosti ne nudi nobene alternative: skrb za otroke, ostarele ali invalidne družinske člane ter druge družinske obveznosti in vzdrževalna dela za družino in dom, morajo prepustiti servisnim službam in ženskam, ki so praviloma revne, ne pa nujno tudi neizobražene, migrantke.

Ena od avtoric zbornika *Global Woman*, Saskia Sassen, govori v tekstu z naslovom, »Global Cities and Survival Circuits«, o taki vrsti gospodinjstva kot o »profesionalnem gospodinjstvu brez žene«. V procesih spreminjanja izobrazbenih ter delovnih možnosti za ženske so feministična gibanja šestdesetih in sedemdesetih let prejšnjega stoletja videla tudi obetajoče spremembe v delitvi delovnih obveznosti med spoloma v družini in gospodinjstvu. Ta pričakovanja se niso uresničila, kar dokazujejo tako raziskave v svetu kot doma. V Sloveniji je do spremembe prišlo samo v tem, da se moški veliko

več ukvarjajo z otroki, v glavnem v smislu dejavnosti na prostem, vsa gospodinjska opravila pa še vedno opravljajo skoraj izključno ženske same. Zato lahko spremembe gospodinjskega dela in rekonfiguracijo ekonomskih prostorov, kot jim pravi Sassen, pripisujemo tako ekonomskim globalnim procesom kot tudi moški resistenci, da bi, vsaj v razvitem Zahodnem svetu, ob spremenjeni delovni in družbeni vlogi ženske, prevzeli bolj aktivno vlogo v gospodinjskem in družinskem delu. Tako smo namesto enakopravnejši delitvi gospodinjskega in družinskega dela med moškim in žensko, priča radikalnemu prenosu teh obveznosti na servisne dejavnosti in najete delavce oziroma natančneje, na revne migrantske ženske.

V dinamiki naraščajočega zaposlovanja žensk v Evropi in Severni Ameriki ter neuresničenih pričakovanj enakopravnejšega angažmaja moških pri gospodinjskih opravilih in družinskih obveznosti, lahko najdemo del odgovora na vprašanje, zakaj so se migrantski valovi v zadnjih desetletjih feminizirali. Ker pa feminizacija vedno povzroči tudi razvrednotenje dejavnosti, je žensko migrantsko delo danes, za razliko od prejšnjih valov in dela, ki je migrantom vsaj deloma nudilo tudi določeno moč in opaženost, nevidno in ne daje možnosti pridobitve minimalne socialne zaščite in delovnih pravic. Ženski migrantski valovi sodobnega globalnega sveta tečejo od Indonezije, Šri Lanke, Filipinov, Indije in Tajske do Savdske Arabije in Kuvajta; iz Filipinov v Italijo, Grčijo, Španijo in na Ciper; od Maroka, Etiopije, Nigerije in Albanije do Italije, Grčije in Španije; ter iz Centralno ameriških držav in Mehike v Združene države Amerike in Kanado. Položaj migrantk v Južno evropskih državah, kjer opravljajo dela varušk, negovalk, gospodinjskih pomočnic, čistilk in delavk v industriji seksa poglobljeno opisuje knjiga *Women on the Move*, ki je bila predstavljena v lanski številki *Dveh domovin* (17–2003) in je tudi v knjigi *Global Woman* navajana kot najbolj relevantno in informativno delo na tem področju. Zbornik besedil različnih avtoric, *Global Woman*, se osredotoča na položaj migrantk v Severni Ameriki, Evropi, na Tajvanu in v Hong Kongu, in vsebuje tudi izjemno prodorne raziskave, opravljene v državah, od koder izhajajo selitveni valovi žensk: Vietnam, Filipinov, Dominikanske republike in Šri Lanke.

Izjemno zanimiva je na primer analiza Kevina Balesa o položaju prostitutk na Tajskem z naslovom, »Because She Looks like a Child«. Bales pojasni razloge velike ponudbe prostitutk na Tajskem najprej s kulturnim vzorcem, kjer si moški za zabavo privoščijo tako pijačo kot prostitutko, če si le lahko, in je to sprejeto kot samoumevno tako pri moških kot pri ženskah. Pri ekonomskih razlogih za izreden porast prostitucije na Tajskem avtor najprej opiše tradicionalno revščino severnega dela dežele, kjer je prodaja hčera obstajala v omejenem obsegu že v preteklosti, saj je včasih tako pridobljen denar predstavljal edini vir preživetja. V zadnjih desetletjih pa je Tajsko, tako kot nekatere druge azijske države, zajel izjemen ekonomski napredek, ki se je leta 1997 sicer zaustavil, vendar je v času razcveta nudil dober zaslužek velikemu delu moške populacije, ki bi si sicer nikoli ne mogli privoščiti žensk za zabavo. Povpraševanje po ženskah za delo v prostituciji je skokovito naraslo tako zaradi tajskih moških, ki so naenkrat imeli denar, da so jih lahko kupovali, kot tudi zaradi naraščajočega števila evropskih in japonskih turistov. Avtor pri tem omenja še en element, ki je pospešil pro-

dajanje žensk in deklet iz severnega dela države. To je potrošništvo, ki je zajelo tudi najrevnejše dele prebivalstva na Severu in se je izražalo v preprosti računici – ena hči za en televizor. Povpraševanje je poleg prodajanja deklet iz severnega dela Tajske povečalo tudi ugrabljanje in tihotapljenje žensk in deklet iz obmejnih predelov Burme in Laosa. Vse ženske in dekleta so prodana v bordele osrednjega in južnega dela Tajske (pa tudi Japonske, Nemčije, Severne Amerike in drugih razvitih držav) v suženjsko prostitucijo, kjer edini možni izhod omogočata samo AIDS in smrt.

Suženjski položaj varušek, čistilk in gospodinjskih pomočnic v Severni Ameriki in Hong Kongu opisuje več avtoric in avtorjev, med njimi je pretresljivo besedilo avtorice Joy M. Zarembka, »America's Dirty Work: Migrant Maids and Modern-Day Slavery«. Njena analiza se osredotoča na tako imenovane hišne delavke (domestic workers), ki dobijo delovno vizo za Združene države Amerike za to, da delajo pri številnih diplomatih, uradnikih, funkcionarjih različnih svetovnih organizacij, družb in institucij od Združenih narodov do Svetovne banke in nevladnih organizacij ter pri tistih ameriških državljanih, ki imajo stalno bivališče v tujini in zato pravico do »uvoza« takšne delovne sile. Podatki o izkoriščanju, zlorabljanju in suženjstvu, v katerem živijo mnoge od njih, so toliko bolj srhljivi, ker gre ne samo za zelo premožne in ugledne ljudi, pač pa se mnogi ukvarjajo celo z zaščito človekovih pravic. Po drugi strani je takšen odnos lahko tudi povsem »skladen« z njihovo delovno etiko. Svetovna banka in Mednarodni denarni sklad sta s svojimi zahtevami za države v razvoju, ki želijo najeti kredite, pomembna vzvoda naraščajoče revščine, saj zahteve vedno obsegajo znižanje socialnih servisov, razvrednotenje lokalne valute in zamrznjenje plač. Revni, ki jih uvedba zahtevanih ukrepov pahne v še hujšo revščino, vidijo le eno možnost za preživetje in to je migriranje v razviti svet.

Večji del teh migracijskih tokov je danes ženskih in za delo na svojih domovih jih najemajo tudi uslužbenci institucij, ki so jih pomagale spraviti v migrantski položaj. Zarembka opisuje številne primere iz New Yorka Citya in Washingtona D.C., kjer so ženske, ki so prišle v Združene države Amerike legalno in s podpisanimi pogodbami na ambasadah svojih matičnih držav, končale kot sužnje brez vsakih pravic. Zlorabljanje in izkoriščanje sta tako pogosta, pravi avtorica, da se ljudje v svetu hišnega dela sprašujejo, ali morda ne obstaja »Priročnik za zlorabljanje hišnih delavcev«, ki kroži med bogatimi zaposlovalci kot nekakšen samizdat. Kajti mnogim vzamejo delodajalci potni list takoj, ko pridejo v Združene države Amerike; spremenijo pogodbe tako, da morajo delati neprenehoma za minimalen zaslužek ali nič; prepovejo gibanje izven hiše, telefonske pogovore in obiske; določijo ne samo delovni čas, temveč tudi čas za tuširanje ali kopanje, način oblačenja, pričesko in podobno. Takšne ženske nimajo skoraj nobene možnosti, da bi se rešile svojega suženjstva. V primeru, da bi pobegnile, bi hitro postale predmet kazenskega pregona zaradi statusa ilegalnih imigrantov brez dokumentov, če pa bi svoje delodajalce prijavile zaradi izkoriščanja in maltretiranja, jim nihče ne bi verjel in jih ne bi nihče zaščitil.

Med odličnimi analizami različnih položajev migrantk naj za konec omenim še besedilo Rhacel Salazar Parrenas, »The Care Crisis in the Philippines: Children and

Transnational Families in the New Global Economy«. Avtorica v njem opozarja na specifičen položaj migrantk, ki je povsem neprimerljiv s položajem migrantov, in natančno ponazarja ujetost ženske v tradicionalne kulturne vzorce, preko katerih se poskuša izvajati nespremenjeni nadzor nad njimi ne glede na še tako velike spremembe globalnega sveta. Migrantke, v tem primeru Filipinke, so v domačem okolju predmet strastnih javnih ideoloških kampanj, kjer so stigmatizirane kot slabe matere, ki so zavrgle svoje otroke za peščico dolarjev. V filipinskih javnih občilih se nenehno sklicujejo na raziskave o otrokih migrantk, ki trpijo za različnimi telesnimi in duševnimi obolenji zaradi njihovih odsotnih mater. Avtorica je s svojo raziskavo preverjala njihove ugotovitve in našla veliko zelo različnih primerov, od otrok, ki zaradi različnih razlogov občutijo odsotnost matere kot nepopravljivo izgubo, do povsem zadovoljnih otrok, ki spoštujejo napore svojih mater, da bi jim omogočile boljše življenje. Zanimivo je, da se stigmatizacija migrantk dogaja v deželi, ki ima posebni državni urad za pospeševanje izseljevanja in v katero sedem milijonov državljanov, ki delajo v tujini – od tega velika večina žensk – vsako leto pošlje sedem milijard dolarjev prihrankov svojim družinam, kar je eden najpomembnejših virov tuje valute za Filipine. In prav nič ne preseneča, da se od njih pričakuje, da se za svoje neodvisno ekonomsko podjetništvo, za katerega so se odločile zato, da bi reševale eksistenčno krizo družine in omogočile otrokom šolanje in boljše življenje, kesajo in spokorijo, saj so Filipini ne samo revna, pač pa tudi krščanska dežela.

Mirjam Milharčič-Hladnik

Barbara Verlič Christensen, Evropa v precepu med svobodo in omejitvami migracij, Fakulteta za družbene vede (knjižna zbirka Profesija), Ljubljana, 2002, 222 str.

Knjigo mehkih in (vsaj meni) nič kaj privlačnih viola platnic sem odkril na policah ga. šefinje. No, tako kot bi bilo na tem mestu neprimerno zaplesti se v zgodbo o belih policah ga. direktorice, tudi nima smisla razpravljati o kakršnih si že bodi platnicah. Saj, kot pojejo lepi všečneži, »jaz ne verjamem v telo, rad bi te videl v srce.« No, pa začnimo že enkrat s to kardiološko preiskavo!

Knjiga nedolgo upokojene profesorice na FDV-ju, kar ni razvidno v naslovu, odkriva dileme in vprašanja, ki jih prinašajo mednarodne migracije v Evropi konec 20. stoletja. V zadnjih petnajstih letih je namreč prišlo do velikih »migracijskih« sprememb v primerjavi s predhodnim obdobjem, to je od leta 1960 pa do sredine osemdesetih let. Za lažje razumevanje bralcev naštejmo le nekatere novosti: Zahodna Evropa v devetdesetih letih prevzame prvo mesto na relativni imigracijski lestvici, bilateralne sporazume o začasnem priseljevanju tujih delavcev zamenjajo selektivno zaposlovanje

za krajši čas, pogodbeno delo za krajše obdobje (ponavadi od enega do treh let), izmenjave kadrov na akademskem področju idr., izrazito se poveča obseg in raznovrstnost priseljskih tokov (zlasti iz Afrike in Azije) ter obseg nedokumentiranih migracij v *Evropsko unijo (EU)*. Tako močno narašča tudi nacionalna in etnična struktura priseljenih v EU, v njenih državah se povečuje obseg samozaposlovanja med priseljenci in mrežne oblike etničnega podjetništva, izrazito se povečuje tudi obseg neformalnega zaposlovanja, neregistriranega dela med priseljenci, v večini držav EU je prišlo do naraščanja socialnih konfliktov pri poskusih oblikovanja multikulturne družbe, različnih oblik institucionalne in legalne diskriminacije, rasizma in ksenofobije.

Zdi se, da se avtorica ni posebej omejevala pri svojem delu. Osvetliti, razjasniti in analizirati je poskušala najbolj vroče pa tudi prikrite probleme, ki se porajajo v zvezi z migracijskimi tokovi v Evropi konec 20. stoletja. Kot sama poudarja v *Predgovoru*, je želela »omogočiti javni družbeni dialog med priseljenci s stališča njihove subjektivne percepcije spoznanj in izkušenj v novem okolju in drugimi družbenimi skupinami: državljani, vladami in organizacijami, ki izvajajo migracijsko politiko EU.«¹

V prvem delu z naslovom *Mednarodne migracije in trg delovne sile v Evropski skupnosti* avtorica obravnava najopaznejše spremembe v zadnjih 15 letih v oblikah in obsegu migracijskih tokov po svetu in državah Zahodne Evrope. Raziskovalne žaromete usmeri predvsem na vplive migracijskih tokov na trg delovne sile v Zahodni Evropi in v zadnjem delu poglavja poda tudi oceno možnih posledic mednarodnih migracij za Slovenijo v luči njenega vključevanja v EU. No, pošteno se mi zdi prišepniti, da avtorica nikakor ne ostaja le pri hladnem opisovanju in navajanju zelo številčnih primerov, ampak pogosto pronicljivo analizira in odkriva »nesporazume«, nejasnosti trenja in vse »drugo« nič kaj cenjenih kvalit: »Lahko pa bi tudi ugotovili, da gre za tragičen civilizacijski nesporazum. Neoliberalna politika temelji na vrednotah odprte družbe, vsebuje načelo svobode gibanja ljudi in odločitve posameznika – kjer se posamezniku pripisuje sposobnost in zmožnost izbire in racionalne odločitve. Te vrednote so legitimiteta mednarodnega sodelovanja, globalne trgovine in odpiranja držav kulturnim vplivom razvitega dela sveta. So nekakšna obljava prosperitete globalne družbe ob upoštevanju človekovih pravic ljudi. Številne aspiracije revnega in depriviligiranega prebivalstva se na ta sporočila vežejo in s tem se definira zanje novo referenčno okolje, v katerem se te vrednote generirajo. /.../ Vendar pa se v globalnih ekonomskih tokovih in v procesih združevanja držav EU v devetdesetih letih izvajajo politike eksplicitno nadziranih migracij 'delovne sile' na podlagi lastnih nacionalnih, torej kolektivnih interesov. Ugotovitve EU komisije za antidiskriminacijo in zahteve ministrov v evropskem parlamentu, da se te svoboščine lahko realizirajo samo takrat, ko so 'koristne' kolektivnim interesom posamezne nacionalne države, potem ko so bili migranti že sprjeti v državi kot njeni prebivalci, izzvenijo cinično.«²

¹ Barbara Verlič Christensen: *Evropa v precepu med svobodo in omejitvami migracij*, Fakulteta za družbene vede (knjižna zbirka Profesija), Ljubljana, 2002, str. 5

² *Ibid.*, str. 23.

V drugem poglavju z naslovom *Migracije in socialna ter ekonomska integracija* avtorica obravnava predvsem »subjektivne« ovire za socialno integracijo imigrantov v državah EU, še posebej pa se posveti Danski in drugim skandinavskim državam. Kot smo že omenili, je pred tako imenovanimi tujci iz tretjih držav vedno več ovir pri priseljevanju in pri socialni integraciji. V prvem delu avtorica obravnava značilnosti teh novih tokov oziroma skupin priseljencev in nekatere opredelitve »gostiteljskih« družb do njih. V drugem delu analize predstavi stališča, izkušnje in druge motive migrantov v EU. Če v prvem delu avtorica črpa predvsem iz različnih normativnih analiz in statistik, je v drugem podpoglavju prednost dala subjektivnim percepcijam pridobljenih večinoma na osnovi kvalitativnih intervjujev s priseljenci in »gostitelji« (predvsem iz Danske).

V zadnjem poglavju z naslovom *Koncepti mobilnosti in migracij ter etnične integracije v multikulturnem okolju* avtorica poskuša opozoriti na nekatere konceptualne, teoretske in empirične razsežnosti obravnavanih oblik migracij. V tem poglavju se avtorica zakoplje v kar obilen kup vprašanj in dilem. No, naštejmo le naslove, da boste bralci lahko vsaj slutili, kaj vse se skriva v nič kaj vitkem kupu: *Nove migracije ali nova mobilnost? Od izkušenj k teoriji, Od nacionalne in kulturne kohezije k etničnim in socialnim konfliktom, Teorija povezanosti ekonomske baze in etnične solidarnosti, Smeri razvoja migracij v državah EU in odprta vprašanja, Mobilnost in migracije v postsocialističnih družbah v času tranzicije, Iz jedra na rob novega evropskega gibanja ljudi in nasprotno, Slovenija danes tukaj in kje bo danes v svetu?* Sledita še mojstrsko in nekoliko bolj esejistično napisani poglavji, ki se skrivata pod obleko *Sklepnih misli*. In če me sicer moj bolj krhek spomin ne vara, smo jih že brali v *Sobotni prilogi* slovenskega časopisnega hegemonu.

Poleg obveznih *Virov in literature* nam avtorica v prilogi ponudi še nekaj grafičkonov, tabelo sprememb pri registraciji in dodeljevanju delovnih dovoljenj tujcem v nekaterih evropskih državah ter neke vrste zbirko stališč in predsodkov Dancev do priseljencev ter priseljencev do Dancev. Prav za na konec pa nam postreže še s *Povzetkom izhodišč in sklepov*, ki se izkaže za nadvse hvaležno stvar (tudi) za pisca te recenzije. Joj, šele tu opazim, da sem povsem pozabil omeniti, da je avtorica poleg sekundarne analize statističnih virov, raziskovalnih empiričnih študij idr. v svoji študiji uporabila (in pred tem izvedla) tudi večje število kvalitativnih intervjujev s priseljenci in begunci na Danskem in v Sloveniji. –

No, za na konec pa še nekaj opazk, pohval, priporočil, obvestil in druge podobne šare, da ne bo stvarca izgledala kot le solidna osnovnošolska obnova.

Vedeti morate, da to nikakor ni knjiga, ki jo boste brali z možgani »na off«! Kljub številnim, poučnim primerom in induktivnemu pristopu ni vedno lahko slediti rdeči niti. Včasih se celo bralcu zazdi, da je bila avtorica nekoliko premalo dosledna pri analiziranju določenih problemov, da preveč in prehitro skače sem ter tja in tako bralca pusti nekoliko zmedenega, če ne že kar malo obupanega. To bo verjetno še najbolj držalo za tretje poglavje, kjer sem kar nekajkrat resno podvomil v svoje bralske sposobnosti.

No, ne razumite me napak. To je knjiga, ki si zaradi svoje zgoščenosti, pronicljivi-

vosti, aktualnosti, bogatosti primerov in še marsičesa priznanih kvalitet, ne samo na papir napisano (ali iz ust izrečeno) torej nematerialno, zasluži pohvalo. Brez odvečnega razglabljanja si zasluži vidno mesto na policah raziskovalcev (sodobnih) migracij, sociologov, družbenih geografov, demografov in ministrstev ter vladnih uradov, ki nas peljejo v bog-si-ga-vedi kakšen jutri, če naštejemo le najbolj »obvezne« kupce.

Torej iskreno upam, da knjige z viola platnicami moj organ za vid ne bo zaznal le na policah ga. direktorice.

Jernej Mlekuž

Anna Valencic, *Petunia en un cebollar*,

RIL editores, Santiago de Chile, 2002, 108 str.

Pripovedno delo *Petunia en un cebollar* (Petunija v čebulni gredi) je kratek roman, sestavljen iz šestnajstih epizod oziroma poglavij, ki bolj prikazujejo kot opisujejo droben, a odločilen odsek iz avtoričinega življenja. Povezuje jih cela vrsta prvin; najočitnejše so skupna glavna junakinja, enotni prostor in ozko zamejen časovni razpon dogajanja. Vse epizode se godijo poleti 1953. Napisane so v prvi osebi, pripovedovalka je osemletna Porfiria Martinovic, imenovana Porfy. Snov je odraščanje majhnega dekletca v mestnem okolju na ameriškem srednjem zahodu in njeno doživljanje domače soseske, ki spominja na Babilon. Njene dogodivščine na eni strani odsevajo bližnjo zunanjo resničnost – občutljivi splet medkulturnih odnosov v soseski, izpostavljenost tistih priseljencev, katerih priimki »ne zvenijo dobro ob angleškem imenu«, njihovo narodnostno ogroženost in zato tem vztrajnejše negovanje izvornih tradicij, rasizem, prostovoljno sprejemanje ali ponosno odklanjanje asimilacije; na drugi strani pa vse tiste notranje prvine, ki sodijo k slehernemu odraščanju: posebna vez med hčerko in očetom, nerazdružljivo prijateljstvo s sosedovim dečkom in njuno »zarotniško« raziskovanje sveta onkraj domačega plota, otroško premagovanje nerazložljivega nočnega strahu, privlačno grozljivo podoživljanje radijskih shrhljivk (televizije v soseski še niso poznali), negotovo odkrivanje spolnosti. V tesno prepletene zasebne svetove male protagonistke – intimnega, družinskega, prijateljskega in sosedskega – pa vstopa tudi širša družbena realnost z zgodovinskimi prelomnicami (korejska vojna, vzdušje splošne preganjavnice pod vplivom Josepha McCarthyja, Slovenija na razpotju med Vzhodom in Zahodom, tržaško vprašanje), ki na svoj način zaznamujejo njeno razvijajočo se osebnostno podobo.

Čeprav je mlajša od brata Marka – oba sta bila rojena v ZDA, medtem ko je bil najstareši brat Stefan rojen v stari domovini – je Marko mnogo bolj sprejel ameriški način življenja in razmišljanja kot ona sama. Z domiselno pripovedno tehniko, s katero avtorica v veznem besedilu med dialogi, ki so v tem delu nosilci prikazovanja, na ne-

prisiljen način prevaja značilne notranje otroške glasove v odraslo govorico, je podan slikovit in literarno dovolj prepričljiv prikaz različnih stopenj kulturne in jezikovne asimiliranosti priseljencev, kot jih vidi v svet prebujajoča se deklica. Porfy se družijo s pripadniki vseh ras in narodnosti in se na svoj spontani, skorajda nezavedni način vendarle nadvse pogumno upira rasizmu, ksenofobiji in etničnemu zaplotništvu. Ljudje, ki jih srečuje, so zanj prijazni ali neprijazni, zanimivi ali nezanimivi, topli ali hladni, zabavni ali dolgočasni, ne pa črnci, Poljaki ali Madžari. Slovenstvo je zanj toliko kot jezik, uokvirjeni pergament z odlomki iz Brižinskih spomenikov na domači steni, prelepa stara knjiga o zdravnih zeliščih, mrzlično pospravljanje in okraševanje doma v pričakovanju sorodnikov, ki so napovedali obisk, občutek čarobne slovesnosti, kadar ji mama pripoveduje o domovini in Trstu, o Prešernu in zgodovinskem vplivu slovenske poezije. Slovenstvo so v njenih očeh tudi neusahljive zaloge pijače, ki privabljajo moške v Slovenski dom na balinanje in na prepir o Titu, da bi jih stroge žene zvečer, ko se opiti vrnejo domov, zasule s ploho očitkov. Porfy opisuje očetove male slabosti z veliko mero simpatije, saj je bilo za otroke mnogo bolj zabavno, če so smeli oditi z očetmi v Slovenski dom, namesto da bi ostali doma z materami, ki jim za zaprtimi vrati ni moglo priti na misel nič drugega kot dolgočasno opravljanje. Porfyjino slovenstvo je tudi v zasledovanju značajskih potez po družinskih linijah (ta je prava Murnovka, oni je bolj Martinovič), pa v napetih povestih in legendah iz »starega kraja«, ki jih pripoveduje oče, v dramatičnih usodah prednikov, ki so se rodili in umrli v domovini staršev, da bi se njihove zgodbe nekoč ugnezdile v spominu deklice onkraj oceana in jo tako dolgo vznemirjale, dokler jih desetletja pozneje ne zapiše v svoji španski pripovedi. Narodna zavest male Porfy se nič manj ne odraža v povsem vsakdanjih drobnih dogodkih, denimo v vprašanju, ali bi dali pribegli psički slovensko ali angleško ime – na glasovanju Porfyjin glas prevesi tehtnico in psička dobi nekoliko nenavadno, pa vendar slovensko ime. Za ponosno deklico, ki je pravkar že začela iskati svoje mesto v družbi, pa je slovenstvo tudi občutek osramočenosti, kadar po maminem vzoru »v javnosti« nehotе napačno izgovori angleško besedo.

Vsebina epizod izpostavlja vse tisto, kar je v otroških očeh najbolj razburljivo, zabavno, sporno, skrivnostno, privlačno in nezaslišano. Če je zorni kot celotne pripovedi avtentično otroški, pa se v njenem jeziku, kot rečeno, razkriva odrasla pisateljica. V zaključnem poglavju, ki je pravzaprav epilog, avtorica tudi sama priznava: »Nekako sem morala ohraniti glas dekletca, ki je nekoč živelo v neki soseski. Besede osemletne deklice pa je prav tako težko ujeti in obdržati v rokah kot živo srebro.« Vendar priznani čilski pisatelj José Luis Rosasco, ki med drugim tudi pripravlja in vodi tedensko kulturno oddajo na santiaški televiziji, v zreli pisateljski govorici Anne Valenčič povsem razločno sliši otroški glas male Porfy. V spremni besedi k *Petuniji* opisuje svoj občutek, da nam zgodbo zaupno šepeta na uho mala deklica s svojim najintimnejšim glasom in prekipevajočo radostjo. Živi v nekem kraju v Združenih državah in pravi: »Naša hiša je majhna, naš vrt pa je svet.« Dekletce je od tam, pa vendar tudi ni, saj biva v njej dvojnost, kakršno nosi v sebi vsaka priseljska družina. Ob vsem, kar se godi »tu in zdaj« v Ameriki, je namreč očitna nenehna prisotnost Slovenije, nedavne

svetovne vojne in druge zgodovine, nekaterih (narodnih) sporov in z ljubeznijo negovanih tradicij. Anna Valencic je pripovednica, ki s pretanjeno učinkovitostjo prepleta poetični emocionalni naboj z docela verodostojnim realizmom. Njena knjiga, še dodaja Rosasco, je kot odprta dlan, ki se oklene dlani vsakega bralca in ga ponese skupaj z deklico, njeno nežnostjo in milino.

Avtorica Anna Valencic Davis se je rodila leta 1945 v Toledu v Ohio, kamor so se njeni starši priselili iz Primorske v tridesetih letih. Odraščala je v izrazito narodnostno mešani sosesi, razen njenih domačih je tam živelo še kakih 15–20 slovenskih družin. V zgodnjem otroštvu se je naučila in enakovredno uporabljala »dve materinščini«: slovenščino doma in v stiku z drugimi tamkajšnjimi Slovenci, angleščino pa v stiku s pripadniki vseh drugih ras in narodnosti v sosesi. V Toledu je študirala jezike in književnosti in leta 1967 prejela štipendijo »Woodrow Wilson« za podiplomski študij slovanskih jezikov in književnosti na *University of Indiana* v Bloomingtonu. Tam se je seznanila s podiplomskim študentom iz Čila, se dve leti pozneje poročila z njim in se preselila v Santiago, kjer zdaj živi že 35 let. Na različnih ustanovah poučuje angleščino, med drugim na *Santiago College* in *Universidad Católica*.

Delo *Petunia en un cebollar* je bilo oktobra lani z velikim uspehom predstavljeno na mednarodnem knjižnem sejmu v Santiagu. V radijskem izboru najboljšega romana po sodbi bralcev je Petunija ves lanski oktober konkurirala najnovejšemu delu Isabele Allende, ki je v obeh Amerikah in Evropi prodala na milijone izvodov svojih knjig. Anna Valencic Davis je svoj roman prevedla v angleščino in ga nasloвила *Petunia in an Onion Patch*, malo Porfirio pa je preimenovala v Nastasio Martinovic, po domače Nasty. Avtorica zdaj išče založnika za angleško izdajo, predvsem pa upa, da bi lahko delo izšlo tudi v slovenščini. Vsekakor se pridružujem njeni želji, saj »dekličina« pripoved s svojo ganljivo neposrednostjo, otroško bistrovidnostjo in zaupljivostjo predstavlja morda ne ravno silovito ali celo usodno, zagotovo pa presenetljivo osvežilno novo sapico v sodobni izseljenski prozi.

Možnosti za izdajanje izseljenskega leposlovja po ključu literarnoestetskih meril naj bi bile v Sloveniji zdaj že vrsto let načeloma dovolj dostopne, kljub temu pa je aktivnost domačega založništva na tem področju v zadnjem poldrugem desetletju pod vplivom različnih dejavnikov precej nihala. Takoj po letu 1990 je interes matičnih založb za zdomske pisce skokovito narasel. Kot sem v svojih člankih že nekajkrat omenila, je samo v letih 1990–98 v Sloveniji izšlo več izseljenskih knjig kot v vseh prejšnjih obdobjih skupaj, vse od leta 1836, ko je na Slovenskem izšla prva izseljenska knjiga. Poudarjeno zanimanje knjižnega založništva za emigrantsko literaturo pa je bilo očitno le intenzivna, vendar kratkotrajna reakcija na večdesetletno marginalizacijo te književnosti v matičnem prostoru, saj je začetno navdušenje domačih založb, ki je bilo opazno po letu 1990, v zadnjem času opazno usahnilo. Ko je zagon na področju integracije zdomskega slovstva v osrednje kulturne medije in založniške programe, literarno znanost in šolstvo dosegel vrhunec in sem brez tveganja, da bi se pre naglila, lahko začela pisati o vrnitvi izseljenske književnosti, sem se ob vsem svojem odobravanju hkrati vprašala, ali ne gre morda za nekakšno modno muho, ki bo vse prehitro

izzvenela v pozabo. Danes sem o tem prepričana. Če bomo zdomsko leposlovje znova izrinili iz matičnega prostora, se bo pač izkazalo, da ga sprejemamo le takrat, kadar nam koristi v okviru določenih ideološko-političnih (in z njimi povezanih komercialnih) ciljev, medtem ko so vse razprave o skupnem slovenskem kulturnem prostoru le taktično sprenevedanje.

Da se to ne bi zgodilo, naj tvorno vključevanje izseljenske književnosti v zakladnico slovenske nacionalne literature in kulture, kakršnega smo načrtovali ob politični osamosvojitvi, preraste v stalnico. Ker vse več zdomskih piscev ustvarja v jeziku nove domovine, snovno pa se še vedno močno navezujejo na slovenstvo, bi morali znova poskrbeti za rednejše objavljane slovenskih izdaj izseljenskega leposlovja. Kontinuiteto na tem področju je nekoč zagotavljal trdni založniški položaj Slovenske izseljenske matice, vendar žal vse predolgo le za avtorje z ustreznim ideološkim predznakom. Morda ni tako pomembno, če ostanejo matična društva in združenja za Slovence po svetu ideološko razdeljena in če so »tako« misleči zdovski avtorji bolj dobrodošli pri enih založbah, »drugače« misleči pa pri drugih. Pomembno je, da ene in druge podpre demokratična, odprta, pluralno usmerjena slovenska država, ki je z Resolucijo o uresničevanju ustavnih obveznosti Republike Slovenije do Slovencev po svetu, sprejeto v državnem zboru, znova priznala potrebo po zaščiti izseljenske kulture pred ponovnim potiskanjem na rob. Upam, da se bo takšno stališče kmalu udejanjilo in nam med drugim omogočilo tudi dovolj ažurno prebiranje novih knjig, kakršna je pozni pisateljski prvenec slovensko-ameriško-čilske avtorice Anne Valenčič Davis. Samo zaradi tega, ker je njihov izvirnik napisan v tujem jeziku, tovrstne knjige namreč niso prav nič manj slovenske.

Janja Žitnik

ABSTRACTS

IZVLEČKI

IZVLEČKI - ABSTRACTS

Graf, Peter, dr., profesor, Oddelek za kulturne znanosti in Inštitut za migracijske in medkulturne študije Univerze v Osnabrücku, Nemčija

Migracija kot sprememba kulturnih odnosov, ki jo prinaša novi jezikovni zemljevid

Dve domovini/Two Homelands: Razprave o izseljenstvu, 19 (2004), str. 9–23

Avtor opiše spremembo »jezikovnega zemljevida«, ki jih moramo upoštevati v Evropi, v zadnjih desetletjih še posebno v Nemčiji, in jih opredeli tako na jezikovni kot na socialno-kulturni ravni. V nadaljevanju analizira nove odnose, ki jih prinašajo migracije, in izglede za zaščito kulturne raznolikosti s pomočjo konstruktivističnega koncepta spoznavanja jezikov in jezikovne vzgoje.

Žigon, Zvone, dr. politologije, svetovalec vlade, Urad za Slovence v zamejstvu in po svetu, Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije; znanstveni sodelavec, Inštitut za slovensko izseljenstvo, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Novi trg 2, Ljubljana, Slovenija

Ohranjanje etnične identitete med slovenskimi izseljenci v dobi globalizacije

Dve domovini/Two Homelands: Razprave o izseljenstvu, 19 (2004), str. 25–35

Raven ohranjenosti etnične identitete med slovenskimi izseljenci je bila v različnih obdobjih odvisna od različnih multikulturnih politik v posameznih deželah priseljevanja, pa tudi od odnosa slovenske (jugoslovanske) politične ureditve do izseljencev. Po razglasitvi slovenske neodvisnosti in mednarodnem priznanju Republike Slovenije se je slovenska identiteta v diaspori bistveno okrepila, ob tem pa je tudi Republika Slovenija uvedla novo politiko do izseljencev. Globalizacija sama po sebi ne ogroža narodne identitete Slovencev po svetu. Kot proces moderne komunikacijske tehnologije olajšuje stike in s tem izboljšuje odnos med Slovenijo in rojaki po svetu, kar postaja vse bolj očitno v zadnjih letih.

Graf, Peter, D.Sc., Professor, Department of Cultural Sciences and the Institute of Migration Research and Intercultural Studies of the University of Osnabrück, Germany

Migration as a Change of Cultural Relations by a New Language Map

Dve domovini/Two Homelands: Migration Studies, 19 (2004), pp. 9–23

The author describes the changes of the 'language map' which we have to consider in Europe, in the last decades particularly in Germany, and presents their consequences on the language level as well as on the socio-cultural level. He analyzes the new relations generated by migration, and examines the perspectives of protecting cultural diversity by means of a constructivist concept of language cognition and language education.

Žigon, Zvone, D.Sc. (Political Sciences), Government Advisor, Office for Slovenes Abroad at the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Slovenia; Research Fellow, Institute for Slovenian Emigration Studies, Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Ljubljana, Slovenia

Preservation of Ethnic Identity among Slovenian Emigrants in the Era of Globalization

Dve domovini/Two Homelands: Migration Studies, 19 (2004), pp. 25–35

The level of maintenance of ethnic identity among Slovenian emigrants has depended on different multicultural policies in individual countries, and also on the attitude of the Slovenian (Yugoslav) political order towards them. After the independence and international recognition of the Republic of Slovenia, the Slovenian identity in the Diaspora raised significantly, while the Republic of Slovenia also introduced a new policy towards Slovenian emigrants. Globalization itself is not a threat to the ethnic identity of Slovenians abroad. As a process of an advanced communication technology it has facilitated the contacts and has thus brought many benefits to the relations between Slovenia and its countrymen living abroad, and this is becoming increasingly evident in recent years.

Blazan, Sladja, mag., doktorantka in predavateljica, Oddelek za angleške in ameriške študije, Humboldtova univerza, Berlin, Nemčija

Priseljenec je mrtev, naj živi priseljenec: vzhodnoevropski transmigrant v sodobni ameriški književnosti

Dve domovini/Two Homelands: Razprave o izseljenstvu, 19 (2004), str. 37–46

Svetovne razmere po koncu hladne vojne so omogočile nastanek novega tipa literarnega lika – takšnega, ki združuje »svetovljanskega popotnika« z »lokalnim domačinom« (James Clifford). Potencialna možnost za konflikt, ki je bila prej v t. i. emigrantskem leposlovju zaščitni znak te dvojnosti, ne vodi več neizogibno v »priseljensko krizo«. Članek obravnava tri romane avtorjev, ki so se priselili v ZDA iz nekdanjih evropskih socialističnih dežel in osvetlili proces izseljenstva z uvedbo novega literarnega lika – transmigranta. V svojih romanih razvijajo novo, pozitivno razumevanje migracij in koncepta večdomovinskega. Romani *Nowhere Man* Aleksandra Hemona, *The Russian Debutante's Handbook* Garyja Shteyngarta in *Gimme the Money* Ive Pekarkove odražajo novi položaj subjekta v svetu.

Ziehl, Susan C., dr., izredna profesorica, Department of Sociology and Industrial Sociology, Rhodes University, Grahamstown, Južna Afrika

Globalizacija, migracije in raznolikost družinskih vzorcev

Dve domovini/Two Homelands: Razprave o izseljenstvu, 19 (2004), str. 47–68

V prvem delu avtorica obravnava nekatere vzroke za pomanjkanje dialoga med globalizacijskimi in družinskimi študijami. V drugem delu analizira učinek globalizacije in še posebej migracij na družinske vzorce v Evropi. Končno primerja južnoafriške družinske vzorce s tistimi, ki so značilni za eno od evropskih dežel, in sicer za Veliko Britanijo. Raziskava jo privede do sklepa, da je imela globalizacija doslej minimalen vpliv na družinske vzorce, ki jih najdemo v posameznih evropskih družbah, in da razlike med regijami, kar zadeva tradicionalno prevladujoče družinske vzorce, ostajajo znotraj evropskega konteksta skoraj še ravno tako opazne kot nekoč. Prav zato je seveda tem manj verjetno, da bi lahko bile te razlike kakorkoli povezane z globalizacijo. Druga ugotovitev pa je, da se prava raznolikost prevladujočih družinskih vzorcev kaže šele na globalni ravni, kar postane očitno ob primerjavi razreza družinskih vzorcev v eni od afriških in eni od evropskih dežel.

Blazan, Sladjja, M.A., Ph.D. fellow, Department of English and American Studies, Humboldt University, Berlin, Germany

The Immigrant is Dead, Long Live the Immigrant: The East European Transmigrant in Contemporary American Literature

Dve domovini/Two Homelands: Migration Studies, 19 (2004), pp. 37–46

The post Cold War world order has enabled a new type of literary character to come into existence who combines the “cosmopolitan traveler” with the “local native” (James Clifford). The potential for conflict, which was the hallmark of this duality in so-called émigré writing, does not necessary lead to the “immigrant crisis” anymore. This article deals with three novels written by writers who migrated from former socialist European countries to the USA and decided to deal with the process of migration in their novels by implementing this new literary character – the transmigrant. In their novels they introduce a new positive understanding of migration and the concept of multiple homelands. Aleksandar Hemon’s *Nowhere Man*, Gary Shteyngart’s *The Russian Debutante’s Handbook* and Iva Pekarkova’s *Gimme the Money* express a new positioning of the self in the world.

Ziehl, Susan C., D.Sc., Associate Professor, Department of Sociology and Industrial Sociology, Rhodes University, Grahamstown, South Africa

Globalization, Migration and Family Diversity

Dve domovini/Two Homelands: Migration Studies, 19 (2004), pp. 47–68

In the first part, the author considers some of the reasons for the lack of dialogue between globalization and family researchers. In the second, she looks at how globalization and migration have affected family patterns in Europe. Finally, family patterns in South Africa, are compared to those of one European country: Great Britain. One of the main arguments raised is that globalization has had a minimal impact on the family patterns found in individual European societies and that regional differences persist within the European context. However, it is unlikely that these differences are due to globalization. Another argument put forward is that family diversity pertains at the global level. This becomes apparent when the family patterns of an African and European society are compared.

Aharoni, Ada, dr., profesorica, sociologinja kulture, Technion: Israel Institute of Technology, Haifa; predsednica IFLAC – International Forum for the Literature and Culture of Peace, Haifa, Izrael

Potreba po novi multikulturalni mirovni kulturi

Dve domovini/Two Homelands: Razprave o izseljenstvu, 19 (2004), str. 69–86

Ker je konflikt med kulturami postal eden najpomembnejših dejavnikov tveganja, kar zadeva ohranitev in prihodnji razvoj človeške civilizacije, je težišče prispevka na osvetljevanju večplastnih nevarnosti tega dejavnika in oblikovanju predlogov za vzpostavitev multikulturalnega mirovnega sistema, ki naj obvlada oziroma nadomesti medkulturni konflikt. Novi regionalni in globalni multikulturalni sistem bi zajemal etične in mirovne vrednote iz različnih kultur in bi bil utemeljen v najrelevantnejših segmentih mirovne dediščine, kulture in literature različnih civilizacij.

Žitnik, Janja, dr. literarnih znanosti, znanstvena svetnica, Inštitut za slovensko izseljenstvo, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Novi trg 2, Ljubljana, Slovenija

Multikulturalizem in globalizacija: komentar

Dve domovini/Two Homelands: Razprave o izseljenstvu, 19 (2004), str. 87–104

Avtorica izhaja iz glavnih poudarkov drugih prispevkov tematskega sklopa, objavljenega v tej številki revije, in izpostavi njihove medsebojne vzročne povezave. Ob uporabi različnih dodatnih virov oblikuje sklepe, ki so utemeljeni v celotni vsebini tematskega sklopa »Multikulturalizem in globalizacija«.

Aharoni, Ada, Ph.D., Professor, sociologist of culture at the Technion: Israel Institute of Technology, Haifa; president of IFLAC – International Forum for the Literature and Culture of Peace, Haifa, Israel

The Necessity of a New Multicultural Peace Culture

Dve domovini/Two Homelands: Migration Studies, 19 (2004), pp. 69–86

In view of the fact that the conflict of cultures has become one of the most prominent risk factors for the sustainability and future development of human civilization, its dangerous implications are examined and ways to curb it and to replace it with an ethical and peaceful multicultural system are suggested. The new regional and global multicultural system would include ethical and peace values from various cultures, and it would be based on the best of peace heritage, cultures and literature from various civilizations.

Žitnik, Janja, Ph.D. (Literature), Research Advisor, Institute for Slovenian Emigration Studies, Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Novi trg 2, SI-Ljubljana, Slovenia

Multiculturalism and Globalization: A Comment

Dve domovini/Two Homelands: Migration Studies, 19 (2004), pp. 87–104

The author draws on the central points made in the papers of the thematic section “Multiculturalism and Globalization”, published in this volume, and exposes the interaction of the problems discussed by other authors of this section. Using various additional sources, she proceeds to formulate conclusions that are substantiated by the entire contents of the papers included in this section.

Lukšič-Hacin, Marina, dr. sociologije, docentka socialne in politične antropologije, znanstvena sodelavka, predstojnica Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Novi trg 2, Ljubljana, Slovenija

Konceptualne dileme v razpravah o multikulturalizmu globalizaciji

Dve domovini/Two Homelands: Razprave o izseljenstvu, 19 (2004), str. 107–120

Prispevek se ukvarja s konceptualnimi dilemami in razlikami pri rabi pojmov multikulturalizem in globalizacija v teoretskem diskurzu. Razhajanja koreninijo v različnih definicijah temeljnih pojmov in razumevanju odnosov med njimi: kultura, družba, civilizacija, kulturni (civilizacijski) stik, transkulturnost, selektivna inkorporacija, itd. Zaradi (dodatnih) razhajanj v razumevanju pojma pravičnost govorimo o različnih rabah pojma multikulturalizem (korporativna, liberalna, kritična). Prav tako prihaja do pomembnih razlik pri razumevanju globalizacije – globalizacija je proces, ki sega tudi na področje kulture na eni strani oziroma globalizacija je proces vse večje globalne ekonomske soodvisnosti in ima le posredne kulturne učinke. Pri vseh stališčih se postavi vprašanje o vzajemnih vplivih ekonomije, politike in kulture in ali je sploh možno homogenizirati kulturo na globalni ravni.

Milharčič-Hladnik, Mirjam, dr. sociologije kulture, docentka sociologije vzgoje, znanstvena sodelavka Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija.

Ohranjanje etnične identitete in tradicije med slovenskimi izseljenci in njihovimi potomci v Združenih državah Amerike

Dve domovini/Two Homelands: Razprave o izseljenstvu, 19 (2004), str. 121–140

Besedilo predstavlja različne načine ohranjanja etnične identitete in tradicije med slovenskimi izseljenci in njihovimi potomci od začetka 20. stoletja do danes. Predstavlja jih skozi dve prepletajoči se perspektivi. Prva opisuje družbeno politične okoliščine v ZDA v treh glavnih obdobjih, v katerih so se Slovenci priseljevali: pred drugo svetovno vojno, po njej, in od leta 1970 dalje. Drugo perspektivo dajejo pripovedi žensk slovenskega rodu ali njihovih potomk, ki so v svojih življenjskih zgodbah opisale konkretne, praktične načine ohranjanja etnične identitete oziroma potrebe po njenem zanikanju. Oris družbenih razmer, ki so vladale v treh obdobjih, shematično povzema ideološke predpostavke predvojnega uradnega rasizma, razcveta etničnosti po letu 1970 in konservativnega protitudara, ki je temu sledil desetletje pozneje. Oris daje zgodbam žensk o ohranjanju etnične identitete potreben kontekst, ki je za razumevanje in občutenje njihovih pripovedi bistvenega pomena.

Lukšič-Hacin Marina, Ph.D. of Sociology, Lecturer of Social and Political Anthropology, Research Associate, Head of the Inštitut za slovensko izseljenstvo, Scientific-Research Centre of the Slovene Academy of Sciences and Arts, Novi trg 2, SI-1000, Ljubljana, Slovenia

Conceptual Dilemmas in Treatises on Multiculturalism and Globalization

Dve domovini/Two Homelands: Migration Studies, 19 (2004), pp. 107–120

The contribution deals with conceptual dilemmas and differences in use of notions multiculturalism and globalization in theoretical discourse. Divergences root in variegated definitions of fundamental notions, and in understanding relations between them: culture, society, civilisation, cultural (civilisation) contact, transculturality, selective incorporation, etc. Due to (additional) divergences in understanding the notion equity, we speak of different uses of the notion multiculturalism (corporative, liberal, and critical). Significant differences occur in understanding globalization – globalization is a process, which extends into the field of culture one the one side, or, globalisation is a process of increasing global economic co-dependence and has only indirect cultural effects. With all viewpoints, a question arises on mutual influences of economy, politics, and culture and whether it is at all possible to homogenize culture on a global level.

Milharčič-Hladnik, Mirjam, Ph.D, Sociology of Culture, Research Fellow, Institute for Slovene Emigration Studies, Scientific Research Center of the Slovene Academy of Sciences and Arts, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, Slovenia

Preserving of Ethnic Identity and Heritage Among the Slovenian Immigrants and Their Descendants in the United States

Dve domovini/Two Homelands: Migration Studies, 19 (2004), pp. 121–140

The text presents different ways of preserving ethnic identity and heritage among Slovenian immigrants and their descendants from the beginning of the 20th century till now. It presents them through the two intertwined perspectives. The first one describes the social and political circumstances in the USA in the three different periods, in which the Slovenians have immigrated: before the second world war, after it and after 1970. The second perspective is given by the narratives of the Slovenian women or their descendants, in which the practical aspects of the preserving of the ethnic identity or its denial are described. The outline of the social conditions in the three periods of Slovenian immigration summarizes the ideological presuppositions of the pre-war official racism, the revival of the ethnicity after 1970 and the conservative counter-attack, which followed the decade later. The outline gives the women's narratives the context, which is for the understanding and feeling of their stories of an utmost importance.

Mlekuž, Jernej, mag. znanosti, geograf, etnolog in kulturni antropolog, asistent, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Novi trg 2, Ljubljana, Slovenija

Izbrani vidiki zaposlovanja beneških deklet v gospodinjstvih italijanskih mest: tiha, grenko-sladka, nikoli povsem izrečena in slišana ljubezen

Dve domovini/Two Homelands: Razprave o izseljenstvu, 19 (2004), str. 141–164

Prispevek obravnava slabo raziskan, toda zelo množičen pojav izseljevanja in zaposlovanja deklet iz Beneške Slovenije v gospodinjstvih italijanskih mest (predvsem v obdobju po drugi svetovni vojni). Izseljevanje žensk zaradi dela, zaposlovanja v gospodinjstvem sektorju je bilo največkrat razumljeno kot »push« dejavnik revščine doma. Dekleta, ki so se izselila in sprejela to delo, so bila največkrat predstavljena kot žrtve. Takšen pogled je, kot deloma pokaže besedilo s predstavitvijo nekaterih časopisnih prispevkov, v veliko primerih označeval in še označuje tudi izseljevanje, zaposlovanje deklet iz Beneške Slovenije v gospodinjstvih italijanskih mest. Podrobno branje osebnih pričevanj nekdanjih služkinj pokaže pojav v veliko bolj kompleksni, pisani podobi. Dekleta, ki so odšla s trebihom za kruhom v italijanska mesta, se niso nujno počutila kot žrtve. Nekatera, kot govorijo osebna pričevanja, so iskala tudi avanturo, vsaj delno finančno neodvisnost, želela so se (vsaj nekoliko) otresti okov patriarhalne družine, zamenjati težka kmečka dela doma s privlačnejšimi v gospodinjstvu ali zgolj spremembo v življenju.

Gantar Godina, Irena, dr. zgodovine, docentka, znanstvena svetnica, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Novi trg 2, Ljubljana, Slovenija

Slovenski intelektualci-izseljenci na Hrvaškem: Jernej Francelj (1821–1889)

Dve domovini/Two Homelands: Razprave o izseljenstvu, 19 (2004), str. 165–183

Razprava je posvečena bolj ali manj pozabljenemu slovenskemu izobražencu, gimnazijskemu profesorju, vzgojitelju, uredniku, in nenazadnje slavofilu in domoljubu Jerneju Bartolu Francelju, ki je vse od 1854 do smrti, 1889, živel in deloval na Hrvaškem. Z revijo Pučki prijatelj je veliko prispeval k napredku kmetovanja in splošne razgledanosti ljudi na področju Varaždina. Kljub navidezni popolni umestitvi v hrvaško družbo, je Francelj ostal zvest svoji domovini in svojemu narodu.

Mlekuž, Jernej, M.A., Geographer, Ethnologist and Cultural Anthropologist, Assistant, Institute for Slovenian Emigration Studies, Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Novi trg 2, SI-Ljubljana, Slovenia

Some Aspects of Employment of Young Women from Julian Slovenia in Households of Italian Towns: A Silent, Bitter-sweet, never Entirely Spoken out and Heard Story

Dve domovini/Two Homelands: Migration studies, 19 (2004), pp. 141–164

The contribution deals with poorly researched but massive phenomena of emigrating and employing of young women from Julian Slovenia in households of Italian towns (particularly after World War II). The emigrating of women because of work and employment in the household sector was at most times understood as a “push” factor of poverty at home. Women who emigrated and accepted such work have mainly been presented as victims. Such a view denotes in many cases, as partly shown in the article by a presentation of some newspapers contributions, the emigrating and employing of young women from Julian Slovenia in households of Italian towns. A similar reading of personal evidences of former servants reveals the phenomena in a much more complex, variegated image. The women who went “for a better bread” to Italian towns not necessarily felt victims. Some, as personal evidences reveal, sought “adventure”, at least partial financial independence, they wished to rid (at least to some degree) of the ties of patriarchal society, to replace hard peasant work at home with a more attractive work in households, or to merely make a change in their lives.

Gantar Godina, Irena, Ph.D of Historical Sciences, Assistant Professor, Research Adviser, Institute for Slovenian Emigration Studies, Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Novi trg 2, SI-Ljubljana, Slovenia

Slovene Intellectuals-Emigrants in Croatia: The Case of Jernej Francelj (1821–1889)

Dve domovini/Two Homelands: Migration studies, 19 (2004), pp. 165–183

The article is dedicated to a more or less forgotten Slovene intellectual, gymnasium professor, educator, editor, and, last but not least, Slavophil and patriot Jernej Bartol(omej) Francelj, who has lived and worked in Croatia from 1854 up to his death, 1889. With his journal *Pučki prijatelj* (Peoples' Friend) he has considerably contributed to the progress of farming, and general education of people of Varaždin. In spite of his seeming »installation« within the Croatian society, he remained a loyal and devoted member of Slovene nation.

Gabrič, Aleš, dr. zgodovine, višji znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, Ljubljana, Slovenija

Kako je bila slovenska emigrantska kultura sprejeta v Sloveniji

Dve domovini/Two Homelands: Razprave o izseljenstvu, 19 (2004), str. 185–195

Stranka, ki je leta 1945 zavlada v Sloveniji, je poskušala onemogočiti Slovence v Sloveniji, da bi se seznanjali s kulturno ustvarjalnostjo Slovencev za mejo in v emigraciji. Če so Slovenci v Sloveniji hoteli

dobiti knjige avtorjev iz tega kulturnega kroga, so se soočali z velikimi težavami. Zaloge starih knjig so leta 1945 uničili, za povojne izdaje dela emigrantov v tujini pa je moral tisti, ki jih je nameraval nabaviti,

dobiti posebno dovoljenje za uvoz. Prepovedane knjige in revije so v Sloveniji zbirali v posebnih knjižničnih oddelkih, zaprtih za širšo javnost, in so postale bolj dostopne šele v osemdesetih letih.

Breda, Čebulj Sajko, doktorica etnologije, višja znanstvena sodelavka, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija

Etnologija in povratništvo

Dve domovini/Two Homelands: Razprave o izseljenstvu, 19 (2004), str. 197–211

Članek obravnava etnološko preučevanje povratništva v strokovnih in znanstvenih revijah, ki izhajajo (nekatero) že od leta 1926 dalje v uredništvu treh poveljnih etnoloških inštitucij na Slovenskem, to so: Slovenski etnografski muzej, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU in Slovensko etnološko društvo. Glede na najuspešnejše obdobje tovrstnega raziskovanja v etnologiji v osemdesetih letih preteklega stoletja, ki se je odvijalo na tedanjem Oddelku za etnologijo Filozofske fakultete v Ljubljani, je v članku predstavljeno tudi delo takratnih študentov, nadalje od devetdesetih let dalje delo naslednika prejšnjega Oddelka, tj. Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo. Vzporedno s tem pa se v članku seznanimo še s srečevanjem s povratništvom etnologov – avtorjev pomembnejših monografskih izdaj. Glede na upadanje interesa v stroki za obravnavano tematiko vidi avtorica nadaljne perspektive etnološkega raziskovanja izseljenstva in povratništva v na novo ustanovljenem kustodiatu za slovenske izseljence in zamejce, pripadnike narodnih manjšin in drugih etnij pri Slovenskem etnografskem muzeju v Ljubljani.

Gabrič, Aleš, Ph.D of History, Senior Research Fellow, Institut for Contemporary History, Kongresni trg 1, SI-Ljubljana, Slovenia

How the Culture of the Slovene Emigrants was Received in Slovenia

Dve domovini/Two Homelands: Migration Studies, 19 (2004), pp. 185–195

The party that became ruler in Slovenia in 1945 attempted to prevent the Slovenes in Slovenia from acquainting with cultural creativity of Slovenes in the neighbouring countries and in emigration. When Slovenes in Slovenia wanted books of authors from the mentioned cultural sphere they encountered great difficulties. Stocks of old books were in 1945 destroyed; as for the after-war editions of works of emigrants, a person intending to acquire one was to request a special permission for importing. Prohibited books and magazines have in Slovenia been collected in special library departments, closed for a wider public, and became more accessible only in the eighties.

Breda Čebulj Sajko, Ph.D of Ethnology, Research Associate, Institute for Slovenian Emigration Studies, Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Novi trg 2, 1000 SI-Ljubljana, Slovenia

The Ethnology and Homecomers

Dve domovini/Two Homelands: Migration Studies, 19 (2004), str. 197–211

The article deals with ethnological studying of homecoming in technical and scientific journals that are being published (some) since 1926 in editorial offices of the three principal ethnological institutions on Slovene territory: Slovenski etnografski muzej (the Slovene Ethnographic Museum), Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU (the Institute for Slovene Ethnography), and Slovensko etnološko društvo (the Slovene Ethnological Society). In regard of the most successful period of such research in ethnology in the eighties of the previous century, which was carried out at the then Department for ethnology of the Faculty of Arts in Ljubljana, the work of the then students is presented in the article and further, from the nineties on, the work of the successor of the previous Department, that is Department for ethnology and cultural anthropology. In parallel, the article acquaints us with the homecoming of ethnologists – authors of significant monographic editions. In view of decrease of interest in the branch in the mentioned thematic, the author sees further perspectives of ethnological researches of emigration and homecoming in the newly established custodiate for Slovene emigrants and Slovenes in the neighbouring states, members of national minorities and other ethnicities at the Slovenski etnografski muzej in Ljubljana.

NAVODILA AVTORJEM

Revija *Dve domovini* • *Two Homelands* je namenjena objavi znanstvenih in strokovnih člankov, poročil, razmišljanj in knjižnih ocen s področja mednarodnih migracij z vidika različnih humanističnih in družboslovnih disciplin. Revija je večdisciplinarna in večjezična. Članki so objavljeni v slovenskem in angleškem, po odločitvi uredniškega odbora tudi v drugih jezikih. Članki so recenzirani. Rokopisov, ki jih prejme uredništvo revije *Dve domovini* • *Two Homelands*, avtorji ne smejo hkrati poslati kaki drugi reviji.

Dolžina prispevka naj ne presega 25 tipkanih strani (45.000 znakov skupaj s presledki). Recenzije knjig in revij, poročila o znanstvenih konferencah in drugih temah, povezanih z usmeritvijo revije, naj obsegajo od 3 do 8 strani (5400–14.400 znakov, vključno s presledki). Rokopisu morata biti priložena avtorski povzetek (2700 znakov, vključno s presledki) in izvleček s podatki o avtorju (600 znakov, vključno s presledki). Rokopisi niso vrnjeni avtorju.

Priloge (grafikoni, ilustracije, tabele ipd.) morajo biti v črno-beli tehniki v enem od standardnih računalniških programov. Vsaka priloga naj bo shranjena v svoji datoteki! Označite približno lokacijo posamezne priloge v tekstu, npr. »Tabela 3«. Vse preglednice v članku so oštevilčene in imajo svoje naslove. Če avtorji prevzemajo gradivo iz drugih virov, morajo sami pridobiti dovoljenje za objavo.

Prispevki se **oddajo** uredništvu v **elektronski obliki PC-format** (Microsoft Word) ali po **elektronski pošti** in v dveh priloženih iztisnjenih izvodih. Na prvi strani prispevka mora avtor navesti ime in priimek, znanstvene nazive, naslov ustanove, kjer je zaposlen, elektronski naslov, številko faksa in telefona.

Opombe in bibliografske navedbe.

- Med besedilom se lahko sklicujemo na kratko v oklepaju (priimek avtorja, letnica izida publikacije, stran). Primer: (Žitnik 2002: 165–167). Če se sklicujemo na več del istega avtorja, ki so izšla v istem letu, dodajamo letnici male črke (1998a, 1998b). Seznam uporabljene literature na koncu članka naj v tem primeru vsebuje naslednje podatke:
 - pri knjigah** priimek in ime avtorja, (leto izida), *naslov knjige*, kraj, založbo, strani [Žigon, Zvone (2003). *Izzivi drugačnosti: Slovenci v Afriki in na Arabskem polotoku*. Ljubljana: Založba ZRC, 152 str.]
 - pri člankih v zborniku** priimek in ime avtorja, (leto izida), naslov članka, *naslov zbornika*, (ime urednika), kraj, založbo, strani [Drnovšek, Marjan (2003), »Izseljevanje je rakrana na telesu našega naroda«, *Historični seminar 4*, (uredili Metoda Kokole, Vojislav Likar, Peter Weiss), Ljubljana: Založba ZRC, str. 7–33.]
 - pri člankih v periodiki** priimek in ime avtorja, (leto izida), naslov članka, *naslov revije*, letnik, številka, strani [Žitnik, Janja (2002), Literarno povratništvo in meje narodne književnosti, *Dve domovini/Two Homelands*, 15, str. 163–178.]
- Poleg tega načina sklicevanja so dopustne tudi **bibliografske navedbe v opombah**. V tem primeru je leto izida na koncu navedbe, sledi stran [Zvone Žigon, *Izzivi drugačnosti: Slovenci v Afriki in na Arabskem polotoku*, Ljubljana: Založba ZRC, 2003, str. 77.]
- Pri **citiranju arhivskega gradiva** morajo biti navedeni naslednji podatki:
 - ime arhiva*: [Arhiv Republike Slovenije (kratica AS)]
 - signatura fonda ali zbirke*: AS 33
 - ime fonda ali zbirke*: Deželna vlada v Ljubljani
 - ime dokumenta in njegov datum*: Zapisnik 3. redne seje, z dne 14. 2. 1907
 - oznaka arhivske enote (a.e.)*: 1567
 - oznaka tehnične enote*: škatla 15.]

INSTRUCTIONS TO AUTHORS

Dve domovini • Two Homelands is a journal devoted to the publication of scholarly and specialist papers, reports, reflections and book reviews in the field of international migration, viewed from different angles of social sciences and humanities. The journal is multi-disciplinary and multi-lingual. Papers are published in Slovenian and English, and the editorial board may also decide to publish some of them in other languages. Articles undergo a review procedure. Manuscripts submitted to *Dve domovini • Two Homelands* cannot be submitted simultaneously to another publication.

Articles should not exceed 25 typed pages (45,000 characters, including spaces). Reviews of books and journals, as well as reports on scientific meetings and other subjects of interest to the journal, should occupy three to eight pages (5,400 - 14,400 characters, including spaces). Along with the paper a summary (2,700 characters, including spaces) should be submitted and an abstract with a note on the author (600 characters, including spaces). Manuscripts are not returned to authors.

Graphic material (graphs, illustrations, tables etc.) should be submitted (in black and white technique) in accordance with standard modes of computer design. Please save each table in a separate file! Insert a location note, e.g., "Table 3 about here", at the appropriate place in the text. All tables are numbered and have their own titles. If such material is taken from other sources, the author is obliged to secure copyright permission.

We prefer to receive disks in Microsoft Word in a PC format, or by e-mail, and in two printed copies. On the first page of the paper the author should write only his or her name, surname, and the name and address of the institution in which he or she is employed. It is also necessary to give an e-mail address, fax and telephone number.

Footnotes and references.

1. **Brief references** can be given in brackets in the body of the text (surname of the author, year of publication, page number). (Puhar 1982: 325-371) If several works by the same author published in the same year are cited they should be marked in the following way (1998a, 1998b). In this case the list of references at the end of the article should contain the following information:
 - a. **(for books)** the author's name, (the year of publication), *the title of the book*, place of publication, publisher, pp. [Furlan, William P. (1952), *In Charity Unfeigned. The Life of Father Francis Xavier Pierz*. St. Cloud (Minn.): Diocese of St. Cloud, 270 pp.]
 - b. **(for articles in collections of papers)** the name of author, (the year of publication), the title of the article, *the title of the collection of papers*, the name of editor, the place of publication, (the publisher), pp. [Cohen, Robin (1999). *Shaping the Nation, Excluding the Other: The Deportation of Migrants from Britain, Migration, Migration History, History. Old Paradigms and New Perspectives*, (edited by Jan Lucassen and Leo Lucassen), Bern, Berlin; Frankfurt a. M.; New York; Paris; Wien: Lang, pp. 351-373.]
 - c. **(for articles in periodicals)** the name of the author, (the year of publication), the title of the article, *the title of the periodical*, volume, number, pp. [Westin, Charles (2003). *Young People of Migrant Origin in Sweden, International Migration Review*. Volume XXXVII, Number 4, pp. 987-1010.]
2. Alternatively, **references** may be given **in the form of footnotes**. In this case the year of publication at the end of the reference is followed by the page number [William P. Furlan, *In Charity Unfeigned. The Life of Father Francis Xavier Pierz*, St. Cloud (Minn.): Diocese of St. Cloud, 1952, p. 88]
3. When quoting **archive material** the following information must be stated:
 - i. *the name of the archive*: [Archives of the Republic of Slovenia (short AS)]
 - ii. *the signature of archive group or collection*: AS 33
 - iii. *the name of the archive group or collection*: Provincial government in Ljubljana
 - iv. *the title and the date of the document*: The Minutes of the 3rd session on February 14, 1907
 - v. *the number of archive unit*: 1567
 - vi. *the number of the box and file*: box 15.]

TEMATSKI SKLOP

Multikulturalizem in globalizacija / Multiculturalism and Globalization

(ur. Janja Žitnik / ed. Janja Žitnik)

Migration as a Change of Cultural Relations by a New Language Map

(Peter Graf)

Preservation of Ethnic Identity among Slovenian Emigrants in the Era of
Globalization (*Zvone Žigon*)

The Immigrant is Dead, Long Live the Immigrant: The East European

Transmigrant in Contemporary American Literature (Sladja Blazan)

Globalization, Migration and Family Diversity (*Susan C. Ziehl*)

The Necessity of a New Multicultural Peace Culture (*Ada Aharoni*)

Multiculturalism and Globalization: A Comment (*Janja Žitnik*)

Razprave in članki / Essays and Articles

Konceptualne dileme v razpravah o multikulturalizmu in globalizaciji

(*Marina Lukšič-Hacin*)

Ohranjanje etnične identitete in tradicije med slovenskimi izseljenci in njihovimi
potomci v Združenih državah Amerike (*Mirjam Milharčič-Hladnik*)

Izbrani vidiki zaposlovanja beneških deklet v gospodinjstvih italijanskih mest:

tiha, grenko-sladka, nikoli povsem izrečena in slišana zgodba (*Jernej Mlekuž*)

Slovenski intelektualci-izseljenci na Hrvaškem: Jernej Francelj (1821-1889)

(*Irena Gantar Godina*)

How the Culture of the Slovene Emigrants was Received in Slovenia

(*Aleš Gabrič*)

Etnologija in povratništvo (*Breda Čebulj Sajko*)

Poročila in razmišljanja / Reports and Reflections

Fremde zwischen Integration und Assimilation (*Venčeslav Šprager*)

ISSN 0353-6777

9 770353 677013